

FRANEKER

in de bezettingstijd

- de andere waarheid en toedracht -

Tjerk Miedema

Colofon

ISBN: 978-90-819834-0-2

© Tjerk Miedema

Tekstcorrectie: Simone Postma en Ton Penterman

Druk: Xerox Global Services

Uitgever: Tjerk Miedema, Otterlo / Kleve
in eigen beheer
Miedematj@AOL.com

Datum: 2012

voor Youska en Lynn

“Tiden hawwe tiden”

Inhoud

Voorwoord	9
'Fryske fiersichten' niet zichtbaar	13
Overzicht bestuursperiode 1930-1950	13
De periode 1930-1940	14
De inval van de Duitsers	15
Mei 1940 tot mei 1943	15
Mei 1943 tot september 1944	16
September 1944 tot mei 1945	17
De periode mei 1945-1950	18
Franeker en omstreken	19
De bewoners, arm, behoeftig, gemoedelijk en ingetogen	19
Veel handwerkers en 'boeren'	22
'Het zwarte gat' van de stad	22
Van de ene ellende in de andere	23
Franeker, een grote Duitse garnizoensstad	23
NSB'ers en bedreigingen	25
Verzet in en rondom Franeker	26
'De inrichting' gevangen tussen goed en kwaad.	29
Joden uit inrichting onder protest gedeporteerd	30
Van goed, twijfel en kwaad	31
Werkverschaffing en deportaties	32
Vergeldingen Sexbierum, Herbayum, Menaldum, Dongjum en Dronrijp	33
Franeker regio helpt veel kinderen en vluchtelingen	34
Saakstra's brug geen belemmering	34
Geen 'bijtjesdag' in Franeker?	35
Franeker aan ramp ontsnapt?	35
Kauwgom, wittebrood, 'kornetbief' en aangespoelde lijken	35
Franeker in WOII perspectief.	37
Uitgangssituatie in 1940.	37
Het stadsbestuur.	37
Hulp aan burgers.	37
Oorlogsgevolgen in de stad en regio.	37
De 63 slachtoffers uit de Franeker regio	38
Tragische voorvallen Franeker regio nader bekeken	38
Voorval Sexbierum	38
Voorval Herbayum/Midlum	38
Voorval Menaldum	39
Voorval Dongjum	40
Voorval Dronrijp	41
Voorval Kie	42
Toekomst Franeker ligt in verleden	44
Trage procesgang en lange nasleep.	44
Van vrijspraak tot doodstraf	45
De 'zinvol-zinloos' beoordeling	47
Hét duivels dilemma, 'Burgemeester in oorlogstijd'	48
Vrede en vrijheid, meer dan beschermen waard	48
Betekenis en conclusies	50
Algemeen.	50
Internationaal.	52
Nederland.	53
Fryslân.	57
Franeker.	60
Slotbeschouwing	63
Dankwoord	66
Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief.	67
De 20 ^{ste} eeuw, de eeuw van de haat	67
Respect voor allen die zich verzetten	67

Inhoud

Vrede en vrijheid in Europa	67
Het perfectioneren van ‘het doden’	67
Internationale WOII oorlogsaspecten	68
De uitgangspositie	68
Regering en bestuur..	68
Europa kon zich zelf niet bevrijden	68
Meer dan 100 miljoen slachtoffers	69
Nog steeds duistere operaties	69
Vergaande gevolgen.	69
De waanzin.	70
Jodenvervolging lang voor WOII bekend	70
De joden hebben helemaal niets geleerd.	70
De werkelijkheid van alle dag	71
Nationale WOII oorlogsaspecten	71
De uitgangspositie in 1940.	71
Rampenkabinetten in successie	72
Koningskoppel zonder verdiensten.	75
PECR, ‘The greatest show on earth’	77
De dagelijkse gang van zaken.	77
Verzet in Nederland.	79
De oorlogsgevolgen nader bekeken	80
De bevolking.	81
Blunders en besluitvormingsfouten.	82
Fryslân in WOII perspectief	82
Uitgangspositie in 1940.	82
De eindpositie van de provincie in 1945.	82
De ontwikkeling van Fryslân.	83
Fryslân militair.	84
Magneet en paradijs voor onderduikers.	84
Het Friese verzet in perspectief.	84
Fryslân tijdens de bezetting	89
Hulp aan mensen.	89
De Friese bevolking en meten met twee maten.	89
Fouten waren opgelegd pandoer.	89
De bevrijding.	90
Blunders en besluitvormingsfouten in Fryslân.	90
Zwijgen en overdrijven, een WOII oorlogsfenomeen?	91
Recente publicaties brengen de werkelijkheid	92
Oorlogsmythen ontrafeld	94
Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Fryslân	98
1909 - 1939 (de crisisjaren)	98
1940 (het land onder de voet gelopen)	99
1941 (de jodenvervolging duidelijk zichtbaar)	103
1942 (onderdrukking en vervolging op hoogtepunt)	106
1943 (Fryslân magneet voor onderduikers)	109
1944 (sabotage en vergeldingen)	113
1945 (disproportioneel geweld en bevrijding)	120
1945 - 1950 (de ‘dollemans’-politiek)	124
Lijst van afkortingen	125
De uitspraken samengevat.	126
Geraadpleegde bronnen en literatuur	129
Noten	132
Index	139

Afbeeldingen en tabellen:

Afb. 1. De bezetting van gebouwen in Franeker	20
Afb. 2. Duitse verdedigingswerken rond Franeker.	27

Inhoud

Afb. 3. Duitse mijnevelden rond Franeker.	31
Afb. 4. Waarschuwing voor mijnen rond Franeker van burgemeester Van der Vlis	32
Afb. 5. De WOII gevolgen in Franeker	46
Afb. 6. Waar een mens tot beest wordt	72
Afb. 7. Afscheid der Joden van Nederland.	76
Afb. 8. De gevolgen van WOII in Nederland.	79
Tabel 1. Voorvallen uit de Franeker regio.	39
Tabel 2. Overzicht van gevallen in Fryslân en Franeker	45
Tabel 3. Samenvatting WOII betekenis en conclusies	50
Tabel 4. Overzicht economisch verschil geallieerden/asmogendheden	68
Tabel 5. De holocaust in cijfers	73
Tabel 6. Nederlandse kabinetten in de periode 1929 - 1951	78
Tabel 7. Overzicht van onderduikelementen in Fryslân.	82
Tabel 8. Overzicht inschatting omvang/ernst van de oorlogsactiviteiten in Fryslân.	86

Voorwoord

**Wie weet hoeveel teederheden
Je in jezelf hebt verstikt -
De Friesche aard is benepen
En uit zich niet groot, weegt en wikt.**

J.J. Slauerhoff, Fries schrijver 1898-1936

Voorwoord

Het was mijn bedoeling een zo realistisch mogelijk beeld van - *Franeker in de bezettingstijd* - als artikel voor het tijdschrift 'Franicker' te schrijven. Ik dacht over het onderwerp een vrij goed beeld te hebben. Na vele gesprekken en het doornemen van een vrij groot aantal documenten bleek dat beeld geheel niet te kloppen. Mijn aanvankelijke beeld van de toenmalige Nederlandse regering, ministers, koningin Wilhelmina, de Friese Commissaris van de Koningin (CvdK), het Friese provinciebestuur, de Friese landadel, prins Bernhard en de Friese verzetsactiviteiten (ieder met zijn individuele bestuurlijke en operationele verantwoordelijkheden en taken) bleek ver van de werkelijkheid te liggen.

Ik begrijp nu *waarom* de erg risicovolle inzet van de Friese boerenfamilies en particulieren tijdens de oorlog nimmer is erkend. *Waarom* de parlementaire enquête over de regeerperiode tijdens de oorlog in de doofpot moest. *Waarom* de Nederlandse oorlogsgeschiedenis pas na 1995 gestalte kon krijgen. *Waarom* koningin Wilhelmina in 1948 de troon overdroeg. *Waarom* de leden van het Veemgericht niets op papier zetten. *Waarom* het Friese verzet collectief zweeg. *Waarom* de joden zo weinig zijn geholpen. *Waarom* in de provincie geheel zinloos gesaboteerd werd. *Waarom* de Belgen en Denen geen hongervinter en bombardement hadden. *Waarom* koningin Wilhelmina en prins Bernhard niet verhoord mochten worden. *Waarom* de ministers en koningin Wilhelmina niet 'schoon' door de oorlog kwamen. *Waarom* de Franeker burgemeester De Kruijff als enige in Nederland plotseling naar de NSB overliep. *Waarom* het veel Franekers in de oorlogsjaren beter ging dan in de crisisjaren, *waarom* Franeker zich lange tijd niet kon ontwikkelen en *waarom* er geen werk was. Wel, de antwoorden en vele andere aspecten zijn in de verdere tekst te vinden.

Het bestuur en beleid van de twee Commissarissen van de Koningin Van Harinxma thoe Slooten in Fryslân¹, het provinciebestuur en het gedrag van de Friese landadel bepaalden in belangrijke mate dat Fryslân en daarmee Franeker in het verleden en in hun greep bleven steken. Eerst nam ik '*in de greep van de Friese landadel*' als ondertitel. Mijn nadere bevindingen maakten het tot '*de andere waarheid en toedracht*'. Er bestaat namelijk een geheel andere waarheid, werkelijkheid en toedracht dan steeds maar weer wordt gesuggereerd. Het was ook die andere waarheid die me dwong over de opvatting 'de oorlog moet ook eens

een einde hebben' heen te stappen.

Ik raakte behoorlijk aangeslagen door de actuele bevindingen. In het begin ben ik meegesleept in het proces van het 'collectief geheugen'². Ik ben verleid tussen verschillende mythen en de werkelijkheid. Ik liet me deels misleiden door het verhaal van 'van horen zeggen'. Ik ben er onwetend ingelopen. Ik kende in jongere jaren niet het fenomeen wanneer het geheugen te kort schiet. Verder ontdekte ik dat er ontzettend veel archiefmateriaal bestaat, dat enigen de waarheid niet vertellen of verdraaien, dat er erg veel onbetrouwbare en tegenstrijdige gegevens bestaan en dat verschillende verhalen hun eigen leven zijn gaan leiden en niet meer met de waarheid overeen komen.

Vijftig jaar na de oorlog blijken er in ons land nog veel onderwerpen te zijn, waarover niet gesproken kon worden. Het was gewoon een taboe. Pas vijftig jaar na de oorlog beginnen deugdelijke onderzoeken en analyses los te komen, vaak als afstudeerscriptie van studenten. Er werd en wordt structureel collectief gezwegen. Er blijken veel ideeën over de oorlog te bestaan die niet met de werkelijkheid overeen komen en als mythe voortleven. Sommige mythen werden heel bewust gecreëerd en in stand gehouden. Blijkbaar is het meer gewenst om een mythe in stand te houden dan de werkelijkheid te kennen (zie bijlage I voor verschillende mythen). De rol van de inlichtingendiensten en kerken is nog steeds onbekend. Belangrijk archiefmateriaal blijkt 35 jaar of nog langer niet toegankelijk te zijn. Zo zijn de verslagen van de minister-raad uit de oorlog nog steeds niet toegankelijk. Veel zaken die achter de coulissen gebeurden zijn eveneens nog onbekend. Gegevens uit het Oostblok komen pas na 1990 beschikbaar.

Doorgaans wordt verwezen naar de absurde besluiten en fouten van Hitler en Stalin. Echter, de vaak kapitale fouten door westerse regeringen, staatsmannen (bijvoorbeeld Winston Churchill), generaals van de geallieerden en verzetsmensen blijven bedekt tot de mensen dood zijn. Het meest ontluisterende is dat zowel de Nederlandse kabinetten als koningin Wilhelmina in Londen in een vroeg stadium wel degelijk van de jodenvernietiging afwisten. Ze ondernamen evenwel niets wezenlijks. Men heeft het Hitler hiermee wel gemakkelijk gemaakt. Wel, in Nederland is er ook behoorlijk geblunderd.

Verzetsmensen geven te kennen over de oorlog te willen zwijgen, een handelwijze die meteen hun tekortkoming illustreert. Dat verzet en samenwerken

Voorwoord

elkaar niet altijd uitsluiten was niet bespreekbaar, het was 'goed' of het was 'fout', zwart of wit, er was geen tussenweg. Zo was het bij specifieke groepen als kabinetten, overheden, NBS³ (Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, hierna te noemen BS), tribunaal, zuiveringscommissie⁴, het Militair Gezag (MG)⁵ en ook bij historici en verzetsgroepen. Deze wijze van denken blijkt ook nu nog de waarheidsvinding behoorlijk in de weg te staan.

Het grootste deel van de bevolking, de grote massa, was gewoon grijs, soms zwak, had vaak geen alternatief, had verplichtingen tegenover een groot gezin, kon geen keuze maken, profiteerde 'eenvoudig', kende een andere verantwoordelijkheid of functioneerde overeenkomstig: "zo de wind waait, waait mijn jasje". Wat was er eigenlijk fout aan? Hielden zij niet alles in balans en mogen we daarover niet ontzettend blij zijn?

Als gezegd verschijnen er pas vanaf 1995 publicaties over de oorlog die goede analyses toepassen. Daarnaast zijn er publicaties die zijn geromantiseerd, die de werkelijkheid verdraaien of achteraf mensen met naam en toenaam als NSB'er betitelen, terwijl ze dat niet waren. Er worden uitdagende boektitels gebruikt om meer boeken te verkopen (als 'Bommen op Saakstra's brug'). Bij de bevrijding werden foutief mensen opgepakt. Soms worden, met de kennis en wijsheid achteraf, bepaalde mensen en processen opgeknoopt. Ook achteraf mag men best kritisch zijn. Er waren per slot van rekening erg, erg veel mensenlevens betroffen.

Nadat ik mijn eerste concept enige mensen had laten beoordelen, moest ik meerdere aspecten herzien. Zoals:

- het nader aangeven van het belang en de toegevoegde waarde van dit verhaal na 65 jaar,
- het beschikbaar komen van recente, grondigere onderzoeken en geheel andere inzichten,
- nader onderzoek naar de ernstige voorvallen in de provincie en
- niet onbelangrijk, het ontbreken van degelijk onderzoek voor Fryslân.

Mijn bevinding is dat er na zoveel tijd wel degelijk een toegevoegde waarde is:

- Er bestaan geen grondige analyses en geen adequate publicaties waarin duidelijk is aangegeven wat we hebben geleerd uit de oorlog. Dat is een diep trieste conclusie, wetende dat de Tweede Wereldoorlog (later vermeld als WOII) minstens 53 miljoen⁶ vooral jonge mensenlevens heeft gekost met minimaal 106 miljoen treurende nabestaanden. De collateraal schade loopt tot heden door.
- De hele waarheid en ware toedracht over de rol

van de vier Londense oorlogskabinetten, koningin Wilhelmina, prins Bernhard en ook van de NBS zitten nog steeds planmatig in de doofpot. Ieder jaar verschijnen nog onverwachte onthullingen. Fryslân versleet twee conservatieve baronnen gedurende 67 jaar als CvdK.

Langjarige gevolgen worden genegeerd. Niemand is ooit ter verantwoording geroepen. Het heeft er alle blijk van dat de politici van die tijd meer met zich zelf bezig waren dan voor het land, de provincie of de stad.

- Tijdens de oorlog heeft een vrij kleine groep OD'ers, LO'ers, KP'ers en RVV'ers⁷ met gevaar voor eigen leven veel goed en erg risicovol werk verricht met het onderbrengen van onderduikers, de diverse moeilijke ondersteunende activiteiten of speciale gevaarlijke opdrachten. Er waren in Friesland evenwel ook particulieren, vooral erg veel boerenfamilies, pleeggezinnen, bepaalde instituten, uitgevers en bezorgers van illegale bladen, die zich net zo goed, net zo veel en meestal met meer risico verbonden, hebben ingezet. Nog steeds ligt dit laatste onderwerp onder het tapijt. Zij hebben geen waardering, erkenning of eer voor hun werk gekregen. Bovendien, zonder de boeren die de eigenlijke verzetshelden waren, hadden de meeste verzetsmensen nauwelijks kunnen 'presteren'. Dit speelde ook in en rondom Franeker. De moeilijke rol van 'de inrichting' in de stad blijkt eveneens erg ondergewaardeerd.
- Nederland heeft WOII noch Nederlands-Indië goed verwerkt. Andere landen zijn in de verwerking van de oorlog veel verder.

Van het wel en wee van de mensen uit Franeker en omgeving was tot ongeveer 2005 niet bekend wie er door oorlogshandelingen zijn omgekomen. Ook was onbekend wie in de concentratiekampen of werkkampen waren omgekomen. Het enorme werk van Jack Kooistra (*Een laatste saluut* en *Strijders, onderdrukkers en bevrijders*) brengt pas in 2005 daarover meer duidelijkheid.

Het aantal onderduikers in de Franeker regio zou rond duizend zijn. Onbekend is ook hoe men het afvoeren van de joden heeft willen voorkomen en wie er werden getraumatiseerd. Hoe onbarmhartig en wreed met de uit de concentratiekampen overlevende joden en NSB kinderen werd omgegaan, werd overheen gelopen. Wat er met de kinderen met een Duitse vader is gebeurd werd niet aan gedacht. Of mensen werden geholpen die uit kampen waren teruggekeerd kan niemand beantwoorden. In maart 2009 leven in Europa nog enige honderdduizenden mensen, die hun Duitse vader niet kennen, er nooit over hebben mogen spre-

Voorwoord

ken en daardoor vaak in problemen verkeren (in Frankrijk alleen al 200.000). Hoeveel dat in Nederland, Fryslân of Franeker waren weet niemand. We weten wel waar de NSB'ers zich na hun veroordeling elders hebben ingenesteld, het omgekeerde weten we niet (misschien maar goed ook!).

Het niet leren uit de oorlog speelde in Nederland vrijwel direct na 1945 met de etnische zuivering van de Duitsers in Limburg. In 1947 en 1948 stuurde de toenmalige regering de Nederlandse militairen over een afstand van 25.000 tot 30.000 km op pad naar het enorm uitgestrekte Nederlands-Indië (met 18.000 eilanden) voor een 3 miljoen gulden per dag kostende en totaal zinloze, niet te winnen oorlog. Een besluit wars van alle realiteit. Geheel vergeefs werden ruim 6.000 landgenoten, 150.000 Indonesiërs over de kling gejaagd. 3.000 tot 8.000 Indonesische vrouwen zijn met een kind van een Nederlandse militair onverzorgd achtergebleven en worden tot op heden miskend door de eigen omgeving. Niemand werd er ooit op aangesproken.

Waren die twee Friese CvdK baronnen wat competentier geweest dan had Fryslân een totaal andere economische ontwikkeling gehad, was de 'braindrain' beperkter gebleven, was de hoognodige infrastructuur van Fryslân al voor de oorlog gereed geweest en niet (als mosterd na de maaltijd) rond het jaar 2000. De steden hadden zich veel gemakkelijker zelfstandig kunnen ontwikkelen.

Ik moet verder vaststellen dat een kort verhaal alleen over Franeker en omstreken weinig zeggend zou zijn geworden. Het zou een sterke vertekening hebben gegeven door vooral het ontbreken van een groter verband en details.

Deze publicatie geeft eerst een kort globaal overzicht van de belangrijkste stadia van het oorlogsgebeuren om zo Franeker en zijn omgeving beter te kunnen plaatsen, legt verbanden met de voor- en na-oorlogse periode en geeft vanuit verschillende invalshoeken het gebeuren weer. Bijlage I beschrijft in grote lijnen WOII uit een breder perspectief.

Bijlage II, een tijdlijn (een lijst van toenmalige ernstige gebeurtenissen en omstandigheden in Fryslân), geeft in omvang aan wat er maand voor maand, dag voor dag aan vooral negatieve dingen gebeurden in Fryslân en Franeker. De uitgebreide index geeft vooral een beeld hoe heel Fryslân betrokken was en wie daarbij een rol speelden. Er was bijna geen stad of dorp of er gebeurde wel iets onaangenaams. De tijdlijn en index samen geven 'de rode draad', die door het dagelijkse leven van iedere Franeker burger liep. Het is aan te raden eerst de bijlagen te lezen, dan de index door te nemen en vervolgens het verhaal vanaf het begin. De uitspraken in de tekstboxen zijn achterin

nog eens samengevat. De geraadpleegde literatuur heb ik gegroepeerd naar jaar van uitgifte, beginnende met de meest recente. De voorgenomen opzet betekent wel dat af en toe enige duplicatie voorkomt.

Er zijn drie factoren die mij op de één of andere wijze altijd hebben geboeid. Al op jonge leeftijd werd ik met de vijand, de Duitsers, geconfronteerd. Als de dag van gisteren herinner ik me, zo jong ik was, dat ik niets moest hebben van de 'aantrekkelijkheden' van de Hitler Jugend. Het verplicht dragen van de Jodenster kon ik niet vatten en zat me hoog. Vaak sprak ik mijn ouders er op aan dat zo iets gewoon niet kan.

Dat ik door een NSB buurvrouw als kind werd verraden had diepe impact. Dit alles heeft wellicht meegepeeld dat ik me erg in de oorlog ben gaan verdiepen. Een andere drijfveer was het feit dat er vlak na de oorlog in Fryslân geen werk was te vinden voor mensen met een middelbare schoolopleiding. Mijn school- en klasgenoten van de HBS en ik 'moesten' gewoon vertrekken. Of beter gezegd vluchten, wanneer je iets van je leven wilde maken. De derde factor was dat wanneer je dan tijdens de jaren 1950 in 'het westen' kwam de eerste reactie bijna altijd was: "Je komt uit Fryslân, de provincie die is dichtgeplakt met kranten". In het begin irriteerde me dat zeer. Al vrij snel begreep ik dat het waar was. Men moet eerst buiten zijn om naar binnen te kunnen kijken.

Mijn leven kent vijftien verhuizingen naar verschillende plaatsen in de wereld, waar ik overal met veel plezier heb geleefd, gewoond en gewerkt. Bij mijn pensionering in 1993 stonden we voor de keuze waar we heen wilden. Wel, na ampele overwegingen tussen zes landen viel de keuze op Duitsland. Ik prijs me gelukkig dat ik dit verhaal over 'het wat en hoe' kan schrijven waar ik dat wil. Ik werkte er aan in Varkiza (Gr), Immenstaad (D), Otterlo en Kleve (D).

Ik wil Franeker en omstreken in de ruimste zin in *zijn oorlogstijd*, *zijn bezettingstijd*, beschrijven vanuit mijn gezichtspunt, mijn inzicht en mijn analyse.

In ieder geval wil ik voor mij zelf op een rij hebben, voor onze kinderen en kleinkinderen. In de huidige welvaart hebben zij geen idee meer van wat er toen is gebeurd en hoe er op de belangrijke niveau's is geklungeld, geblunderd en op afschuwelijke wijze door vriend én vijand met voornamelijk jonge mensenlevens is gespeeld.

Na de herziening van mijn beeld over WOII ben ik verschrikkelijk diep gedesillusioneerd. Over vooral de uitgesproken slechte bestuurlijke en organisatorische competentie van het Nederlandse en Friese bestuur tussen 1930 en 1970. Het lijkt sprekend op een omhoog gevallen adeltcultuur, waarover nader professioneel onderzoek beslist niet zou misstaan. Grondig onderzoek naar de ware en volledige rol van koningin Wilhelmina, de rol van het RIOD-/NIOD

Voorwoord

en de benoemingen door het MG lijken eveneens sterk aan te bevelen. Het lijkt verder wenselijk de geschiedenis over het verzet in Fryslân eens eerlijk te analyseren en te herschrijven. Hetzelfde geldt voor de Friese landadel.

In deze publicatie ben ik vaak erg kritisch (wellicht zwart/wit) met betrekking tot personen en ontwikkelingen in WOII. Het laat onverlet dat mijn blijvend diepste respect uitgaat naar onze bevrijders de Amerikanen, Engelsen, Russen, allen die het leven lieten en allen die vochten of verzet pleegden voor onze vrijheid. Mocht ik ongewild kwetsend zijn geweest

dan bied ik daarvoor mijn excuses aan. Een voorbehoud is dat cijfers in dit document in grote lijnen bekeken moet worden aangezien het praktisch onmogelijk bleek deze correct te krijgen.

Mijn instelling is om zo genuanceerd mogelijk de zaken op een rij te krijgen. De ontwikkeling van dit verhaal maakte mij tot een zeer kritische beoordelaar van de Nederlandse kabinetten, het koningshuis, de CvdK's, het Friese provinciebestuur en het verzet.

Het maakte me tot een republikein.

Otterlo / Kleve, augustus 2012

‘Fryske fiersichten’ niet zichtbaar

Tijdens de Tweede Wereldoorlog liepen in Franeker en omstreken meerdere ontwikkelingen door elkaar. De dagelijkse leefomstandigheden waren zichtbaar uitgesproken behoeftig mede als vervolg op de voorafgaande crisisjaren. Het leven was sterk verkokerd door de verschillende fanatieke geloofsovertuigingen. In de stad bestonden duidelijke verschillen tussen rijk en arm, en er waren toen nog opmerkelijke verschillen tussen het stads- en plattelandsleven. Het dagelijks leven werd sterk bepaald door verschillende van buiten opgelegde factoren. De dominerende Duitse bezettingsmacht genereerde angst, oefende een goede georganiseerde, stelselmatige terreur uit en zaaide dood en verderf. De plaatselijke NSB politiechefs hielpen dapper mee. Hierbij hoorden onderdrukking, opgelegde beperkingen, fusillades, vergeldingen, gijzelingen, arrestaties en razzia's. Een herkenbare groep bewoners uit de Franeker regio was reeds NSB'er of koos er voor en werd tot een NSB bolwerk. Sommigen misbruikten hun verkregen positie. Franeker was een echte Duitse garnizoensstad, had een militaire verdedigingslinie en twee NSB burgemeesters. Niet iedereen boog voor het Duitse regime. Meerdere particulieren in de stad, een kleine groep bewoners én vooral veel boeren uit de regio en personeel van 'de inrichting' pleegden verzet en hulp. Uit vanzelfsprekendheid, plichtsgevoel of wrok. Ieder op zijn eigen wijze en met gevaar voor eigen leven. De Franeker regio had tijdens de laatste zeven maanden van de oorlog 30 doden te betreuren die in direct verband stonden met bepaalde verzets-handelingen. Veel Franekers profiteerden van de oorlogsomstandigheden en de door de Duitsers betaalde oorlogsindustrie. Franeker ontsnapte aan het eind van de oorlog mogelijk aan een ramp.

Door erg zwak provinciaal leiderschap stagneerde de economische ontwikkeling van de hele provincie voor minstens twintig jaar. Iedere Friese stad was voor zijn verdere ontwikkeling ingeperkt, zo ook Franeker. De oorlog heeft het nauwelijks slechter gemaakt. Direct na de oorlog kampten regering en het Fries bestuur met ernstige problemen. De nasleep van de oorlog duurde zeker tot 1950. De 'BV Nederland' had grote moeite met het herstel van het politieke systeem in het land en met het in goede banen leiden van het veroordelingsproces van de politieke delinquenten. Voor de provincie Fryslân, noch voor Franeker werden ooit grondige analyses gemaakt over de periode van voor, tijdens en na de oorlog. Na 65 jaar blijft de vraag relevant of 'de lessen zijn geleerd en welke die dan wel zijn'. Er is nauwelijks iets vastgelegd over hoe Franeker burgers de oorlog zijn doorgemaakt. In vergelijking met veel andere Nederlandse steden kwamen Franeker en de omgeving, behoudens de trieste voorvallen, ogenschijnlijk redelijk de oorlog door, kon de stad uitgebreid de bevrijding vieren en in 1949 haar 750-jarig bestaan.

Deze publicatie beoogt een beeld te geven van het wel en wee van de bewoners van Franeker en omgeving gedurende de bezettingstijd (1940-1945). Ik wil vooral de toenmalige gang van zaken in groter verband belichten, omdat deze in belangrijke mate het leven in de stad bepaalde. Het gaat dus over het 'gehele' samenlevingsverband van die tijd. Het is een moeilijke en complexe periode waarin vooral negatieve factoren domineren. Belangrijk kan het zijn zich eens af te vragen 'waarom' bepaalde zaken zo zijn gelopen als ze zijn gelopen. Nadrukkelijk moet worden gesteld dat het beslist niet de bedoeling is zaken op te rakelen of terugwerkend mensen aan de schandpaal te nagelen. Onderkend moet worden dat het er niet gemakkelijker op is geworden het verleden te reconstrueren met minimale 'input' van ooggetuigen. Te meer wanneer bronnen elkaar tegenspreken en wanneer er eenzijdig en weinig structureel is gedocumenteerd.

‘Fryske fiersichten’ niet zichtbaar

Wanneer men de bezettingstijd van Franeker en omstreken wil bekijken en wil invoelen hoe de bezetting over de burgers heen kwam, dan is het

wenselijk eerst een ruimer inzicht te krijgen en het geheel in een kader te plaatsen. Hiertoe zijn zeven perioden vanaf de crisisjaren tot enige tijd (5 jaar) na de oorlog genomen:

- a) overzicht bestuursperiode 1930-1950,
- b) 1930-1940,
- c) de inval van de Duitsers,
- d) mei 1940 tot mei 1943,
- e) mei 1943 tot september 1945,
- f) september 1944 tot mei 1945 en
- g) de periode 1945-1950

Deze perioden verschillen namelijk sterk in leiding, bestuur, organisatie, bezetting, militair, onderdrukking, terreur, verzet, verraad en de dagelijkse levensomstandigheden. De veelvoud aan ernstige gebeurtenissen lopen als een rode draad door het dagelijkse leven van de stad en zijn omgeving.

Overzicht bestuursperiode 1930-1950

Over de periode 1930-1950 versleet Nederland twaalf kabinetten. Iedere anderhalf jaar een ander kabinet. En dat in een crisis-, oorlogs- en herstelperiode. Tijdens de oorlog 1940-1945 waren er vier kabinetten. Vanuit een organisatorisch standpunt gezien kan hieruit onmogelijk een adequaat leiderschap ('leadership')

'Fryske fiersichten' niet zichtbaar

voortvloeiën. Hetgeen als een enorme beperkende factor moet worden beschouwd voor de toekomstige ontwikkelingen van het land. Vier oorlogskabinetten zetelden in Engeland en hebben voor het grootste deel van de oorlogsperiode geen scherp beeld wat er zich echt in het land afspeelt. Ze deden ook weinig moeite het te weten te komen. Onmogelijk kon hieruit dan een goede aansturing plaatsvinden. De regering in ballingschap en koningin Wilhelmina waren in oktober 1942 al op de hoogte van de aard, ernst en omvang van de jodenvervolging. Zeer waarschijnlijk al ver voor de oorlog. Zij ondernamen desalniettemin geen enkele actie. Van crisisbeleid was echt geen sprake. Besluiteloosheid vierde hoogtij. De Duitsers hadden alles straf in de hand. Fryslân was 'getrouwd' met vader en zoon als CvdK (resp. 1878-1909 en 1909-1945), twee regenteske baronnen. Hierbij kon er ook onmogelijk sprake zijn van goed leiderschap. Gedurende deze periode hielden Nederlandse regeringen en Friese CvdK's vooral zich zelf bezig. Fryslân had zich reeds lang van de andere delen van Nederland vervreemd en stond niet op de kaart.

De periode 1930-1940

De periode 1930-1940⁸, de crisisjaren, kenmerkten zich in Nederland door een niet bepaald sterk bestuur (zes kabinetten: jhr Ruijs de Beerenbrouck (RKSP), Colijn⁹ (ARP) II, III, IV, V en De Geer¹⁰ (CHU) II), weinig echt 'leadership', een beperkte bestuurskracht,

In de crisisjaren regeren in Nederland zes incompetent kabinetten

geen daadkracht, een hoge werkloosheid, werkverschaffingsprojecten, armoe bij een groot deel van de bevolking en vooral grote onzekerheid. In de jaren 1930 bestond er in Nederland veel onvrede over de werking, de effectiviteit van de parlementaire democratie en de deskundigheid van de politieke elite. Het kon worden gekenschetst als de 'crisis van de democratie' (*Overgangspolitiek, de strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog*; Nele Beyle, 2009). In 1939 verkeerde de Nederlandse regering en het leger met de val van de robuuste, militante Colijn in deplorabele toestand.

Twee CvdK institutionaliseren 67 jaar lang een vernietigend conservatief beleid

De NSB was een bestaande partij, die op zijn hoogtepunt 7,9% in Nederland en 3,1% in Fryslân (in 1935) vertegenwoordigde. Naderhand liep dit terug tot ongeveer 2% om na 1940 sterk toe te nemen. In 1940 meldden zich 923 nieuwe leden. In 1941 was het totale aantal NSB'ers in Fryslân naar schatting 1.600 en aan het eind van de oorlog zo'n 5.000 (op 425.000 inwoners, Franeker had 8.400 inwoners).

Er waren veel faillissementen, stakingen en stakings-

dreigingen. Het is een misverstand te denken dat de jodenvervolging pas tijdens de oorlog begon; deze was vanaf 1933 in Duitsland al heel duidelijk zichtbaar en merkbaar aan de gang (dat was ook buiten Duitsland te observeren en bekend!). Al in 1936 werd de SS door Himmler opgericht en zogenaamde concentratiekampen (KZ-Konzentrationslager) ingericht. Duizenden Duitse joden vluchtten naar Nederland. Vóór 1940 waren reeds 7.000 joden vermoord. Er waren 300.000 Duitsers, voornamelijk joden, op de vlucht. Hitler was duidelijk in zijn boek 'Mein Kampf' om joden te vernietigen en hun invloed volledig te onderdrukken.

In Nederland hadden duizenden joden toevlucht gevonden en honderden joden pleegden zelfmoord. Dat was bekend zowel op de hogere niveau's als op regeringsniveau in Nederland, Engeland en in de VS. Tussen 1936 en 1939 emigreerden op aandringen van het JDC¹¹ al ruim 90.000 joden (voornamelijk Askenase joden) vooral naar Zuid-Amerika en Palestina. Duitsland verloor veel hoog opgeleiden, wetenschappers en kunstenaars (o.a. Albert Einstein, Thomas Mann, Ernst Bloch, Max Wertheimer, Otto Klemperer, Bruno Frank, Kurt Goldstein, William Stern). Duitsland verloor zijn wetenschappelijke elite. Eigenlijk kon men toentertijd door de feiten gewoon uitrekenen dat er iets heel ongewoons en zeer bedreigends aan de hand was.

Fryslân was er bepaald niet best aan toe. Gedurende 67 jaar (1878-1945) kende het provinciebestuur twee familiegeneraties van Commissarissen van de Koningin. De laatste, mr P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten werd bestempeld als conservatief. Door sommigen werd hij als verlicht despoot gekwalificeerd.

De bezetter stelt meteen het Nederlandse politieke systeem buiten werking

Veel Friese boeren gingen failliet in deze periode en veel pachtboeren hadden grote problemen. Veel bedrijven en ondernemingen (ook in Franeker) hadden grote problemen om te overleven en werden soms geconfronteerd met stakingen. Fryslân kende verschillende werkverschaffingsprojecten voor de werklozen, waaronder de in 1932 afgesloten Afsluitdijk en tewerkstelling in Giethoorn om veen af te graven en om te zetten in landbouwgronden. De mannen moesten onder erbarmelijke omstandigheden, ver van huis, tegen een hongerloon werken. De dagelijkse levensomstandigheden waren voor een groot deel van de provincie armoedig, er was grote onzekerheid en de toekomstvooruitzichten waren niet erg rooskleurig. Het is erg moeilijk een vergelijk te maken, maar voor zeer velen was deze periode vaak moeilijker dan de bezettingsjaren.

‘Fryske fiersichten’ niet zichtbaar

De inval van de Duitsers

De inval van de Duitsers naar het plan van generaal Erich Von Manstein¹² kwam ondanks de neutraliteit van Nederland niet echt als een verrassing. Men was echter geestelijk, bestuurlijk, politiek, militair en qua materieel echter totaal onvoorbereid op oorlog met

Koningin Wilhelmina bepaalt of er gevochten wordt of niet

Duitsland. De regering toonde geen enkele bestuurskracht en miste vooral voor die tijd het hoognodige leiderschap¹³. Er bestond enorme besluiteloosheid, tweedracht tussen de ministers, tweedracht tussen de conservatieve, religieuze en koningsgezinde ministers en de koningin, tezamen met een enorme onderdanigheid. Door de onder Colijn doorgevoerde bezuinigingen verkeerde het leger in staat van verval. Van heel Europa had Nederland in die tijd de laagste defensie uitgaven.

De Neutraliteitsovereenkomst tussen Nederland en Duitsland werd genegeerd. Na grondige voorbereidingen¹⁴ door de bezetter vond de inval plaats op 10 mei 1940, Nederland capituleerde op 15 mei 1940. De hevigste gevechten waren bij de Afsluitdijk, Grebbeberg en Moerdijk. In slechts vijf dagen was het beslecht, ten koste van 2.200 militairen, 2.700 gewonden en 2.400 burgerslachtoffers. Aan Duitse zijde vielen 1.200 slachtoffers. De Nederlandse militairen waren slecht opgeleid en in alle opzichten slecht uitgerust (*Parlementaire Enquête Commissie Regeringsbeleid 1940-1945 (PECR)*¹⁵). De Nederlandse regering en koningin Wilhelmina weken uit naar Engeland. Zowel de regering als de militairen ontbrak het aan internationale- en oorlogservaring. Militair gezien was de Duitse overmacht voor Nederland totaal geen partij om een hand naar uit te steken. Een onmiddellijke of versnelde overgave (zoals bijvoorbeeld de Denen deden) kwam ter sprake doch het credo was ‘vechten’. Een capituleren zou Nederland duizenden doden en het bombardement van Rotterdam hebben bespaard.

91% van 110.000 Nederlandse joden wordt afgevoerd; regering, bevolking en verzet kijken toe

De Nederlandse militairen waaronder ook de meeste beroepsofficieren werden als krijgsgevangenen naar Duitsland afgevoerd. Hiermee was het hele Nederlandse militaire systeem ontwricht. Ze werden eerst gevangen genomen, gedemobiliseerd en naderhand weer gevangen genomen.

In Fryslân vonden in Wonseradeel bij de kop van de Afsluitdijk (de Wons-stelling) de hevigste gevechten plaats. Aan beide kanten vielen er doden. Voordat de gevechten begonnen probeerde de bezetter middels burgemeester Hannema van Harlingen tot overgave te komen. Bij het contact van Hannema met koningin

Wilhelmina meldde zij dat overgave niet aan de orde was¹⁶ (Bommen op Saakstra’s brug, Jacob Stelwagen). De gedode Duitse soldaten werden op met zeilen bedekte vrachtauto’s ‘s nachts via Franeker naar Duitsland afgevoerd. Gewonden werden in het Leeuwarder ziekenhuis behandeld. Het vliegveld van Leeuwarden werd als belangrijk doelwit heftig door de bezetter gebombardeerd. De bezetting ging vanaf het begin gepaard met vorderingen van huizen, scholen, schuren en andere gebouwen.

Mei 1940 tot mei 1943

Vanaf mei 1940 werd Nederland meteen volledig onder een Duits burgerbestuur van de Oostenrijkse Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart gebracht. Vrijwel direct na de capitulatie stelde de bezetter het gehele Nederlandse politieke systeem buiten werking en voerden hun zogenaamde ‘Führungssystem’ in met het doel de Nederlanders volledig onder hun

Het standrecht maakt veel slachtoffers

‘controle’ te brengen. De bezetter bleek erg goed voorbereid te zijn. In de loop van een paar jaar hadden ze het in Nederland behoorlijk in de hand. Het land was volledig in de nazi wurggreep. De duidelijke organisatie, het rechtssysteem, voedselvoorziening, rechtspraak, opsporing en de aanpak van represailles werden snel bekend en werden rigoureuze toegepast. Dit proces kon worden gezien als ‘nazificering’. Het is vanaf het begin heel duidelijk dat de bezetter represailles neemt bij aanvallen op hen, hun organisaties of op NSB’ers door Nederlandse overheden, verzetsmensen of burgers. Bij voorbaat is dus bekend dat bij een besluit tot sabotage-acties vergelding gaat plaatsvinden.

Rusland forceert eerste keerpunt in februari 1943 door Duitsland te verslaan

Behalve de NSB waren alle politieke partijen verboden. Vrijwel meteen werden stapsgewijs de elementaire voedingsmiddelen gerantsoeneerd, een proces dat in 1942 was voltooid. De jodenvervolging en anti-joodse maatregelen, die in Duitsland al vanaf 1933 aan de gang waren, werden ook in Nederland stapsgewijs in grove heftigheid opgevoerd en liepen in 1943 ten einde. Door al de beperkende maatregelen konden de joden letterlijk geen kant meer op. In 1943 was 91% van de Nederlandse joden opgepakt en afgevoerd. In België was het ‘slechts’ 32%, in Denemarken 2% en in Frankrijk 25% hetgeen de vraag oproept waar de Nederlandse regering, het verzet, de burgers en de joden zelf waren.

De verzetsactiviteiten waren tot september 1944 erg incidenteel. De acties bestonden in het begin uit het kraken van distributiekantoren, hulp aan onderduikers en alles bleef vrij verborgen. Alhoewel, de Duitsers

'Fryske fiersichten' niet zichtbaar

hadden in 1942 reeds veel verzetsgroepen opgerold. In deze periode was er nog niet echt sprake van onderdrukking en er vonden geen razzia's plaats. De Nederlanders boden, tegen de verwachting van de bezetter in, nauwelijks spontaan verzet. Verhoudingsgewijs bleef het vrij rustig in het land. Toch werd de jodenvervolging in de kerken in preken af en toe aan de orde gesteld. De communisten weerden zich direct toen Duitsland Rusland aanviel. Vooral in deze periode profiteerde een groot deel van het land van de aankopen van de Duitsers en de oorlogsindustrie. Eind 1940 bedroeg in Nederland de orderportefeuille fl. 700 tot fl. 800 miljoen. Behalve de financiële voordelen hadden tienduizenden ook werk. Ook de volgende jaren daarop werkten duizenden Nederlandse bedrijven voor de bezetter en derhalve Nederlandse arbeiders voor de nazi's.

In deze beginperiode had Nederland in Londen al twee kabinetten: De Geer II en Gerbrandy I (ARP). Minister-President jonkheer Dirk Jan de Geer had als pacifist andere opvattingen om met de vijand om te gaan en werd door Wilhelmina na vier maanden ontslagen. Daarna deed de anderen het ook niets beter. Van leiding uit Londen merkte men in het bezette land weinig. De onderlinge verhoudingen in de regeringen waren er uitgesproken slecht, zonder

De gezondheidstoestand verslechtert snel in het hele land

wederzijds vertrouwen en erg formeel.

Het NSB lidmaatschap liep al snel op tot 130.000 leden (gemiddeld ruim 10.000 per provincie). De bezetter benoemde NSB burgemeesters in de grote Friese steden. In augustus 1940 stelden ze de CvdK in Leeuwarden onder curatele van de Duitse 'Beauftragter' Werner Ross en een hoofd van de SD. De Friese CvdK restte niets anders dan te schipperen.

Mei 1943 tot september 1944

De periode mei 1943 tot september 1944 betekende dat in mei 1943 de vervolging van de joden was 'voltooid'. Vooral in 1943 vond een sterke onderdrukking

Inval geallieerden in Normandië is tweede keerpunt in bevrijding West-Europa

van de bevolking plaats en bereikte deze zijn hoogtepunt. Het verzet begon met zijn eerste sabotageactiviteiten die de bezetter stelselmatig met ernstige vergelding beantwoordde. In het land verslechterde de gezondheidstoestand van de bevolking. Op 6 juni 1944 diende zich een opmerkelijk keerpunt aan: D-Day, de invasie in Normandië. Sabotage, verzet, razzia's, arrestaties en vergeldingsacties namen daarna

enorm toe.

Van de kabinetten Gerbrandy I en II in Londen was nauwelijks iets merkbaar, behalve dat er in juni 1944 een oproep van koningin Wilhelmina en Gerbrandy kwam om het verzet te coördineren. Alsof dit even op een achternamiddag viel te regelen met al die loshangende groepen (een lappendeken) en het ontmantelde militaire systeem (*De geschiedenis van de Ordedienst, tussen mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie*, J.W.-M. Schulten, 1998 en *De afrekening, Ontmaskering van het gewapend verzet*, Maarten van Buuren, 2011). In Londen had men, als gezegd, totaal geen idee wat er in het land gebeurde. Bovendien was de communicatie nog steeds erg slecht.

De melkstaking is keerpunt in Friesland, het begin van vele razzia's

Toen Hitler op 29 april 1943 het bevel gaf om alle Nederlandse militairen (die in mei 1940 na de krijgs-handelingen naar huis mochten) opnieuw gevangen te nemen brak in het hele land de april-meistaking uit. Op 30 april 1943 brak hierop in Fryslân een werkstaking uit. Nooit eerder deden zoveel mensen mee aan een staking. Boeren, gewoonlijk afkerig van staken, waren massaal van de partij. Ze leverden geen melk meer aan de fabrieken maar gooiden die liever in de sloot. Daarom heeft deze staking, die trouwens ook elders in Nederland uitbrak, in Fryslân de naam 'Melkstaking' gekregen. De bezetter maakte er op wrede wijze een eind aan. De stakers werden door de bezetter streng gestraft. Het standrecht werd ingevoerd en wie door staakte, werd doodgeschoten.

Onaangenaam keerpunt in Friesland is de terreur van Waalse Rexisten

Op 3 mei kwam de staking ten einde. De wrede onderdrukking van de Melkstaking bracht in Fryslân een keerpunt tot stand. De bezetters traden hard op. Tachtig stakers werden onmiddellijk gefusilleerd (doodgeschoten zonder proces). Ter afschrikking werden hun namen op posters bekendgemaakt. Zo konden de Nederlanders zien hoe het met je afliep als je bleef staken! Ook schoten de soldaten in het wilde weg op groepen stakers. Daarbij vielen nog eens 95 doden en 400 zwaargewonden. In het Groningse dorpje Marum op de grens met Fryslân werden 16 mensen doodgeschoten. Eén van hen was nog maar 13 jaar oud. Door de staking en de Duitse reactie erop veranderde er veel. Iedereen had nu de Duitse terreur gezien. De bevolking was banger en hadden nu ook sterkere antigevoelens tegen de bezetter.

In Fryslân nam van juni/juli het aantal onderduikers enorm toe. Fryslân had op onderduikers een magnetische aantrekkingskracht. Er vonden verder in toene-

‘Fryske fiersichten’ niet zichtbaar

mende mate kraken en overvallen op distributiekanalen plaats en acties om bonkaarten, zegels en personenregisters te bemachtigen. Ook het verraad nam in deze periode opvallend toe. In verband hiermee werd in september 1943 het Veemgericht¹⁷ opgericht.

September 1944 tot mei 1945

De periode september 1944 tot mei 1945 was werkelijk de meest armoedige vertoning wat de Nederlandse regering betreft. Vijf jaar hadden ze de tijd gehad zich

Frieslân, een geweldige magneet en paradijs voor onderduikers

te heroriënteren. Essentieel crisismanagement en bestuurlijke ‘controle’ ontbraken totaal. Er waren in deze korte vitale periode twee kabinetten, Gerbrandy II en Gerbrandy III. Er bestonden enorme controversen over de verantwoordelijkheden en doelstellingen van de OD (Ordiedienst), KP (Knokploeg), MG (Militair Gezag) en NBS. Bovendien bestonden er behoorlijke meningsverschillen met Wilhelmina, het BI (Bureau Inlichtingen), de Nederlandse regering in Londen en de vertegenwoordigers in Nederland. En Zuid-Nederland kampte met enorme problemen tussen het MG en de BS. Verzetsmensen eisten allerlei posities op. Daarnaast bleef ook de communicatie niet om over naar huis te schrijven, hoewel deze was verbeterd ten opzichte van de vorige jaren.

De toenmalige omstandigheden maakten het voor de pas opgerichte BS organisatorisch gezien onmogelijk de vele onsamenhangende verzetsorganisaties in Nederland te bundelen en aan te sturen. Men kon ze moeilijk aan ‘een touwtje’ hebben en al helemaal niet om ze te laten functioneren als een militair apparaat¹⁸.

In Frieslân roepen verzetsgroepen stelselmatig dodelijke vergelding op

Het merendeel van de verzetsmensen in Nederland was laag opgeleid, had geen militaire opleiding, totaal geen militaire ervaring en vaak ook geen werk. Hun leiders waren vaak ‘leider door hun maatschappelijke positie’ en niet vanwege hun leiderscapaciteit of militaire ervaring. De regering had enorm grote angst voor een gezagsvacuüm voor het moment dat Nederland ontzet en vrij zou zijn.

Gegrift in het ‘collectief geheugen’ staat de hongervinter in het nog bezette deel van het land. Dat de Nederlandse regering deze primair zelf veroorzaakte is doorgaans niet bekend en wil ook niet graag gehoord worden. Op 17 september 1944 werd namelijk een spoorwegstaking verordeneerd waardoor allerlei volgorprocessen niet meer liepen. Daarbij was er in het hele land genoeg voedsel aanwezig (*Tussen ons volk en de honger, de voedselvoorziening 1940-1945*,

G.M.T. Trienekens, 1985). Er stierven door honger 20.000 mensen terwijl in het land voldoende voedsel aanwezig was!

Van Duitse zijde betekende deze periode een verandering van onderdrukking naar een uitoefening van planmatige, georganiseerde en niets ontziende terreur. Een negatief keerpunt kwam toen de gewelddadige Rexisten vooral naar het noorden van Nederland kwamen.

Op verschillende plaatsen in het land werden door verschillende verzetsorganisaties in toenemende mate sabotagedaden gepleegd. De bezetter reageerde onmiddellijk met geheel voorspelbare represailles. Ook stelden ze al zeer vroeg duidelijke voorbeelden van grove vergelding. De vergelding op de aanslag op Pier

Eigen regering veroorzaakt met spoorwegstaking de hongervinter en ruim 20.000 doden

Nobach in Fryslân volgde al in oktober 1943. Vervolgens werden in juli 1944 in Kamp Vught honderden mensen geliquideerd. Op 1 oktober 1944 werden na de aanslag op de ‘Wehrmacht’ 661 mannen in Putten opgepakt en afgevoerd (552 kwamen om) en het dorp platgebrand. Inmiddels wist het hele land wel duidelijk wat ‘vergelding’ inhield.

In Franeker zijn voor velen de oorlogsjaren veel beter dan de crisisjaren

Bij de geallieerden heerste een totaal andere perceptie over het verzet in Nederland dan bij de verzetsmensen in het land zelf. De geallieerden hadden in Frankrijk slechte ervaringen opgedaan met het Franse verzet. In de ogen van de geallieerden had verzet in Nederland geen prioriteit, mocht helpen wanneer het in hun straatje paste. Later werd de bijdrage van het verzet gekwalificeerd als randverschijnsel en marginaal in de bevrijding van Nederland. Het verzet heeft marginaal effectief bijgedragen aan de bevrijding van Nederland (*Parlementaire Enquête, 1957* en *De geschiedenis van de Ordiedienst, tussen mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie*, J.W.M. Schulten, 1998).

Met de start van sabotage-acties kwam het Friese verzet actief in actie. De aanpak van het opvangen en verzorgen van onderduikers veranderde tot een formeel militair gevechtsapparaat. Hiermee werd ook in toenemende mate vergelding opgeroepen. Net als in andere delen van het land had Fryslân last van de hongervinter, echter minder erg dan in het westen. De bevolking kreeg hulp in de vorm van gaarkeuken. De ergste oorlogssituaties aan het einde van de oorlog, eind april/begin mei, waren het bombardement van ‘Fliegerhorst’ Leeuwarden en de gevechten bij Har-

'Fryske fiersichten' niet zichtbaar

lingen, Pingjum en Makkum. Allemaal laatste stuip-trekkingen van de in de richting Afsluitdijk en Lemmer terugtrekkende, gedemoraliseerde bezetter. De sabotage-acties van het Friese verzet hadden geen strategische betekenis, het veroorzaakte oponthoud op wegen en waterwegen, leverde slechts beperkte vertraging op en kostte aan beide zijden (onnodig) mensenlevens.

De periode mei 1945-1950

De periode mei 1945-1950 betekende voor Nederland bevrijding, vrede en vrijheid. Het betekende echter geenszins dat de problemen voorbij waren, deze waren namelijk zeer divers en groot (*Overgangspolitiek, de strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog*, Nele Beyens, 2009). Met vier kabinetten in vijf

De periode 1945-1950 is er één van 'dollemans politiek'

jaar (Gerbrandy III, Schermerhorn-Drees, Beel I en Drees I) kenmerkte deze periode zich door een ware 'dollemanspolitiek' (*in een Probus Club presentatie in Baxmeer*; historicus dr Melchior Bogaarts, 2009). Direct na de oorlog had Nederland een zwak, laag opgeleid

en vrij onervaren ambtenarenapparaat. Militair gezien was het niet veel anders. Laag opgeleide militairen, een ontwricht systeem en de beroepsofficieren die vijf jaar uit de 'running' waren geweest. Bovendien beschikte het leger over een beperkte echte militaire oorlogservaring.

De regering zonder enige internationale ervaring kampte met enorm grote problemen: - alle strubbelingen rondom het herstel van de macht, - herstel van het politieke systeem in het land (dat vijf jaar plat had gelegen), - de vermeende bedreiging van de communisten, - de oorlog met Japan, - een tekort aan dollars, - een groot financieringstekort, - een zwak belastingstelsel, - het grote geïnterneerden probleem, - problemen met de Engelse bezetter in NRW Duitsland, - geen handel met Duitsland en Nederlands-Indië meer, - de etnische zuivering van de Duitsers direct bij de bevrijding in Nederland (in Limburg) en - in 1947 / 1948 de politionele acties in Indonesië, waarbij ruim 6.000 Nederlanders en 150.000 Indonesiërs volledig onnodig omkwamen.

Franeke en omstreken

Franeke en omstreken

Het dagelijkse leven van de Franekers gaat over de vele handarbeiders, het verloren gaan van de industrie, de Duitse garnizoensstad, de NSB'ers, de zwarthandelaren, het verzet, de jodendeportaties, de werkverschaffing, de trieste voorvallen, de hulp aan onderduikers, de opvang van hongerende kinderen en evacués, de afrekening van de NSB'ers en de bevrijding.

De bewoners, arm, behoeftig, gemoedelijk en ingetogen

Bij het uitbreken van WOII telde Franeke rond 8.400 inwoners. Het was een stadje, eigenlijk een groot dorp, waar niet alleen iedereen iedereen kende, maar waar men ook praktisch iedereen doen en laten kende. Al ver voor de oorlog hadden veel stadsbewoners een scheldnaam toebedeeld gekregen, te veel om ze op te noemen (*Franeke bij- en scheldnamen*, Rienk Miedema en Henk Seerden, 1999). Wanneer men door de stad ging was het gewoonte elkaar even te begroeten met een handopsteken. Een goede gewoonte die ook op

Tijdens WOII is Franeke een erg verdeelde samenleving

de meren tussen watersporters gebruikelijk was. Iemand die de stad toen niet zelf heeft ervaren kan zich het stadsbeeld nauwelijks voorstellen. Praktisch alles was geheel anders als nu, geen auto's in de straten en geen behoefte aan parkeerplaatsen; behalve de trein geen openbaar vervoer; de fiets was het vervoermiddel; geen supermarkten; geen disco's; geen zwembad; geen crematorium; veel bedrijvigheid en erg veel kleine winkeltjes. De mensen thuis kenden geen magnetron, grill, afwasmachine, wasmachine en ander huishoudelijke hulpwerktuig. De stad had nog veel groen en veel prachtige volwassen bomen. De meeste huizen waren erg klein en eenvoudig, ze hadden meestal geen centrale verwarming, geen watercloset en de verschijning van de tonnenauto (de 'tontsiewagen') en tonnenpraam (de 'tontsiepraam') was een wekelijks stadsbeeld. De gewone man, de arbeider, had geen telefoon, meestal geen krant, de meesten ook geen radio en sommigen hadden radiodistributie van Mollema.

De bevolking bestond uit meerdere 'klassen', de verschillende godsdienstige en de sociale groeperingen. De religieuze opdeling was sterk: hervormden, gereformeerden, christelijk-gereformeerden en katholieken. En met wel erg veel geloofsrichtingen zoals de vrijzinnig hervormden (Martini-kerk), de rechtzinnig-hervormden (Bethel-kerk), Vrije Evangelische Gemeente, baptisten, doopsgezinden, Jehovagetuigen. Allen respectvol belijdend volgens ieders eigen dogma. Die 'fan ut houtseje' gedroegen zich als roomser dan de paus. De kinderen met katholieke ouders gingen/moesten meerdere ochtenden per week voor schooltijd eerst naar de kerk en dienden vaak als

misdienaar. In die tijd was het ook praktijk dat de plaatselijke pastoor ouders motiveerde tot het nemen van meer kinderen, ook al waren er al zeven of acht. Dit laatste was een ervaring van een overbuurvrouw, die eens behoefte had zich te uiten. De christelijk-gereformeerden, streng in de leer, vertoonden vooral zondags grote verplichtingen met tweemaal daags naar

Grote gezinnen komen veelvuldig voor

de kerk, vader en moeder meestal zwart gekleed, een zwart hoedje op en de troep kinderen in paradepas er achteraan. De kinderen mochten zondags eigenlijk niets, niet eens op straat spelen, dansles was helemaal uit den boze. Zij werden betiteld met 'de fiene' en met: "hy is sa fiene as pakjetou". Qua uiterlijk hadden ze een bepaalde uitstraling. Ik meen nog steeds bepaalde geloofsgroepen aan hun uiterlijk te kunnen herkennen.

In het algemeen kwamen vrij grote gezinnen voor. Bij de katholieken en christelijk-gereformeerden kwamen toch vaak dé iets grotere gezinnen voor. Ze moesten zich vaak in een klein huisje behelpen, hadden gewoonlijk één woonkamer. In Franeke drukte de godsdienstige gezindheid een groot stempel op de dagelijkse samenleving bij scholen, muziekkorpsen, koren, alle sport- en hobbyverenigingen en het ging daardoor gepaard met vriendjespolitiek. Overdreven gezegd kregen duiven, geiten en konijnen bij de respectievelijke verenigingen hierdoor een 'religieuze behandeling'. Als protestant was het praktisch onmogelijk een (feest)avond in het Katholiek Verenigingsgebouw te bezoeken. In het algemeen was ieder toch sterk op zich zelf aangewezen om te overleven. De joodse gemeenschap in de stad was erg klein en niet bepalend. Verder kon men sociaal gezien vier groepen

Opmerkelijke verschillen tussen arm en rijk en tussen stad en platteland

merkbare standsverschillen onderkennen: een kleine groep die het 'wat' beter hadden en bij wijze van spreke in 'De Valk' kwamen (de elite); de mensen die sociaal onderaan stonden en op Vijfhuizen, Zevenhuizen of Bloemketerp woonden; degenen die in de kroeg of café kwamen waren nog gebrandmerkt en tot slot de grote moot, de gewone, gemiddelde, doorgaans eerlijke burgers.

Het dagelijkse leven werd uiteraard sterk beïnvloed door de aanwezigheid van de bezetter (ruim 2 % van de stadsbevolking), het opleggen van hun systeem, de stapsgewijs opgevoerde onderdrukking en dan de verschillende afschuwelijke gebeurtenissen. Het had allemaal een directe uitwerking op de bevolking en het hoofdmotto was 'overleven'. In het algemeen

Franeker en omstreken

probeerde ieder zijn gewone werk te doen binnen deze beperkingen en de mogelijkheden.

De mensen werden vindingrijk toen elektriciteit werd gerantsoeneerd. Op daken verschenen zelfgemaakte molentjes om stroom op te wekken. Sommigen gebruikten een fiets om met de dynamo licht op te wekken en iemand moest dan 's avonds gewoon 'fietsen in huis'. Men knutselde zelf lichtbronnen met allerlei glazen en potjes met olie, een drijvertje met een scheermesje, een kurk en een lontje om 's avonds licht te hebben. Om bij donker een weg in het huis te vinden werd een zogenaamde knijpkat gebruikt. Rantsoenering van gas resulteerde in potkachelletjes, duveltjes, om te verwarmen en om op te koken. Men bedacht mogelijkheden om olie en graan te malen. De gaslantaarns werden 's avonds niet meer aange-stoken, alle ramen waren verplicht verduisterd, de stad was in donker gehuld.

De binnenstad en de uitvalswegen met dikke, volwassen bomen van toen zagen er uitbundig en prachtig groen uit. Een heel verschil met 'de stenen stad van nu', zoals gemakkelijk op oude ansichtkaarten (*Franeker in oude prentbriefkaarten*, Rienk en Willem Miedema, 2006) en in De Bosatlas van Fryslân, 2010 valt te vergelijken. Drachten als groene gemeente springt er momenteel erg uit.

De fiets diende voor de meeste inwoners als het enige vervoermiddel. Door de rantsoenering stelde de bezetter zogenaamde 'fietsplaatjes' in waarvoor betaald moest worden. Toen er in 1942 op een bepaald ogen-

Franekers: werken voor bezetter tegen beter weten in of werkloos zijn

blik geen fietsbanden meer waren, gebruikten de Franekers 'cussiebanden' (een soort surrogaat fietsband gemaakt uit repen oude autoband, afgeleid van 'cushion') of houten banden. De enkelspoor treinverbinding Leeuwarden-Harlingen diende als enige vorm van openbaar vervoer. Dit gebeurde met stoomlocomotieven en wagons met kleinere coupés met eigen toegangsdeuren aan beide kanten en over de hele lengte een lange treeplank. De locomotieven moesten regelmatig water bij het station opnemen. Reeds voor de oorlog kende Franeker de 'wilde autobusdiensten' van Ruurd van der Pol en Eibert Buwalda met zijn FABO (Franeker Autobus Onderneming).

Franeker ondergaat een ware ontgroening

De bussen reden door heel Nederland en vaak naar Amsterdam, waar ze vaste opneemplaatsen voor passagiers hadden. De meeste garages verleenden ook taxidiensten, Riens Rienstra en Klaas Buwalda waren de enigen die alleen taxi reden.

De zogenaamde noodslachting (het slachthuis) op de hoek van de Laene (waar het in de omgeving altijd afschuwelijk stonk naar kadavers) functioneerde min of meer normaal. Wanneer vlees was af te halen kwam

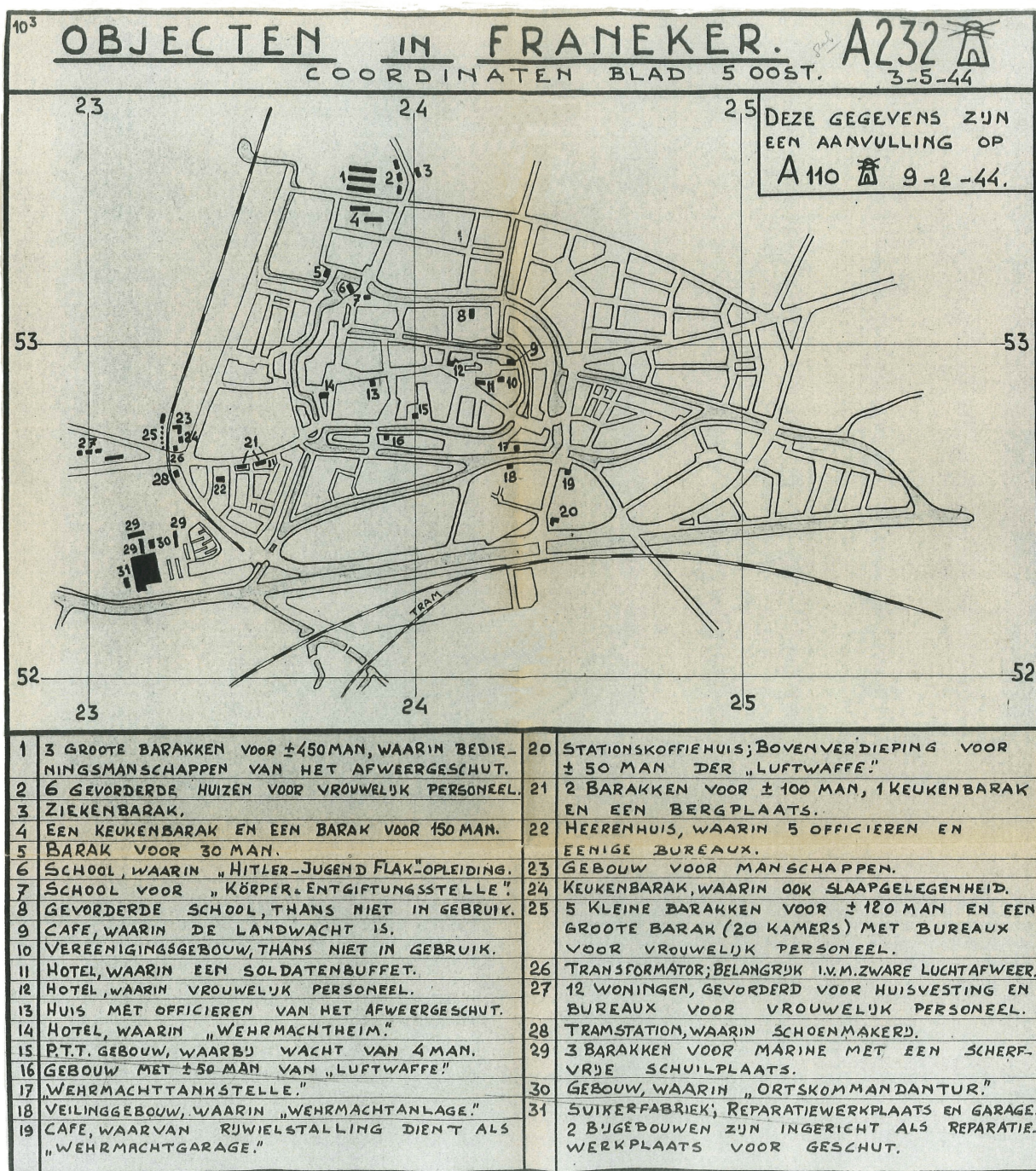
PC en Elfstedentocht gaan gewoon door

de stadsomroeper Koster op zijn fiets door de straten en kondigde hij dat met belgeklingel aan. Het merendeel van de kinderen liep op klompen en hun kleding was doorgaans erg eenvoudig maar netjes. Bij de schoolingang ontstond altijd een grote oppervlakte aan klompen. In de straat waar geen auto stond werd gespeeld, kaatsen, slagbal, tiepelen, enz. Enkele kinderen van 'buiten de stad' hadden een fiets. Voor velen was een step op luchtbanden (een autoped) nog echt iets bijzonders. Er kwam nog een scharensliiep de deuren langs om scharen en messen te slijpen. Men gebruikte een wagen op hoge houten wielen en met een trappedaal werd de slijpsteen in beweging gebracht. Handelaren met allerlei negotie als tafelkleden waren ook een normaal verschijningsbeeld. Een begrafenissen geschiedde met een paard en wagen van Kreger met een speciale begrafenissenwagen geheel in het zwart. De familie en verwanten liepen achter de wagen naar het kerkhof. Mijn eerste ervaring met een overlijden was met het klasgenootje Geertje Aukes uit de derde klas. De hele klas ging naar de begrafenissen.

Tijdens de eerste oorlogsjaren (1940, 1941 en 1942) vonden de PC en de kaatswedstrijden normaal plaats op het Sjukelân, daarna werd sporten verboden. Ook de 6de, 7de en 8ste Elfstedentocht gingen in die jaren gewoon door. De Duitsers zagen de tocht als een sportief prestigieuze object en ter meerdere eer en glorie van henzelf.

De omliggende dorpen als Hitzum, Schalsum, Herbayum, Dongjum, Dronrijp, Welsrijp, Tzum, Lutjellum, Menaldum, Tzummarum, Oosterbierum en Sexbierum waren erg klein met hun eigen dorpswinkeltjes, kleine neringdoenden en bedrijfjes. In de omgevingen waren er melkfabrieken in Tzum, Sexbierum, Achlum, Berlikum, Dronrijp en Marssum. De dorpen hadden variërend 400 tot 600 inwoners. Behalve dat hier veel handarbeiders woonden, vonden de meesten werk bij de boer en (enkelen) in een melk-fabriek. In het algemeen was het leven op het platteland (met de arbeidersdorpen rondom Franeker) in die tijd iets anders, meer geïsoleerd en op zich zelf met een sterkere arbeiderscultuur. Er waren enige opmerkelijke verschillen. Door de crisis verkeerden veel boeren in financiële problemen. Een groot aantal werd gepacht van de kerk en de boeren keken erg op tegen hun 'lânjerre'. Bij een bezoek leek het dan ook wel of Onze Lieve Heer in hoogsteigen persoon langs kwam. De meeste dorpen waren erg religieus en de kerken zaten 's zondags vol.

Franeker en omstreken

Afb. 1. De bezetting van gebouwen in Franeker. Bron: Ned. Instituut voor Militaire Historie

Voedselproblemen kwamen eigenlijk niet echt voor in deze omgeving. Kinderen uit de omliggende dorpen gingen op de Huis-houdschool en op de ULO in Franeker.

In veel dorpen rondom Franeker waren bij boeren onderduikers verstopt. In Dongjum doken bij het toenemen van de razzia's alle jonge mannen onder waardoor vanzelfsprekend een totaal andere atmosfeer in het dorp ontstond. De meeste verzetsmensen kwamen eveneens uit de omliggende dorpen, waardoor ander gedrag ontstond. Vooral tijdens de laatste winter

toen voedsel en brandstof schaars waren, verdwenen langs de Leeuwarderweg, erg veel grote volwassen

Duizenden Duitse soldaten zijn normale verschijning in het Franeker stadsbeeld

iepen. Mijn vader, Siebren Miedema en zijn maat Klaas Kuiken uit Schalsum zaagden daar veel bomen om. De stammen hielden ze zelf en de rest was binnen 15 minuten verdwenen. Zoals Herman Poelsma meldt deden bewoners van de westkant van de stad deden hetzelfde met de eiken langs de Harlingerweg. Een

Franeker en omstreken

ware ‘ontgroening’ dus!

Veel handwerkers en ‘boeren’

De samenleving in de stad bestond voornamelijk uit handarbeiders waarvan de meesten in de landbouwsector werk vonden. De groep bestaande uit onderwijzers, doktoren, apothekers, bankdirecteuren (de mensen met een hogere opleiding) vormden een kleine minderheid en genoten aanzien. Het waren de notabelen van de stad. Als gezegd er was een duidelijk standsverschil. En tot slot was er een groep zakenmensen, een soort middengroep.

Franeker had een vrij groot winkelbestand met vrij veel kleine middenstanders, slaggers, kruideniers, kappers, bakkers, schilders, kledingwinkels, tabakswinkels, ijswinkels, klompenwinkels, ijzerwinkels, fietsenwinkels, naaimachinewinkels, behangwinkels, meubelzaken, manufacturenzaken, drogisterijen, garages, timmerwinkels, hoedenwinkel (zusters Greidanus), borduurwinkeltjes, vrachtrijders en aardappelhandelaren. Ook waren er toen nog veel ‘boeren’: melk-, olie-, groenten-, vis-, petroleum-, schillen- en kolenboeren. Van veel winkels waren er meerdere in dezelfde branche. Zo waren er bijna 30 bakkers, zo’n 28 kruideniers, 24 kleding-, manufacturen- textielwinkels, 15 kappers, 15 tabakswinkels, 14 melkboeren en 14 groenteboeren. De winkels waren verdeeld over de binnenstad en de buitenwijken. In die tijd waren er 50 straten in de stad en kan men uitrekenen hoe de verdeling van de winkels was. Ze visten allen in dezelfde vijver en het geloof was een beïnvloedende factor. De klandizie lag door de gehele stad en deels in de omgeving. Niet erg efficiënt dus. Er waren verschillende smederijen en natuurlijk winkels voor landbouwgereedschap. Zoals er veel verschillende winkels waren, zo waren er ook meerdere café’s door de hele stad. Er bestonden geen eetgelegenheden zoals we die vandaag kennen. De patat frites kwam pas na de oorlog evenals de chinees. Uit eten gaan kon men het zich toen nauwelijks permitteren, bovendien waar kon je naar toe.

De factor arbeid had toen nog een geheel andere waarde. De arbeidsinspanning lag bij de dienstverleners, de verdiensten waren laag, niets was gemotoriseerd en van sanering was geen sprake. De veelheid en bonte variëteit aan winkels geeft aan hoe de mensen in hun eerste levensbehoefte voorzagen. Veel winkeliers kwamen op de fiets naar hun vaste klanten om eerst de boodschappen op te nemen om vervolgens ‘s middags hun waren uit te venten. De melkboer met zijn kar verkocht melk per liter; iedere slager slachtte thuis bij de winkel en kwam op de fiets met de korf voorop langs de klanten; ook de kruidenier

nam thuis de bestellingen op en bezorgde op de fiets. Nog zie ik Kleefstra met zijn handkar door de hele stad sloffen om zijn brood en broodjes te slijten. Soms slachtten burgers en boeren thuis. Er bestond een grote onderlinge concurrentie. Blijkbaar kwamen ze allen rond. Er was onder de bewoners een bijzonder koopgedrag. Als katholiek kocht je gewoonlijk niet bij een gereformeerde of omgekeerd. Meerdere burgers kochten afwisselend bij de ene en de andere leverancier. Wanneer er een soort klantenrelatie bestond werd er soms afwisselend bij drie kruideniers gekocht. Vaak werd er ook afgevraagd wie men de koop zou gunnen. Wij hadden twee slaggers, twee groenteboeren en twee kruideniers. We gingen nooit naar de kruidenier of de bakker die op slechts vijftig meter afstand woonde. Manufacturiers als Lodewijks en Alkema gingen op de fiets met de korf voorop de regio door om hun negotie aan de man te brengen. De vrachtrijders vervoerden nog met paard en wagen hun vrachtjes tussen de steden en dorpen.

‘Het zwarte gat’ van de stad

Midden in de stad lagen de gasfabriek, de Oostwoudfabriek (op de hoek van de Sjaardemastraat en het Noord) en de Psychiatrische Inrichting, ‘het gesticht’, de ‘inrichting’ of ‘het ziekenhuis’ (aan de Aca-

Frisia suikerfabriek, het ‘boerenkerkhof’, is dé grote miskleun van Franeker

demiëstraat). In de stad was de benaming ‘het gesticht’ en ‘de inrichting’ gebruikelijk. Verderop wordt steeds ‘de inrichting’ gebruikt. Iemand die opgenomen was werd aangeduid met: “Hij zit in Franeker” en dat was een begrip in heel Fryslân. Iemand die in die tijd was opgenomen kwam er eigenlijk nooit meer uit, een gang van zaken in de psychiatrie die tot ver na de oorlog zou voortduren. Aan de oostkant van de stad, aan het kanaal, lagen de vetmelterij van Rollingswier, de ZPC (Zaigoed en Pootaardappelen Centrale), de Landbouwcoöperatie en de Strikwerda & Hogendijk met de kunstmesthandel. Aan de westkant de Fritho meubelfabriek van Merckx (Harlingerweg). Zij waren tevens de grootste werkgevers van de stad. De suikerfabriek¹⁹, bijgenaamd ‘het boerenkerkhof’, die vijf miljoen gulden (een verschrikkelijk groot bedrag voor die tijd) had gekost en als hoopvolle werkgever was bedoeld, stond stil en was daarmee de grootste miskleun van de stad. Onderling geruzie was één van de oorzaken. De stad kende drie drukkerijen W. van der Loon (Stationsweg), Bos en Vlietstra (Voorstraat) en Telenga (die aan de Zilverstraat de Franeker Courant drukte). In die tijd had Franeker aan de Zuiderkade (nu hoek Prins Mauritsstraat) nog een klein stadsziekenhuis.

De vele kleine industrieën, en daarmee blijkbaar ook

Franeker en omstreken

de ondernemers- en handelsgeest, waren toen al lang uit Franeker verdwenen. In het oude Franeker, ooit het centrum van de graanhandel en tichelwerkproducten, was een 'zwart gat' ontstaan. Waarom was dat eigenlijk zo? Gezien de ontwikkelingen van de vooroorlogse jaren moet het antwoord worden gezocht in de slechte infrastructuur, de ontwrichting door de Friese landadel, het slechte investeringsklimaat van de provincie en het mislopen van de handel die meer internationaliseerde.

Direct aan de rand van de stad en in de woonwijken kwamen nog boerderijtjes voor. Aan het Oud Kaatsveld (boer Bergsma), aan de Hertog van Saxonlaan

WOII heeft voor velen een geheel verschillende betekenis

(boer Dijkstra), aan de Harlingerweg (boer Hendrik Sijtsma en Travaille), op de hoek van de Harlingerweg en de Leane (boer Hiemstra en Tiemersma), midden op de Laene (boer Visser) en tussen de Leane en het Westvliet (boer Douwe Miedema). Het waren kneuterboeren met hooguit vier of vijf koeien. Franeker was verder nog drie prachtige houtzaagmolens rijk, één langs de Harlingertrekvaart tegenover de suikerfabriek en twee langs de Leeuwardervaart.

Van de ene ellende in de andere

Franeker was van 11 mei 1940 tot 15 april 1945 door de Duitsers bezet. Voorafgegaan door een moeilijke crisisperiode kwam geheel Nederland, en dus ook

Franeker heeft een enorm assortiment aan gelijksoortige winkels

Fryslân en Franeker, in 1940 in een nieuwe problematische situatie terecht. Wederom stapelden de problemen zich op waardoor het onmogelijk werd om de crisisjaren achter zich te laten en een verbeter-slag te maken. Franeker als plattelandsgemeente had het voordeel dat je dicht bij de voedselvoorziening zat. Je kocht melk, tarwe en koolzaadolie bij de boer. Velen hadden zo hun eigen adresje bij een boer. Een liter melk kostte 2½ cent (een botsen). De meesten

Friese boeren bieden bevolking meer dan Wilhelmina in Londen

hebben in de oorlog niet echt honger gehad. Niettemin betekende het voor de meeste Franekers dagelijks behoeftige leefomstandigheden. Terughoudendheid; onzekerheid; afgebakende geloofsovertuigingen; dreigende werkeloosheid, vaak armoe en elke cent tweemaal omkeren; onredelijke, benarde en uitbuitende arbeidsomstandigheden voor handwerkers en arbeiders. En op de eerste plaats natuurlijk alle beperkingen en bedreigingen van de bezetter.

In de zomer als er was geogst zochten veel burgers

de op de velden achter gebleven aren bij elkaar. Gedurende de koude winters was het een hele opgave om aan melk te komen. Naast consumptie werd de melk vaak afgeroomd, in een fles gestopt om vervolgens door lang schudden boter te maken. Gewoon in een pannetje roeren ging ook. Velen uit de stad hadden zo hun eigen contact om bij boeren in de omgeving aan melk te komen. Menigeen heeft met een fles vette melk van de boer urenlang zitten schudden om boter te maken.

De bezetting betekende evenwel ook dat veel goederen niet meer beschikbaar waren. Er werd bijvoorbeeld Buisman-surrogaatkoffie gedronken. De thee was vaak ook surrogaat. Tijdens de periode van de hongerwinter werd het brood uit bloembollen gemaakt en smaakte naar klei. Jonge kinderen hadden geen idee hoe bananen, sinaasappels of pinda's er uit zagen. Sommigen, de rokers, hadden eigen teelt tabaksplanten.

Voor mensen met een HBS- of MTS opleiding was 'geen plaats in de herberg', was er nauwelijks werk te vinden en zij vertrokken dan ook, een 'braindrain' die zich nog tientallen jaren zou voortzetten. In de dorpen rondom de stad was de situatie niet anders. De SDAP²⁰, die de arbeidsomstandigheden van de arbeiders beoogde te verbeteren dat overigens in Fryslân in goede aarde viel, had het hoogtepunt gehad. Tijdens de oorlog werd de partij al snel verboden.

Franeker, een grote Duitse garnizoensstad

De oorlog betekende voor Franeker dat de bezetter meteen van alles 'rücksichtslos' vorderde, de Duitse manschappen verspreid over de stad onderbracht, vooral aan de westzijde van de stad onderkomens en militaire installaties bouwde en in de eindfase rondom de stad mijnenvelden aanlegde. De gevolgen van dat alles ging vanzelfsprekend niet ongemerkt aan de burgers voorbij.

Op het moment dat de Duitsers Franeker binnen kwamen, werd bijvoorbeeld de schuur van Herke Plantinga aan de Laene meteen voor de paarden opgeëist. Staande op de hoek van de Kamstrastraat staat me dit beeld nog duidelijk voor ogen met vooral de vele paarden. Op 11 mei doet zich een bijzonder voorval voor op het kruispunt van de Leeuwarderweg en Salverderweg. Vanuit de richting Leeuwarden naderde

Veel woningen, schuren, loodsen en scholen in de stad gevorderd

een aantal militaire gevechtswagens en vanaf de Salverderweg een begrafenistoet waarbij koster Vellinga gebruikelijk voorop liep. Vellinga steekt zijn hand omhoog, tot ieders verbazing stopt de colonne en brengt een militair saluut. Boer Oege Hoekstra aan de Harlingerweg kreeg zo ineens 75 paarden als kost-

Franeker en omstreken

ganger. De Duitsers hadden in Europa ongeveer een miljoen paarden in het leger. Door de hele stad werden scholen, café's, logementen en woningen gevorderd, die nodig waren voor officieren en manschappen. De Openbare Lagere School aan het Kleijenburg werd vrijwel meteen bezet en de Bolwerk-school iets later. De Bethel-school werd niet bezet. Vrijwel alle café's en hotels/logementen zoals 'de Bogt Fen Guné' (het oudste studentencafé van Nederland), café Otter en het Stations koffiehuis werden bezet. Veel particuliere woningen moesten er aan geloven, de villa van de Frisia directeur aan de Harlingerweg, meerdere woningen buiten de stadskern aan de Harlingerweg, Hertog van Saxenlaan en ook aan de Voorstraat werden gevorderd. Verder namen ze het PTT gebouw, het veilinghuis, het verenigingsgebouw, het tramstation en het complex van de Suikerfabriek in bezit. Het RK verenigingsgebouw diende als ziekenboeg. Daarnaast werden vrij snel een zestiental barakken (voor onderbrengen, keuken, ziekenboeg, soldatenbuffet) gebouwd op het plantsoen tussen de Harlingerweg, Kamstrastraat, Jan Dirkstraat, langs de Hertog van Saxenlaan en op het suikerfabriek-complex. Verder bevonden zich barakken aan het 'blauwe wegje' (de straatstenen, de kinderhoofdjes, waren namelijk blauw, nu Frisiastraat), het 'groene wegje' (Dreeslaan), Noorderbleek en op het sportterrein. Naast het 'blauwe wegje' en het 'groene wegje' kende de stad in die tijd ook nog het 'zwarte wegje' dat achter het spoor lag. De barakken waren allen omgeven met mانشoge ruwe grijze betonnen muren. De muren bestonden uit zig-zag op elkaar gestapelde, langwerpige betonblokken gevuld met zand. De barakken dienden voor het onderbrengen van de officieren, de manschappen, het vrouwelijk personeel, de 'Wehrmacht', 'Luftwaffe' en de 'Hitler Jugend'.

Aan de westkant van de stad was een soort verdedigingslinie gebouwd met vijf peilstations voor luchtverkenningen en twee gecamoufleerde en met prikkeldraad omgeven luisterposten. Aan de Hertog van Saxenlaan stonden 7 stukken afweergeschut (door de Duitsers 'FLAK' genoemd van Flug Abwehr Kanonnen) opgesteld. Aan het 'groene wegje' werd een speciaal, uit bijzonder rood gekleurde bakstenen transformatorstation gebouwd met daarachter nog een stenen gebouw. Het terrein van de Suikerfabriek was afgeschermd met prikkeldraad en slagbomen. Op het terrein bevonden zich munitiebunkers en reparatiewerkplaatsen voor het geschut en de auto's. Begin 1944 was het de geallieerden bekend dat er munitie was opgeslagen.

De hoofdtoegangswegen van de stad waren met enorm robuuste afsluitbare, metershoge en brede verrolbare betonnen wegversperringen (tankmuren) gebarricadeerd, ter hoogte van de Frithofabriek aan de Harlingerweg en bij de watertoren aan de Leeuwar-

derweg. Tegen het eind van de oorlog waren rondom de stad mijnevelden aangelegd, schuttersputten gegraven en mitrailleursnesten (o.a. op de hoek van de Frisiastraat) geplaatst.

De Duitse 'Ortskommandant' zetelde met zijn staf in de gevorderde villa op de hoek van de Frisiastraat (naderhand J.P. van Dijkstraat) en Harlingerweg. De eerste 'Ortskommandant' was Tesch²¹. Onder zijn troepen heerste orde en hij gaf opdracht om de burgers niet lastig te vallen. Onder zijn bewind kwam het voor dat overgebleven eten uit de Duitse barakken aan de Hertog van Saxenlaan naar de burgers in de omgeving ging. Tesch werd na korte tijd naar het oostfront gestuurd en sneuvelde daar. De fanatieke Geese volgde hem op en liet merken dat hij er was. De villa had overigens geen speciale bewaking. Als kind ben ik er gewoon een keer in de villa binnen gelopen, kwam niemand tegen en kon overal rondkijken.

De villa van de 'Ortskommandant' herbergde ook de organisatie 'Sonderführer für Ernährung und Landwirtschaft' (Bijzonder bestuur voor voedsel en landbouw), die de vorderingen voor de Duitse oorlogvoering bij de boeren in de omtrek moest regelen. Die vorderingen betroffen vooral voedsel en in de laatste oorlogswinter paarden en hooi voor de paarden. Voorafgaande aan de Duitse bezetting waren overigens bij de boeren door de Nederlandse militairen al eerder paarden gevorderd. Tijdens de winter werden de Duitse barakken aan de Jan Dirkstraat regelmatig van turf voorzien, kinderen uit de buurt raaptten de afgevalen turven op en meestal knepen de soldaten een oog dicht wanneer een turf van de wagen werd gepikt.

Franeker was tot een garnizoensstad met een ware bezettingsmacht geworden met in het begin zo'n duizend soldaten (1.000 op 8.400 inwoners of 12%) en in de laatste twee jaar ongeveer 650 soldaten plus vrouwen van de 'Luftwaffe Nachrichtendienst'. Volgens ingewijden dienden de dames o.a. ook de 'horizontale oorlogvoering'. De Duitse bezetting wisselde regelmatig, sommigen kwamen van het front om bij te komen. Voor opleiding kwamen ook regelmatig groepen. Tegen het eind van de oorlog waren het soldaten zo tussen 18 en 23 jaar en ouderen boven de 50 jaar. Voor die tijd broekjes en oudjes.

De invloed op de stad was derhalve niet gering. Met de komst van de bezetter was het in het begin vrij open, ontspannen, geen angst, niet onplezierig in de stad en had men van de bezetter verhoudingsgewijs weinig last. De Duitsers zagen ons vooral als mede Germanen. Er was nog geen 'Wehrmacht' en SD. De soldaten waren een gewone en dagelijkse verschijning in het stadsbeeld en ze deden ook hun inkopen in de stad. Regelmatig marcheerden groepen Duitse militairen al zingend "Heili Heilo Heila" door de stad

Franeker en omstreken

dat velen in gedachten hebben behouden.

Van de toenmalige winstmarges hebben veel winkeliers in de stad geprofiteerd. De middenstand profiteerde hier behoorlijk van. En als gezegd, velen hadden het beter dan de jaren voor 1940. De soldaten die meestal ongewapend de stad in gingen, bezochten voor hun vertier uitvoeringen in de Koornbeurs en voor bioscoopbezoek Amicitia. Bij alle uitgaans- en sportgelegenheden stonden bordjes met 'Verboden voor joden'. De soldaten deden hun inkopen normaal in de stad en betaalden daar ook normaal voor. Ook andere diensten zoals transporten werden betaald. Twee jaar later veranderde het beeld. Dreiging, angst en chantage door de bezetter en overlopers waren aan de orde van de dag. De arbeidsomstandigheden bleven voor de meesten zorgelijk. Velen konden zich nog geen krant of radio permitteren. Geen wonder eigenlijk dat velen beter betaald werk bij de Duitse bezetter zochten. Voor veel activiteiten of diensten werd door de bezetter gewoon betaald. Verraad werd overigens ook gehonoreerd.

Bij NSB'ers is economisch- en eigenbelang belangrijker dan de ideologie

In de Openbare school werden in 1941 krijgsgevangenen uit Georgië ondergebracht. Naderhand kwamen de meesten van hen bij de opstand op Texel om het leven.

NSB'ers en bedreigingen

De NSB kwam met de komst van de bezetter niet zo maar uit de lucht vallen. Voor de oorlog bestond de democratisch gekozen partij reeds in Nederland en verwierf voor de oorlog 7,4% van de stemmen; erg veel voor die tijd. Naderhand hadden de Friese steden een aanhang en leden, ook Franeker, van rond 2%. Onder normale omstandigheden is dat een splintergroepering, doch in oorlogstijd ligt dat anders. In het algemeen was op het platteland de aanhang geringer. In Franeker is het nimmer uitgezocht waarom mensen nu lid van de NSB werden. De motivatie²² om lid van de NSB te worden moet wel één van de volgende zijn geweest: - uit economische /zakelijke overwegingen, - de verwachting als bedrijf (met meerdere werknemers) te kunnen overleven, - om persoonlijke redenen, - uit ongenoegen met de plaatselijke politiek, - als OW'er (oorlogswinstmaker), - gewoon een gok om er beter van te worden, - uit ideologie/politieke factoren, - geronseld door andere NSB'ers, - keuze tussen twee kwaden of -noodgedwongen door armoede gedreven.

'Fout is fout' en er is geen tussenweg; voor bedrijven is er geen alternatief

Aanwijzingen zijn dat veel niet-kerksen en niet-kerkelijken NSB'er waren. Het is onbekend hoe die verdeling²³ in Franeker lag. Meerdere burgers waren

nog lid van gelijkgezinde organisaties of namen deel in de WA²⁴.

Regelmatig vonden er in de stad openbare NSB vergaderingen plaats. De NSB'ers hadden in de stad hun eigen 'kringhûs' aan het Noord, naast de fietswinkel van Hofstra en aan de andere kant van de steeg. Niet allen waren echter 'actief'. Vaak sympathiseerden de mannen met de NSB en volgden de vrouwen meestal gewillig. Na de oorlog moesten die vrouwen een zware last dragen. In de loop van de oorlog moet naar schatting ruim twee procent van de Franekers voor de NSB hebben gekozen²⁵. Een behoorlijk aantal, vooral als ze hun verkregen macht gingen uitoefenen. Van de Friese steden had Franeker de meeste NSB'ers. Er waren slechts twee of drie NSB boeren rond de stad. De dreiging die mede van de Franeker NSB'ers uitging was derhalve niet gering en maakte de situatie er niet makkelijker op²⁶. Wanneer de meerderheid NSB'er zou zijn geweest (zoals in Noord- en Zuid-Holland) viel nauwelijks nog iets te verraden en zou de dreiging anders zijn geweest. De NSB'ers verleenden allerlei hand- en spandiensten en pleegden verraad. Dit betrof vaak burens, bekenden of collega's. Naast de NSB'ers waren er in de stad een twintigtal zwarthandelaren, collaborateurs en burgers die tegen betaling voor de Duitsers in het land of in Duitsland werkten. Met de grote groep burgers die niet konden of wilden kiezen schiep dit in de stad een onevenwichtig en een onzekere toestand.

Tijdens de oorlog had Franeker twee opeenvolgende NSB burgemeesters. Burgemeester M.G. de Kruijff (aanvankelijk CHU lid, naderhand NSB). De Kruijff was burgemeester Okma opgevolgd. Na de oorlog werd hij omschreven als een niet bepaald krachtig figuur. Het laat zich bekijken of dit werkelijk zo was. De Kruijff had als opleiding ULO, HBS en MO Staatsinrichting en was maatschappelijk erg betrokken. De toenmalige MO opleidingen waren behoorlijk pittig. Berend Greveling deed veel onderzoek naar De Kruijff en legde het vast in *De dramatische beslissing van een burgemeester in oorlogstijd*, 2011. De Kruijff was eigenlijk overgekwalificeerd als burgemeester van Franeker. Hij was al vanaf 1923 burgemeester van Franeker en was dus 17 jaar in functie in de stad toen de oorlog uitbrak. Over deze eerste periode waren geen wanklanken over hem te vinden! Alhoewel, er bleken wel onenigheid tussen hem en enige andere partijen te bestaan. Zijn plotselinge overgang in 1941 naar de NSB was voor die tijd voor de burgers een totale verrassing. Er speelde echter meer. Beroepshalve had hij nauw samengewerkt met de politie-commissaris N. Stienstra. Deze laatste was gepensioneerd en fanatiek NSB'er. Hij ronselde NSB leden. Uit het boek van Berend Greveling kan men concluderen dat De Kruijff verstrikt was geraakt in de NSB door verschil-lende persoonlijke en familiale

Franeker en omstreken

omstandigheden, waarmee de plotselinge overgang is verklaard. Daarnaast bestond er een ongenoegen tussen De Kruijff en de wethouders en raadsleden van de AR, CHU en KVP. Hij was al die lange jaren met stad en burgerij vertrouwd. Hij moet zich van zijn positie bewust zijn geweest en daarom uit Franeker weg wilde. In april 1944 vertrok hij naar Ermelo.

De tweede burgemeester K. van der Vlis, die zijn hart en ziel geheel aan de Duitse zaak had verpand, kwam vanwege zijn 'verdiensten' in Hennaarderadeel op 25 april 1944 naar Franeker. Hij was dus slechts één jaar in de stad. Hij was de eerste Friese burgemeester die de politie opdracht gaf met scherp te schieten, mensen verried en vier stakers liet oppakken. (Een zoon werd later viersterren generaal Arie van der Vlis en de kleinzoon Tristan van der Vlis richtte op 9 april 2011 met een wilde schietpartij in een inkoopcentrum in Alphen aan de Rijn een bloedbad aan waarbij zeven mensen omkwamen). Het hoofd van de politie was de gehate, felle NSB'er en jodenhater politiechef Jan Frederik Koster. Hij kwam uit Veendam en volgens het tribunaalverslag verkreeg hij door verraad van eigen collega's zijn hogere positie in Franeker. Hiermee had de bezetter de volledige controle over de stad en omgeving. Alle gruweldaden van de dominerende politiechef Koster zijn gedetailleerd na te lezen in het digitaal archief van de *Leenwarder Courant* en in uitgaven van de *Staatscourant*. De Franeker politiebezetting bestond voor het merendeel uit NSB'ers en drie verzetsmensen. De koppels De Kruijff en Stienstra en Van der Vlis en Koster veroorzaakten derhalve in Franeker nogal enige 'commotie'.

De eigenaren van drie fabrieken in Franeker sympathiseerden met de vijand. Alle drie bedrijven verkeerden vlak voor de oorlog financieel in erg zwaar weer en hadden grote moeilijkheden om te overleven. Onder de Franeker zakenmensen en burgers bevonden zich vele NSB'ers. Alle Franekers wisten dat gewoon. In praktisch iedere straat woonden drie tot vier NSB'ers. Slechts enkele boeren uit de omgeving sympathiseerden voor de oorlog al met het Duitse nationaal-socialisme. In één specifieke situatie had een boer het moeilijk met zijn onderduikers. Op gezichtsafstand woonde namelijk een NSB boer die gemakkelijk elke vreemde beweging op of rond het erf kon gadeslaan. De aanname dat de Herbayumer slimme boer en burgemeester van Barradeel Okkinga, die zogenaamd het goede met het kwade wist te combineren, lijkt bij de procesverslaggeving van het tribunaal Harlingen (9 mei 1946) alleszins op eigen belang.

Mensen uit verschillende delen van het land, waaronder notaris Bijlsma uit Franeker, werden gevangen genomen en naar St. Michielsgestel gebracht. Ze dienden daar als gijzelaar om druk op de bevolking

te zetten en voor het geval de bezetter iets wilde wreken. De bevolking werd hiermee direct afgeperst. Al met al niet bepaald een vredelievende en geruststellende omgeving én volledig onder controle van de vijand, de Duitsers.

Verzet in en rondom Franeker

In grote lijnen vonden in de hele Franeker regio verschillende vormen van verzet plaats. Het geschiedde door particulieren, boerenfamilies rondom de stad en twee specifieke verzetsgroepen. Ook in 'de inrichting' bestonden verschillende vormen van verzet. Ieder deed het op zijn eigen wijze en ieder met geheel verschillende risico's. De verzetsactiviteiten in Franeker en de regio kwamen evenwel later op gang dan in andere delen van Fryslân. Alhoewel, de eerste bikkelharde confrontatie van verzet in de stad gebeurde al in april 1943 toen personeel van 'de inrichting' zich openlijk en moedig verzette tegen de deportatie van de zieke joden.

Boerenfamilies plegen met veel persoonlijk risico verzet; krijgen totaal geen erkenning

Alleen de KP verzetsgroepen waren pas naderhand bewapend. Zoals in heel Nederland werd ook in Franeker na de oorlog het beeld opgeroepen dat het gewapende verzet het enige was, de aandacht verkreeg en zoals later zal blijken deze aandacht planmatig opeiste. Wel, het totaalplaatje is eerlijkheidshalve toch wel iets anders. In geheel Friesland was het opvallend dat het merendeel van de betrokken mensen die verzet pleegden uit gereformeerde en/of AR-huize kwamen. Hetzelfde deed zich in de Franeker regio voor. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk wanneer men in WOII-archiefmateriaal van Tresoar bij namen bijna altijd de geloofsrichting werd vermeld. De meeste verzetsactiviteiten vonden echter buiten de Franeker omgeving plaats.

De gangmakers van verzet in Franeker waren Oppewal, Wever, Folkert de Jong en Jelle Zondervan. Van een verzetsgroep was toen nog geen sprake. In Tzum was het dominee Kolenbrander. Zondervan en de dominee stonden in nauw contact met elkaar.

Dan waren er de diverse particulieren. Burgers die op individuele wijze hielpen om andere mensen in veiligheid te brengen, te verstoppen en te voeden. Zo hielp de familie Jurjen Leicht het jonge joodse meisje Greetje Ensel de oorlog door. Vijftig jaar (ja, men had 50 jaar nodig om dat te waarderen!) na de oorlog werd de familie Leicht (Jurjen was toen al lang overleden) geëerd met de Israëliëse Yad Vashem onderscheiding wegens het verschuilen van het meisje. Ook was er de arts Banning (uit Vogelenzang) van 'de inrichting', die eveneens een jong joods meisje in huis had. Zij kwam door polio te overlijden en omdat ze niet gere-

Franeker en omstreken

Afb. 2. Duitse verdedigingswerken rond Franeker. Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie

gistreerd stond kon ze niet normaal begraven worden. Ze werd verstopt op een boerenwagen weggebracht en op het boerenerv van boer Zijlstra op 'de Flaeren' (tussen Tzum en Lollum) begraven. Na de oorlog werd ze herbegraven. Op het Noord woonden architect Adema, slager Gerlsma, radio Mollema en Lunter naast elkaar. Achter Lunter bevond zich nog een huis waarin zeven onderduikers waren ondergebracht waaronder de onderwijzer Norbruis uit Harlingen. Het huis was achterom bereikbaar door de steeg tussen fietsenmaker Hofstra en het NSB kringhûs. Onder Lunter was een grote kelder waar bijna permanent naar de Engelse zender van Mollema werd geluisterd en de onderduikers belangrijke informatie voor 'De Koerier' stencilden. Adema zorgde verder voor stookhout, Gerlsma voor vlees en Mollema voor olie, meel, melk en aardappelen. Mollema kon zich als PTT'er vrij bewegen.

Onder de mensen die met de geallieerden op de één of andere wijze actief hebben meegevochten ken ik slechts één inwoner van Franeker, dokter Huizinga van 'de inrichting', die als jachtvlieger vanuit Engeland aan de oorlog heeft deelgenomen. Hij vertelde mij ooit zijn eigen verhaal. In de Tresoar archieven duiken ineens een aantal namen van Franekers op. Reehoorn

van het Westvliet 80 bezorgde door de hele stad bij ongeveer 400 tot 500 gezinnen de illegale blaadjes 'BBC news' en 'Je Maintiendrai'. Voor een stad als Franeker een groot aantal. Harkema van het Distributiekantoor verzorgde in z'n eentje 300 bonkaarten (een derde dus) voor de rondom Franeker verstopte onderduikers. Oege Miedema (geen familie) regelde het drukken van illegale blaadjes als 'De Koerier' en onderduikers deden het stencilwerk in de kelder onder Lunter aan het Noord. Duidelijk wordt hiermee waarom op foto's van bevrijdingsdag mensen als Boskase, Miedema, Reehoorn en anderen voor het bordes van het stadhuis stonden. Verder waren in de stad ook kinderen bij particulieren ondergebracht, waarvan de ouders elders een onderduikadres hadden gevonden. Winkelier H. Boskase uit de Dijkstraat zou een of twee joodse families hebben helpen onderduiken. Hierbij zou de familie Leydesdorff van de Bredeplaats op een boerderij in Grou zijn ondergedoken. Aanvankelijk was Leydesdorff als tuinman op Klein Lankum ondergebracht geweest en zijn vrouw als verpleegster op Groot Lankum. Beide families overleefden de oorlog²⁷. Van der Valk van het Westvliet herbergde enige mensen. De alleenstaande weduwe Van der Meer uit de Kamstrastraat gaf onderdak

Franeker en omstreken

aan onderduiker Speerstra. De NSB overbuurman Muntinga van de wasserij kwam waarschuwen wanneer hij van de komst van razzia's afwist. Sleiffert bij Notaris Bijlsma weigerde om akten te tekenen van joodse eigendommen. Een 'goede' Franeker agent (de naam was niet meer bekend) informeerde bij de komst van een aanstaande razzia regelmatig particulieren door als waarschuwingsteken bijvoorbeeld even een winkel (zoals bij grossier Simon Postma aan de Zilverstraat) ter signalering binnen te wippen.

De boeren rondom Franeker vertegenwoordigden een erg belangrijke groep (op de keeper beschouwd de belangrijkste) die niet alleen onderduikers, geallieerde piloten, kinderen en evacués onderbrachten. Zij, de meeste boeren althans, boden hulp in alle opzichten. Willekeurige mensen van verre, die soms op de fiets geheel uit het westen langs kwamen voor voedsel werden geholpen. Bezoekers uit het westen verklaarden na de oorlog dat ze vaak afstand van veel geld of kostbaarheden aan boeren deden om aan eten te komen. Er zal geen boer zijn

Anne Zondag over 'de inrichting': "Schuilplaats in de wildernis"

die dat naderhand toegaf. De boeren hielpen in alle bescheidenheid, vaak uit overtuiging of plicht en bleven eigenlijk steeds op de achtergrond. Dit is des te meer te bewonderen omdat zij, en hun hele familie, dagelijks het risico liepen om gefusilleerd te worden. Het leven op de boerderij stond dagelijks, voortdurend enorm onder spanning. Door het standrecht waren de risico's erg hoog. Opzettelijk en onopzettelijk verraad vormden steeds een grote bedreiging vooral omdat verraders door de bezetter werden betaald. Bovendien verkeerden vele boeren vaak ook nog eens in financiële moeilijkheden. Ze moesten vindingrijk de onderduikers kunnen verstoppen om de onregelmatige razzia's te overleven. Daarbij moesten ze ook nog eens diensten aan de bezetter leveren en werden ze aan het eind van de oorlog regelmatig geconfronteerd met het ontbreken van de hoognodige bonkaarten voor al die mensen. Vooral de periode wanneer de verzetsmensen zich meer op sabotage gingen richten kwamen de bonkaartenvoorziening in het gedrang bij de boeren.

Rondom Franeker zijn zo'n duizend onderduikers verstopt

Dat was toen eind 1944 de KP in Fryslân overging in de militaire BS. Tot op heden zijn de risico's die de boeren liepen nauwelijks onderkend, laat staan dat ze erkenning kregen.

Rond Franeker is het moeilijk te achterhalen welke boeren een rol speelden in het verzet. Er was in ieder

geval een aantal te vinden: boer De Vries bij Oosterbierum (*Anna*, Alberta Harris, 2009), de boeren Vogels, Wetterauw en Swart bij Tzummarum, boer Postma bij Tzum, de boeren Van Dijk en Koudenburg (zijn vrouw was koerierster) bij Hitzum, boer De Vries bij Schalsum, boer Lettinga bij Dongjum, boer Van der Pol bij Achlum, boer Langhout bij Welsrijp (Tsjeppebûr), de boeren Bakker, Bruinsma, Post en Sijsma bij Sexbierum, boer Zijlstra op 'de Flaeren', melker Ids Hibma in Lollum en boer Lyklema tussen Langhuis en Lutjelollum. Er waren rond de stad hooguit twee of drie boeren die NSB aanhanger waren en dan boven de lijn Harlingen-Leeuwarden.

In een grote cirkel rondom Franeker bevonden zich naar schatting een duizendtal onderduikers. Begin 1943 werd in Fryslân een onderduikersbeurs opgericht en vanaf juli nam het aantal onderduikers erg toe. Sommige boeren herbergden enige tientallen onderduikers, in midden Fryslân soms wel 30 mensen. Kwamen er ook nog evacués bij dan werd de bedreiging nog groter. Dit verergerde nog meer gedurende de laatste maanden toen regelmatig willekeurige razzia's plaatsvonden.

De Franeker KP verzetsgroepen van District VII onder leiding van districtscommandant A.G. van der Horst²⁸ (met de schuilnaam Verweij/van Driel) was het gewapende verzet. Hij was leraar Nederlands aan de Handelsavondschool, reservekapitein en ondergedoken in Welsrijp. De Franeker aardappelhandelaar Folkert de Jong, bijgenaamd 'Molotov' en 'Swarte Folkert' van het Oostvliet voerde het commando over de regio Franeker, onder Van der Horst. De Jong's dochter, Rieke, was primair verantwoordelijk voor de bediening van de speciaal voor het verzet opgezette, geheime telefoonverbindingen en zij werkte

Franeker inrichting verstopt onderduikers tussen 'besmettelijke zieken'

deels als koerierster. De verzetsgroep verzorgde aanvankelijk onderduikadressen²⁹, bracht de onderduikers op de plek, regelde bonkaarten, regelde vervalste paspoorten en identiteitspapieren. Naderhand, in de laatste fase van de oorlog, werden de werkzaamheden van sabotage-acties en het organiseren van wapens nog toegevoegd. De benodigde wapens uit Engeland³⁰ werden bij o.a. de Tzummernieden en Exmorra afgeworpen. Er waren verder elf andere plaatsen waar in Fryslân wapens werden gedropt zoals bij Hichtum, Aalsum, Wommels, Heeg, Beets, Ouwsterhaule, Gaast, Mildam, Hemrik, Bakkeveen en Fochteloo. In totaal vonden 25 droppings plaats, de eerste in oktober 1944 en de laatste in april 1945. De wapenvoorraad was bij boer Van Dijk (de vader van J.P. van Dijk) te Hitzum verstopt. Distributie er van was uiter-

Franeker en omstreken

aard een risicovolle onderneming en geschiedde verstoort onder aardappelen in een praam van aardappelhandel De Jong aan het Vliet. Soms gebeurde het wapentransport heel simpel met een karretje achter de fiets. Er bleek moeilijk achter te komen wat de plaatselijke verzetsgroepen aan sabotage hebben gedaan. In 2010 schrijft Geert Venema in *Gewoon de jaren 40, Herinneringen aan de bezettingstijd 1940-1945 in en rond Dronrijp*, dat de Franeker KP de trein tussen Leeuwarden en Franeker heeft laten ontsporen. In ieder geval had de Franeker KP de opdracht om achter de Canadese aanvalslinie te blijven, zo het Tresoar archiefverslag. Dat zoals later zal blijken verkeerd uitpakt. Tijdens de laatste fase van de oorlog voerden ze 120 Duitse krijgsgevangenen af en verzorgden ze de gevangenneming van de 'foute' Franekers. De verzetsmensen van de plaatselijke verzetsgroepen ergerden zich enorm toen bij bevrijdingsdag ineens nog andere mensen zonder wapens voor het bordes stonden. Blijkbaar hadden ze geen idee dat er nog ander verzet had bestaan. Ze konden in veel gevallen ook niet weten omdat het ook in het geheim gebeurde.

Verzet steelt de 'show', de boeren hebben het nakijken

De sabotagegroepen bestonden meestal uit jonge mannen van 18 tot 30 jaar, die geen gevechtservaring hadden en geen ervaring met de geleverde, gedropte wapens. Deze mannen kwamen op de afroep tot sabotage in actie waarbij de adrenaline natuurlijk hoog werd opgejaagd. Het is minder bekend over welke kennis de plaatselijke leiding en ondergeschikten over de toenmalige militaire positie beschikten en wat hun daadwerkelijke gevechtscapaciteit was. Vooral naar de afkomst, de jonge leeftijd en bewapening bekeken kan men er alleen maar naar gissen. In ieder geval waren ze totaal geen partij voor de veel ervarenere en beter uitgeruste bezettingsmacht. Formeel vielen de verzetsgroepen nu onder de BS en waren een (para)militaire gevechtseenheid, soldaten, geworden onder leiding van prins Bernhard. Hij viel onder het commando van de geallieerden en niet onder de Nederlandse Minister van Defensie.

De politie van Franeker vervulde op bescheiden doch ook op risicovolle wijze verzet. Dat wil zeggen dat van de twaalf agenten er drie, Westra, Bergsma en Dijkstra, in verzetsactiviteiten en hulpdiensten deelnamen. Het is voorstelbaar hoe de drie moesten manoeuvreren tussen de negen 'foute' collega's. En dat onder de fanatieke NSB politiechef.

In de laatste maanden van de oorlog waren bij veel particulieren evacués uit Limburg ingekwartierd, hetgeen nog een extra belasting toevoegde. Verder was er tijdens de hongerwinter de opvang van de honderden kinderen uit Den Haag/Voorburg. Vlak

na de oorlog bevonden zich verschillende burgers uit het zwaar getroffen Arnhem in de stad.

In Franeker is Franz Stecking een zeer moedige Duitser; weinig erkend!

In Franeker was minstens één erg moedige Duitse soldaat Franz Stecking (1907-1986) uit Bochum, die tijdens zijn militaire verblijf in de stad is gedeserteerd³¹. Door de Eerste Wereldoorlog verloor hij zijn beide ouders en was met zeven weeskinderen. Voor Franz naar Franeker kwam had hij Stalingrad 'ervaren'. In Franeker had hij een dubbele functie, hij was chauffeur van de 'Ortskommandant' en van de legerarts op de ambulance. Twee broodheren in militaire dienst betekent 'altijd veel vrijheid'. Franz kwam op een bepaalde ogenblik in aanraking met het verzet van Franeker en Achlum. Twee oud-Franekers herinneren zich dat bij aankomende razzia's of huiszoekingen hij meermalen boeren waarschuwde door alleen maar met zijn auto slechts even te verschijnen. Op een dag toen hij zijn chef naar het Franeker station had gebracht kwam een Bolswarder door het stationskoffiehuus aanrennen die werden achternagezeten door Landwachten³². Franz wenkte hem snel in te stappen en bracht hem in veiligheid. Verder verborg hij in het stationskoffiehuus veel ingeleverde radio's die hij met nepadressen voorzag om versturing naar Duitsland te voorkomen. In november 1944 werd het Franz te heet onder de voeten en dook hij onder bij melker Hibma in Lollum. In praktische zin was hij gedeserteerd hetgeen bij ontdekking onmiddellijk de dood voor hem én zijn onderduikfamilie zou hebben betekend. Na de oorlog werkte Franz in de garage van Engelsma en Wijnia aan de Voorstraat waar hij een heel goede reputatie had. Veel Franekers kregen autorijles van hem. Ik herinner me de kleine, ietwat gebogen Franz als een zeer sympathiek en vriendelijk mens die in de garage een ervaring had die bij de Franekers ontbrak. Hij had bijnamen als 'Oranje-soldaat' en 'Soldaat des vredes'. In 1970 (15 jaar na de oorlog) ontvangt hij van de Franeker gemeenschap een horloge als erkenning. Duitse deserteurs werden door Duitsland pas in 2009 gerehabiliteerd. Franz had graag de Nederlandse nationaliteit willen hebben maar liet het vanwege de hoge kosten afweten. Erg jammer dat de toenmalige Franekers 'erg afwezig' waren om hierbij te helpen. Hoe zwaar de onderduikfamilie het heeft gehad blijkt direct na de oorlog wanneer mevrouw Hibma stelt; "dat is eens en nooit weer". Elke dag stress vanwege mogelijk verraad, razzia's en voortdurend de doodstraf voor ogen.

Er waren overigens tijdens de oorlog meerdere Duitsers die te kennen gaven te willen deserteren. Voor veel Franekers erg moeilijk om mee om te gaan. Het was namelijk verschrikkelijk moeilijk om zeker te stellen of het 'goed' of 'fout' was bedoeld en vooral

Franeker en omstreken

de angst om zelf niet meegelept te worden. In de Franeker regio is er één situatie bekend waarbij twee Duitsers hier onderling ook problemen mee hadden, de ene hield voor de andere verborgen dat hij wel zou willen deserteren.

‘De inrichting’ gevangen tussen goed en kwaad

Het blijkt dat ‘de inrichting’ in verschillende opzichten een erg belangrijke rol van verzet, opvang, verzorging en hulp tijdens de hele oorlog onder wel verschrikkelijk moeilijke, praktische omstandigheden heeft gespeeld. Het was er moeizaam manoeuvreren tussen goed en kwaad. Drie van de zeven bestuursleden van de inrichting waren NSB’er. Bij het personeel vond verraad plaats door NSB’ers waardoor niet alleen veel onzekerheid en achterdocht ontstond. Minstens een verpleger werd opgepakt en vastgezet. De bijna permanente dreiging van verraad woog zwaar. Bij het invoelen van de toenmalige moeilijke omstandigheden moet men ook denken aan: het regelmatig afwezig zijn van elektriciteit, water en voedsel; een patiëntenbezetting van rond 1.400 patiënten, drie keer zo groot als normaal; overbevolkte en volgepropte zalen, kamers en zolders; tijdelijke opvang van patiënten uit andere Friese klinieken; toenemend problemen met schoeisel, kleding en linnengoed; problemen met wassen van patiënten, kleding en beddengoed; invallen door de SD; personeel dat onderduikt of ontslag neemt; afname van de hygiëne; gebrek aan materiaal; onrust onder het personeel; gebrek aan voedsel; het koken voor zo’n grote massa en later daarbij ook nog eens de stad; psychiatrische patiënten uit hun evenwicht; isolatie van difterie-patiënten; het regelen van al die bonkaarten; de opvang van kinderen, evacués en gewonden en op het laatst opvang van stedelingen in het Feikema-huis³³ en daarbij de voortdurende bedreiging van verraad. Eén praktisch voorbeeld uit die tijd is het dagelijkse schillen van aardappelen voor al die mensen, alles met de hand, zonder machines. Waar particulieren vaak nog iets konden regelen met eten, was dat voor de inrichting in praktische zin onmogelijk. Dit alles moet onder de bedreiging van NSB’ers en verraad voor de goedwillende leiding en personeel een enorme belasting zijn geweest.

Schoolkinderen worden van hot naar her geslingerd; het onderwijs gaat door

Dokter Hommes, dokter Zeegers en de verpleegsters Hartendorff en Van Harten van ‘de inrichting’ probeerden in april 1941 erg moedig de deportatie van de joodse patiënten te voorkomen. Hierbij kwamen ze zelf in ernstige moeilijkheden bij politiefchef Koster. ‘De inrichting’ diende in noodgevallen als opvang van de door de Duitsers gezochte personen. Zij werden in de ziekenboeg van ‘besmettelijke ziekten’, de TBC-

afdeling, ondergebracht. Zoals bijvoorbeeld dominee Veldkamp uit Sneek die predikte dat het evangelie en de Duitse ideologie haaks op elkaar stonden. Hij werd door kerkgangers aangebracht. Wanneer gewenst maakte ook eigen personeel van de onderduikmogelijkheid gebruik. De personeelsleden Nijssen en Kats deden op Groot Lankum moeite het Duitse berichtenverkeer te saboteren. Zowel aan het begin als aan het eind van de oorlog functioneerde ‘de inrichting’ als opvang van gewonden. Soms betrof het Duitse gewonden. In februari 1943 voerden extra treinen 400 patiënten en verplegend personeel van het psychiatrisch ziekenhuis Vogelenzang uit Bennebroek aan. Op 27 maart 1945 herhaalde het zich met 138 mannen en 390 vrouwen patiënten en 75 verplegend personeel uit het ziekenhuis Dennenoord uit Zuidlaren. Meer dan 24 uur waren ze onderweg geweest en werden eerst in scholen opgevangen. In het begin liepen ze verdwaasd rond op het schoolplein aan het Kleijenburg onder afschuwelijke toestanden van gebrek aan bedden, dekens, eten, eetgerei, verzorging en licht.

Ook werden 150 kinderen en naderhand de evacués uit Limburg en Gelderland opgevangen alvorens ze in de regio ondergebracht konden worden en bovendien verzorgde men voor groet hoeveelheden mensen intern en extern voor voedsel. De toenmalige directeur dokter van Andel moet wel ontzettend hebben moeten manoeuvreren vooral vanwege de NSB’ers (*Honderdjarig bestaan van de Psychiatrische Inrichting te Franeker (1851-1951)*, M.J. barones van Heemstra en dr R. Lammerts van Bueren) en (*Naar Franeker gaan*, Anne Zondag). Zondag noemde het ‘De schuilplaats in de wildernis’.

Voor het personeel was in 1945 de oorlog nog niet voorbij. Meerdere politieke delinquenten, waaronder de bij de SD in Groningen door martelingen beruchte Zacharias Sleijfer, waren in ‘de inrichting’ opgenomen. Hij bleek sterk verminderd toerekeningsvatbaar. Grietje Sinnema liep er na de oorlog als arts stage. Het is eenvoudig voorstelbaar dat deze beide situaties voor meerdere personeelsleden een verschrikkelijk moeilijke confrontatie was. De ware rol van ‘de inrichting’ in al zijn aspecten is slechts weinig onderkend, laat staan dat ze werd gehonoreerd.

Joden uit inrichting onder protest gedeporteerd

In tegenstelling tot Leeuwarden woonden in Franeker

Boer Lyklema bij Lutjelollum overleeft de strop

weinig joden. Ir Anton Mussert, de Nederlandse NSB leider (werkte voorheen bij Rijkswaterstaat), eiste op valse argumenten o.a. de deportatie van gehandicapte

Franeker en omstreken

joden uit alle Nederlandse inrichtingen. Mussert handelde in lijn met het beleid van Aus der Fünten (één van de drie van Breda). Hierdoor verdwenen de 800 joden en 50 personeelsleden van de Psychiatrische Inrichting 'Het Apeldoornse Bosch' uit Apeldoorn naar Duitsland. De afschuwelijke wijze waarop de mensen werden geliquideerd daar kunnen we het beter niet over hebben. In dit kader werden op bevel van de SD³⁴ in april 1941 ook alle joden³⁵ uit de Franeker inrichting naar Westerbork gebracht. De Franeker artsen en verplegend personeel weigerden moedig hun medewerking, politiechef Koster nam ze in hechtenis. Een dag later kwamen ze weer vrij. Het transport naar Westerbork verzorgde expeditiebedrijf Cornelis Roersma die hiervoor tien cent voor de (post)zegel en fl. 98,50 voor het transport bij politiechef Koster declareerde.

steeds de Friese vlag wapperen. De joodse mevrouw Van Wijk van de Co-opwinkel in de Dijkstraat droeg de gele jodenster, iets dat mij indertijd enorm en tot op de ziel heeft aangegrepen.

Van goed, twijfel en kwaad

Doordat de Openbare Lagere School en de Bolwerkschool waren gevorderd werden in het begin kinderen over de beschikbare scholen verdeeld, waaronder de Bethel-school. Anderen kregen onderwijs in 'De Roskam', 'het Kamstrahuis' en boven café 'De Eerste Aanleg'. Naderhand werd afwisselend bij verschillende ouders thuis les gegeven, ook bij de NSB ouders. Geen ideale situatie maar het onderwijs ging in ieder geval door.

Boer Lyklema op de boerderij tussen Langhuis en Lutjelollum gaf meerdere onderduikers onderdak. Bij

Afb. 3. Duitse mijnenvelden rond Franeker. De mijnenvelden zijn in vaalrood aangegeven.

Bron: Gemeente-archief Franekeradeel. Kaart gemaakt door de Gemeentewerken Franeker in 1945.

In november 1941 arresteerde de SD in de stad achttien joden (uit beschikbare registratie blijkt dat een deel een Nederlands en het andere deel een Duits paspoort hadden), die op één na niet uit Duitsland terugkeerden. Zij deden in het voormalige tramstation aan de Harlingerweg (nr. 45) in Franeker ervaring op in de landbouw. De school was de enige in West-Europa en had een heel goede reputatie. Eén van die joden Melchior ontliet de arrestatie door tijdig zich te verstoppen in een put. Later zou bij hem in Israël

een razzia werd het ontdekt en het verhaal gaat dat Lyklema de strop kreeg maar overleefde.

Dat soms ook Duitse soldaten wijzer waren dan een Nederlandse NSB buurvrouw ervoer ik zelf. Edzer de Boer en ik hadden elk een enorm zwaar en groot houten vloerdeel uit de barakken aan het 'groene wegje' ontvreemd (zeg maar gestolen) om als brandhout te gebruiken. Onze toenmalige buurvrouw, die bekend stond als 'heide-wietske', die mij zag thuis-

Franeker en omstreken

komen heeft mij als knul van bijna tien bij de Duitsers aangegeven. Twee Duitse soldaten haalden me uit de les en losten het ‘gemoedelijk met twee pistoolschoten’ in de lucht op en vorderden een karretje van schilder Du Bois; ‘mijn vloerdelen’ gingen op het afgedwongen karretje terug en het probleem was daarmee opgelost. Edzer kwam er goed van af omdat de buurvrouw dat niet had gezien.

Er bestond in de stad een soort Hitler Jugend, de Jeugdstorm. Deze bood de NSB jeugd verschillende

Bommen in de stad richten weinig schade aan

activiteiten en faciliteiten, waaronder bepaalde uniformkleding en schoeisel. De meeste andere kinderen liepen toen op klompen, dat enorme tegenstellingen veroorzaakte. Door de Winterhulp collectes zamelden NSB'ers hiervoor geld in; weigeren om iets te geven was problematisch.

Veel Duitsers waren nogal vrouwenjagers en zochten omgang met meestal NSB vrouwen en ongehuwde dochters. Ze werden ‘moffenmeiden’ genoemd. Zo ook in Franeker. Soms was de man als vrijwilliger in Duitsland en lagen moeder en/of dochter met een Duitser in bed. Enkele Franeker vrouwen kregen een kind van een Duitser. Eén NSB vrouw kreeg een dochter van een Duitser en een zoon van een Canadees. In vergelijking met de Friese Waddeneilanden ging het er overigens in Franeker bescheiden aan toe.

Klaas Muntinga, zoon van NSB ouders, ging vrijwillig in Duitse dienst. Hij diende aan het Oostfront, belandde in Russische gevangenschap en keerde na ongeveer tien jaar terug, wellicht tezamen met de eerste teruggekomen Duitsers door de onderhandelingen van Adenauer.

In augustus 1941 kwam een kabelballon³⁶ bij de Arumervaart neer. In hetzelfde jaar, op 7 september stortte een Duits jachtvliegtuig bij Arkens neer. Op 15 april 1942 werden door een onbekend vliegtuig 15 brisantbommen bij de Arumervaart afgeworpen. Elders in Fryslân, o.a. op Harlingen, zijn brisantbommen afgeworpen. Aangezien hier geen sprake van een doel kon zijn, is het waarschijnlijk dat ze gewoon fout

400 Franekers gaan voor graafwerk naar Smilde

zijn afgeworpen. Franeker is tweemaal door bommen getroffen. Eenmaal bij de ZPC aan het kanaal en op 25 april 1942 toen een bom in de gracht bij het stadhuis viel. Het huis naast het stadhuis raakte ontzet en moest worden afgebroken. Een andere bom viel in de tuin van kruidenier De Haas aan de Zilverstraat, waarbij schade aan het woonhuis ontstond.

Werkverschaffing en deportaties

Vierhonderd Franekers reageerden in oktober 1944 op een oproep van de Duitsers voor graafwerkzaamheden van dekkingsgaten, schuttersputten en ‘Wehrmachtswerken’ in Smilde. Bijna allen keerden na enige tijd in de stad terug. De meeste anderen die niet wilden doken onder.

Iedere burger kreeg bonkaarten toebedeeld voor het kopen van boter, brood, melk, vlees, aardappelen en reservebonnen. Het betrof niet alleen de eerste levensbehoeften. Ook textiel, kolen, turf, enz waren op de bon. Alles was ‘op de bon’. Voor de onderduikers moest dus ook wel iets ‘geregeld’ worden. Tijdens de hongerwinter van 1944 werden in de Franeker stadsregio’s gaarkeukens georganiseerd waar burgers eten konden afhalen. Het eten werd in ‘de inrichting’ toebedeeld en getransporteerd in door Oostwoud gemaakte gamellen. Naast het eten voor de patiënten moeten in de keuken van ‘de inrichting’ duizenden maaltijden zijn bereid. Lange wachtrijen van burgers met allerlei potten en pannen was het beeld. Vandaag de dag frustreert het me nog als ik voor eten in een rij moet staan.

Een andere bijzondere ervaring thuis was het ’s nachts hoog overvliegen van de honderden bommenwerpers onderweg naar hun doelgebieden Emden, Hamburg, Bremen, Travemünde of Berlijn. Het klonk als een

Afb. 4. Waarschuwing voor mijnen rond Franeker van burgemeester Van der Vlis.

Bron: Gemeente-archief Franekeradeel

variërende geluidscadans van permanent zwaar onweer in de verte. Vrij lang van tevoren konden we

Franeker en omstreken

thuis aan een klapperende deur vaststellen dat die vliegtuigen weer in aantocht waren. Het waren honderden bommenwerpers, Amerikaanse B-17's, Engelse Ham-dens, Mosquito's en Lancasters die doorgaans werden begeleid door P-47 Thunderbolts en P-51 Mustangs. De vliegtuigen waren buiten het bereik van de lucht-afweer aan de Hertog van Saxenlaan.

De oorlogssituatie maakte tevens dat er een 'zwarte handel' ontstond. In februari 1944 werden in Franeker 24 van hen opgepakt en naar Duitsland gedeporteerd; allen kwamen terug. In april 1944 werden twee distributiekantoormedewerkers, Jan de Haan en Jan Eppinga, van verboden handelingen beschuldigd en naar Duitsland getransporteerd. Zij keerden na de bevrijding terug. Op 27 juli 1944 pleegde een verzetsgroep uit Sneek een geslaagde overval op het Franeker distributiekantoor dat gelegen was achter het politiebureau aan de Eise Eisingastraat, vlak bij het bruggetje. Dit resulteerde in een uitgaansverbod voor zes weken.

De verschillende Duitse 'Ortkommandanten', de Franeker burgemeester en vooral de dominerende politiechef terroriseerden Franeker en omgeving. Het was de bevolking verboden naar de radio te luisteren. In september 1943 kwam het bevel om alle radio's in te leveren. Rond 400 Franekers gaven hieraan gehoor. Naderhand pakte vooral politiechef Koster regelmatig mensen op van wegen het niet-inleveren van hun radio.

Omdat hun eigen mensen op het front waren ingezet, kreeg de bezetter in 1944 enorme behoefte aan mankracht in Drenthe. In de stad had dit van december 1944 tot maart 1945 razzia's en nachtelijke huiszoekingen naar mannen tot gevolg. In die tijd werd eveneens van alle bewoners geëist 's avonds en 's nachts de ramen te verduisteren, waarvoor iedereen een soort rolgordijn gebruikte.

Zin en noodzaak van Friese sabotage-acties zijn zeer twijfelachtig

Rond nieuwjaar 1944/45 kreeg politiechef Koster een anoniem telefoontje dat een aanslag op zijn leven werd beraamd. Tot hilariteit van de andere agenten raakt hij, wetend hoe gehaat hij was, volledig van streek. Weldra bleek dat het niet serieus was geweest.

Vergeldingen Sexbierum, Herbayum, Menaldum, Dongjum en Dronrijp

In reactie op de verzetsactiviteiten vonden na eind 1943 standaard Duitse represailles plaats. Sexbierum, Herbayum, Menaldum, Dongjum en Dronrijp vormden voor Franeker en regio de afschuwelijkste voorbeelden van een afrekening. Het waren alle onmiddellijke wraakacties op voorafgaande BS acties direct

op de bezetter. Zoals gezegd, die Duitse vergeldingen kwamen niet zo maar uit de lucht vallen. Nu achteraf niet en toen ook niet. Al in oktober 1943 stelden de Duitsers in Fryslân (na de aanslag op Pier Nobach) een duidelijk voorbeeld van dodelijke vergelding als reactie op verzet. Het andere gruwelijk voorbeeld van vergelding was in oktober 1944 toen de Duitsers in Putten na een aanslag van heet verzet 661 mannen afvoerden en het hele dorp platbranden. 552 kwamen niet terug. Het Veemgericht, de verzetsgroepen, de BS en burgers wisten nu allen waar ze aan toe waren. Het voorval bij Kie was geen sabotage-actie doch formeel een militaire BS actie, een oorlogshandeling.

Door verraad van de jonge (19jarige) Nijmegenaar

Zinloze sabotage door Franeker BS kost 13 mensen bij Dronrijp het leven

Frans Michon, die was geïnfiltrerd in de KP Sexbierum, heeft de Franeker politiechef Koster tezamen met de SD op 22 november 1943 de lokale KP³⁷ op Liauckemastate te Sexbierum opgerold. Vier illegale werkers en drie anderen werden door zijn verraad om het leven gebracht, enkele tientallen verdwenen naar concentratiekampen.

Tussen Herbayum en Midlum legden BS'ers kopspijkers, twee bomen en eggen op de weg om een gepland Duits transport te bemoeilijken. Op 18 november 1944 werden daarop drie spoorwegmannen uit de Leeuwarder gevangenis gehaald en één voor één op brute wijze gefusilleerd. Hierbij was de groep Rexisten³⁸ betrokken. Op 19 november 1944 knoelden BS'ers aan de weg bij Menaldum. Hier werden drie onderduikers als represaille aldaar doodgeschoten.

'De inrichting' in Franeker betekent verzorging, verzet, burgerhulp en schuilplaats

Zowel bij de plaatselijke bevolking, de BS als bij de bezetter was tegelijkertijd behoefte aan voedsel van de boeren uit de omgeving. Bij de vorderingen rondom Franeker speelde de knappe, fanatieke, twintigjarige NSB boerendochter Grietje Sinnema uit Ried met haar kennis van zaken van het boerenbedrijf een zeer brutale en agressieve rol. Zij was als tolk in Duitse dienst (had een relatie met een Duitse officier) bij de organisatie 'Sonderführer für Ernährung und Landwirtschaft' en chanteerde de boeren met onaangename bedreigingen. Bij het vorderen van paarden reed ze eenvoudig op een paard weg. Besloten werd haar te liquideren. Twee onervaren leden (veel later bleken het Cornelius Livius Koster uit Joure en Oedse Hendrik Klevringa uit Bolsward te zijn geweest) van een sabotagegroep (oog in oog staande) leverden met vier kogels bij Dongjum 'half werk'. Dr Oosterbaan verleende eerste hulp, waarna behandeling door Duitse artsen werd overgenomen en zij overleefde het. Het

Franeker en omstreken

hele dorp Dongjum sidderde van angst. De daarop volgende wraakactie van de Franeker ‘Ortskommandant’ Geese kostte op 8 maart 1945 vijf willekeurig geselecteerde verzetsstrijders het leven. Zij werden bij Dongjum vermoord, met een genadeschot van Geese.

Voorafgegaan door een dropping van Franse parachutisten van de Special Air Service in Zuidwest-Fryslân trokken op 8 april 1945 de eerste geallieerde van het 3de Canadese Infanteriebataljon Fryslân binnen. Het aanvalsplan van de Canadezen maakte dat de Duitsers zich noodgedwongen richting Harlingen terugtrokken. Van 10 op 11 april 1945 maakte de Franeker BS de spoorverbinding tussen Leeuwarden en Franeker onklaar en liepen van een trein met 26 wagons de locomotief en vier wagens uit de rails en kiepten om. Op 11 april (met de bevrijding in zicht!) nam de SD wraak op veertien mannen die uit het Burmaniahuis werden gehaald. Vervolgens werden dertien mensen bij Dronrijp brutaal vermoord. Door zich dood te houden en de haast van de vijand om weg te komen overleefde één man, Gerard de Jong uit Huizum³⁹. De twee anderen zouden door het hoofd van de Duitse Sipo in Fryslân Albrecht worden geliquideerd. Het loopt echter op een vuistgevecht uit waarbij de twee kunnen ontkomen. Naderhand werd bij Dronrijp een monument voor slechts elf ingesteld.

Franeker inrichting dient als opvang voor honderden patiënten, kinderen en evacués

Op 11 april 1945 werd in het ‘rooie dorp’ in Franeker Piet Jaarsma in koelen bloede door politiechef Koster vermoord. Jaarsma had zich op het dak verstopt. De schreeuw van een vrouw is me altijd in het geheugen gegrift gebleven. Dit soort situaties zijn, of men nu ‘goed’ of ‘fout’ is, altijd zeer triest en volledig onbegrijpelijk vooral omdat de voorzienbare bevrijding in zicht was.

Nabij Kiesterzijl kwam het op 15 april 1945 tot een vuurgevecht met terugtrekkende legereenheden, waarbij de BS’er, Jitze Pieter van Dijk en vijf Duitse soldaten omkwamen. ‘s Avonds kwam een groepje

Shell dankt pleeggezinnen en haalt ze in elf bussen naar Amsterdam

soldaten nog eens even terug om een gewonde Duitser te zoeken. Mannelijke Herbayumers werden gedwongen mee te gaan. Het had tot gevolg dat de boerderij van Houtsma de lucht in ging en er een ruïne overbleef. De koeien werden door Kiesterzijlsters losgesneden. Opmerkelijk is wel dat de soldaten gewoon nog ‘even’ terug konden komen! De

bovengenoemde voorvallen uit de Franeker regio zijn verderop in detail uitgewerkt.

Franeker regio helpt veel kinderen en vluchtelingen

Duitsers blazen Saakstra’s brug op waarbij één Duitse dode valt

In het algemeen heeft Fryslân gedurende de laatste maanden van de oorlog aan duizenden Nederlanders opvang en onderdak verleend, aan gezinnen uit Limburg die in de oorlogszone bij Roermond woonden en aan evacués uit het Westen. De Limburgse gezinnen hadden een erbarmelijke tocht door Duitsland achter zich, waarbij 18 mensen waren overleden.

In Franeker kwamen in februari 1945 2.500 evacués uit Limburg aan. Andere evacués, vooral kinderen kwamen bij honderden met schepen of in tankauto’s naar Harlingen dat als distributiepunt diende. Er zijn transporten bekend waar kinderen, verstopt in tankauto’s, uit Noord Holland werden meegenomen, nadat de vrachtauto’s er melk hadden afgeleverd. Deze overtochten gebeurden meestal onder erbarmelijke, dagenlange toestanden in de winterperiode. De rederij Stânfries voer ‘s nachts van Amsterdam naar Fryslân om beschieting te ontwijken. In januari 1945 bood ‘de inrichting’ in Franeker tijdelijke opvang aan 150 jonge kinderen uit Den Haag. Zij werden samengebracht in de ‘gehoorzaal’ van ‘de inrichting’. De meesten bleven in Franeker en de anderen werden vooral bij pleeggezinnen in Dongjum, Herbayum, Hitzum, Tzummarum, Peins, Tzum en Ried ondergebracht. Zo accommodeerde Tzum 180 evacués uit Roermond. Een collega schreef als één van de toen ondergebrachte kinderen in Tzum, in mei 2008 hierover in het Shell gepensioneerd blad VOEKSnieuws en in (*Naar de boeren! Kinderuitzendingen in de hongervinter*, Frans Nieuwenhuis, 2010). De BPM (nu Shell) had voor 240 kinderen van haar personeel en dat van C&A uit de Haagse regio de evacuatie met schepen via Den Helder en de Waddenzee naar Fryslân georganiseerd. In 1947 onthaalde Shell alle pleeggezinnen in Amsterdam. In elf bussen werden ze uit Fryslân opgehaald. Naast de individuele erkenning was dit wellicht een van de weinige uitingen van waardering voor de boeren en de pleeggezinnen. In Franeker was het een normaal verschijnsel ineens vreemde kinderen in de klas te hebben die na de oorlog opeens weer weg waren.

Suikerfabriek is munitie-opslagplaats; in oorlogstijd altijd een doelwit

In deze periode ging de volksgezondheid in de stad achteruit, er kwam schurft en luis voor. Bepaalde

Franeke en omstreken

gezinnen waren gebrandmerkt met ‘ze zitten onder de luis’ en werden gemeden. Regelmatig luizenkammen was normaal en gebeurde ook op de scholen.

Saakstra’s brug geen belemmering

De dag voor de bevrijding van Franeke, vluchtte de laatste Duitse colonne overdag richting Harlingen. Deze afmars ging er vrij losjes aan toe. In Franeke bliezen Duitsers op 15 april 1945 om 10 uur ‘s ochtends Saakstra’ brug op. Zoals bij de meeste bruggen in Fryslân waren de brugwachters met de sleutels verdwenen. Eén van de twee op de fiets achteropkomende soldaten kwam hierbij om het leven. Huizen tot op de Turfkade aan de overkant liepen behoorlijke schade op. Annie Hogendijk herinnert het zich als de dag van gisteren. De aankomende Canadezen liepen overigens nauwelijks vertraging op. Samen met werknemers van Oostwoud herstelden ze de brug snel met zware balken van Verduin (de Koorenaar). Naderhand werd de provisorische brug door een Bailey-brug vervangen, die nog jaren bleef liggen.

Terugtrekkende legereenheden roofden overigens alles wat ze te pakken konden krijgen en alles wat wielen had. Het is erg verwonderlijk dat bijvoorbeeld de luxe auto (vermoedelijk een grote zwarte Citroën) van taxi Klaas Buwalda uit de Jan Bogstrastraat de oorlog door kwam, terwijl de auto eigenlijk gewoon onder een kleed vrij zichtbaar in de garage stond.

Geen ‘bijltesdag’ in Franeke?

Bij de bevrijding moest direct worden gehandeld. De BS’ers haalden (gekleed in overal, met blauwe baret

**Geen echte ‘bijltesdag’ in de stad;
wel erg minderwaardige intimidaties**

en oranje armband) de NSB’ers van huis. De verzetsleiding wilde er beslist *geen* ‘bijltesdag’ van maken, zoals in Frankrijk wel was gebeurd. Echter ooggetuigen menen dat er wel degelijk een soort ‘bijltesdag’ heeft plaatsgevonden, waarbij erg hardhandig en ruw optreden werd vastgesteld en zware intimidaties plaatsvonden⁴⁰. Er waren meerdere stadbewoners betrokken bij het opbrengen van de ‘foute’ vrouwen en mannen. Een burger die verder in de oorlog afzijdig was gebleven liep met een kleine dolk aan zijn riem. Jonge vrouwen die ooit eens met een Duitse soldaat hadden gesproken werden opgepakt. De NSB vrouwen werden in het Feikemahuis en in de gymzaal aan de Schilbanken onder bewaking gesteld, gedumpte. In de gymzaal brachten de vrouwen 2 dagen en 2 nachten onder erbarmelijke sanitaire toestanden door. Niemand wilde de vrouwen eten brengen dat uiteindelijk door Eelkje Damstra van het Westvliet en een paar andere vrouwen van het UVV werd gedaan. Ook hebben ze de evacue’s uit Roermond, die opgevangen werden in de voormalige

Gereformeerde School aan het bolwerk verzorgd en naar hun opvang adressen gebracht. Omdat haar broers ook in het verzet zaten, zijn er bij hun wapens afgeleverd, die ze verborgen hebben in de krimp tussen de huizen.

De mannen werden op het sportveld aan de Hertog van Saxenlaan gebracht. Het sportveld zat stampvol. Volgens verzetsmensen probeerden de Franeke fabrikanten zich vrij te kopen. Het kaalscheren van de vrouwen gebeurde in de Koornbeurs door kapper Rodenburg. Bij het verlaten van de Koornbeurs werden de vrouwen uitgejouwd waar vooral bewoners van Bethesda aanwezig waren. Daarna werden ze naar de kampen in de Strafgevangenis, het Huis van Bewaring en het vliegveld in Leeuwarden, Ericadorp, Barka in Harlingen, Sondel, Crackstate in Heerenveen, Sparjeburd bij Hemrik en Kamp Wierda bij Wolvega gebracht. Veel NSB’ers hebben (enige) jaren vast gezeten.

Onbarmhartige behandeling van NSB kinderen in de stad

De kinderen van NSB’ers, die eigenlijk part noch deel hadden aan het doen en laten van hun ouders werden aanvankelijk aan hun lot overgelaten. Zij droegen na de oorlog nog jarenlang een ‘label aan de broek’, er werd niet over gesproken maar wel altijd over gedacht. Eigenlijk een onbarmhartige en wrede benadering, ook in Franeke en omgeving.

Franeke aan ramp ontsnapt?

Aan het einde van de oorlog is Franeke vrijwel zeker aan een ware ramp ontsnapt. De suikerfabriek, die met vijf munitie bunkers als depot diende (in oorlogstijden altijd een doelwit!) had door de geallieerden gebombardeerd kunnen worden of door de Duitsers zelf opgeblazen bij hun terugtrekken richting Harlingen. In oorlogsomstandigheden een gebruikelijke zaak. De munitie, die door verzetsmensen o.a. door Wiebren van der Vaart pas achteraf werd geconstateerd, lag weliswaar een ruime honderd meter vanaf de bewoonde wereld, echter geen mens kan voorspellen hoe de effecten van een ontploffing of bij een bombardement zouden uitpakken. Achteraf bleek ook dat de munitie van Franeke bij de geallieerden begin 1944 al bekend was. Blijkbaar wist de verzetsgroep dat weer niet. Bombardementen waren in die tijd nog niet zo precies (zie de bombardementen op vliegveld Leeuwarden en in Harlingen) en een misser in de omgeving zou niet onwaarschijnlijk zijn geweest. Er waren in Nederland overigens erg veel missers door RAF en de USAAF veroorzaakt! Wat dat voor Franeke zou hebben betekend is alleen maar gissen. Niet alleen heeft Franeke geluk gehad. Wat te denken van het relatief rustig terugtrekkende leger. Zij hadden ook de tactiek

Franeke en omstreken

van de verschroeide aarde kunnen toepassen, zoals dat bij de terugtrekking uit Rusland op de meest afschuwelijke wijze is gebeurd. Daar brandden ze alles plat, werden mensen vermoord en de vrouwen verkracht.

Wanneer men de bezettingstijd van Franeke en omgeving evalueert dan is men niet echt slecht door de oorlog gekomen. Natuurlijk is elke dode er één te veel geweest. Net als alle andere steden heeft de stad in zijn ontwikkeling echter minstens vijf jaar stil gestaan, de stad is er tijdens de oorlog niet beter op geworden. Men kan ook moeilijk beweren dat deze slechter is geworden. De stad lag niet in de aanvalslinie van de geallieerden of in een echte gevechtssituatie. Franeke was niet echt gebombardeerd in tegenstelling tot vele andere Nederlandse steden, lag niet in puin en de huizen waren nauwelijks beschadigd. Harlingen, Pingjum en Makkum bijvoorbeeld kwamen er vooral in de laatste dagen veel slechter vanaf.

Kauwgom, wittebrood, 'kornetbief' en aangespoelde lijken

De bevrijding van Franeke en omgeving was natuurlijk een groot feest. Het binnenkomen van de Canadese tanks zal iedere ooggetuige zijn hele leven op het netvlies houden. De Canadezen betrokken de

Duitse barakken en richtten zich in. De keuken tussen de Jan Dirkstraat en de Harlingerweg was een aantrekkingspunt voor kinderen om te bedelen om kauwgom, chocola, wittebrood en de zogenaamde 'kornet bief' (de Engelse tekst 'corned beef' kon men toen niet uitspreken). Kauwgom hadden de kinderen nog nooit gezien. De Canadezen bleven tot in het begin van de zomer.

In diezelfde periode kwamen ook vele evacués uit Arnhem in de stad. Tijdens de operatie 'Market Garden' hadden zij huis en haard verloren. Wat van de huizen over was werd door de soldaten op grote schaal geplunderd. Op de begraafplaats in Franeke liggen drie geallieerde bemanningsleden van een bommenwerper, die in de Waddenzee was gestort. Drie lichamen spoelden aan op de Friese kust en enkele andere bemanningsleden op Terschelling. Bij het stadhuis vond een ceremonie plaats met de Canadese commandant, Van der Horst en de leden (Folkert de Jong, K. Dijkstra, J. van Haitsma, H. Keizer, P. Keizer, J. Schmidts, P. Tiemersma en J. Zondervan) van de verzetsgroepen stonden in blauwe overall, baret en oranje armband in gelid opgesteld. Stadgenoot Wiebren van der Vaart was lid van de KP sabotagegroep Noord.

Franeker in WOII perspectief

Franeker in WOII perspectief

Wanneer we Franeker en de regio bekijken dan lijkt op het eerste gezicht dat ze de oorlog goed door zijn gekomen. De werkelijkheid is evenwel toch iets anders. Het ergste was het wegvoeren en verlies van de joden en andere gedeporteerden, de verschillende brute moorden en de afrekeningen bij Sexbierum, Herbayum, Menaldum, Dongjum en Dronrijp. Een twijfelachtige gang van zaken. Direct aan het begin van de oorlog komt Bruin Kingma als militair om. Op een van de laatste dagen voor de bevrijding in de stad Franeker het doodschieten van Piet Jaarsma door de politiechef Koster en het jammerlijk, wellicht onnodig, omkomen van J.P. van Dijk bij Kie. Voor de families is een verlies, verdriet, gemis en een enorm gat achter gebleven. Van de Franeker joden overleefden er slechts enkelen. Overigens keerden van de 61 joden uit Harlingen er slechts vijf terug.

Uitgangssituatie in 1940. Alle Friese steden, zo ook Franeker, waren voor de oorlog economisch als het ware al ingekapseld. Vooral als gevolg van de algemene situatie in de provincie door het ontworpen investeringsklimaat, de voorafgaande crisisjaren en het eenzijdige provinciebeleid. De steden konden zich op eigen kracht niet of nauwelijks ontwikkelen. Geen burgemeester, geen gemeentebestuur, geen NSB'er, geen niet-NSB'er kon daaraan tijdens de oorlog iets veranderen. De ontwikkeling van Franeker was ver voor de oorlog onder burgemeester M.G. de Kruijff (1923-1944) al tot stilstand gekomen. De omgeving van de stad bood natuurlijk veel mogelijkheden voor onderduikers. Franeker was meteen een Duitse garnizoensstad.

Het stadsbestuur. Burgemeester M.G. de Kruijff (CDU-lid) was bij het begin van de oorlog in 1940 al 17 jaar burgemeester van Franeker. Er bestaan over

In 1940 De Kruijff 17 jaar probleemloos burgemeester in de stad

die periode geen specifieke verdiensten maar ook geen bezwaren. Hij wordt NSB'er op 10 mei 1941 (één jaar na de Duitse inval in Nederland). Hij was daarmee de eerste en enige NSB-burgemeester in Nederland, die deze stap op eigen initiatief maakte. Was hij geen NSB'er geworden dan was er planmatig door de bezet-ter een NSB burgemeester benoemd. Voor de stad zelf kon hij tijdens de oorlog niets anders doen dan hij gedurende zijn voorafgaande, langjarig burgemeesterschap had gedaan. De situatie met burgemeester De Kruijff eigenlijk tweeslachtig. De man was bij het begin van de oorlog dus 17 jaar in functie. Hij werd NSB'er en bleef nog drie jaar in de oorlog. Over deze 20-jarige periode vindt men geen echt slechte berichten over hem. Vervolgens werd hij door deze en gene 'achteraf' als een zwak bestuurder afge-

schilderd. Opvallend is dat beide NSB burgemeesters in de lijst van Franeker burgemeesters in Wikipedia aanvankelijk niet waren opgenomen. Dat zegt iets over de toenmalige tijd, maar ook over het denken nul

Twee burgemeesters in Wikipedia weggelaten: 'Franeker op zijn smalst'

De stadsontwikkeling was al lang niet meer van de burgemeester afhankelijk. Ook niet van zijn NSB opvolger Van der Vlis. Tijdens de oorlog bepaalden de Duitse 'Ortskommandant' en vooral de fanatieke NSB politiechef Koster wat er in stad gebeurde. De burgemeester kon weinig sturend uitrichten, dat Van der Vlis wellicht de politiechef meer in de hand had kunnen houden is niet erg aannemelijk omdat hij zelf ook fel NSB'er was.

Hulp aan burgers. Onderkend moet worden dat in Franeker en de regio op zeer verschillende manieren hulp aan mensen werd geboden. Boeren uit de regio hielpen naar schatting duizend onderduikers de oorlog door. In de laatste maanden waren zij erg behulpzaam mensen uit de stad en mensen, die vaak van zeer verre gewoon langs kwamen, van eten te voorzien. Behalve op individuele basis kregen ze nooit enige erkenning. In de periode van de hongervinter gaven vooral veel boeren uit de Franeker regio onderdak aan honderden kinderen uit het westen van Nederland. 'De inrichting' diende als eerste opvang van kinderen en evacués. Vandaar uit werden ze over de regio verdeeld. De kinderen kwamen per schip, in melkauto's of vuilniswagens bij kou, nacht en ontij, vaak uitgehongerd aan. Ze waren dagenlang onder erbarmelijke en hongerige omstandigheden onderweg.

Oorlogsgevolgen in de stad en regio. Het ergste in Franeker en de regio was het wegvoeren en verlies van de joden en andere gedeporteerden, de verschillende brute liquidaties bij Sexbierum, Herbayum, Menaldum, Dongjum en Dronrijp, het omkomen van Bruin Kingma uit Peins al op de eerste dag van de bezetting en op de laatste dag voor de bevrijding het jammerlijk, eigenlijk onnodig omkomen van J.P. van Dijk bij Kie en Jaarsma in Franeker. De oorlogsslachtoffers van de stad waren de 18 joden van de landbouwopleiding en de zes joodse patiënten uit 'de inrichting'. De joden van de landbouwopleiding zijn geruisloos en zonder protest uit Franeker gedeporteerd. Door zich tijdig in een put te verstopten ontkomt een van de joden. Personeel van 'de inrichting' waren de enigen die zich tegen de deportatie van zieke joden verzetten. Hun moedige actie werd overal geïgnoreerd.

De Franeker regio kende 63 doden, waarvan 37 direct zijn verbonden met de sabotage-actie van lokaal verzet, waarvan 13 naar aanleiding van de sabotage-opdracht verordeneerd door prins Bernhard. De mate-

Franeker in WOII perspectief

riële schade in de stad en omgeving betrof slechts een paar woningen. De leider van de Franeker verzetsgroep Van der Horst werd direct na de bevrijding waarnemend burgemeester van de stad. Vrijwel zeker georganiseerd door het Militair Gezag. Niets is bekend over de afweging waarom juist hij en niet een ander.

De 63 slachtoffers uit de Franeker regio. Om direct maar met de deur in huis te vallen. Franeker

Franeker regio heeft 63 slachtoffers

en de regio kenden 63 doden, waarvan één door gevecht (Bruin Kingma), 24 joden die werden gedeporteerd, één burger geliquideerd door politiechef Koster en 39 slachtoffers (waarvan 5 Duitsers) die in direct verband staan met verzetsacties. De sabotage-order van prins Bernhard (zie ook tabel 1) had 13 doden ten gevolge.

Tragische voorvallen

Franeker regio nader bekeken

Op de een of andere wijze hebben de voorvallen van de Franeker regio steeds mijn aandacht getrokken, vooral over hoe alles is gelopen, het waarom en hoe men daar tegenaan moet kijken. Achteraf moet men vaststellen dat de BS acties van Herbayum, Dongjum, Dronrijp, Menaldum en Kie totaal zinloos waren in de bevrijding van Fryslân. Onder de toenmalige omstandigheden zou een ervaren crisismanager de sabotage-acties na 1/9/1944 anders hebben besloten omdat de besluitvorming eigenlijk heel eenvoudig lag. Het waren derhalve de tekortkomingen van de toenmalige betrokken verzetsleiders (dus niet van de onderste echelons) die het foute besluit mogelijk maakten. Verplaatst men zich met de beste kennis en bedoeling in die tijd en onder die omstandigheden en bekijkt men deze voorvallen individueel, dan blijkt de gang van zaken hoogst discutabel. Rond Franeker vonden dus zes tragische voorvallen plaats. Het is interessant deze voorvallen eens nader te bekijken. Het ging bij vier gevallen om een afweging tussen 'materiële zaken' en 'mensen', behalve bij Sexbierum (verraad) en Kie (gevecht).

1. **Sexbierum**, zeven BS'ers geliquideerd en vervolgacties met onbekende afloop, door verraad van Frans Michon, 22/11/1943,
2. **Herbayum/Midlum**, drie spoorwegmannen geliquideerd, n.a.v. BS sabotage met kopspijkers en eggen op de weg, 18/11/1944,
3. **Menaldum**, drie onderduikers geliquideerd, n.a.v. BS sabotage met onklaar maken van de weg, 19/11/1944),
4. **Dongjum**, vijf verzetsmensen geliquideerd op 8/3/1945), n.a.v. paardenvorderingen en de mislukte BS aanslag op Grietje Sinnema op 3/3/1945,

5. **Dronrijp**, 13 mensen geliquideerd, n.a.v. Franeker BS sabotage met onklaar maken spoorrails, 11/4/1945 en
6. **Kie**, gevecht van de BS met het zich terugtrekken-de Duitse leger; één BS verzetsman en vijf Duitsers omgekomen, 15/4/1945.

7.

Voorval Sexbierum (22/11/1943). Korte tijd voor dit Sexbierum voorval speelden in Fryslân reeds vier gevallen van verraad. Het veemgericht was pas opgericht (eind september 1943). De BS bestond toen nog niet. Van centrale verzetsleiding was toen totaal geen sprake.

Deze zaak 'Michon' is op diverse plekken gedetailleerd beschreven. Indien die verslaggeving juist is dan is het echt verbijsterend dat de direct betrokken verzetsmensen een betrekkelijk vreemde (een nog maar 19-jarige knul met een herkenbaar vreemd gedrag, een

Voorval Sexbierum lijkt veroorzaakt door naïveteit en te veel geloof

onduidelijke afkomst en onbekend verleden!) zo snel in een groot gevoelig circuit inwijdden zonder zijn verleden goed onderzocht te hebben. Meerdere mensen hadden in een vroeg stadium al hun ernstige bezorgdheid en bedenken uitgesproken. Hoe men het ook draait of keert de leiding van de betreffende, religieus gedreven verzetsgroep ging voorbij aan elementaire principes. De behandeling van het voorval was zeker niet vrij van onervarenheid, misschien was het wel naïveteit. Elders in Fryslân konden verraders/infiltranten onder vergelijkbare omstandigheden worden 'uitgeschakeld'. Alle achtergronden in aanmerking nemend is het echter niet verwonderlijk dat men in de fout ging. Het is menselijkerwijs ook te verwachten dat enige betrokken mensen op latere leeftijd wel regelmatig slapeloze nachten hebben gehad (een bekend verschijnsel!). De 7+ slachtoffers van Sexbierum, door het verraad van Frans Michon (Frans Mulder), waren met die verzetsmensen van toen moeilijk te voorkomen geweest. Dat er toen ook mensen verantwoordelijk waren voor de gang van zaken blijft gewoon staan.

Voorval Herbayum/Midlum (18/11/1944). In september 1944 was Zuid-Nederland al bevrijd. De (militair-strategische onnodige) spoorwegstaking vond in het land plaats. Het is totaal onduidelijk in hoeverre die staking constructief bij moest dragen aan de bevrijding van Nederland of aan andere belangrijke militaire operaties. Afwegingen hiervoor staan nergens beschreven. Voor deze 18 november vonden in Fryslân al meerdere liquidaties plaats, waardoor men stellig aan moet nemen dat de uitvoerders ter plekke dondersgoed de onvermijdbare gevolgen van hun handelen wisten. Er zou een 'belangrijk' (nergens wordt ver-

Franeker in WOII perspectief

meld wat er werd vervoerd!) Duits transport gepland zijn richting Harlingen. De BS in Nederland was reeds opgericht en had officieel al de militaire status verkregen met de onervaren prins Bernhard als bevelhebber. De directe gevolgen van de nieuwe formele

Voorval Herbayum/Midlum is afweging tussen 'onvermijdelijk transport' en 'mensen'

militaire status werden op het hoogste niveau noch bij de Friese leiding getrokken, laat staan dat ze naar de lagere niveaus werden uitgedragen. Formeel waren de BS'ers nu soldaat. De Friese gewestelijke BS leiding lag van september 1944 tot ver in 1945 sterk in onderlinge onenigheid (*Parlementaire Enquête Commissie Rege-*

De besluitvorming ging tussen enerzijds enige vertraging van een Duits transport of anderzijds met stellige zekerheid meerdere doden. Kort geformuleerd: "enige vertraging van een onbekend transport of een onbekend aantal doden uit eigen kring". Overigens was na de actie het geplande transport niet onmogelijk geworden. Ook voor die tijd lijkt het moeilijk om aan te nemen dat deze daad bijdroeg aan de bevrijding van Fryslân. Indien BS verzetsmensen deze actie verrichtten dan is het heel formeel bekeken de verantwoordelijkheid van de Friese gewestelijke BS commandant omdat hij heeft nagelaten de lokale groepen goed te instrueren en aan te sturen. Gezien de onenigheid bij en de regelmatige afwezigheid van de Friese gewestelijke BS leiding lijkt het echter zeer aanne-

Voorvallen uit de Franeker regio						
	datum	aanleiding	oorzaak	gevolgen	verantwoordelijke	de keuze/afweging
Sexbierum	22/11/'43	intern verraad bij de lokale verzetsgroep	onervarenheid, naïveteit	vergelding, 7+ doden	de lokale leider	één man < > meerdere eigen mensen
Herbayum/Midlum	18/11/'44	sabotage door Friese BS	onervarenheid lokale leiding	vergelding, 3 doden	gewest. leider	transport vertraging < > meerdere eigen mensen
Menaldum	19/11/'44	sabotage door Friese BS	onervarenheid lokale leiding	vergelding, 3 doden	gewest. leider	transport vertraging < > meerdere eigen mensen
Dongjum	8/3/'45	lokale collaboratie	besluitvormingsfouten gew./distr. BS leiding	vergelding, 5 doden	gewest. leider	paarden en voer < > meerdere eigen mensen
Dronrijp	11/4/'45	sabotage door Franeker BS	opdracht van de landelijke BS leiding	vergelding, 15 doden: 13 BS'ers en 2 'collaborateurs'	prins Bernhard	transport < > meerdere eigen mensen
Kie	15/4/'45	gevecht	onervarenheid; negeren/niet weten order hogerhand	6 doden: 1 BS'er en 5 Duitsers	distr. leider V.d. Horst	de keuze was reeds voorbij

Tabel 1. Voorvallen uit de Franeker regio

ringsbeleid 1940-1945; 19 delen; deel 7A en B, pp 365). Uit archiefmateriaal van Tresoar en het NIMH (Nederlands Instituut voor Militaire Historie) blijkt dat er in de provincie nauwelijks sprake was van 'leiding'. Laat staan dat de verzetsgroepen werden aangestuurd. Als gewoonlijk in de provincie is het onduidelijk wie voor deze sabotagedaad de opdracht gaf en wie de actie uitvoerde. Bij de Friese gewestelijke verzetsleiding heerste de mening dat sabotage de enige overgebleven optie tegen de bezetter was. Het lijkt zeer onwaarschijnlijk dat het een wilde actie was doch op initiatief van de plaatselijke verzetsgroep gebeurde.

melijk dat een plaatselijke commandant binnen het toenmalige 'sabotagedenken' op eigen houtje handelde. Achteraf beschouwd was het een totaal zinloze actie. Voor die tijd was de gang van zaken gezien de slechte organisatorische omstandigheden, de spanning (adrenaline) en de beperkte kundigheid van alle betrokkenen enigszins begrijpelijk. In ieder geval ontbrak bij de besluitvorming alle realiteitszin. Een ervaren crisismanager of besluitvormer zou nooit het besluit tot deze sabotage hebben genomen.

Voorval Menaldum (19/11/1944). Zuid-Nederland was reeds bevrijd en in het land vond de spoorwegstaking plaats. De dag voor dit Menaldum voorval

Franeker in WOII perspectief

hadden bij Herbayum en al veel eerder door heel Fryslân meerdere liquidaties naar aanleiding van BS acties plaatsgevonden. Men kan stellig aannemen dat de uitvoerders erg goed van de onvermijdbare gevolgen van hun handelen afwisten. Het is onduidelijk wat de motivatie voor deze actie was, evenmin wie de order gaf en wie de actie uitvoerde. De BS in Nederland was reeds opgericht en had officieel de militaire

Voorval Menaldum is afweging tussen 'transportvertraging' en 'mensen'

status verkregen met de onervaren prins Bernhard als bevelhebber. De directe gevolgen van de nieuwe, formele militaire status werden op het hoogste niveau noch bij de Friese leiding getrokken, laat staan op de lagere niveaus. Formeel waren BS'ers nu soldaat. De hele Friese gewestelijke BS lag nog in onderlinge onenigheid. Uit archiefmateriaal van Tresoar en het NIMH blijkt dat er in de provincie nauwelijks sprake was van 'leiding'. Laat staan dat de groepen werden aangestuurd.

De besluitvorming ging tussen enerzijds het bemoeilijken van een transport op onbelangrijke zijwegen of anderzijds met grote stelligheid het ombrengen van meerdere mensen. Kort geformuleerd: "enige vertraging van materiële zaken of een onbekend aantal doden uit eigen kring". Overigens was na de actie het geplande transport niet onmogelijk geworden. Ook voor die tijd lijkt het moeilijk om aan te nemen dat deze daad bijdroeg aan de bevrijding van Fryslân. Wanneer dit een verzetsactie is geweest dan lag, heel formeel bekeken, de verantwoordelijkheid bij de Friese gewestelijke BS commandant. Gezien de onenigheid bij en de regelmatige afwezigheid van de Friese gewestelijke BS leiding lijkt het zeer aannemelijk dat een plaatselijke commandant binnen het toenmalige 'sabotagedenken' ook hier op eigen houtje handelde. Achteraf beschouwd was het een totaal zinloze actie. Voor die tijd was de gang van zaken gezien de slechte organisatorische omstandigheden, de spanning (adrenaline) en de beperkte kundigheid van alle betrokkenen begrijpelijk. We hebben echter wel met leven en dood te doen. In ieder geval ontbrak bij de besluitvorming alle realiteitszin. Een ervaren crisismanager of besluitvormer zou ook hier nooit het besluit tot deze sabotage hebben genomen.

Voorval Dongjum (8/3/1945). Een groot deel van Nederland was reeds bevrijd en het einde van de oorlog was voor Fryslân 'metterdaad' in zicht. Het voorval betrof hier collaboratie, *geen* sabotage. Op 1 januari 1945 maande in een dagorder de Friese gewestelijke BS commandant (in Leeuwarden) tot discipline en geduld. Hij verbood uitdrukkelijk ontijdig optreden. Het vergeldingsproces van de Duitsers was lang en breed bekend bij de hele BS. Gezien de

nieuwe, militaire positie van de BS lagen de verantwoordelijkheden duidelijk, doch anders als voorheen. Formeel waren BS'ers nu soldaat. Ondanks dat de bevrijding in het land al zes maanden onderweg was en een groot deel van het land was bevrijd werd die nieuwe situatie niet naar beneden gecommuniceerd. Een groot deel van het land was al bevrijd.

Tot begin december 1944 bevond Grietje Sinnema zich in Wageningen. Daarna kwam ze eind december of zeer waarschijnlijk begin januari in dienst van de Duitsers in Franeke. Vanaf februari 1945 was zij direct betrokken bij de speciale Duitse afdeling onder Von Halle, die verantwoordelijk was voor de vorderingen van paarden en hooi bij de boeren. Deze vorderingen waren al langer gaande, voordat Grietje Sinnema in de specifieke Duitse afdeling kwam. De vorderingen vonden regelmatig plaats doch niet elke week. Voorafgaande aan de aanslag op Grietje op 3 maart werd zij nog twee weken geschaduwd (zo gaat de verslaggeving). Effectief kon zij derhalve maximaal vier weken voor de betreffende afdeling gewerkt hebben om kwaad aan te richten. Zeer waarschijnlijk was de periode korter. Wanneer men de tijdsperiode bekijkt dan is het zeer waarschijnlijk dat Grietje Sinnema de druppel tot overlopen was van een al bestaande klachtenserie van de boeren uit de omgeving. Er was van haar geen verraad van personen bekend, wel verraad van boeren die paarden en hooi hadden. Het was overduidelijk dat er bij haar sprake was van collaboratie, dat ze verraad aan haar eigen omgeving pleegde en dat ze de boeren veel kwaad en schade toebracht. Vanzelfsprekend dat ze gehaat werd.

Voorval Dongjum is afweging tussen 'paarden en hooi' en 'mensen'

Deze evaluatie is 'niet' gebaseerd op eigen interviews. Meerdere publicaties (beginnend met die van Wijbenga in 1970 tot die van Stelwagen in 2008 (de laatste heeft zelf Van der Horst geïnterviewd) dienden als input. Hierbij valt direct op dat in de loop van de jaren er een enorm verloop is in het 'feitenmateriaal'. De besluitvorming m.b.t. de behandeling van het geval Sinnema betrof de vordering van één of meerdere paarden van boeren uit de regio of het risico lopen van onvermijdelijke liquidaties van meerdere verzetsmensen. In wezen was het een afweging tussen het verlies van paarden en zeer zeker een onbekend aantal doden uit eigen kring. Een ontzettend gemakkelijke keuze, ook voor die tijd! Van een 'hoger belang' in de afweging kon absoluut geen sprake zijn. Verder kan men met grote stelligheid aannemen dat bij een eventueel succesvol elimineren van Grietje Sinnema de vordering van paarden niet had gestopt en derhalve het probleem niet wezenlijk opgelost zou zijn.

Franeker in WOII perspectief

De plaatselijke verzetscommandant De Jong legde het geval wijselijk voor aan zijn districtscommandant Van der Horst. De laatste bracht het geval vervolgens onder de aandacht bij de gewestelijke commandant in Leeuwarden, die het op zijn beurt weer voorlegde aan het Veemgericht, zo valt te lezen in verschillende publicaties. Anders geformuleerd: ‘vier’ stappen om tot een besluit te komen in een militaire oorlogssituatie! Formeel ging de nu-militair Van der Horst in de fout, omdat de BS door de nieuwe militaire status totaal geen boodschap meer had aan het (illegale) Veemgericht (dat overigens besloot tot liquidatie) of welke andere instantie dan ook. Het lijkt bovendien zeer twijfelachtig dat het Veemgericht tijdig en volledig was geïnformeerd over de nieuwe militaire status van de BS. Uit archiefmateriaal blijkt dat de Friese gewestelijke commandant zelf nog niet eens de gevolgen van de nieuwe situatie had onderkend, laat staan dat hij acties ‘naar beneden’ trof.

Belangrijk te vermelden is dat de hele Friese leiding al maanden lang aan het ‘dwalen’ was en niet echt ‘in control’ was. De Franeker districtscommandant Van der Horst veroorzaakte zelf, direct dan wel indirect, dat er ‘vreemden’ betrokken raakten. Hij zou verder opdracht hebben gegeven aan hem geheel onbekende verzetsmensen uit een andere regio om alternatieve mogelijkheden tot eliminatie uit te zoeken. Binnen de illegale verzetsgroepen was het namelijk bij liquidaties gebruikelijk om uit een andere regio mensen voor zo’n specifieke opdracht aan te trekken. Onderkend moet worden dat bij een eliminatie van Grietje Sinnema het proces van de vorderingen niet zou zijn gestopt. Onder de nieuwe militaire situatie had Van der Horst zelf actie moeten nemen en niet overlaten aan hem totaal onbekenden. Onder welke omstandigheid dan ook, het te nemen besluit was nogal eenvoudig. Vanuit zijn positie handelde de plaatselijke commandant De Jong gewoon wijs. De gewestelijk commandant negeerde zijn eigen dagorder en schoof het probleem af. Het hele Friese verzet bleef zo te zien hangen in zijn vroegere handelwijze van het illegale verzet en was zich totaal niet bewust van de nieuwe militaire status. Wanneer men het formeel bekijkt lag door de gang van zaken de verantwoordelijkheid bij de Friese gewestelijke BS commandant. Er was bij allen sprake van een wel zeer beperkt oordeelsvermogen. Daarnaast is dit voorval een uitstekend voorbeeld van hoe de hazen organisatorisch liepen bij het Friese verzet.

Voorval Dronrijp (11/4/1945). Voordat het Dronrijp voorval plaats vond was Zuid-Nederland al ‘zeven maanden’ bevrijd. Grote delen van de Achterhoek, Twente en Overijssel eveneens. De geallieerden waren op 24 maart 1945 bij Xanten de Rijn al over. De Canadezen stonden vanaf 8 april 1945 aan de grens van Fryslân waarbij hun aanvalsplan de resterende Duitse

legereenheden dwong om zich richting Afsluitdijk en Lemmer terug te trekken. Uitwijken naar het oosten ging al niet meer. Er bestond geen eenheid meer bij de Duitse troepen en de moraal was enorm gezakt. Op 12 oktober 1944 werden verzetsmensen bij Wolvega gefusilleerd naar aanleiding van ook een railsabotage. Enige dagen voor 11 april 1945 hadden naar aanleiding van de BS activiteiten door de hele provincie meerdere vergeldingsliquidaties plaatsgevonden. Men kan stellig aannemen dat de betreffende, inmiddels formele militaire BS sabotage-groep(en) ook de onvermijdelijke gevolgen van hun eventuele handelen erg goed wisten. Op 24 maart 1945 gaf prins Bernhard (hieruit blijkt onweerlegbaar dat hij de leiding had) nog een dagorder om beslist geen onnodige acties te ondernemen omdat ‘militaire acties’ op komst waren. Het is erg bevreemdend dat er voorafgaande deze opdracht tot sabotage in Fryslân er in geen andere provincie een dergelijke opdracht bestond! Op 8 april 1945 (dus twee dagen voor de actiedatum van 10/11/4/1945) kwam het bericht ‘de fles is leeg’ van de prins om tot totale sabotage-acties in Fryslân over te gaan. Binnen 36 uur moest worden begonnen met rail-, weg- en waterwegsabotages. Uit het archiefmateriaal leert men dat de gewestelijke leiding aangaf dat men moest saboteren waarbij de sabotagedaad wel snel hersteld moest kunnen worden. Vanuit de gewestelijke leiding kwam geen enkel directief over een afweging, de timing, de aanpak van de SD of de voorspelbare gevolgen van de BS acties.

Door heel de provincie werden deze sabotagedaden op grote schaal uitgevoerd. Ten oosten van Dronrijp maakte de Franeker sabotagegroep de spoorlijn onklaar waardoor de trein, die van Leeuwarden naar Harlingen onderweg was, ontspoorde (*Gewoon de jaren 40, -herinneringen aan de bezettingstijd in en rond Dronrijp-*, Geert Venema en Tineke Mulder-van der Meer). Ergens werd opgemerkt dat men het spoorverkeer richting het oosten (Duitsland) wilde voorkomen, de trein in kwestie was overigens onderweg naar Harlingen, richting westen. Andere bronnen meldden dat de trein elektromotoren en geschut vervoerde. Door het afluisteren van de telefoon werd de verzetsgroep nog geïnformeerd over de naderende SD represaille-acties. De BS ondernam echter geen actie de SD actie te verhinderen en het lijkt er op dat het ook niet van plan waren. Ineens waren ze geen militair meer. Ook hier blijkt dat de verzetsleiding totaal niet voorbereid was op hun handelen. Dat het toen ook anders kon illustreert het voorval van de verzetsgroep die op een kooiplaats op Alde Miede onder Tietjerk was ondergedoken. Deze groep wilde in het kader van de sabotage-opdracht de trein tussen Groningen en Leeuwarden laten ontsporen. Erg veel overtuigingskracht van boer Sjoerd Douwenga was nodig om deze actie niet uit te voeren. Gezond mensenverstand spaarde hiermee veel mensenlevens.

Franeker in WOII perspectief

In geen enkele publicatie is te vinden wat de specifieke actie van de prins beoogde in de bevrijding van de provincie en in welke mate de geallieerden hiermee waren geholpen of het Duitse leger door deze maatregelen in het nauw kwam. Ook in het Tresoar-archief

13 doden van Dronrijp zijn gevolg van ondoordachte, zinloze opdracht van prins Bernhard

niet. Nog erger, nergens werd gedocumenteerd wat het doel van deze opdracht was, wellicht wilde men ook niets vastleggen. Vooral tijdens de bevrijding van Fryslân, na 8 april, bleek dat de gewestelijke verzetsleiding geen goede controle meer had over de plaatselijke sabotagegroepen. Wanneer men het terugtrekkende bezettingsleger gade sloeg gebeurde dat op dat moment vrij rustig zonder veel haast.

Formeel gezien was prins Bernhard dus de opdrachtgever en de eerst verantwoordelijke. Men moet zich afvragen wat de zin van deze actie was in de gehele bevrijding van Noord-Nederland en Fryslân, te meer daar het aanvalsplan van de Canadezen de bezetter geen andere keuze liet dan zich alleen richting Harlingen en Lemmer terug te trekken.

Achteraf beschouwd was het een totaal zinloze actie, voor die tijd was het niet alleen onbegrijpelijk maar ook totaal zinloos. Het Friese verzet was blindelings totaal ingesteld op 'sabotage', zonder plan, zonder strategie en zonder timing. Overwegingen om de SD geheel of gedeeltelijk te elimineren bestonden evenmin, alhoewel toenmalige insiders hierop aandrongen. De opdracht voor de opgelegde totale sabotage moet worden bekeken in de strategische aanpak in de bevrijding van Fryslân, die uiteindelijk niets anders opleverde dan doden in eigen gelederen. De besluitvorming ging enerzijds tussen het bemoeilijken van terugtrekkende Duitse troepen (ze konden al niet meer richting het oosten!), het bemoeilijken van herbewapening en Duitse transporten per spoor en anderzijds vrijwel zeker een voorspelbare vergelding met meerdere Friese doden (13 verzetsmensen en 2 vermeende collaborateurs). Het heeft er alle blijk van dat het ondoordacht handelen, een besluitvormingsfout of een prestige-opdracht van de prins is geweest. De prins had tot dan als generaal geen enkel succes op zijn conto kunnen schrijven. Hij blijft ook de primair verantwoordelijke hiervoor. De Friese verzetsleiding heeft de opdracht gewillig, onderdanig en binnen hun eigen denkraam uitgevoerd. Ook achteraf is nergens te vinden of de uitgevoerde BS acties van invloed op het Duitse terugtrekken waren. Nergens is er ook sprake van enige vertraging van de Canadezen. Op het moment van het voorval zijn er nog geen gevechtsacties tussen Friese BS verzetsgroepen en de terugtrekkende Duitsers gemeld. Wanneer men de verslaggevingen in verschillende

publicaties van het Friese verzet nauwkeurig bekijkt moet men vaststellen dat de logica bij dit Dronrijp voorval ook niet klopt!

Voorval Kie (15/4/1945). Wat direct aan dit Kie voorval vooraf ging was dat Zuid-Nederland al zeven maanden was bevrijd. Grote delen van de Achterhoek, Twente en Overijssel waren eveneens bevrijd en de Canadezen waren vanaf 8 april 1945 in de provincie al zes dagen gevorderd. Enige dagen voor 15 april hadden door de hele provincie slechts enige gevechten en vergeldingsliquidaties plaatsgevonden. Er waren

Voorval Kie betekent dat gewestelijke Friese verzetsleiding niet functioneerde

al minstens 30 mensen geliquideerd, waardoor men gevoeglijk aan moet nemen dat alle Friese BS verzetsmensen dondersgoed de gevolgen van hun eventueel handelen wisten. Fryslân was reeds voor een zeer groot deel door de Canadezen bevrijd. Appelscha, Wolvega, Sneek, Dokkum en Leeuwarden waren al bevrijd. De Canadezen stonden voor Franeker.

Het voorval betrof hier een militaire gevechtshandeling (geen sabotage-actie!) tussen één of twee Friese BS sabotagegroepen (erg waarschijnlijk die van Franeker) en terugtrekkende Duitsers, in een erg open terrein bij Kie (een paar huizen en boerderijen). De bevrijding op nog geen dag afstand. Uit archiefmateriaal in Tresoar blijkt dat de betrokken verzetsgroepen opdracht hadden om 'achter' de Canadese linies te blijven. Een logische opdracht gezien het samentrekken van de bezetter richting Harlingen. De verzetsgroepen bevonden zich echter 'voor' de Canadese linies! Het blijft een grote vraag of die specifieke opdracht ooit aankwam. Gezien de vele problemen in de gewestelijke leiding was dat niet onwaarschijnlijk. De Duitsers trokken zich in grote getale via Franeker naar Harlingen terug. Dit gebeurde volgens ooggetuigen vrij rustig en zonder veel haast. Ze waren bekapt en bezakt met gestolen goederen (met o.a. een varken op een wagen). Ze stalen en gebruikten vooral alles wat wielen had.

Er blijkt nergens uit te vinden in hoe verre de voorafgaande verzetsacties van het Friese verzet echt van invloed op het terugtrekkende Duitse leger zijn geweest. Was het alleen een beetje vertraging? Er waren verder in de provincie enige, meest lichte gevechten tussen het Friese verzet en losse Duitse legeronderdelen. Het blijft een grote vraag wat die BS verzetsgroepen in Kie eigenlijk te zoeken hadden. Gezien het enorme verschil in aantallen, materieel en de wederzijdse militaire ervaring waren de Duitsers ver in de overhand (ruwweg een verhouding 1 op 4 à 5). Militair gezien was het tevens waanzin zich aan de vijand bloot te stellen of om een gevecht aan te

Franeke in WOII perspectief

gaan. Na het incident (waarbij J.P. van Dijk om het leven kwam) kwamen, ondanks dat de Canadezen in aantocht waren, de Duitse soldaten ‘nog even’ terug om kameraden op te halen. Ze staken ‘nog even’ een boerderij in brand. Men kan eigenlijk alleen maar concluderen dat de leiding en verantwoordelijkheid bij de plaatselijke commandant Van der Horst lag. Het lag in ieder geval buiten de controle van enig ander hoger echelon. Achteraf beschouwd was het een totaal

zinloze actie, ook voor die tijd was het niet erg begrijpelijk. Degene die de beslissing tot deze actie nam heeft vrijwel zeker naderhand regelmatig slapeloze nachten gehad. Wellicht is het een insinuatie maar Van der Horst benoemde als waarnemend burgemeester al heel snel een straat naar de gesneuvelde.

Toekomst Franeker ligt in verleden

Toekomst Franeker ligt in verleden

Fryslân was eens welvarender dan de andere provincies. Dat is alles weg, waarom? Franeker was eens een centrum van de graanhandel. Dat is alles weg, waarom? Franeker was eens een centraal punt voor de dakpannen industrie. Dat is alles weg, waarom? Franeker had eens ruim 250 jaar achtereen een belangrijke universiteit met aanzien. Dat is alles weg, waarom? Franeker had ooit een eigen ziekenhuis. Ook weg, waarom? Franeker had eens het Psychiatrisch Ziekenhuis, 'de inrichting'. Dat is vrijwel weg, waarom? Franeker had eens een peperdure suikerfabriek. Die is weg, waarom? De stad had eens een zeer gerespecteerde landbouwopleiding. Die is weg, waarom? Franeker heeft veel goede en competente mensen voort gebracht. Die zijn allen weg, waarom? Franeker had eens ruimschoots entrepreneurs in de stad. Ook die zijn weg, waarom? Dit is geen betoog tegen veranderingen. Nee, het is een betoog dat er niet gereageerd werd en er weinig of niets voor in de plaats kwam.

Franeker 'boert' over de jaren achteruit

Het blijkt dat over Franeker geen analyses zijn gemaakt en weinig conclusies zijn getrokken, dat bijvoorbeeld de voorvallen ook in de doofpot zijn gebleven, dat nooit 'waarom' vragen zijn gesteld en ook dat dingen volledig uit hun perspectief zijn geruikt waar niemand zich ooit over heeft bekommerd. Iets grover gezegd men heeft te weinig uit het verleden geleerd en het ziet er alleszins naar uit dat het mede de toekomst heeft bepaald.

In concept gebeurde bestuurlijk in Fryslân hetzelfde als in het land. Het proces begon in de provincie echter al ver voor de oorlog en de oorlog deed er eigenlijk niet meer toe. Het gevolg was dat de provincie zich niet alleen had vervreemd van de rest van het land maar was ook tot stilstand gekomen. (*Collapse; How Societies Choose to Fail or Succeed*, Jared Daimond, 1989 en *Guns, Germs and Steel; The Fates of Human Societies*, Jared Daimond, 1999^{4b}). Met welke burgemeester dan ook was het onmogelijk om hierboven uit te stijgen. Zo ook Franeker dus.

Trage procesgang en lange nasleep

Het formele einde van de oorlog en de bevrijding betekenden echter beslist niet het einde van de oorlogstijd. De stad had evenwel de bestuursstructuren en de politie snel weer op orde. Onmiddellijk na de bevrijding werd de verzetscommandant A.G. van der Horst waarnemend burgemeester (daarna leraar aan de Rijks HBS in Apeldoorn, een goede baan dus). Op 12 december 1945 volgde burgemeester Jan Dijkstra hem op. Enkele verzetsmensen worden als politieagent aangesteld. Het stadsbestuur was vrij snel weer op orde, zo zelfs dat Franeker in 1949 groots haar

750-jarig bestaan kon vieren.

De grootste nasleep van de grote hoeveelheid NSB'ers die berecht moesten worden vereisten een enorme organisatie. Naast de volwassen NSB'ers moest men ook hun kinderen onderbrengen, naar schatting in Nederland 700.000. De kinderen stonden plotseling vrijwel alleen doordat vader en moeder gevangen waren gezet. Er werd een aparte commissie opgericht om de kinderen op te vangen.

Afhandeling politieke delinquenten te veel gevraagd voor Nederlandse regering

Het doel was om de NSB'ers te berechten. Echter, zo vlak na de oorlog waar alles organisatorisch nog lang niet op orde was, bleek de 'BV Nederland' niet bij machte dit alles goed te organiseren. Vooral wanneer men het vergelijkt met de door de Amerikanen georganiseerde processen van de oorlogsmisdadigers in Neurenberg.

In Nederland waren bijna 130.000 NSB'ers, landverraders (politieke delinquenten zoals men ze later noemde) opgepakt en ondergebracht in de tientallen mannen- en vrouweninterneringskampen. De bewaking van een dergelijke hoeveelheid in bewaring gestelde mensen vroeg een behoorlijke organisatie en mankracht. In Fryslân schatte men aanvankelijk het aantal NSB'ers op 'slechts' 5.000, Drenthe op 30.000 en Groningen op 24.000. Voor Fryslân een bescheiden aantal. Zeeland had de minste NSB aanhangers.

Eén en al ellende in de NSB kampen

De organisatie van de benodigde tribunalen kwam slechts moeizaam op gang. Velen wilden niet in een tribunaal plaats nemen. Na een jaar was er nog weinig of niets gebeurd en slechts drie procent van de delinquenten wist waarvoor ze vast zaten. De opvang van de kinderen ging ook al moeizaam. De kampen zaten overvol wat veel problemen, enorme ellende en zelfs zelfmoorden tot gevolg had. Hierbij komt dat de overheid nog eens op het budget ging bezuinigen. Mr K. Bijlsma uit Franeker vervulde een belangrijke rol bij de organisatie en de uitoefening van de tribunalen. Hij beklagde zich als vertegenwoordiger van de Tweede Kamer over de slechte gang van zaken. Al met al geen wonder dat het tribunaal in Leeuwarden, die de 'fouten' moesten berechten, tot in 1948 zitting had.

Tribunalen bevonden zich in Dokkum, Harlingen, Heerenveen, Leeuwarden en Sneek. Notaris mr K. Bijlsma uit Franeker fungeerde regelmatig als president. Dokter Oosterbaan, Van der Horst oud-burgemeester en leraar, F.W. Steenhuisen, gemeentesecretaris van Franekeradeel en J. Harkema, de manufac-

Toekomst Franeker ligt in verleden

Overzicht van gevallen n.a.v. oorlogsactiviteiten in Friesland en Franeker ¹⁾								
	1940	1941	1942	1943	1944 1/1-1/9	1944 1/9-1/1	1945 4 mnd	totaal
a. bij gevechtsacties	8	-	-	-	-	8	2	18
b. door Duitsers ^{a)}	-	18	72	-	-	35	20	145
c. door Duitsers ^{b)}	-	-	-	10	29	31	16	86
d. door Fries BS / verzet	-	-	-	-	2	10	3	15
e. vergelding n.a.v. verzet ^{c)}	-	-	-	2	21	12	21	56
f. in/uit Franeker-regio ^{d)}	1	-	-	7+	-	6	24	38
g. deportatie van Franeker joden	-	24 ^{e)}	-	-	-	-	-	24 ^{f)}
	9	42	72	19	52	102	86	382

Tabel 2. Overzicht van gevallen in Friesland en Franeker ¹⁾ dit overzicht geeft bij benadering een inzicht (niet alle cijfers konden worden achterhaald van bijv. alle burgerslachtoffers); ^{a)} acties door Duitsers begaan in relatie tot Fries verzet; ^{b)} acties door Duitsers, die op zich zelf staan; ^{c)} vergeldingen zijn acties door Duitsers naar aanleiding van acties door de Friese BS; ^{d)} betreft de mensen (excl. de joden), komend uit de Franeker regio die het leven lieten; ^{e)} betreft de twee groepen joden uit resp. de Psychiatrische Inrichting en het Landbouwinstituut in Franeker; ^{f)} hieraan moeten nog toegevoegd de joden uit heel Friesland, naar schatting 800 joden.

turier, uit Franeker namen deel aan de tribunalen. In Fryslân waren 3.802 NSB'ers opgepakt; in september 1945 werden er 1.450 vrijgelaten, 248 onvoorwaardelijk buiten vervolging gesteld, 75 voorwaardelijk en restten er 2.029 mensen die zich nog in de kampen in Fryslân bevonden.

De individuele aanklachten, de veroordelingen en de procesverslagen zijn gedetailleerd in het Nationaal Archief in Den Haag opgeslagen en deels in de Staatscourant na te lezen. Toestemming tot toegang tot de verslagen is alleen mogelijk met toestemming van de betrokkenen. In het digitaalarchief van de Leeuwarder Courant kan men de toenmalige verslaggeving nalezen. Deze is echter zeer eenzijdig, standaard ontbreekt de motivatie waardoor een goed beeld over de achtergronden duister blijft. Het geeft in ieder geval een beeld welke individuen voor de tribunalen in Fryslân verschenen en wat precies de tenlastelegging en veroordeling waren.

In Fryslân werd de CvdK mr. P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten (hij is dan 75 jaar) na de oorlog (op aandrang van het Friese verzet, lees Wijbenga) door het College van Vertrouwensmannen 'gestaakt' (op non-actief gezet in afwachting van zuivering). De CvdK noemde dat een revolutionaire daad, legde zich niet bij de beslissing neer en bleef gewoon zijn kamer betrekken op het Provinciehuis. Hij stelde bovengronds verzet te hebben gepleegd. Een zuiveringscommissie o.l.v. staatssecretaris Scholten oordeelde

echter dat hij zich te weinig principieel had opgesteld. Uiteindelijk kreeg hij eervol ontslag.

Achteraf moet men deze situatie als volledig belachelijk en weg van de realiteit beschouwen. Een verfoeilijke 'pot verwijt de ketel' situatie! Van Boeijen uit het zwakke oorlogskabinet had net zo goed te weinig gedaan, het Friese verzet had meer kunnen doen en zij beide bekritiseerden de CvdK (die moest schipperen) dat hij te weinig had gedaan. Volgens koningin Wilhelmina was hij niet doortastend genoeg geweest. Men moet zich voorstellen hoe in die tijd werd gedacht! In die tijd was het tegenspreken van de koningin een doodzonde en betekende einde loopbaan. Uit de parlementaire enquête (deel 6 AB; pp. 235-240) blijkt overigens dat de Friese CvdK in de periode 1943/1944 veel moeite heeft gedaan bij de Engelse/Amerikaanse autoriteiten om levertraan, vitamines en medicamenten naar Nederland te krijgen en vervolgens nog eens op 10 februari 1944 bij het 'Ministry of Economic Warfare'. Zijn pogingen liepen op niets uit! Los van de oorlogssituatie was het sowieso wenselijk geweest de CvdK te vervangen, maar dat is een geheel ander onderwerp.

Van vrijspraak tot doodstraf

De straffen van de tribunalen varieerden van vrijspraak, voorlopige invrijheidstelling tot levenslang en de doodstraf (*Snel, streng en rechtvaardig; De afrekening van de 'foute' Nederlanders*, Peter Romijn, 2002). Verdere specifieke straffen waren: -internering, -te werkstelling

Toekomst Franeker ligt in verleden

in de mijnen (waar te weinig arbeiders waren) of in-richtingen, -ontzegging van het actieve en passieve kiesrecht, -ontzegging uit of van ambtelijke functies, -geldboetes of -vermogensboetes.

Mussert werd op 7 mei 1945 wegens landverraad tot de doodstraf veroordeeld en gefusilleerd op de Waalsdorpervlakte te Den Haag; Aus der Fünten werd in 1950 ter dood veroordeeld, dat later in

De WOII-gevolgen in Franeker en omgeving

Het totaal aantal militairen en burgers (Nederlanders, geallieerden, Duitsers en hun bondgenoten, de as-mogendheden), dat tussen 1940-1945 als gevolg van oorlog, bezetting, vervolging en verzet in Franeker en de regio is omgekomen, bedraagt minimaal 90 waarvan 84 uit de stad en regio (1,0% van de lokale bevolking). Franeker telt aan het eind van de oorlog ± 8.700 inwoners (nu in 2012 bijna 12.900) en de regio ± 5.000 inwoners (nu bijna 5.200), in totaal ± 13.700. N.B. Het is wenselijk de cijfers als richtlijn te hanteren omdat het erg moeilijk blijkt om compleet en consistent te zijn.

Inwoners uit Franeker en regio in militaire dienst

- er vielen drie militairen in Nederland. Het waren Bruin Kingma (Peins), Dirk Oegema (Tzum) en Albert Zijlstra (Franeker) direct aan het begin in 1940.
- er sneuvelden vijf militairen buiten Nederland. Pieter van der Burg (Barradeel), Hedzer Jacobi (Franeker), Piebe Ladenius (Franeker), Romke Steensma (Franeker) en Pieter van der Zee (Franeker) kwamen allen in 1942 om in Nederlands-Indië.

Inwoners uit Franeker en regio in vreemde dienst of Duitse krijgsdienst

- er sneuvelden elf mensen in vreemde krijgsdienst in en buiten Nederland. Hiervan sneuvelde één Franeker in 1945 in Nederland en de andere tien vielen tussen 1941 en 1944 als SS'er of in Duitse krijgsdienst buiten Nederland. Drie kwamen uit Franeker en de rest uit de omgeving.

Niet-Nederlandse militaire slachtoffers

- bij Midlum kwamen twee Canadezen om het leven.
- bij het gevecht bij Kie kwamen vijf Duitsers om.

Slachtoffers van vier voorvallen in de regio

- het aantal slachtoffers door Duitse liquidaties bij Herbayum, Dongjum, Dronrijp en Menaldum bedraagt 26. De liquidaties waren een vergelding op acties van Friese verzetsgroepen.

Slachtoffers tijdens de bevrijding

- Evert Sijbesma (alias Bouke Kingma) uit Tzummarum en Jitze Pieter van Dijk uit Kie sneuvelden op 15 april 1945. Aan het eind van de oorlog Marten Bosma (Sexbierum) bij de laatste gevechten bij Pingjum in 1945. Beide behoorden tot de BS. Bij bevrijdingsgevechten elders kwamen Andries en Tjalling Cats en Roelof de Groot uit Franeker om; Sietske de Haan (Menaldemedeel) en Petronella Nota (Midlum).

De Joodse slachtoffers uit Franeker

- een verstopt joods meisje overlijdt aan een ziekte en wordt in het geheim begraven.
- 14 joden, de meesten met een Duits paspoort worden gedeporteerd en worden omgebracht.
- 6 joodse patiënten uit de Psychiatrische Inrichting worden gedeporteerd en worden omgebracht.
- de vrouw van dokter Bramson keert niet uit het concentratiekamp terug.

Slachtoffers onder de evacuee's

- onder de kinderen van de Limburgse evacuee's overleefden enigen niet, ze werden in Franeker begraven.

Liquidaties

- op de laatste dag van de oorlog liquideert de Franeker politiechef Koster nog de burger Pieter Jaarsma.

NSB'ers, collaborateurs, 'moffenmeiden' en grootste bedreigers in de stad en regio

- in de stad waren naar schatting zo'n 2% NSB'ers; naar schatting 150 tot 200, precieze getallen van de regio zijn niet bekend. Er werden 5 'moffen-meiden' uit Franeker en één uit Tzum veroordeeld, allen vrij jonge vrouwen van 16 tot 21 jaar zonder beroep. De grootste bedreigers: politiechef J.F. Koster (Franeker), en 'De Schrik van Workum' de postbode Leeuwke Bollema (uit Franeker).

Crashes

- bij Schalsum zou een crash van een vliegtuig zijn geweest, details zijn onbekend.

De materiele schade

- enkele panden in de binnenstad werden van licht tot zwaar beschadigd.

Ter vergelijking:

Het totaal aantal mensen dat in Friesland tussen 1940 en 1945 als gevolg van oorlog, bezetting, vervolging en verzet omkwam ligt tussen de 4.000 en 4.600 (± 1% van de Friese bevolking, t.o.v. 2,7% in heel Nederland). Nederland telt in die jaren 9 miljoen inwoners (nu in 2012 bijna 16 miljoen).

Afb. 5. De WOII gevolgen in Franeker.

Bronnen: Verzetsmuseum Amsterdam, Slachtoffers in de Tweede Wereldoorlog (Wikipedia), Universiteit Utrecht, chronologie Friesland, archief Tresoar en publicaties Jack Kooistra.

Toekomst Franeker ligt in verleden

levenslang werd omgezet en hij werd, ondanks enorme protesten uit de Nederlandse samenleving, na 43 jaar gevangenschap vrijgelaten.

De eerste NSB burgemeester M.G. de Kruijff van Franeker werd door het tribunaal op 30 april 1947 veroordeeld tot 8 jaar in een rijkswerkinrichting,

NSB'ers krijgen behoorlijke straffen opgelegd, bij enkelen is het disproportioneel

ontzegging van het kiesrecht en ontzetting uit alle ambten. Hij werd in een of twee werkkampen waar hij zwaar werk moet verrichten. Hij verblijft in de Strafgevangenis van Scheveningen. De Kruijff was in 1948 al weer vrij maar zat behoorlijk aan lager wal doordat zijn pensioenrechten waren ingetrokken. De tweede burgemeester K. van der Vlis kreeg op 3 oktober 1946 vier jaar internering (een milde straf) en ontzetting uit alle ambten. Politiechef Koster werd vlak na de oorlog in Alkmaar opgepakt, kreeg op 5 juni 1948 achttien jaar tewerkstelling in een rijkswerkinrichting, ontzegging nog bij de politie te mogen werken en werd in de Limburgse mijnen te werk gesteld. Bij zijn proces ging het er heftig aan toe. Na zijn straf had hij nog de moed Franeker te bezoeken waarop bakker Schaafsma hem aanviel. Zijn zoon was door Koster opgebracht en kwam niet uit Duitsland terug.

Grietje Sinnema werd op 17 april 1945 gevangen genomen en werd veroordeeld tot vier jaar internering. Later liep ze stage in 'de inrichting' van Franeker en werd ze arts in Groningen. Wegens verraad kreeg haar vader 2 jaar en drie maanden en fl. 35.000 boete. De verrader Frans Michon krijgt op 20 juli 1949 levenslang en tewerkstelling in een Rijkswerkinrichting, levenslange ontzegging van het kiesrecht en komt naderhand vervroegd vrij.

De drie Franeker fabrieksdirecteuren kregen straffen opgelegd. Ook de NSB politie-agenten uit Franeker kwamen er niet zonder kleerscheuren af. Verder waren er meerdere vrouwen die als strafoplegging een tewerkstelling in 'de inrichting' kregen opgelegd. Verschillende NSB'ers raakten formeel hun baan kwijt, waarbij vrouw en kinderen zich maar moesten zien te redden.

Een onderwerp dat me heeft bezig gehouden en dat niemand duidelijk valt te maken is het voorbeeld van een nog ongehuwde, knap uitziende dochter van onze burens van boven de twintig jaar die een kind van een Duitse soldaat kreeg. Voor die tijd was dat 'so-wie-so' een ophief en blamage in de familie en in de omgeving. Zij, noch haar ouders waren NSB'er. Na de oorlog werd ze volgens een tribunaalverslag in ons zwart/wit regime veroordeeld tot twee jaar onder toezichtstelling. Ze verdween naderhand noodgedwongen uit de

stad. Ik vergelijk dat dan altijd met de situatie van prins Bernhard, die toen hij ongeveer 25 jaar was, lid van de SA, de Ritter SS en de SDAP was. Hij loog er over en werd eenvoudig wit gewassen. Na de oorlog helpt hij nog een vriendje met een bijzonder slecht Nazi-verleden de gevangenis uit. In het zogenaamde goede zwart/wit denken van die tijd een gedrag dat totaal uit zijn proporties was gelopen en een voorbeeld dat de realiteit volkomen zoek was.

Zo lang de waarheid niet op tafel ligt is WOII niet beëindigd; alle slachtoffers verdienen de waarheid

Het is onbekend wat met de plaatselijke Duitse 'Ortskommandant' Geese is gebeurd. Na de oorlog verdwenen veel NSB'ers uit Franeker, voor hen was het leven onaangenaam geworden. Vaak vonden ze werk in dezelfde job in andere provincies, waar ze onbekend waren en een nieuw leven begonnen. Vooral de NSB-kinderen stonden alleen. Verzetsmensen constateerden dat veel van de gedetineerden katholiek werden (wellicht omdat de katholieke kerk de biecht kent). Evenmin is bekend of er NSB'ers van elders naar Franeker zijn gekomen om een nieuwe start te maken.

De 'zinvol-zinloos' beoordeling

Enige jaren geleden bekeek ik eens de besluitvormingsprocessen van beoogde, belangrijke militaire acties tijdens de Tweede Wereldoorlog in Engelse oorlogsdocumentatie. Ik was verbaasd hoe zakelijk en feitelijk deze waren. Alle belangrijke elementen met duidelijke inschattingen, risico's en collateralschade stonden keurig op een rij. Het kon bij wijze van spreken op de achterkant van een sigarendoos. Een dergelijke aanpak maakt eigenlijk een achteraf discussie of iets zinloos is of niet totaal overbodig.

In het algemeen vindt men van de besluitvorming van verzetsacties in Nederland geen of nauwelijks een argumentatie. Het is standaard afwezig. Het was er niet of men wilde het niet prijsgeven. In ieder geval roept men zelf in beide situaties de discussie op. De zin van het verzet en het gedrag van verzetsmensen en groepen in Nederland is op veel plaatsen tijdens en na de oorlog sterk gekritiseerd en terecht.

In Zuid-Holland, rondom Leiden, werden tijdens de oorlog verzetsmensen voor cowboys en in het Westland voor 'outlaws' uitgemaakt. In (*Hoe zinvol was het verzet?*, Bas Kromhout, 2009 en *De Afrekening*, Ontmaskering van het gewapend verzet, Maarten van Buuren, 2011) wordt duidelijk dat sabotage, stakingen en liquidaties eigenlijk allen nutteloos waren en niets dan doden hebben opgeleverd. Ook als militair gebeuren was het vaak een aanfluiting. In Harlingen zou men hebben gezegd: "Wat 'n verstand".

Voor Fryslân moet de actie tot een totale sabotage, die naar aanleiding van 'de fles is leeg' door prins Bern-

Toekomst Franeker ligt in verleden

hard in gang werd gezet, ook voor die toenmalige tijd als zinloos worden geëvalueerd. Prins Bernhard was overigens generaal vanwege zijn positie en niet vanuit opleiding of competentie! In deze periode kreeg hij van generaal Montgomery de order ongewapend met de verzetsgroepen op te treden en ze mochten geen Duitsers gevangen nemen. Van de algemene NBS legerleiding, noch van de gewestelijke Friese verzetsleiding bestaan details over de besluitvorming of een argumentatie. Men was volledig op sabotage ingesteld zonder over de gevolgen na te denken. Militair gezien droeg deze actie totaal niet bij tot de bevrijding van Fryslân, hetgeen valt af te leiden uit de bevrijdingsplannen van de Canadezen. Voor Franeker en de regio moeten enige acties, ook voor die toenmalige tijd, als zinloos worden bestempeld. Het betreft de voorvallen bij Herbayum, Menaldum, Dongjum, Dronrijp en Kie. Bij allen ontbreekt een inschatting, ook bij het ‘voorval Sinnema’ ontbreekt adequate argumentatie. Een andere factor is dat wij als Nederlanders altijd het handelen van anderen en andere landen menen

Drie Franeker ondernemers in een duivels dilemma?

te moeten kritiseren. Daar zijn we gewoon heel sterk in. Dat geldt ten opzichte van Duitsers, Russen, Japaners en ook over Amerikanen. Op het moment dat het ons eigen handelen betreft dan moet het onder het tapijt, verzwegen worden of men wil niet spreken.

Hét duivels dilemma,

‘Burgemeester in oorlogstijd’

Negen van de 43 Friese burgemeesters kwamen zonder partij te kiezen ongeschonden de oorlog door en bleven na de oorlog ook aan. Burgemeester Elgersma van het toenmalige Franekeradeel was één van hen. Het Duitse ‘Führungssystem’ eiste dat de burgemeester van de steden NSB’er moest zijn. Het was per sé niet zo dat alle burgemeesters moesten kiezen. Degenen die niet moesten kiezen waren dus de burgemeesters in de kleinere gemeenten. Twaalf burgemeesters van de 43 moesten bij de bezetting wijken. Na de oorlog werden ze weer aangesteld. De burgemeesters, die NSB waren of waren geworden moesten zich voor het tribunaal verantwoorden.

Om het dilemma van de burgemeester, dat zich eigenlijk alleen in oorlogstijd voordoet, in te schatten is het wenselijk dat u hun positie, hun dilemma eens inschat. Stel dat u in 1940 burgemeester bent van bijvoorbeeld het toenmalige Franeker en de Duitsers bezetten de stad; er zijn geen vooruitzichten hoe die bezetting afloopt. De vraag is wat zou u doen in die situatie. Er ontstaat een conflict tussen uw loyaliteit met de bezetter en uw eigen grenzen. Werkt u met de bezetter samen, waarbij u wellicht nog zaken kunt

‘bijsturen’, dan wordt u daar na de oorlog op afgerekend omdat uw omgeving uw handelen niet wil of niet kan zien/beoordelen. Bij de toenmalige wijze van denken kon iemand het derhalve nooit goed doen.

Dezelfde vraag deed zich voor bij een CvdK, een rechter en bij iedere ondernemer, die voor de bezetter belangrijke producten fabriceerde of diensten verleende. De vraag is weer wat zou u doen in die situatie.

Burgers in conflict tussen ‘de eigen grenzen’ en ‘de loyaliteit met de vijand’

Het is niet om bepaalde standpunten uit die tijd goed te praten, wel om na te denken over welke dilemma’s optreden. Onder bepaalde omstandigheden behoeven samenwerking en verzet elkaar niet uit te sluiten.

Het kan bijna niet anders of de drie Franeker ondernemers Merckx, Oostwoud en Rollingswier hebben bij de komst van de Duitse bezetter zakelijk en persoonlijk voor een groot dilemma gestaan. Vlak voor het begin van de oorlog waren alle drie in zeer ernstige financiële problemen, hadden grote moeite om te overleven en wat doe je dan. Rekening houden met je eigen toekomst, met je bedrijf, met je werknemers. Het is een duivels dilemma waarbij men het onder het toenmalige goed/fout-denken nooit goed kon doen. Het ziet er naar uit dat een sympathiseren met de NSB hun enige overlevingskans was. Weigeren betekende zeker onteigening. In ieder geval hebben tientallen Franekers hiervan geprofiteerd doordat ze werk hebben behouden. Overigens heeft niemand van de werknemers het om principiële redenen af laten weten of ontslag genomen bij die drie bedrijven.

Vrede en vrijheid, meer dan beschermen waard

Onze huidige vrede en vrijheid heeft wereldwijd 53 miljoen jonge levens genomen. Inderdaad, 53 miljoen, waaronder ruim 210.000 Nederlanders. Dat is een afschuwelijk hoge prijs en is daarmee wel erg duur betaald. Kniertje zou hebben gezegd: “De vis wordt duur betaald”. Zijn de tientallen miljoenen nabestaanden ook geen slachtoffer?

De waanzin van WOII is echter nog erger nu uit een recente analyse van de gerenommeerde, Engelse historicus Sir Ian Kershaw (*Fateful Choices’ -Ten decisions that changed the world-*, 2008) blijkt dat eind 1941 de oorlog voor Duitsland strategisch al verloren was. In 1943 toen Duitsland op zijn zwakst was wilde Amerika de landing in Frankrijk uitvoeren maar dit getorpedeerd door Churchill. Hoeveel levens heeft de toenmalige wijze van denken niet onnodig extra genomen!

Bestudering achteraf roept verder de vraag op of in alle fasen van de bezetting (ook in Franeker), de emoties en slaafse navolging niet de overhand hebben

Toekomst Franeker ligt in verleden

gehad over de realiteitszin. Het lijkt gepast daarover eens heel goed na te denken en de juiste conclusies te trekken (vooral de politici en militairen).

53 miljoen slachtoffers in WOII

De zes miljoen joden, zigeuners/Roma, homoseksuelen, Jehova getuigen en gehandicapten zijn niet de enigen die worden vermoord. In totaal zijn er tijdens WOII 53 miljoen slachtoffers, waarvan ruim 17 miljoen burgers, omgekomen of geliquideerd. Het merendeel van hen zijn niet-joden en voornamelijk jongeren. Rusland betaalt de grootste penalty met 21 miljoen (10,4% van de bevolking) doden. Verhoudingsgewijs verliest Polen met 17,2% van de bevolking (ruim 6 miljoen doden) het meest. In totaal komen 6,8 miljoen Duitsers (9,5 % van de bevolking) om waarvan 3.6 miljoen burgers. Het aantal Nederlandse slachtoffers bedraagt 2,4% of wel 210.000, waarvan 12.000 burgers. De nabestaanden (ouders, echtgenote, kinderen) bedraagt naar schatting het twee- tot drievoudige.

Betekenis en conclusies

Betekenis en conclusies

Algemeen. Het is wenselijk van mijn onderzoek de belangrijkste betekenis, bevindingen, ontwikkelingen, conclusies, in algemene zin, internationaal, voor Nederland, de provincie Fryslân en niet op de laatste plaats over de stad Franeker op een rij te zetten. Franeker staat achteraan omdat veel van hetgeen in het land of de provincie gebeurde over de stad heen

Hitler en tegenover hun ondergeschikten. Alle generalen en enkele echelons daaronder doorzagen dat hun handelen tot zelfvernietiging van het land en tot veel doden zou leiden⁴². Duitsland blijft de verantwoordelijkheid dragen.

2. Het meest cruciale in Nederland was dat qua leiderschap, bestuur, organisatie en uitvoering de Nederlandse ministers, koningin Wilhelmina, prins

Samenvattend overzicht van WOII betekenis en conclusies

De Duitsers richten met de Tweede Wereldoorlog wereldwijd onvergeeflijke, barbaarse slachtpartijen aan die tientallen volkeren met 53 miljoen slachtoffers verschrikkelijk ernstig treffen. Joden maken hiervan zo'n tien procent uit. Enkele landen betalen in percentages een veel hogere prijs. Primair dankzij het sterke leiderschap van de VS wordt de wereld bevrijd.

In Nederland is de werkelijkheid en toedracht op drie hoofdgebieden anders. Alle erg zwakke Nederlandse oorlogsregeringen en de koningin schieten tekort door incompetentie, veroorzaken onnodig extra slachtoffers en enorme schade. De rol van prins Bernhard en het verzet blijkt marginaal, veroorzaakt eveneens onnodig doden. De honderden boeren en particulieren, de eigenlijke verzetshelden, redden tienduizenden mensenlevens doch krijgen weinig erkenning. Vooral verzetsleiders weten hun eigen handelen op te kloppen, de gewone jongens hebben het nakijken. De grote grijze massa van de bevolking probeert onder de druk van twee kwaden, de bezetter en de falende eigen regering, gewoon te overleven. Ze houden wel de zaak in evenwicht en voorkomen erger. De echte waarheid en toedracht over de oorlog in Nederland ligt in de parlementaire enquête verscholen. Enige selecte elite clans houden de bevindingen stelselmatig in de doofpot met als zeer ernstig gevolg dat de bevolking wordt misleid. Door menselijk falen en onbekwaam handelen komen tienduizenden Nederlanders onnodig om het leven en de collaterale schade met doden en andere nadelige gevolgen loopt tot vandaag de dag door. Friesland excelleert als onderduikersmagneet, de sabotage en militaire acties van het verzet zijn praktisch gezien zinloos. De ontwikkeling van alle Friese steden en dorpen is ondergeschikt aan vooroorlogse toestanden, gebrekkig nationaal en provinciaal bestuur en de ontwrichtende Friese landadel. Nederland wordt tijdens WOII gekenmerkt door een laag polderlandschapsdenken met lilliput-ministers waarbij in de cruciale fase de koningin zich in een sprookjesland schijnt te waant, een constellatie die zich nog jaren voortzet. De toekomstige achterstelling van Nederland in Europa is met een gelijksoortige voortzetting helaas gewaarborgd.

Tabel 3. Samenvatting WOII betekenis en conclusies

kwam en daarom worden deze externe aspecten eerst vermeld. Bovendien worden de aspecten met betrekking tot 'de andere waarheid en toedracht' toegelicht.

Wanneer ik alles probeer te overzien dan zijn de volgende drie hoofdconclusies te trekken:

1. De Duitse bezetter (de nazi's) blijft onverminderd de meest barbaarse agressor en moordmachine die Nederland, dat als neutraal land was opgesteld, onrechtmatig in een oorlog stortte en daarbij ruim tweehonderdduizend doden, leed en schade veroorzaakte. Achteraf en tijdens de oorlog was het in principe voor alle Duitsers een totaal zinloos proces. Voor die tijd is het nog steeds onbegrijpelijk dat een toch erg gelovig volk blindelings, massaal volgzaam achter een volslagen idioot aanliep. In Duitsland faalde de hele toenmalige machtselite dat tientallen miljoenen, onnodige doden tot gevolg had (*The End, Hitler's Germany 1944-45*; Sir Ian Kershaw, 2011). Deze klik van hoofdzakelijk generalen was enorm laf tegenover

Bernhard en opperbevelhebber Winkelman tijdens WOII totaal niet voor hun taak waren berekend. Ze hadden evenmin de visie, de kracht, het adaptief vermogen, slagvaardigheid of de flexibiliteit om naar behoren op de oorlogsomstandigheden in te spelen. De Nederlandse bestuurselite faalde in alle opzichten vanaf het begin van de oorlog tot ver daarna met zeer ernstige, omvangrijke gevolgen waaronder tienduizenden doden, dat die betrokkenen valt te verwijten. Min of meer op dezelfde wijze als de Duitse oorlogselite faalde. De oorzaak varieert van incompetentie tot onkunde en naïveteit. Er waren persoonlijke tekortkomingen, de ministers waren een merkwaardig samenraapsel, er waren gebreken op de politieke en staatkundige verhoudingen en het ontbrak volledig aan eensgezindheid. Dit werd nog eens versterkt door het gedrag van koningin Wilhelmina en de door hen allen zelf geschapen meest ongunstige, plaatselijke omstandigheden om in een crisissituatie redelijk te kunnen functioneren. Er was sprake van een

Betekenis en conclusies

groep gecertificeerde incompetentie. De Nederlandse burgers hebben dus onder de bezetter én onder de eigen 'leiders' geleden. De vraag is wat is erger. Deze hele gang van zaken is evengoed op de provincie Fryslân als op Franeker van toepassing.

3. De hiervoor genoemde situaties hadden onmiddellijk enorme directe gevolgen, die al even veelbetekenend en ingrijpend waren. De Nederlandse bevolking, in iedere stad en ieder dorp, werd niet alleen door nazificering van de bezetter getroffen, doch daarnaast ook nog eens door de eigen regering, die de huisgemaakte afschuwelijke ellende van tienduizenden doden, leed en schade over de eigen bevolking heen joeg. Anders geformuleerd, de Nederlandse bevolking heeft een erg, erg zware prijs betaald voor het falen van hun eigen 'leiders'. Het betrof de eigen bevolking waaronder ook de joden. De langdurige collateraal schade op de kwaliteit van de invulling van het naoorlogse politieke systeem, de monarchie, het zuiveringsproces, de ontwikkeling van de koloniën en op de eigen bevolking waren conceptueel even erg. Alle direct betrokkenen hebben nimmer enig verantwoording hoeven afleggen voor de vele doden die op hun conto geschreven moeten worden. Zij kwamen verplichtingen tegenover de eigen bevolking niet na. Niemand werd er op afge-rekend. Het tekent in ieder geval de politici, alle politici, van die tijd.

Hiermee was het niet gedaan. De verzetsgroepen in het land, die meestal door onervaren mensen werden geleid, meenden doodserius met stakingen, sabotage, overvallen en liquidaties tegen de bezetter op te kunnen treden of het land te kunnen bevrijden. Zij veroorzaakten ook nog weer eens vele doden, vaak ook uit eigen kring. Achteraf waren deze acties zinloos, echter voor die tijd waren ze net zo zinloos en was er slechts bij hoge uitzondering rechtvaardiging te vinden. Waarschijnlijk zonder het zichzelf bewust te zijn veroorzaakte men ook een vorm van zelfvernietiging. Ook dit kreeg de hele Nederlandse bevolking ongevraagd over zich heen. Dat gold dus ook voor Fryslân en Franeker. Het volk werd dus meerdere keren 'afgestraft'. Wat de bezetter aanrichtte kon men moeilijk ontgaan, echter veel van wat regering en verzetsgroepen veroorzaakten was te voorkomen geweest. Het was dus niet alleen de bezetter die slachtoffers maakte doch ook onze eigen regering én de verzetsgroepen. En, de bevolking heeft het in die tijd gewoon over zich heen gekregen. Op dat moment konden ze echter de gang van zaken niet doorzien. Wanneer men het al had kunnen doorzien had de bevolking weinig kunnen uitrichten.

Er waren evenwel veel meer ernstige, negatieve fundamentele gevolgen en uitwerkingen:

- in praktische zin functioneerde de constitutionele monarchie met koningin Wilhelmina in oorlogstijd niet, waarbij een erg tijdrovend en belemmerend, feodaal protocol werd gehandhaafd;
- er heerste een dodelijke besluiteloosheid, men was veel te veel met zich zelf bezig en men maakte besluitvormingsfouten;
- de regering had het zichzelf onmogelijk gemaakt om tijdig en adequaat op 'de vijand met veel haast' te reageren met weer negatieve uitwerkingen;
- de verschillende kabinetten en koningin Wilhelmina kwamen niet 'schoon' de oorlog door en de troonoverdracht in 1948 was vrijwel zeker een gedwongen aangelegenheid om de monarchie te redden;
- de langjarige gevolgen, uitwerkingen en de draagwijdte zijn nog nooit goed uitgezocht en slechts ten dele te overzien en
- in ieder geval zette een zelfde wijze van denken en handelen zich na de oorlog voort met weer veel doden tot gevolg en een voortzetting van een politiek systeem met (vaak ook met religieus) gelijkgestemde personen.

Mijn eerste beeld over Franeker in de bezettingstijd bleek dus geheel verkeerd. Echter ook het beeld over Fryslân en vooral Nederland bleken totaal anders en wel behoorlijk negatief. Nadat ik door enige bekenden nuttige opmerkingen ter verbetering van mijn eerste concept had gekregen ben ik me opnieuw gaan oriënteren. Veel tijd en moeite besteedde ik aan nader archiefonderzoek, mijn gedachten op essenties te oriënteren, te analyseren en te ordenen over Nederland, Fryslân, de overheid, de politici, het koningshuis, de twee Friese CvdK's, het provinciebestuur, de Friese landadel, de bevoegdheden, de verantwoordelijkheden, de aansprakelijkheden, de leiders, het verzet, de boeren, de onderduikers, de liquidaties, de herkenbare processen en de publicaties. Het riep meer vragen op dan ik antwoorden kreeg. Bij veel van deze onderwerpen rammelde er iets aan de geloofwaardigheid of de feitelijkheden. Enkele keren paste ik een soort 'reverse engineering' toe.

Op veel van mijn 'waarom'-vragen kon ik aanvankelijk geen antwoord vinden. Het werd me al snel duidelijk dat het wezenlijke over de bezettingsproblematiek buiten Franeker en Fryslân lag. Het betekent echter niet dat in Fryslân alles netjes verliep, beslist niet. Wat alles zeer bemoeilijkte was de enorme hoeveelheid broninformatie, de spreiding er van en de ongenueanceerdheid en incompleetheid van publicaties. Om sneller tot resultaat en antwoorden te komen stelde ik meerdere personen (waarvan ik kon aannemen dat juist zij uitgebreid en het beste met het onderwerp op de hoogte waren) de volgende vijf vragen: - noem mij drie boeken of publicaties die het beste de waarheid

Betekenis en conclusies

en werkelijkheid over WOII van Nederland weergeven; - hetzelfde voor Fryslân; - noem mij drie concrete voorbeelden van verdiensten van het Nederlandse verzet; - noem mij drie concrete voorbeelden van verdiensten van koningin Wilhelmina die haar tot verzetsvrouw kwalificeren en - hetzelfde voor prins Bernhard die hem tot nationale verzetsheld kwalificeren. De uitkomst was zeer mager, namelijk ‘helemaal niets van betekenis’, niets waar je iets mee kunt.

Ik ontdekte dat er minstens vijf collectieve processen bestonden die de waarheidsvinding behoorlijk in de weg stonden. Het waren de politici uit de oorlogskabinetten en de kabinetten van vlak na de oorlog, een bijzondere mythe clan die alles ‘verzweeg’ over de bezettingstijd, respectievelijke verzetsgroepen die een draai aan de waarheid gaven, een groep naoorlogse historici die niet wilden oordelen en het RIOD/NIOD dat in het verleden bleef steken. Allen waren niet incidenteel, maar structureel dat natuurlijk de vraag oproept waarom en wat er achter stak. Ik kreeg de vingers er maar moeilijk achter wat er werkelijk precies was gebeurd. De kennisname van de PECCR bracht me op weg dat er veel meer aan de hand was dan tot nu werd aangenomen. Het gaf me een ontzettend wrang en vreemd gevoel dat niet gemakkelijk was om het handen en voeten te geven. De herziening van mijn eerste concept en de bevindingen van verdere studies naar feiten, interpretaties en achtergronden hebben me niet onberoerd gelaten. De moraal van dit verhaal is in meerdere opzichten erg ontluisterend. Ik ben erg verontwaardigd en boos vooral op de ministers uit de toenmalige Nederlandse oorlogskabinetten, koningin Wilhelmina, prins Bernhard, de toenmalige CvdK, het Friese provinciaalbestuur, de landadel, een erg select groepje verzetsmensen maar ook op de grote klik die na de oorlog alles in de doofpot hield. Ik ben ook met stomheid geslagen over de enorme naïveteit en incompetente van velen. Het gaat vanzelfsprekend niet om mijn verontwaardiging of boosheid.

In ieder land en bij ieder regeringstype is er altijd een persoon aan de politieke top die de belangrijkste beslissingen neemt en het nationale beleid bepaalt of er naar toe leidt, de nationale leider. WOII kende verschillende van deze nationale leiders van de landen die betrokken waren in de oorlog. Sommige van deze leiders waren duidelijk de agressors, terwijl anderen de oorlog leidden tegen agressie. Sommige leiders hadden succes terwijl anderen faalden om tegen sterkere krachten het hoofd te bieden. Sommige leiders waren gevangen tussen sterkere landen en werden gedwongen een kant te kiezen terwijl anderen in staat waren neutraal te blijven en hun land voor een oorlog te behoeden. Steeds weer speelt ‘leiderschap’

dé cruciale en bepalende rol.

Het is wenselijk telkens te herhalen dat de 53+ miljoen WOII slachtoffers, nabestaanden en oorlogsveteranen blijvend respect en waardering verdienen. Zij bevrijdden ons. Als gezegd, aan hen en hun familie zijn wij de verdere waarheidsvinding verplicht. Blijvend respect en waardering verdienen al diegenen die overleefden, daadwerkelijk meevochten, verzet

Waarheidsvinding is verplichting tegenover nabestaanden

of hulp boden of anderzijds hun leven in de waagschaal stelden. Met de nieuwe bevindingen lijkt de wijze van herdenking van een avondje ‘dodenherdenking’ en een dagje ‘veteranendag’ in ons land in principe voorbij wordt gegaan aan de ware toedracht van de oorlog en draagt momenteel alleen bij om de waarheid verstoep te houden. Het verdient meer aandacht om de essentiële onderwerpen inhoud te geven.

Internationaal. De bevrijding van Europa hebben we aan de geallieerden te danken, vooral aan het toenmalige sterke ‘leadership’ van de VS, de vasthoudendheid van de Engelsen en de belangrijkste kentering aan het oostfront door de Russen veroorzaakt. Daar moeten we tot op vandaag dankbaar voor zijn. Ons alternatief was voorspelbaar zeer zeker schrikbarend geworden.

Het niet leren uit WOII kost meer doden dan de oorlog zelf

Men heeft conceptueel en structureel weinig of niets geleerd uit de WOII⁴³. Het is diep en diep treurig dat er op alle leidinggevende niveau’s, politiek en militair uit WOII weinig of niets is geleerd. Positief is dat we momenteel een tamelijk vredig Europa hebben. De betrekkelijkheid hiervan wordt duidelijk bij de ontwikkeling in de dictatoriaal geregeerde landen als Egypte, Tunesië, Jemen, Libië, Bahrein, enz. Tot 2011 functioneren mensen als Hosni Mubarak (Egypte), kolonel Muammar al-Gadafi (Libië), Zine al-Abidine Ben Ali (Tunesië), Ali Abdullah Salih (Jemen), koning Hamad bin Isa Al Khalifa (Bahrein), koning Assad (Syrië) of koning Abdoellah bin Abdoel Aziz al-Saoed (Saoedie-Arabië) jaren achtereen ‘normaal’ als dictators. Ze onderdrukken niet alleen de eigen bevolking, ze schieten op de eigen bevolking. Het Westen

In Nederland is WOII nog steeds niet verwerkt

ondersteunt ze daarbij nog eens met miljarden en het meest moderne militair materieel, over de hoofden van die bevolking heen. Ook een bewijs dat we niets

Betekenis en conclusies

hebben geleerd.

De VN die al op 14 augustus 1941 werd opgericht (de oorlog is dan al twee jaar aan de gang) heeft er nauwelijks aan meegeholpen en heeft niet kunnen voorkomen dat dictators het meer dan drievoudige aan doden van WOII, 180 miljoen mensen, veroorzaakten. Behalve het VN Atlantisch Handvest⁴⁴ is verder geen enkel document over de 'lessons learned' te vinden. De collateraal schade zijn internationaal en nationaal enorm maar nog nooit uitgezocht. Een grote vraag is of we de oorlog en de gevolgen hebben verwerkt. In Nederland in ieder geval niet.

Tientallen jaren hielden de Duitsers vol niets van de 'holocaust' geweten te hebben. Inmiddels is dit volledig ontkracht. Een zeer grote 'bovenlaag' van Duitsland en grote groepen mensen die direct of indirect bij de concentratiekampen waren betrokken wisten het wel degelijk. Lang werd hen deze houding (te recht) verweten. Het wrange is echter dat zeker in 1938 (via David Glick) het JDC, de Amerikaanse en Engelse regering van het lot van de joden en de concentratiekampen afwisten, wellicht niet de toenemende omvang er van. Ook de Nederlandse regering en Wilhelmina wisten het in een vroeg stadium. Wij verweten de Duitsers hun ontkenning terwijl wij precies hetzelfde deden en het zelfs veel langer volhielden. Echter het hele westen stond er bij en keek er naar.

Israël staat conceptueel vrede zelf in de weg

De joden, die zelf op de meest minachtende wijze zo ernstig getroffen waren, hebben evenmin uit WOII geleerd anders dan er steeds maar op te blijven hameren dat er zes miljoen joden zijn omgebracht. Dat is waar, echter die andere 47⁺ miljoen waren ook mensen! De staat Israël is op terreur en zuiveringen gebouwd en de respectievelijke leiders passen etnische zuiveringen toe, een bijna identieke methode die de eigen bevolking zo gruwelijk moest ondergaan. Anno 2011/2012 neemt Israël wereldwijd na de VS, Rusland en Duitsland de vierde plaats in als wapenleverancier. Om het duidelijk te stellen met dat moderne oorlogsmaterieel zijn en worden wederom vele miljoenen mensen vermoord. Zo aan de ene kant blijvend klagen over het ombrengen van de miljoenen joden en aan de andere kant gewetenloos meehelpen anderen om te brengen. Heet dat ethiek?

Het laat onverlet dat in alle opzichten de Duitsers, de agressor, de grote boosdoener blijven en hun handelen op geen enkele wijze valt te rechtvaardigen. In WOII ontslaat het echter geen land of bevolking van zijn eigen verantwoordelijkheid, het geeft hen evenmin een vrijbrief om alles te doen wat hem goeddunkt waarbij alle normen en waarden worden misacht. Dat er nog nooit 'schone' oorlogen zijn

geweest en ook nimmer zullen komen zal niemand ontkennen.

Nederland. De meest belangrijke constatering voor Nederland betreffen: - nauwelijks functionerende regeringen in ballingschap; - een falende constitutionele monarchie; - een vervreemde koningin; - onmisbare boeren, particulieren en pleeggezinnen; - een onbeduidend verzet; - een mythenprins; - tienduizenden onnodige doden; - een gigantische doofpotaffaire; - incomplete publicaties en - enorme materiele en immateriële collateraal schade met een zeer lang naijl-

Ministers en koningin schieten tekort in de crisisbeheersing van de oorlog

effect.

Zo sterk de VS qua leiderschap⁴⁵, bestuur en organisatie was, zo zwak waren de vier Nederlandse kabinetten in ballingschap. Dit zette zich in Nederland voort tot lang na de oorlog. De kabinetten hebben hun bevoegdheden, verantwoordelijkheden en taken niet waargenomen. Het ontbrak deze kabinetten volledig aan 'leiderschap', gezag, bestuurskracht, daadkracht, eenheid van bestuur en aan de vereiste competentie met crisisbeheersing van de oorlog om te gaan. Het ontbrak hen eveneens aan de flexibiliteit om zich aan te passen. De slaafse handhaving van het protocol van het koningshuis belemmerde daarbij niet alleen veel maar had ook dramatische gevolgen. Deze situatie met daarnaast een geheel ongewenste praktische gang van zaken ter plekke veroorzaakte tevens dat men nooit en te nimmer adequaat op de oorlogssituatie kon inspelen. Het was de meest belabberde situatie in een crisistijd.

Nederlandse regering in Londen: "een stel trambestuurders die hun tram kwijt zijn"

De kabinetten en de koningin hebben in wezen meer schade en leed berokkend dan goed gedaan, maakten indertijd nimmer echte keuzes, lagen meer met elkaar in onenigheid en maakten enorm grove besluitvormingsfouten. Het gaat te ver om hen als 'helpers van Hitler' aan te merken maar ze hebben het hem wel erg gemakkelijk gemaakt. In ieder geval hielpen ze Duitsers meer dan dat de bevolking werd ondersteund. Conceptueel valt hun handel en wandel met die van de collaborateurs te vergelijken. De Duitse bezetting van het land is slechts voor een klein deel een excuus.

In de meest kritische beginfase van de Duitse bezetting had de regering door die verschillende tekortkomingen gewoon 'geen controle'. De meest belangrijke besluiten werden in de kritische fase van de oorlog niet genomen of ze werden onacceptabel traag genomen. Men verdeed zijn tijd maandenlang

Betekenis en conclusies

met redetwisten, o.a. over een zetelverplaatsing naar Nederlands-Indië. Duizenden doden, veel slachtoffers, gedupeerden, materiële schade, het bombardement van Rotterdam, gevechten bij de Afsluitdijk, enz. hadden vermeden kunnen worden. Anders geformuleerd de regering was verantwoordelijk en aansprakelijk voor die hele gang van zaken. De duizenden doden, burgers en militairen, moet men op hun conto schrijven. Het aantal nabestaanden en gewonde overlevenden is nauwelijks te tellen. Bovendien kostte het erg veel belastinggeld. Het totale prijskaartje is tot op heden onbekend. Indien er in Nederland iets was geleerd dan had dat vervolgens veel mensenlevens kunnen besparen.

Vooraf in het begin van de oorlog namen de ministers nauwelijks hun verantwoordelijkheid voor de door koningin Wilhelmina genomen acties die op haar beurt de situatie misbruikte. Ze wist natuurlijk goed dat ze onschendbaar was. Wilhelmina ontleende haar kracht door dat de regering zo zwak was. In principe faalde de Nederlandse constitutionele monarchie in oorlogstijd. Zowel regering als koningin schoten te kort om de oorlogssituatie pragmatisch op te vangen. De bevolking werd dus niet alleen door de Duitse bezetter ontzettend zwaar getroffen maar ook ernstig door de eigen regeringen in ballingschap. Wat onze toenmalige regeringen en koningshuis hebben gepresteerd tijdens WOII gaat in negatieve zin alle perken te buiten. Dat alles moest worden verzwegen. Waarom? Men kan slechts één reden bedenken. De betrokken ministers waren persoonlijk in gevaar, de politiek en de macht

Doden bij Afsluitdijk zijn te voorkomen geweest

waren in gevaar, onze constitutionele monarchie en parlementaire controle functioneerden niet en het koningshuis was niet 'schoon' door de oorlog gekomen. De monarchie stond misschien niet op instorten doch was ernstig in gevaar. Dit is de echte waarheid van WOII.

De onschendbaarheid van koningin Wilhelmina en de beschermingsconstructie van prins Bernhard waren voor die tijd een niet duldbare organisatorische constellatie, die onnodig doden heeft gekost. Men moet

Churchill: "Wilhelmina is de enige man in de regering"

zich voorstellen dat twee mensen waarvan de één grondwettelijk onschendbaar is en de ander wordt beschermd, een 'leidende' rol in oorlogstijd voerden. Een vrijbrief in oorlogstijd, te gek voor woorden. Komende vanuit een ivoren toren en wars van 'common sense' was koningin Wilhelmina met haar

feodaal denken meer bezorgd om haar dynastie, vermogen en imago in stand te houden dan concreet voor de hele bevolking op te komen. Zij ging haar boekje te buiten. Zij wilde vechten. Zij werd niet door de ministers gecorrigeerd.

De oprichting van de NBS met prins Bernhard als bevelhebber, dat met het voorgaande direct verband houdt, was weg van elk gezond mensenverstand. Koningin Wilhelmina benoemde prins Bernhard en bevorderde hem tot generaal. Onder normale niet-oorlogsomstandigheden zou het al verschrikkelijk moeilijk zijn geweest om binnen enkele maanden een functionerend militair apparaat uit een zootje ongeregeld te bouwen. Voor die tijd was het nog moeilijker en de praktijk maakte dat ook duidelijk. Zoals door de geallieerde legerleiding in de PECR wordt bevestigd. Op papier leek alles prachtig, in de praktijk kon het gewoon niet werken en was de NBS een doodgeboren kindje. Niemand wil dat natuurlijk bekennen.

De NBS zijn vanaf het begin een doodgeboren kindje

Het is verfoeilijk dat de regering, noch Wilhelmina maatregelen namen betreffende de jodenvervolging, de deportaties, de voedselvoorziening van politieke gevangenen, de medicijnvoorziening en vele andere hoogst noodzakelijke acties ten behoeve van de bevolking in het land en de Nederlanders in Duitse gevangenschap. 'Echte' concrete verdiensten bestaan eenvoudig niet. De radiotoespraken die haar eigen imago hoog moesten houden, hadden minimale inhoud en impact. Het arrangeren van voedsel was gewoon een plicht. Men had zelf het voedseltekort

De parlementaire enquête is een goede bron voor waarheidsvinding en ware toedracht

aangericht! Ook haar foutief en nalatig handelen kostte veel Nederlanders het leven. Het ziet er naar uit dat haar wijze van denken zich tot op heden voortzet. Van prins Bernhard zijn helemaal geen concrete verdiensten te vinden die hem als verzetsman kwalificeren.

De kabinetten en koningin Wilhelmina in Londen hadden geen idee wat er in het vaderland gaande was. Ze deden ook geen wezenlijke moeite dat te weten te komen. Ze gingen af op de Engelandvaarders die fris aankwamen en ook niet alles konden overzien. De Engelandvaarders werden naderhand na een onderzoek omschreven als een gedemoraliseerd zootje. De hongerwinter, waarbij duizenden Nederlanders het leven lieten, werd primair door de Nederlandse regering veroorzaakt. Een afweging het wel of niet te doen is nergens te vinden. De na-oorlogse

Betekenis en conclusies

regeringen in Nederland hielpen met hun domme aanpak nog eens tienduizenden mensen om het leven. Negen kabinetten (vier tijdens de oorlog en vijf tot het PECR-rapport in 1956 uitkwam) hielden de uitkomsten van de parlementaire enquête in de doofpot. Verschillende politici en historici kritiseerden de regering en koningin Wilhelmina over hun uitwijken naar Engeland. Enige experts (waaronder Nanda van der Zee) menen dat de uitwijk ongrondwettig was. Wanneer dat laatste correct is dan krijgen niet alleen alle veroordelingen een andere betekenis maar er werd dan planmatig met twee maten gemeten.

Hoe het er in Londen in werkelijkheid aan toeging wordt het beste gezamenlijk beschreven door Henk van Osch en Meindert van der Kraaij in hun boeken over De Geer en door prof. dr P.W. Klein in *‘Regeren in een broeikas’*. Er valt te concluderen dat er totaal geen eenheid van bestuur was, geen ‘leadership’ en geen crisismangement. Onder oorlogsomstandigheden letterlijk de meest ongewenste situatie, een dodelijke. Churchill noemde koningin Wilhelmina ‘de enige man’ in de troep. Koningin Wilhelmina noemde de ministers ‘het stel’ en door buitenstaanders werden ze de ‘shivering sisters’ genoemd. Iemand trof in het begin van het verblijf van de regering de Nederlandse ministers in een Londense hotellobby aan en vergeleek ze met een stel tramconducteurs die hun tram kwijt waren geraakt. Meyer Sluysers spreekt over *‘Madurodam aan de Theems’*. Wederzijds respect en eenheid waren totaal zoek en dat in oorlogstijd.

De impact van de PECR. De parlementaire enquête die tot ontsluiting, duidelijkheid en waarheidsvinding over het regeringsbeleid over periode 1940-1945 (PECR) had moeten voeren moet worden beschouwd als een conceptuele en planmatige doofpotaffaire. Er gebeurde namelijk precies het omgekeerde van opening van zaken. Principieel ligt in dit werk de basis voor de waarheidsvinding van de wezenlijke WOII onderwerpen. Het is niet alleen een farce, een klucht of schijnvertoning maar het hele onderzoek, het rapport en de afhandeling er van moet worden aangemerkt als het meest smerige politieke schouwspel van Nederland. De sterk georkestreerde behandeling en afhandeling van de enquête gaat letterlijk en figuurlijk over lijken, duizenden doden die niet verantwoord konden worden door de politici en de koningin. De echte waarheid mocht eenvoudig niet aan het licht komen. Alle politici, koningin Wilhelmina en prins Bernhard bleven schoon, beter gezegd moesten schoon worden gehouden en bovendien de monarchie was gered. De commissie moet al vrij vroeg in de beginperiode hebben overzien welk een enorm potentieel onheil aan dit onderzoek kleefde. In verband hiermee is het erg waarschijnlijk dat de troonoverdracht van koningin Wilhelmina aan prinses Juliana (in 1948, de enquête was in 1947

gestart) werd beïnvloed. De gepubliceerde reden om af te treden was dat koningin Wilhelmina (zij was toen 68 jaar) het niet eens was met het nieuwe na-oorlogse politieke stelsel, een argumentatie die totaal niet erg aannemelijk is. De enquête had dus negen jaar looptijd waaruit totaal geen resultaat kwam. De commissieleden kregen een lintje en vervolgens: klaar, over, orde van de dag.

Dit onderzoek kan op verschillende manieren worden bekeken, waarbij er veel elementen zijn die het tot een farce maakten. In wezen werd aan het doel om het regeringsbeleid te onderzoeken en de politieke verantwoordelijkheid er voor vast te leggen niet echt inhoud gegeven. Een negen jaar durend onderzoek met 850 verhoren, op bijna 15.000 bladzijden (kleine druk en folioformaat), is in praktische zin buiten alle werkelijkheid. Bij veel van de verhoren werd er niet echt ‘doorgevraagd’. Na negen jaar zijn alle vogels gevlogen en bovendien om te onderzoeken hoe een veertigtal belangrijke mensen hebben gefunctioneerd waren 200 verhoren ook voldoende om tot de essenties door te dringen. Als hoofdrolspelers werden Koningin Wilhelmina en prins Bernhard er buiten gehouden, de eerste omdat ze grondwettig onschendbaar is en de prins werd onschendbaar gemaakt. Ook de ministerbesluiten werden er buiten gehouden. Het onderzoek is voor 90% van de burgers ontoegankelijk en de rest deed er niets mee, de politiek en ook de oppositie niet. Vreemd genoeg doken historici, afstudeerders, Loe de Jong en het RIOD er ook niet op.

Het onderzoek bevat echter veel erg nuttige informatie. Het bevat veel meer dan de uitgebrachte conclusies laten zien en met weinig analyse valt er veel te herleiden. Alles bijeen demonstreert het onderzoek oprekken, versluieren, impliciete formuleringen, zwakke conclusies en een bijna geruisloos opheffen. Men kan eigenlijk niet anders concluderen dan dat het afgezwakt moest worden en in de doofpot moest. De bevolking van die tijd heeft er niets van meegekregen. Onbegrijpelijk dat iedereen het er bij heeft laten zitten.

De ernst van de situatie laat zich gemakkelijk illustreren door het ‘worst case’-scenario voor te stellen. Stel dat alle geanalyseerde resultaten van en de herleidingen uit de parlementaire enquête rond 1946/1947 al bekend waren geweest. Nederland zou in een zware politieke crisis zijn gestort en met een zwaar belaste monarchie zijn opgezadeld. De politici hadden zich nimmer kunnen rechtvaardigen. De koningin kon en mocht zich niet weren en alleen verschuilen achter haar onschendbaarheid. Indien de mogelijkheid had bestaan had geen van allen zich kunnen rechtvaardigen. Menselijkerwijs zou koningin Wilhelmina in een zeer precarie situatie zijn beland. Dit geeft ongeveer aan hoe de belangen lagen.

Betekenis en conclusies

Het verzet. Over verzetsactiviteiten in Nederland moeten vier opmerkingen worden gemaakt. Ten eerste was er een erg kleine groep personen die individueel of in klein verband (hier zijn dus niet de verzetsgroepen bedoeld!) concreet verzet hebben gepleegd en zich op verschillende manieren voor het land echt verdienstelijk hebben gemaakt. Zij verdienen alle respect en erkenning. Ten tweede waren er in het land erg veel verzetsgroepen die ongecoördineerd en vaak buitensporig opraden en geen eenheid vormden. In Zuid-Holland werden ze vaak als ‘outlaws’ en cowboys betiteld. Het hield in dat men onmogelijk van hét verzet kon spreken. Ten derde schakelden de meeste groepen vanaf eind 1944 over van ondersteuning naar sabotage-activiteiten die nauwelijks bijdroegen aan de bevrijding van het land. Ten vierde ontstond na de oorlog onder leiding van prins Bernhard een ongedefinieerde, onderling loyale gemeenschap die hun verzet naar een jarenlange mythetvorming oppoetsten. Het planmatig ‘zwijgen’ was hierbij een onderdeel.

We kunnen vaststellen dat we in Nederland te doen hadden met ministers en een koningin uit een sprookjesland over een periode van twintig jaar. Het niet leren uit de oorlog zou o.a. voor Nederland op de lange termijn wel eens kunnen betekenen dat we een ‘Nederland in Europa’ worden zoals eens ‘Fryslân in Nederland’.

Er bestaan verschillende onderliggende conclusies waarvan de belangrijkste zijn: - hét verzet in ons land in de ware zin van het woord heeft nooit bestaan, - een kleine selecte groep zwart/wit denkers is niet alleen sterk bepalend geweest voor de invulling van de macht in het land na de oorlog maar ook om de waarheid afgedekt te houden, - de handhaving van de monarchie was belangrijker dan veiligheid van de bevolking, - het ‘schoonhouden’ van de politici was belangrijker dan de bevolking, - er bestond een ondefinieerbare klik die de hele echte gang van zaken van de oorlog afdekte en - nader onderzoek naar WOII door onafhankelijken is gewenst.

De langdurige gevolgen van al hetgeen de nazi’s en de NSB’ers hebben aangericht en wat onze politieke leiders hebben nagelaten te doen is eigenlijk nimmer goed geëvalueerd en dus onbekend. De gevolgen van de activiteiten voor alle verzetsmensen en hun families evenmin. Nazorg van oorlogsslachtoffers, verzets-

Kartel van politici, verzet, ‘mythe-clan’ en historici blokkeert waarheidsvinding

mensen, oorlogsveteranen en hun families, joden die de concentratiekampen hadden overleefd en terug kwamen⁴⁶ was niet bestaand en moet voor heel velen zware, langjarige persoonlijke gevolgen hebben ge-

had⁴⁷. Het is te verwachten dat bij de meeste boeren uit Fryslân, die zich jaren achtereen voor de duizenden onderduikers en evacués hebben ingezet, een wel erg wrang gevoel is achterbleven. Weinig is over hen bekend, erkenning was echt een uitzondering en weinig is er over geschreven.

De belangrijkste belemmerende processen van waarheidsvinding waren voornamelijk na de oorlog. Het waren geen incidentele acties maar gestructureerde processen en het waren er erg vele. Het waren op de eerste plaats de toenmalige ministers van tijdens en na de oorlog, die er geen enkel belang bij hadden hun falen in de openbaarheid te brengen. Dan was er de groep mensen uit verzetskringen en de clan rondom prins Bernhard die structureel zweggen. Zij hadden er geen belang bij om de werkelijkheid, waarheid en toedracht naar buiten te brengen, erger nog zij hemelden hun eigen vermeende belangrijke verzetsrol op en belemmerden in ernstige mate de waarheidsvinding. Van de niet onafhankelijke Loe de Jong en het RIOD (Loe de Jong was van 1945-1979, 34 jaar lang directeur) kon men evenmin een initiatief ontwaren omdat ze beide zelf vele jaren direct betrokkenen waren. Het PECCR dat de gang van zaken tijdens de oorlog had moeten ontzenuwen kon dat maar ten dele doen vanwege voorafgaande opgelegde beperkingen; bijsturingen door de voorzitter; het enorme, negen jaar lange oprekken van het onderzoek en het niet bespreken in de kamer van het rapport. In principe werd hierdoor het hele Nederlandse volk geheel misleid en de waarheid onthouden. Tot slot ziet het er naar uit dat de historici tot vijftig jaar na de oorlog echt onderzoek eveneens hebben vermeden en slechts beschrijvend bezig zijn geweest. Hierbij valt het belang moeilijk te verklaren. Er was evenwel een groep historici die vond dat men niet mocht of moest oordelen. Naar de betrokkenen gekeken zou men bijna denken aan een complot. Geen van allen wilde de echte situatie weten, niet aanhoren en niemand van hen had er blijkbaar belang bij. Nederland op zijn best!

Herhaald dient opgemerkt te worden dat blijvend respect uitgedragen moet worden aan een kleine groep Nederlandse militairen die bijvoorbeeld in de Prinses Irene-Brigade onder bevel van de geallieerden voor onze bevrijding meevochten en aan de kleine groep (particulieren, families en verzetsmensen die op individuele wijze in binnen- en buitenland met veel risico’s voor lijf en leden vochten of verzet pleegden. Onderkend moet worden dat vooral de mensen in de onderste echelons (de gewone jongens) bij de militairen én de verzetsgroepen gewoon werden meegesleept in hetgeen hun meerderen goed en in veel gevallen ook fout deden.

In de laatste fase van de oorlog gold voor meerdere leiders van de landelijke verzetsgroepen dat variërend

Betekenis en conclusies

van gebrek aan kennis en kunde tot ernstige naïviteit de boventoon voerden. Men mag hier niet van incompetentie spreken vooral omdat geen van de betrokkenen voor hun taak opgeleid en ingehuurd was. Ook dit had echter veel onnodige doden, materiële en immateriële schade tot gevolg. Al die betrokkenen wensten over de rug van de bevolking alles verstoken te houden voor pure zelfbescherming. In totaliteit was het effect van de BS en de BS'ers in praktische zin zeer gering. In praktische zin was de BS een doodgeboren kindje, dat nauwelijks als een werkbare strijdmacht gekwalificeerd kon worden. Hét verzet in Nederland bestond niet en hun bijdrage in de bevrijding van het land was marginaal. Veel stakingen, sabotage en liquidaties waren geheel zinloos en had tienduizenden doden ten gevolge. De bijdrage van prins Bernhard berust alleen op mythevorming en niet op werkelijke feiten of waarden.

Nederlandse WOII geschiedenis is nog niet geschreven

Erg wrang is dat een voorheen 'falende clan' moest 'zuiveren' en het politieke stelsel op poten zetten. De parlementaire enquête schoot in praktische zin planmatig over zijn doel heen doch deze bevat erg veel nuttige informatie. De geschiedenis van 'het Koninkrijk' is een halve waarheid, cruciale onderwerpen ontbreken. Publicaties over waarheidsvinding ontstaan pas na 50 jaar na de oorlog.

De impact van de grijze massa. De grote grijze massa van de Nederlandse bevolking, de burgers, die minimaal 80% en wellicht bijna 90% uitmaakten, werd tot tientallen jaren na de oorlog door een kleine groep goed/fout-denkers miskend, genegeerd, geïsoleerd, gekleineerd, gekrenkt, gekoeioneerd of gebagateliseerd. Het waren dus de burgers, veel eerbare burgers, die niet wilden of konden kiezen; het waren mensen uit alle lagen van de bevolking; de groep was niet georganiseerd; de meesten probeerden te werken onder de omstandigheden van de bezetting; anderen waren gedwongen tewerkgesteld; meerdere werkten ongedwongen of gedwongen voor de bezetter; velen verkochten aan of profiteerden ongedwongen of gedwongen van de bezetter (zoals bijvoorbeeld tientallen politie-agenten en notarissen die rijkelijk van het lot van de ruim 90.000 Nederlandse joden profiteerden). Doch deze grijze massa had geen leiding, geen plan en al helemaal geen invloed.

Het betekende wel dat door hun houding vrijwel zeker gruwelijke slachtpartijen en leed zijn vermeden en dat duizenden Nederlands mensenlevens bespaard zijn gebleven. Er bestaat geen minister, geen koningin en geen verzetsleider die dat van zijn of haar handelen kan stellen. Probeert men de gang van zaken van de

zogenaamde georganiseerde verzetsactiviteiten en die van de ongeorganiseerde grijze massa te nuanceren en te vergelijken dan komt het verzet er erg bekaaid af. Dit is ook een deel van de werkelijkheid van de oorlog.

Tijdens de oorlog tot vele jaren daarna kwam het zwart/wit of het goed/fout denken en handelen regelmatig in discussie. Het was eigenlijk een zinloze discussie voor die tijd en ook achteraf. Het merendeel

De grote grijze massa in het land bespaart meer mensenlevens dan de regering

van de Nederlandse bevolking (naar schatting 85%) kon of wilde om welke reden dan ook geen keuze maken. In praktische zin mogen we daarover van een enorm geluk spreken. Het alternatief was zeker rampzalig geweest. Onwetend hielden deze mensen het geheel in balans en hebben daarmee erg veel doden voorkomen. Iets scherper geformuleerd kan men stellen dat zij meer mensenlevens hebben bespaard dan de regering. Dat mag ook wel eens gezegd worden.

Bijna alle Nederlandse oorlogspublicaties tot ongeveer 1995 blijken erg subjectief, ongenueanceerd en bepaald niet goed voor waarheidsvinding. In meerdere publicaties klopt de logica niet. Pas na 1995 verschijnen publicaties, vaak afstudeerscripties, die meer realistisch zijn en de werkelijkheid weergeven. Het betekende ook dat van de vroege publicaties er in mindere mate feitelijke conclusies waren te trekken maar dat er met meer moeite veel valt te herleiden. Blijkbaar hebben we in Nederland vijftig jaar nodig om tot de werkelijkheid te komen. Het zijn de vele recente publicaties die het doorbreken.

Verder is er ook in ons land niets uit WOII geleerd. Hadden we dat wel gedaan dan zou er vrijwel zeker een enorme commotie over het koningshuis zijn ontstaan. Hadden we het wel gedaan dan hadden we een geheel andere krijgsmacht gehad. Hadden we wel geleerd dan waren bijvoorbeeld nimmer de politionele acties ondernomen en waren duizenden mensenlevens bespaard gebleven, zou er een heel andere verhouding met Indonesië zijn geweest en zou het niet gebeurd zijn dat anno 2011 nog 3.000 tot 8.000 Indonesische vrouwen met een kind van een Nederlandse militair onverzorgd achterbleven. Hadden we geleerd dan hadden we geweten dat het hebben van de toenmalige lilliput-ministers (zoals de Engelse historicus Tony Judt ze noemt) een enorme aanslag op de bevolking legt en meestal veel onnodige doden kost (zie ook het Afghanistan-debacle van 2010). Iets anders geformuleerd het behoud van de monarchie was belangrijker dan de veiligheid van de bevolking.

Na de oorlog bleek dat er totaal geen begrip en hulp

Betekenis en conclusies

was voor de joden die de kampen hadden overleefd en terug naar Nederland kwamen (*De kleine sjoa, Joden in naoorlogs Nederland*; Prof. Isaac Lipschits. 2001).

Fryslân. De bevindingen over Fryslân liegen er niet om: - de niet-strategische en vervreemde provincie; - een schipperende CvdK; - de geweldige magneet voor onderduikers; - de grote groep van hulpvaardige verzetsboeren en hun familie; - de dienstige particulieren en pleegouders; - het ongeorganiseerde en gespleten Fries verzet; - de hoogst ondoelmatige en onnodige sabotage; - de onnodige doden; - de zinloze voorvallen; - het geplande zwijgen en - de discutabele publicaties.

In de provincie was de ware toedracht anders dan steeds is gesuggereerd. Op dezelfde wijze als de regering in Londen waren de gewestelijke Friese verzetsleiding en prins Bernhard bestuurlijk en organisatorisch in de laatste fase van de oorlog niet berekend voor hun taak, hetgeen onnodige doden veroorzaakte. De geheel onervaren prins was in zijn functie door de onervaren (in oorlogstijd) koningin Wilhelmina geheven en de eveneens onervaren leiders uit het Friese verzet verzeilden er in. In de laatste fase van de oorlog verordeneerde prins Bernhard de geheel zinloze sabotage in Fryslân. Het was een zinloze order die voorspelbaar nauwelijks bij kon dragen in de bevrijding van de provincie en eveneens voorspelbaar tot zelfvernietiging van eigen bemanning en deels burgers zou voeren. Een risico-afweging is niet vindbaar, dat het een prestigezaak van de prins was lijkt erg waarschijnlijk.

Militair-strategisch speelde Fryslân totaal geen enkele rol in de verdediging noch in de bevrijding van Nederland of Europa. Fryslân stond ook niet echt op de kaart. De provincie was reeds lang voor WOII in veel opzichten van de rest van het land vervreemd. Hierbij speelden de twee CvdK's, de Friese landadel en de opkomende ontwikkelingen in het land een zeer invloedrijke en mede bepalende rol.

De CvdK. Het is moeilijk aantoonbaar en af te wegen of WOII in de ontwikkeling van de provincie een positieve of een negatieve rol heeft gespeeld. Velen hadden betaald werk van de bezetter of verdienden anderszins. De CvdK had geen andere keus dan te schipperen, ruimte om meer te doen had hij nauwelijks. Ook het provinciebestuur kon weinig uitrichten. Ook aan het verzet had de CvdK part noch deel, hij schipperde. Schipperen dat toen vooral door verzetsmensen als niet gepast en niet acceptabel werd beschouwd. Uit publicaties valt te herleiden dat boekhoudleraar Wijbenga door zijn positie in het verzet en zijn verkregen MG positie mede op zijn instigatie met erg vage algemene argumenten de loopbaan van de CvdK deed beëindigen. Argumenten die overigens ook op Wijbenga zelf en vele anderen

van toepassing waren. Hierbij gingen zij uit van hun eigen beperkte beeldvorming en referentiekader, niet van het totale feitenmateriaal. Naderhand bleek uit het PECR onderzoek dat de CvdK wel degelijk acties (bijvoorbeeld voor hoognodige medicijnen) had ondernomen. Over Wijbenga wordt met geen woord gerept. De CvdK had om andere reden ook moeten aftreden maar dat is een geheel andere zaak. Achteraf bekeken heeft het schipperen van de CvdK een positievere uitwerking gehad dan wanneer hij radicaal had gekozen. Echter, de echte gang van zaken van WOII voor de provincie Fryslân zijn nog nooit goed uitgezocht.

Friese boerenfamilies lopen grotere risico's dan de verzetsmensen

De Friese magneet. Door de hele provincie is op verschillende manieren op zeer grote schaal (zie tabel 7) hulp aan duizenden mensen, onderduikers, door de SD gezochten, piloten, militairen en ook aan joden geboden. Men wilde tewerkstelling in Duitsland ontlopen, neergekomen piloten hadden onderdak nodig evenals mensen die door de SD werden gezocht. Een kleine zeventig procent van de onderduikers kwam uit de provincie zelf, zo'n dertien procent uit Noord-Holland, acht procent uit Zuid-Holland en verder kleinere aantallen uit Utrecht, Gelderland en Groningen. Zeventig procent wilden de dwangarbeid ontlopen, zeven procent waren joden en verder mensen die deel hadden genomen aan de melkstaking, mensen uit de illegaliteit en kandidaten voor de arbeidsdienst. Een enorme opgave was hierbij het organiseren van de voedselvoorziening. Het gebeurde vrijwel op individuele wijze. Het organiseren van onderduikadressen, het fungeren als pleeggezin voor Limburgers, kinderen uit het Westen en de hulp aan degenen die gewoon langskwamen waren onderwerpen die elke dag speelden. Duizenden onbewapende boeren in Fryslân waren het die zo duizenden onderduikers en vaak daarnaast kinderen en evacués de oorlog door sleepten. In het algemeen waren de dagelijkse, wekelijkse, maandelijkse en jaarlijkse risico's van de boerenfamilies permanent aanmerkelijk groter dan die van de verzetsgroepen. Eigenlijk waren de Friese boeren de ware verzetshelden en niet de verzetsgroepen. Tot op heden kregen ze nooit enige erkenning voor hun erg risicovolle werk. Dat er ook nog eens veel particulieren waren die hun steentje bijdroegen ging onder het tapijt. Zo gaan wij met elkaar om! De joden in Fryslân, naar schatting ongeveer 800, zijn praktisch geruisloos gedeporteerd. Behoudens een kleine groep burgers is door de joden zelf, noch door de CvdK, noch door burgemeesters, noch door het Friese verzet enige structurele hulp op

Betekenis en conclusies

grotere schaal geboden. Sterker nog op een bepaald ogenblik advi-seerde een joods leider Levisson in Leeuwarden gewoon geen actie te ondernemen. Dat men van de draagwijdte van het lot van de joden hier weinig afwist lijkt aannemelijk. Onbegrijpelijk blijft dat de boodschap van de meest diep ingrijpende, onmenselijke maatregelen van de bezetter tegen de joden door de meeste joden als wel de niet-joden niet werd verstaan of men wilde het niet. Het is te verwachten dat bij veel boeren uit de regio, die zich over langere tijd voor de duizenden onderduikers en evacués onder erg moeilijke omstandigheden hebben ingezet, een wel erg wrang gevoel is achterbleven. Vreemd genoeg werd er over hen ook weinig op papier gezet.

Het verzet. Vanaf midden 1943 speelden de verzetsmensen in toenemende mate een onmisbare rol met het onderbrengen van duizenden mensen voornamelijk bij de boeren en de daarbij behorende

Friese KP verzetsgroepen 'moeten' bij bevrijding vooral op het bordes staan!

moeilijke hand en spandiensten. Eind 1944 liep het gewoon mis. De organisatie van het verzet verliep namelijk slecht, erg slecht. Oorzaken hiervoor waren een combinatie van te veel belangrijke factoren: - gebrek aan leiderschap, - het ontbreken van de vereiste ervaring, - het omkomen van de leider Krijn van der Helm (25 augustus 1944), - het wegvallen en vertrek van boekhouder/leider Wijbenga naar het zuiden (7 oktober 1944), - onderlinge onenigheid in het verzet (12 december 1944, Warga), - het organiseren van de overval (8 december 1944), - het geven van dubbelzinnige sabotage-opdrachten (Tresoar archief), - het ernstige verzuim om consequenties te trekken uit het 'sabotage-denken' en uit hun nieuwe militaire NBS-status, - het vertrek van 2/3 van de KP naar Overijssel (11 september 1944) en - de heftige discussie over het wel of niet toelaten van officieren. Het voorgaande geeft duidelijk aan dat de gehele Friese leiding ontregeld was. Het lijkt er op dat Wijbenga in deze fase een belemmerende rol vervulde. Als 'leider' vertrok hij namelijk in een erg kritische fase. Als argument werd gebruik om de Duitse verdedigingswerken aan prins Bernhard door te geven. Ten eerste had hij zelf moeten blijven en een tweede man moeten sturen. Ten tweede blijkt uit de archieven dat de Duitse verdedigingswerken bij de geallieerden al lang vrij gedetailleerd bekend waren. Het gevolg van dit alles was o.a. dat de Gewestelijke leiding voor de districten regelmatig onbereikbaar was, zo beklagen ze zich tenminste in een archiefstuk bij het NIMH. Het sleepte zich tot ver in 1945 voort zoals blijkt uit NIHM-documenten. De succesvolle overval op het huis van bewaring om maten te

bevrijden was een enorme opsteker. Dat deze overval goed was georganiseerd is echter geenszins een bewijs dat het verzet goed georganiseerd was, voor het omgekeerde bestaat er dus meer bewijs. Bij deze bevrijding zou een P. Steinfort uit Franeker zijn vrij gekomen, niet te achterhalen was wie dat precies was. De verzetsleiding en de verzetsleden waren niet voor hun sabotagetaak opgeleid en berekend. Ze hadden zelf bepaald dat sabotage het enige was dat men kon doen en ze werden door het formele militaire instituut BS hierin nog eens (foutief) bevestigd. Ze hadden er geen notie van dat hun sabotagebijdrage van totaal ondergeschikt belang was. In een paar gevallen wordt uit plaatselijke geschriften duidelijk dat bij die verzetsgroepen het idee van 'Duitsers pesten' heerste waarbij men de werkelijkheid volledig uit het oog had verloren. Ze gingen om verschillende redenen in de fout, in grote lijnen konden ze, de verzetsmensen, alleen maar in de fout gaan. De onderste echelons van de groepen hadden geen enkele invloed anders dan te volgen. Een opmerkelijk directief van de verzetsleiding in Leeuwarden naar de KP verzetsgroepen was dat zij er vooral voor moesten zorgen bij de bevrijdingsceremonie op het bordes van het stadhuis te staan.

Net zo min als Nederland door het verzet werd bevrijd werd Fryslân door het Friese verzet bevrijd. Het betekent niet dat er geen verzet is geweest. Ver-

Geallieerden hebben andere perceptie over het verzet dan de verzetsmensen zelf

schillende verzetsgroepen zijn enorm actief en behulpzaam geweest om mensen onder te brengen, overvallen op distributiekantoren uit te voeren en anderszins hulp te bieden. Iets wat veel verzetsmensen gewoon ontging en ook geen kennis van konden hebben dat er ook vele particulieren waren die op de een of andere wijze heimelijk ook mensen verstopten of bijdroegen aan verschillende illegale activiteiten. Verzetsmensen meenden in alle eerlijkheid dat zij de enigen waren en dat was dus niet zo. Toen het Friese verzet de wapens opnam kregen de 'onderduikboeren' geen bonnen meer en kregen grote problemen. De provincie werd aan het eind van de oorlog meege-sleept in een onnodig sabotageproces onder leiding van prins Bernhard. In de laatste fase van de oorlog waren militair-strategisch gezien deze sabotage-acties van de BS in de bevrijding van Fryslân volledig zinloos. In geen enkel document is te vinden dat de verzetsleiding in de provincie zich voldoende bewust was van hun nieuwe militaire status. Fryslân had zo'n 290 doden te betreuren, die direct zijn verbonden aan Friese verzetsacties en de voorvallen. Vooral in Fryslân kwamen veel groepen van het verzet in de laatste maanden van de oorlog in zwaar weer toen ze

Betekenis en conclusies

formeel tot een (para)militaire organisatie werden verheven. Tot begin jaren 2010 waren verzetsmensen uit de onderste echelons van de Friese verzetsgroepen gefrustreerd over het niet nakomen van de toezeggingen van koningin Wilhelmina. Zo werd dit door vooral de onderste echelons, de gewone jongens, gevoeld. De Engelandvaarders en vele leidinggevende mensen uit het verzet wisten zich van een goede job verzekerd.

De Friese verzetsleiding in Leeuwarden ‘verstapte’ zich dus op verschillende manieren. Ze waren niet zo goed georganiseerd als ze deden voorkomen. Wijbenga, als één van de leiders en boekhouder, verliet de provincie in een zeer kritieke fase, hetgeen als een grove besluitvormingsfout moet worden aangemerkt te meer daar er zich gedurende langere tijd ernstige organisatorische problemen voordeden. In de laatste fase van de oorlog werd versterkt overgegaan van de initiële broodnodige hulp aan onderduikers naar de totaal zinloze sabotage. Het idee van de sabotage kwam argumentatieloos van de Friese verzetsleiding zelf, waarbij niet werd nagedacht over de doelmatigheid en de onmiddellijke voor de hand liggende, geheel voorspelbare, bekende gevolgen. De verzetsgroepen stonden vaak alleen, zonder enig directief. ‘Dit gevolgde sabotageproces’ werd naderhand vermoedelijk door prins Bernhard overgenomen. Het is een veronderstelling die zeer aannemelijk is, maar waarschijnlijk is dat Wijbenga hier een bemiddelende rol heeft gespeeld. Het kostte honderden onnodige doden en veel onnodige materiele schade. Diezelfde leiding vroeg zich evenmin af welke de impact was van de overgang van de KP's naar de BS. Van hogerhand werden ze hierin niet aangestuurd en zelf deden ze ook niets. Als bevelhebber had prins Bernhard hier aan moeten sturen. Met al hun goede bedoelingen deed de verzetsleiding derhalve een stap te ver en ondergroef zich zelf.

In andere woorden het verzet in de provincie ondergroef zijn belangrijke rol van hulpverlening en bewierookte de onnodige sabotage tot op de dag van vandaag. In feite overkwam het hen, ze overstegen hun eigen competentie, zonder het zich bewust te zijn en zoals de Engelsen het noemen vervielen ze in het ‘Peter principle’⁴⁸, ze wisten eenvoudig niet beter. Uit het feitenmateriaal blijkt niet dat de Friese verzetsgroepen de provincie van de bezetter hebben bevrijd. Door de aanvalstrategie van de Canadezen liepen de gedemoraliseerde Duitsers vanzelf wel. Deze voorgaande handelwijzen vloeiden onmiddellijk voort uit onwetendheid, onervarenheid, naïveteit en vooral gebrek aan leiderschapskwaliteiten. Het gebeurde vrijwel zeker uit goeder trouw. Men mag hier niet spreken van incompetentie vooral vanwege het feit hoe deze leiders op deze positie terecht waren

gekomen. Maar slim waren ze in geen geval. Men moet onderkennen dat de Friese bevolking, naast wat op landelijk niveau werd veroorzaakt, nog eens de volle laag over zich heen kreeg, zonder dat men zich dat op dat moment bewust kon zijn.

De verzetsgroepen in Fryslân huldten zich steeds in zwijgen en droegen evenals de vroege Friese oorlogspublicaties niet bij aan de waarheidsvinding. Met het voorgaande komen de voorvallen in de provincie en ook het opeisen van alle eer door de verzetsgroepen in een geheel ander daglicht te staan. Vooral de Friese verzetsleiding (dus niet het onderste echelons) heeft zichzelf tot alle eer verheven en anderen dan ook volledig weggedrukt. Hiermee hebben ze gelijktijdig een totaal ongebalanceerd en ongenueanceerd beeld over WOII in de wereld gezet. Velen van hen en familie van de slachtoffers zullen het naderhand er erg moeilijk mee hebben gehad.

Publicaties en documentaires over WOII spelen in de hele wereld een belangrijke rol. Wil men een beetje een gelijkmatig en gebalanceerd beeld over de provincie krijgen dan is het boek van Huizinga het beste. De drie delen van Wijbenga die voor standaardwerk door zouden moeten gaan zijn zeer eenzijdig op het verzet gericht en vallen moeilijk als standaard te beschouwen. Er bestaan verder tientallen publicaties die plaatselijk gericht zijn. In de archieven ligt ontzettend veel informatie opgeslagen echter inhoudelijk is het meestal erg dun.

Wanneer ik een groep mensen zou moeten kiezen waarvoor mijn respect alleen maar is gegroeid dan zijn dat de boerenfamilies en de particulieren die in het land onder erg risicovolle en moeilijke omstandigheden vele duizenden mensen de oorlog letterlijk door slepten. Dit geldt vooral voor Fryslân dat een ware magneet voor onderduikers was geworden. Mijn evaluatie is dat deze groep meer heeft gedaan en meer risico heeft gelopen dan het hele verzet bij elkaar. Zij droegen echter geen blauwe overal en baret, hadden geen oranje armband om en hanteerden geen wapen. Dan waren er de pleeggezinnen die honderden jonge kinderen en evacués ‘om niet’ onderdak en voedsel gaven.

Franeker. De bevindingen over Franeker zijn anders dan men zou verwachten: - de andere toedracht; - voor de bevolking twee betekenisloze en tegelijkertijd bedreigende NSB burgemeesters; - economisch een

‘De inrichting’ speelt een belangrijke rol van verzet, opvang en hulp

ingekapselde stad; - de dominerende NSB politiechef; - vijf ernstige voorvallen met dubieus doel en achtergronden; - onnodige doden; - nimmer erkende verzetsboerenfamilies; - hulpvaardige particulieren en

Betekenis en conclusies

pleeggezinnen; - de opvallende rol van 'de inrichting', - een zweverig verzet; - een afgezwakte 'bijltesdag' en - ontbrekende publicaties over stad en regio.

De andere toedracht in de stad. Wat was er nu anders en waar was de toedracht anders. Op de eerste plaats drukten bezetter en NSB'ers een behoorlijk negatief stempel op de reeds lang religieus verzuilde en verdeelde samenleving. Het veroorzaakte veel onderling wantrouwen. Daarbij kwamen de negatieve gevolgen van het niet bepaald bekwaam handelen van de eigen regering en de provincie, de specifieke verzetshandelingen in de provincie en die van de lokale KP verzetsgroep. Een vrij kleine groep particulieren, personeel van 'de inrichting' en een grotere groep boerenfamilies hielpen met veel risico en continue gevaar voor eigen leven zo'n duizend mensen de oorlog door. Veel boeren hielpen daarnaast veel stedelingen en vreemden, die aanklopten, met voedsel. Niemand kreeg een lintje, niemand werd gewaardeerd, niemand kreeg enige openlijke erkenning. Aan de bijdrage van 'de inrichting' werd tot op heden bijna totaal voorbijgegaan over wat men daar onder verschrikkelijk moeilijke omstandigheden heeft gepresteerd. 'De inrichting' speelde namelijk een grotere, moeilijke en gevarieerdere rol dan tot op heden is weergegeven.

De stad in het begin. Voor de oorlog waren alle Friese steden, zo ook Franeker, als het ware economisch reeds ingekapseld. Vooral als gevolg van de algemene situatie in de provincie. De steden konden zich op eigen kracht niet of nauwelijks ontwikkelen. Geen burgemeester, geen gemeentebestuur, geen NSB'er, geen niet-NSB'er kon daaraan tijdens de oorlog iets veranderen. De ontwikkeling van Franeker was ver voor de oorlog onder burgemeester M.G. de Kruijff al tot stilstand gekomen. Echter niet door zijn toedoen. De Kruijff was in 1940 al 17 jaar burgemeester van Franeker. Er bestaan over die hele periode geen specifieke verdiensten maar ook geen bezwaren. Hij wordt NSB'er op 10 mei 1941. Was hij geen NSB'er geworden dan was er planmatig door de bezetter een NSB burgemeester benoemd, zo was het beleid van de bezetter. Voor de stad zelf kon hij tijdens de oorlog niets anders doen dan hij gedurende zijn voorafgaande burgemeesterschap had gedaan. De stadsontwikkeling was al lang niet meer van de burgemeester afhankelijk. Ook niet van zijn NSB opvolger Van der Vlis. Tijdens de oorlog bepaalden de Duitse 'Ortskommandant' en de combinatie Van der Vlis met de fanatieke NSB politiechef Koster vanaf begin 1944 wat er in stad gebeurde. De burgemeesters konden weinig sturend uitrichten, hadden wellicht de politiechef Koster meer in de hand kunnen houden.

Het ergste in Franeker en de regio was het wegvoeren en verlies van de joden en andere gedeporteerden, de

verschillende brute liquidaties bij Sexbierum, Herbayum, Menaldum, Dongjum en Dronrijp. Het omkomen van Bruin Kingma uit Peins al op de eerste dag van de bezetting en op de laatste dag voor de bevrijding het jammerlijk, onnodig omkomen van J.P. van Dijk bij Kie en het ombrengen van Piet Jaarsma in Franeker. Voor alle families is een groot gemis en gat achtergebleven. De oorlogsslachtoffers van de stad waren de 24 joden van de landbouwopleiding en die uit 'de inrichting'. De joden uit de landbouwopleiding zijn geruisloos uit Franeker gedeporteerd, niemand heeft het gemerkt. Van de uit Franeker gedeporteerde joden heeft slechts één het overleefd. Personeel van de inrichting waren de enigen die zich moedig tegen de deportatie van zieke joden verzetten. Hun actie werd overal geïgnoreerd. De Franeker regio kende 63 doden, waarvan 37 direct zijn verbonden met de sabotage-actie deels door de verzetsleiding georkestreerd en deels verordineerd door prins Bernhard. Er is geen argument te vinden waarom de zogenaamde totale sabotage van begin april 1945 in Fryslân plaats moest vinden. Prins Bernhard was de direct verantwoordelijke voor de doden, die bij Dronrijp door de Duitsers zijn omgebracht. De materiële schade in de stad en omgeving betrof een paar woningen en bruggen. In Franeker heeft dan wel geen 'bijltesdag' plaatsgevonden zoals in Frankrijk is gebeurd. Meerdere ooggetuigen (waarvan één in 2012 nog in leven was) menen dat het oppakken van de NSB'ers toch gepaard is gegaan met zware intimidaties, erbarmelijke toestanden en gruwelijke taferelen bij de opsluiting in de stad.

In en rond de stad waren erg veel bomen geveld, doch verder was er tussen het begin en einde van de oorlog fysiek nauwelijks iets veranderd. De schade was beperkt. De barakken en verdedigingswerken namen een tijdelijke plaats in. Het bestuur van de twee NSB burgemeesters maakte voor de economische ontwikkeling in wezen weinig uit. Misschien was het achteraf menselijk gezien wel gunstig dat de langst regerende burgemeester NSB'er werd. Hij was veel jaren met de plaatselijke bevolking vervlochten. Als gezegd, de stad was 'so-wie-so' ver voor de oorlog reeds gevangen in het verleden. De burgemeester, wel of geen NSB'er, had geen enkele invloed. De bevolking werd op verschillende manieren in opgedrongen (veranderings)processen meegesleept.

Verzet. Onderkend moet worden dat in Franeker en de regio op zeer verschillende manieren hulp aan mensen werd geboden. Boeren rond Franeker hielpen naar schatting duizend onderduikers de oorlog door. In de laatste maanden voorzagen zij mensen uit de stad en mensen die vaak van zeer verre gewoon langs kwamen van voedsel. Behalve op individuele basis kregen ze nooit enige erkenning. In de periode van de hongerwinter gaven vooral weer veel boeren uit

Betekenis en conclusies

de Franeker regio onderdak aan honderden zogenaamde ‘honger kinderen’ uit het westen van Nederland. De inrichting diende als eerste opvang en vandaar uit werd ze over de regio verdeeld. Ze kwamen over grote afstand per schip, in melkauto’s of vuilniswagens bij kou, nacht en ontij, uitgehongerd aan.

De leider van de Franeker verzetsgroep, de leraar Nederlands, Van der Horst werd direct na de bevrijding waarnemend burgemeester van de stad. Vrijwel zeker georganiseerd door het Militair Gezag. Niets is bekend over de afweging waarom juist hij en niet een ander. De Franeker regio kende enkele verzetsgroepen waarvan iedere groep ongeveer 12 man bevatten. Er waren verder de groep Minnertsga, de groep Noord, de groep Tito en de groep Ooms. Over hun precieze acties is eigenlijk weinig bekend en ook moeilijk nog uit te vinden. Jaren na de oorlog werd in een publicatie uit Dronrijp bekend dat een Franeker KP groep de trein die naar Harlingen op weg was tussen Leeuwarden en Franeker heeft laten ontsporen. Van het weinige dat op schrift staat blijkt dat men meer waarde hechtte aan sabotage dan aan de voorafgaande hulpacties.

In het hele land en ook in Fryslân werden verzetsactiviteiten als vermeende belangrijke, invloedrijke acties de hemel in geschreven en ze werden als zodanig tientallen jaren in het hele land in stand gehouden. Ook hier in de stad en omgeving waren ze in positieve zin van geringe betekenis. De plaatselijke KP districtsverzetsleider werd meegesleept in de geheel onnodige sabotage en gevechtsideeën van zijn provinciale meerderen en de prins. Ze hadden desastreuze gevolgen en veroorzaakten menselijke tragedies. In Franeker en de regio waren praktisch gezien de boerenfamilies de verzetshelden, evenals de moedige particulieren, pleeggezinnen en inrichtingmedewerkers die honderden kinderen onder moeilijke omstandigheden hielpen.

De voorvallen uit de regio. Vijf van de zes voorvallen uit de Franeker-regio (Herbayum, Menaldum, Dronrijp, Dongjum en Kie) waren te voorkomen geweest. Behalve het Kie-voorval (gevecht) en het Sexbierum-voorval (intern verraad) ging de betreffende afweging en besluitvorming van de andere voorvallen steeds tussen ‘mensen’ of ‘materiële zaken’.

De NSB in de stad. De Franekers werden vooral door de twee NSB burgemeesters met hun respectievelijke politiechefs meegesleept en dat maakte de

stad mede tot een NSB bolwerk. De verbazing die altijd rond de plotselinge overgang van burgemeester De Kruijff naar de NSB heeft gehangen blijkt 65 jaar na de oorlog vanzelfsprekend vanwege het feit dat hij zichzelf in de plaatselijke NSB omgeving kwetsbaar had gemaakt.

Wat voor het hele land met de grote grijze massa gold was ook voor stad en omgeving van toepassing, namelijk dat ze gewoon op verschillende, meer of minder acceptabele manieren, zeer bewust of onbewust, probeerden te overleven waarbij vooral zij de zaak in evenwicht hielden. Een groot deel van de Franeker middenstand profiteerde van de Duitsers doordat zij inkopen deden of hun vrije tijd in de stad verbrachten. Een grote groep zwarthandelaren uit de stad verdiende aan de situatie. Tientallen Franekers behielden werk bij hun NSB broodheren. Het belang en impact van het gedrag van deze grijze massa was dus veel groter dan steeds wordt aangenomen. Tijdens de oorlog was dat alles niet zichtbaar en na de oorlog werd het volledig weggedrukt.

Publicaties. In enige boeken over Fryslân en Franeker wordt de oorlogsperiode van de stad zeer beperkt beschreven. Voor waarheidsvinding en bestuurlijke zaken zijn ze niet van betekenis. Over de regio bestaat eigenlijk weinig, wellicht een kleine publicatie uit Dronrijp. De Franeker uitgever Van Wijnen publiceert regelmatig over de oorlog doch niet over Franeker en omstreken.

Ter afsluiting. Het is vrijwel zeker dat er nog veel geheimen over WOII bestaan. Veel onderwerpen zijn nog in het duister verstoken, zoals: - de rol van de Nederlandse veiligheidsdienst of geheime dienst; - de rol van de kerken; - de rol van de Engeland-vaarders; - de precieze gang van zaken bij de benoemingen van allerlei functies vlak na de oorlog; - een onderzoek wie in Nederland van de oorlog profiteerden; - een solide analyse van het eindrapport van de parlementaire enquête met duidelijke conclusies; - de gevolgen van de vermeende angst voor het communisme; - de oorlogsindustrie in Nederland; - de precieze rol van prins Bernhard (o.a. de Duitse brief voor vrije doorgang door Limburg, - Market Garden, - de duistere en ontkende reizen naar Argentinië en Noord-Afrika); - de rol van het RIOD/NIOD of - een diepgaand onderzoek naar de gevolgen van het niet-handelen van regering en koningin. Onderwerpen te over om af te studeren.

Slotbeschouwing

Slotbeschouwing

Mijn benadering en beoordeling over de Tweede Wereldoorlog berust op de wijze en mate van leiderschap en wel of geen verantwoordelijkheid nemen. Het gaat verder uit van een 'top down'-benadering, vanuit de positie waar en wanneer het volkerenrecht gold, waar formeel het leiderschap, de aansturing, de primaire bevoegdheden en verantwoorde-lijkheden lagen tijdens de oorlog. Het goed/fout-denken (tegen of voor de bezetter), dat ruim 50 jaar in ons land in stand werd gehouden impliceerde een geheel niet gebalanceerd beeld van de oorlog, een vertekening van de geschiedenis, het belemmeren van de waarheidsvinding, het onaanvaardbare misleiden van het volk, en niet op de laatste plaats, wat verschrikkelijk erg is het onnodig omkomen van tienduizenden landgenoten.

Kort door de bocht geformuleerd betekent het eveneens dat jonge mensen (die verplicht of vrijwillig in militaire dienst gaan) en ook burgers bij een zwakke regering een verhoogd risico lopen om te sneuvelen. Niemand had er belang bij de waarheid en toedracht te openbaren, de regeringen niet, de politici niet, de koningin niet, prins Bernhard niet en de leiders uit het verzet niet. Structureel is alles vertroebeld, verzwegen en afgedekt.

Schone oorlogen bestaan niet en zullen ook nooit bestaan. Dat er in oorlogen dingen fout gaan zal ook niet te vermijden zijn. Van ministers en ook van de koningin mag men normaal gesproken verwachten dat zij crisissituaties en oorlogssituaties kunnen hanteren. Ook daarvoor zitten ze op die stoel en worden daarvoor betaald. Het is een grote vraag wat men van mensen, die toevallig in een oorlogssituatie op een bepaalde leidinggevende positie zijn terechtgekomen, redelijkerwijs mag verwachten.

Een ieder die stelt dat er een keer een einde dient te komen en dat men een keer een punt achter WOII moet zetten heeft gelijk. Ik ben ook die mening toegegaan. Met die opstelling kon ik ook in Duitsland gaan wonen. Op het moment dat ik bij mijn onderzoeken de sterke indruk kreeg dat er in Nederland iets behoorlijk mis was ben ik over het standpunt heen gestapt. Ik heb ook een andere mening over het standpunt van vertegenwoordigers uit vooral 'de verzetsleiding', die van mening zijn dat wanneer je zelf de oorlog niet hebt meegemaakt je er geen oordeel over mag en kan vormen. Op de eerste plaats zijn wij de waarheid aan de miljoenen doden (die voor ons stierven) verplicht en dat is veel belangrijker dan de mening van een verzetsman, -vrouw of de hele groep. Gezien wat er is gebeurd meen ik dat zij niet het recht hebben om zich dit standpunt aan te matigen. Met hun wijze van denken en van vooral zwijgen kan men dan ook geen redelijk geschiedenisboek meer schrijven. Ook meen ik dat juist de leiders uit het verzet niet bepaald behulpzaam zijn

geweest in de waarheidsvinding. In dat verband is het ook zeer kwalijk dat de koningin bleef zwijgen. Had zij niet een morele verplichting tegenover de bevolking? Wanneer men bepaalde besluiten en processen van destijds niet mogen inzien en niet kunnen of mogen beoordelen, zoals een groep historici en vooral veel verzetsmensen de mening zijn toegedaan, zou betekenen dat we gewoon over tienduizenden Nederlandse doden heen stappen.

Het hoofddoel was om over Franeker en omgeving te schrijven. Toen tijdens mijn onderzoeken meerdere ernstige 'ongeregeldheden' (nou ja, ongeregeldeheden!) aan het licht kwamen heb ik er bewust voor gekozen mijn verhaal ruimer te presenteren (met alle nadelen daarvan) dan de oorlogsgeschiedenis van Franeker alleen. Deze publicatie over de bezettingstijd van Franeker is op twee manieren tot stand gekomen van binnen naar buiten gekeken en omgekeerd vanuit een standpunt wat zoal op de stad toekwam. Ik heb deze publicatie op mijn manier geschreven en niet als een historicus want dat ben ik niet.

Wanneer we Franeker willen bekijken dan moet worden vastgesteld dat in de provincie Fryslân het gebeurde over de oorlog behoorlijk uit zijn verband werd getild. Het had verschillende, bepaalde onaangename oorzaken en veel praktische ongunstige gevolgen. De oorzaken lagen buiten als wel binnen de provincie. Alles bijeen kwam het over alle Friese dorpen en steden heen. De gewone burger had daarop geen invloed en een burgemeester maar in zeer beperkte mate. Daarnaast hadden verschillende Friese steden hun specifieke situaties, zo ook Franeker.

Wat kwam er nu over de dorpen en steden heen. Het investeringsklimaat van de provincie was ver voor de oorlog al om zeep geholpen. De economische ontwikkeling was in negatieve zin ook al voor de oorlog bepaald. De crisisjaren gingen in ongunstige zin aan de oorlog vooraf. Het negatieve oorlogsbeleid en aanpak van de Nederlandse regeringen kwam over de provincie heen. De Friese CvdK had geen invloed meer en kon niet beter dan hij voor de oorlog had gepresteerd. De bezetter dwong overal onontkoombaar de burgers de nazificering en ook de deelname aan het Duitse productieproces op. Het Friese provinciebestuur en alle NSB burgemeesters van alle Friese steden stonden buiten spel. Fryslân was bij uitstek een omvangrijk onderduikersparadijs dat bijna als vanzelfsprekendheid hulp door mensen in verzet nodig maakte, doch tegelijkertijd extra bedreigingen van de bezetter aantrok. Het verzet, meestal onzichtbaar verzet, in de provincie gebeurde op verschillende risicovolle manieren door vooral boeren en particulieren. Daarnaast, ja daarnaast en niet op de eerste plaats, waren er de verspreide ongecoördineerde en ongeorganiseerde verzetsgroepen die vanaf midden 1943 van de nodige hulpverlening zonder overdenken eind 1944 overschakelden naar

Slotbeschouwing

strategisch onnodige desastreuze sabotage en ‘militaire acties’.

Behalve dat dit alles over Franeker en de regio heen kwam had de stad ook zijn eigen besognes. Het bestuur van de twee NSB burgemeesters maakte voor de economische ontwikkeling in wezen weinig uit. Misschien was het achteraf menselijk gezien voor de stad wel gunstig dat de langst in ambt zijnde burgemeester De Kruijff NSB’er werd. Hij was veel jaren met de plaatselijke bevolking vervlochten. De stad was ‘so-wie-so’ ver voor de oorlog reeds gevangen in het verleden. De burgemeester, wel of geen NSB’er, had geen enkele invloed. De bevolking werd op verschillende manieren in opgedrongen (veranderings)processen meegesleept. In en rond de stad waren erg veel bommen geveld. Verder was er tussen het begin en einde van de oorlog fysiek nauwelijks iets veranderd. De schade was beperkt. De barakken en verdedigingswerken namen een tijdelijke plaats in.

Wat was er nu anders en waar was de toedracht anders. Op de eerste plaats drukten bezetter en NSB’ers een behoorlijk negatief stempel door de vele beperkingen op de reeds lang verzuilde en verdeelde samenleving. Het veroorzaakte veel onderling wantrouwen. Daarbij kwamen de negatieve gevolgen van het niet bepaald bekwaam handelen van de eigen regering, de specifieke verzetshandelingen in de provincie en die van de lokale KP verzetsgroep. Een vrij kleine groep particulieren, personeel van ‘de inrichting’ en een grotere groep boerenfamilies hielpen met veel risico en continue gevaar voor eigen leven zo’n duizend mensen de oorlog door. Veel boerenfamilies hielpen daarnaast veel stedelingen en vreemden, die aanklopten, met voedsel. Niemand kreeg een lintje, niemand werd gewaardeerd, niemand kreeg enige openlijke erkenning. Aan de bijdrage van ‘de inrichting’ werd tot op heden bijna totaal voorbijgegaan wat men daar onder verschrikkelijk moeilijke omstandigheden heeft gepresteerd. ‘De inrichting’ speelde namelijk een grotere, moeilijke en gevarieerdere rol dan tot op heden is weergegeven. Na de oorlog toonde de stad zich van zijn slechtste zijde door niet voor een paar duizend gulden Franz Steeking aan zijn verlangde Nederlandse staatsburgerschap te helpen. Franeker op zijn smalst.

In het hele land en ook in Fryslân werden verzetsactiviteiten als vermeende belangrijke, invloedrijke acties de hemel in geschreven en ze werden als zodanig tientallen jaren in de hele provincie in stand gehouden. Ook hier in de stad en omgeving waren ze in positieve zin van geringe betekenis. De plaatselijke KP districtsverzetsleider werd meegesleept in de geheel onnodige sabotage en gevechtsideeën van zijn provinciale meerderen en de prins. Ze hadden desastreuze gevolgen en veroorzaakten enorme menselijke tragedieën. In Franeker en de regio waren praktisch gezien de boeren

de verzetshelden, evenals de moedige particulieren, pleeggezinnen en inrichting medewerkers die honderden onderduikers en kinderen onder moeilijke omstandigheden hielpen.

Vijf van de zes voorvallen uit de Franeker-regio (Herbayum, Menaldum, Dronrijp, Dongjum en Kie) waren te voorkomen geweest. Behalve het Kie-voorval (gevecht) en het Sexbierum-voorval (intern verraad) ging de betreffende afweging en besluitvorming van de andere voorvallen steeds tussen ‘mensen’ of ‘materiele zaken’. Publicaties over de bezettingsperiode van Franeker bestaan niet. Meerdere ooggetuigen menen dat het oppakken van de NSB’ers toch gepaard is gegaan met zware intimidaties en gruwelijke taferelen bij de opsluiting in de stad.

De Franekers werden vooral door de twee NSB burgemeesters met hun respectievelijke politiechefs meegesleept en dat maakte de stad mede tot een NSB bolwerk. De verbazing die altijd rond de plotselinge overgang van burgemeester De Kruijff naar de NSB heeft gehangen blijkt 65 jaar na de oorlog vanzelfsprekend vanwege het feit dat hij zichzelf in de plaatselijke NSB omgeving kwetsbaar had gemaakt. Wat voor het hele land met de grote grijze massa gold was ook voor stad en omgeving van toepassing, namelijk dat ze gewoon op verschillende, meer of minder acceptabele manieren, zeer bewust of onbewust, probeerden te overleven waarbij vooral zij de zaak in evenwicht hielden. Een groot deel van de Franeker middenstand profiteerde van de Duitsers doordat zij inkopen deden of hun vrije tijd in de stad doorbrachten. Tientallen Franekers behielden werk bij hun NSB broodheren. Het belang en impact van het gedrag van deze grijze massa was dus veel groter dan steeds wordt aangenomen. Tijdens de oorlog was dat alles niet zichtbaar en na de oorlog werd het volledig weggedrukt.

Het hele relaas heeft mijn visie over de zogenaamde elite of de ‘heren van stand’, het koningshuis, met name koningin Wilhelmina en prins Bernhard, de CvdK, provinciebestuur en de leiding van de verzetsgroepen erg negatief beïnvloed. Ook mijn beeld over de bezettingstijd van Nederland en de politionele acties in Nederlands-Indië, zo zal duidelijk zijn, is totaal in negatieve zin veranderd.

Ik vraag me af of het een voordeel of een nadeel is, dat ik deze kennis over WOII niet op veel jongere leeftijd kende. Maar wat graag had ik dit alles op mijn 18de of 21ste gekend. Ik ben er zeker van dat het grote invloed op mijn handelen en leven zou hebben gehad. Ik vermoed in ieder geval dat ik door dit verhaal cynisch ben geworden. Uit het voorgaande zal duidelijk zijn dat ik zeer kritisch ben geworden over de (toenmalige) politiek, politici, koningshuis, de Friese CvdK, provinciebestuur en de Friese landadel. Na de oorlog veran-

Slotbeschouwing

dert er conceptueel niets. Er is een zeer grote minachting over de bestuurlijke elite ontstaan. Ook anno 2012 is er helaas wezenlijks niets veranderd en dat is een slecht voorteken voor de plaats van Nederland in Europa. Een ding is voor mij zeker. Wanneer wij niet in staat zijn in de Nederlandse politiek van de 'lilliput-ministers' en de koninklijke sprookjeswereld af te komen is de plaats van ons land in de toekomst nu reeds bepaald.

Van al het negatieve dat in Nederland is gebeurd blijven primair de Duitsers verantwoordelijk maar voor een niet onaanzienlijk deel evengoed alle Nederlandse oorlogskabinetten. Zo te zien is de oorlogsgeschiedenis van Nederland, Fryslân en Franeker nog lang niet geschreven.

Zo is het en niet anders.

Dankwoord

Dankwoord

Het schrijven van deze publicatie nam toch erg veel meer tijd dan ik aanvankelijk had ingeschat. Het uitzoeken van veel principiële vragen over bestuurlijke en organisatorische aangelegenheden, bevelstructuren en verantwoordelijkheden namen veel tijd in beslag. En ook waren er de vele nieuwe, belangrijke documenten om kennis van te nemen.

Ik moet op de eerste plaats mijn vrouw Marianne heel hartelijk bedanken voor het enorme geduld dat ze heeft opgebracht voor mijn afwezigheid om te schrijven, te lezen, contacten te leggen, interviews te maken of te analyseren. Wiebren van der Vaart gaf me veel achtergrond informatie over de jaren heen. In Franeker is hij de enige nog levende van de plaatselijke Friese verzets-sabotagegroep, iemand die niet voorbij loopt aan de hard bevochten vrede en vrijheid. Otto Kuipers was op twee manieren behulpzaam bij de assistentie in het Tresoar-archief en bij het verschaffen van aanvullende informatie en visies. Onno Hofstra (oud-Franeker) uit Zuidwolde (Dr), Frans Stecking jr, Henk Mollema en Arjan Nauta uit Franeker voorzagen me van vele sail-lante details over Franeker die het geheel enorm ver-luchtigden. Herman Jansen uit Otterlo voorzag me van veel nuttige boekwerken. Aan allen gaat mijn dank uit voor de prettige samenwerking.

Dank ben ik ook verschuldigd aan historicus dr. Mel-chior Bogaarts, Henk van Osch, Herman Poelsma en Edith Stuivenberg, die me aan het denken hebben gezet en voedden met andere informatie en inzichten.

Dan waren er de kritische lezers, allen oud-Franekers, die me hielpen, Annie Hogendijk uit Oosterbeek, Minke en Wijbren Postma uit Grou, Zus Staalstra uit Leeuwarden, Sjoerd van der Vaart uit Franeker en Lam-mert F. Steenhuisen uit Bilthoven waarnaar mijn har-telijke dank uitgaat. Om bepaalde informatie na te slaan waren Bram Peters van Liberty Park te Overloon, de heer Van den Bergh van het Nationaal Bevrijdings-

museum Groesbeek, de heer W.C.M. Smit van het NIMH in Den Haag, de serviceafdeling van de Duitse TV zender Phoenix, medewerkers van de bibliotheek van de Universiteit Wageningen, Bruce Levy van het Steven Spielberg Film & Video Archive (SSFVA) in Washington, Megan Lewis van het US Holocaust Memorial Museum (USHMM) in Washington en Sheilla Helfand van het American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) in New York erg behulpzaam. Erg veel dank gaat naar communicatie-adviseuse Simone Postma uit Leeuwarden die met een zeer kritisch oog de tekst onder handen nam, mijn 'tante Doortje'-stijl-gebruik minimaliseerde en de Germanismen er uit haalde. Ton Penterman van Xerox (Venray) was erg behulpzaam om tekst en boekwerk gestalte te geven. Het was onmogelijk geworden het verhaal af te maken toen de tekstverwerker het voortdurend begaf. Eveline Bern-ard uit Den Haag was zo behulpzaam me uit deze situatie te redden. Zonder haar was het een ramp geworden.

Het voorgaande, dat niet beoogt compleet te zijn, is ontstaan uit vele bronnen; eigen ervaringen; het 'door-ploegen' van boeken en publicaties; het doorzoeken van archieven als dat van de vereniging 'Friesland 1940-1945', digitale archieven (o.a. Tresoar, Leeuwarder Courant en het Nederlands Instituut voor Militaire His-torie) en beeldbanken; Internet en uit de vele gespreken met ouders, familie, burens en vrienden.

Het onderzoeken en schrijven heeft erg veel invloed op mij zelf gehad. Behalve dat ik vooral boos was over de enorme gebrekkigheid van de toenmalige Neder-landse 'elite' heeft het mijn inzichten en visie over politiek, politici en koningshuis veranderd.

Laat ik afsluitend zeggen dat iedere moeilijke levensfase, vooral in een bezettingstijd zijn eigen bijzondere karakter met vaak weinig positieve en doorgaans veel negatieve aspecten heeft: **"Tiden hawwe tiden"**.

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - De 20ste eeuw, de eeuw van de haat -

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief

Het doel van deze bijlage is om verschillende belangrijke oorlogsaspecten te belichten die zich vooral richten op een breder historisch perspectief, namelijk: de algemene, internationale, nationale aspecten en die betreffende Fryslân. Het wil vooral laten zien wat allemaal over de provincie, alle steden en dorpen, heen kwam. Op de tweede plaats zijn diverse aspecten over oorlogspublicaties belicht, is getracht mythen te ontrefelen, het zwijgen te belichten en de rol van koningin Wilhelmina en prins Bernhard te verduidelijken.

De 20ste eeuw, de eeuw van de haat

grote welvaart in Europa. Bovendien bestaan de Europese Unie, NATO en de VN (UNO), die verdere oorlogen in Europa praktisch uitsluiten. Nou, ja kijk de Balkan oorlog. De VN werd na de Eerste Wereldoorlog opgericht om vrede in de wereld te bewerkstelligen, maar faalde bij het uitbreken van WOII meteen. Na WOII tot op heden wordt er onverminderd oorlog gevoerd en vinden conflicten plaats met dictators. De gruweldaden zijn onveranderd gebleven en vergelijkbaar met WOII. Vaak gebeurt het in landen waar men het niet zou verwachten. Blijkbaar hebben we toch niet veel

Vijf jaar lang elke drie seconden één dode of wel - één twee drie paf - , - één twee drie paf -

De 20ste eeuw is de eeuw van de meest bloedige en afschuwelijke oorlogen, het plaatsvinden van veel conflicten, het ineensstorten van het communisme, de dekolonisatie, de ernstige crisisjaren, de verdere ontwikkeling van de democratie en de enorme voortschrijding van de technologie. Het is echter ook de eeuw, waarin 'het doden' werd geperfectioneerd en het is een eeuw van schrille tegenstellingen. Men schat dat in deze eeuw 167 tot 188 miljoen mensen zijn omgekomen waaronder veel burgers. In deze eeuw komen tenminste 200 oorlogen en conflicten voor. De Tweede Wereldoorlog kost 53 miljoen voornamelijk jonge mensenlevens die verloren gingen in 5 jaar tijd of wel in 2.174 dagen. Omgerekend betekent dit vijf jaar achtereenvolgende elke drie seconden één dode; één twee drie paf, één twee drie paf, één twee drie paf, ...

Respect voor allen die zich verzetten. Wat beslist in relatie tot WOII gezegd moet worden is dat die vele miljoenen slachtoffers, alle inmiddels overledenen en alle overlevenden die moedig hun leven in de waagschaal hebben gesteld erg veel blijvende dank, lof en respect verdienen. Zij stonden voor hun principes, waar anderen niet konden, niet wilden of te laf waren.

Vrede en vrijheid in Europa. De geallieerden hebben ons in ieder geval in Europa vrede en vrijheid gebracht.

Regering en koningin storten zich in het chaossenario

Bezinning over WOII alleen heeft nog nooit iets wezenlijks gebracht. Een blijvende herdenking en herinnering alleen is niet goed genoeg, vooral omdat onze vrede en vrijheid vandaag de dag door andere ontwikkelingen nog steeds op de tocht staan. Betreurenswaardig en diep triest is het dat wij wereldwijd weinig of niets hebben geleerd, ook het merendeel van de joden in en buiten Israël niet (*De kleine sjoa, Joden in naoorlogs Nederland*, Prof. Isaac Lipschits, 2001).

Anno 2012 komen er nog steeds nieuwe waarheden aan het licht en ook dat lijkt niet op te houden, waarheden die 50 jaar na de oorlog niet op tafel konden komen. Verder bestaan wereldwijd veel mythen en taboes die men blijkbaar graag in stand wil houden. Onderwerpen worden planmatig verzwegen en onder de pet gehouden.

We hebben nu gelukkig vrede, vrijheid en een redelijk

geleerd, willen of kunnen we dat helemaal niet (*Ten things every American student should know about WOII*, Foreign Policy Research Institute, Rick Atkinson, 2009).

Het perfectioneren van 'het doden'. Een greep uit de oorlogen van de 20ste eeuw zijn in willekeurige volgorde o.a.: VS-Afghanistan, Japan-China, Japan-Korea, Irak-Koeweit, Israël-Palestijnen, Irak-Iran, Rusland-Afghanistan, Frankrijk-Algerije, de Balkanoorlog, de Irak-oorlog, Israël-Egypte, Nederland-Nederlands-Indië, de Griekse burgeroorlog, Mexico, Ruanda, Congo, Equatoriaal Afrika, de Vietnamoorlog, Cambodja, Afrika Apartheid, Angola, Suriname, Nicaragua, de Eerste en

Perfectioneren van het doden betekent na 1945 een veelvoud van aantal WOII doden

Tweede Wereldoorlog, enz. De oorlog in Afghanistan duurt inmiddels (2012) dertig jaar, zes maal zo lang als WOII! De conflicten zijn al even talrijk: Paki-stan-India (Kasjmir), Indonesië-PNG, de Hutu-Tutsi-oorlog, de Apartheid, Atjeh, Koerdenprobleem, Tibet, Birma, Noord-Korea, Al-Quaida, Baskenland (ETA), Ierland, Afghanistan, Pakistan, Columbia, Cyprus, Sri Lanka, enz.

Hierbij kwamen en komen etnische zuiveringen; mensenrechtenschendingen; volkerenmoord; massamoorden; zelfmoorden; verkrachtingen; vervolgingen; martelingen; folteringen; medische proeven op militairen en burgers; rassendiscriminatie en het doelgericht systematisch ombrengen van burgers in alle vormen van de meest afschuwelijke gruweldaden voor, die men zich

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief

- Internationale WOII oorlogsaspecten -

nauwelijks kan voorstellen. En dat gebeurde voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, er na en het gebeurt nog steeds (*Worse than war*; Daniel Jonah Goldhagen, 2009).

Internationale WOII oorlogsaspecten

		Nationaal inkomen in miljoen dollars (prijzen 1925-1934)	Procentueel aandeel in de industriële wereld-productie	Bevolking in miljoenen
GEALLIEERDEN	Verenigde Staten	66.203	32,2	132
	Groot Britannië	21.854	9,2	46
	Sovjet Unie	17.230	18,5	170
	Totaal	105.287	59,9	348
ASMOGENDHEDEN	Duitsland	17.850	10,7	79
	Italië	5.320	2,7	43
	Japan	8.171	3,5	73
	Totaal	31.341	15,9	195

Tabel 4. Overzicht economisch verschil geallieerden/asmogendheden

Bron: Prof. Dr P.W. Klein

De uitgangspositie. Voor 1940 had Duitsland al een enorme oorlogsindustrie op gang gebracht en had zich sterk herbewapend. Blijkbaar ontging dat de hele wereld of werd er gewoon de andere kant uitgekeken. Begin

De neutraliteit van Nederland heeft niets om het lijf

1940 waren Engeland, Frankrijk, de VS en ook Rusland om verschillende redenen militair niet bepaald sterk. Dictator Stalin had zijn hele militaire top vermoord of naar Siberië verbannen. Bij het begin van WOII verkeerde het Amerikaanse leger qua personeelsbezetting, organisatie en materieel in een deplorabele toestand. De marine van de VS bijvoorbeeld was zwak. In 1940, na de Duitse verovering van Parijs werd de omvang van de Amerikaanse Navy enorm vergroot. Engeland had een groot tekort aan materieel.

De Duitse invasie van Polen op 1 september 1939 was het begin van WOII. Kort daarna verklaarden Engeland en Frankrijk Duitsland de oorlog. In april 1940 viel

Duitsland Denemarken en Noorwegen binnen om de aanvoer van ijzererts uit Zweden zeker te stellen. De geallieerden trachtten deze aanvoer te verstoren. Denemarken capituleerde onmiddellijk en ondanks de ondersteuning van de geallieerden was Noorwegen in twee maanden veroverd. Evenals Nederland was de VS neutraal, de Amerikaanse bevolking was erg tegen inmenging in de oorlog, de Amerikaanse joden hadden grote economische belangen in Duitsland en de rol van de invloedrijke Amerikaanse joodse lobby werd pas na de oorlog duidelijk. Op 7 december 1941 voerden de Japaners een gigantische lucht-aanval uit op de bij Pearl Harbor voor anker liggende Amerikaanse Pacific vloot. Deze aanval en de Duitse oorlogsverklaring was een beslissend keerpunt dat de VS in de oorlog bracht. WOII was dus al twee jaar bezig. Gedurende die tijd ondernam de neutrale VS desondanks maatregelen om China en de Westerse geallieerden te ondersteunen. De VS ondersteunde Engeland al vanaf het begin van WOII met levering van wapens en materieel tot aan hele oorlogsbodems zoals torpedobootjagers aan toe. Dit riep bij de Amerikaanse bevolking een enorme weerstand op waardoor in 1940/41 een isolationistische VS-politiek ontstond.

Tussen 1936 en 1939 was bij de Amerikaanse en de Engelse regering bekend dat de jodenvervolgging gaande was en dat er al concentratiekampen ingericht waren. De Amerikanen namen geplande actie die tienduizenden joden het leven redde.

Regering en bestuur. Internationaal speelde vooral het tandem President Franklin D. Roosevelt⁴⁹ en Generaal Eisenhower⁵⁰ een onmiskenbaar wezenlijke rol in het verslaan van Duitsland en in de wereldwijde beheersing van de oorlog. Het was hun krachtig leiderschap dat bepalend was voor de goede afloop van de oorlog. Er was geen ander land ter wereld dat zo'n competent duo in huis had. De Engelsen speelden weliswaar een belangrijke rol, doch hadden alleen Duitsland ook niet kunnen verslaan.

Europa kon zich zelf niet bevrijden. Het Europa van 1940-1945 was niet in staat zich zelf van de Duitse barbarij te ontdoen. Zoals de Duitse oud-bondskanselier Helmut Schmidt schrijft waren het de Amerikanen, Engelsen én Russen, die de wereld hebben bevrijd. Hierbij speelde Engeland mede duidelijk een vitale rol. Denk alleen al aan het breken van de Duitse Enigma-code⁵¹. Doorgaans wordt er vanuit gegaan dat

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - Internationale WOII oorlogsaspecten -

de geallieerden WOII hebben beslist, een mythe die dapper in stand wordt gehouden. In werkelijkheid is de oorlog aan het oostfront beslist (*Europe at War*, Norman Davies, 2009). Rusland verloor 21 miljoen militairen en 7 miljoen burgers, 10,4% van de toenmalige bevolking. Polen verloor 6,1 miljoen militairen en 6 miljoen burgers, 17,2% van de toenmalige bevolking. Rusland en Polen hebben zo een erg hoge prijs betaald, de hoogste. Zes miljoen joden kwamen om, echter om steeds weer herhaald te benadrukken dat zes miljoen joden zijn omgekomen lijkt niet erg redelijk, alsof die anderen geen mensen waren. Ze waren ook dood en lieten ook familie achter.

De omvang van de bijdrage door de VS is doorgaans minder bekend. Op een gegeven ogenblik zijn tijdens WOII ruim 16 miljoen Amerikanen in uniform, ofwel ruim 10% van de toenmalige bevolking. Dit had natuurlijk een enorme impact op de toenmalige bevolking.

Meer dan 100 miljoen slachtoffers. WOII nam, als gezegd, 53 miljoen (sommigen menen 58 tot 59 miljoen⁵²) ofwel 2,6% van de wereldbevolking aan jonge

Gewonden en achtergeblevenen tellen blijkbaar niet mee

mensenlevens, die omkwamen in vijf jaar tijd ofwel 2.174 dagen. Men moet zich dat eens voorstellen. De gevolgen en reikwijdte liggen echter veel dieper. Die 53 miljoen gevallen hadden ook nog eens minstens 106 miljoen familieleden. Er waren bijvoorbeeld de kinderen van vele nationaliteiten die hun ouders en familie hadden verloren; soldaten van beide zijden die getraumatiseerd waren en op hogere leeftijd in bed lagen te schreeuwen en te trappen; militairen en verzetsmensen die op latere leeftijd gewetenswroeging kregen; mensen die voor hun leven met een kampsyndroom waren getekend; vrouwen met kinderen die alleen waren achtergebleven van hun man als soldaat, verzetsstrijder of als ‘onderbrenger’ van onderduikers; één-ouder kinderen die hun Duitse, Amerikaanse, Engelse, Canadese, Franse vader nimmer hebben gekend; onschuldige NSB kinderen die werden genegeerd; vrouwen van NSB mannen die de man lijdzaam waren gevolgd en militairen en burgers die hun falen bewust zijn geworden. Volkerenmoord, mensenrechtenschendingen, martelingen en folter komen nog steeds voor in de Westerse wereld. Kwalijke medische onderzoeken die de Duitsers werden verweten zijn bijvoorbeeld eenvoudig in de VS voortgezet. De toenmalige regeringsleiders en regeringen die blunderden wisten dat goed te verstoppen en te versluieren.

Nog steeds duistere operaties. Dan waren en zijn er nog de vele duistere operaties waarvan niemand eigenlijk precies weet hoe het in elkaar steekt, zoals de zogenaamde Joodse Lobby (met een grote economische, financiële en politieke invloed), geheime over-

eenkomsten tussen en met de Duitse industriëlen (IG Farben, BASF, Bayer), enz. De Amerikaanse president en de opperbevelhebber van de geallieerden Ike Eisenhower werden beperkt in hun offensief in Europa door de Amerikaanse Joodse Lobby. De precieze achtergronden en gevolgen hiervan zijn nooit uitgezocht. Ook vandaag de dag nog is iedere Amerikaanse president beperkt in zijn handelen door deze Lobby.

Engeland en Frankrijk proberen zich al vroeg vrij te kopen

Twee Russische generaals waren bij de aanval op Duitsland in een persoonlijke competentiestrijd verwickeld om de verovering van Berlijn. De gevolgen hiervan zijn nooit uitgezocht.

In september 2009 verweet bij de gelegenheid van het 70ste herinneringsjaar van Polen President Putin (*de Poolse Gazeta Wyborcza* en *de Duitse FAZ*; september 2009) de poging door de ‘Westerse democratie’ met name Engeland en Frankrijk om zich vrij te kopen bij Hitler en bekende tevens het immorele Hitler-Stalin Pakt van augustus 1939. In mei 2010 openbaart de Russische oud-generaal Koelikov de pogingen om Hitler te vermoorden, die in 1941 en 1944 voorgenomen waren maar op het laatste moment door Stalin werden afgeblazen. Het ziet er naar uit dat ook hier de waarheid van veel fundamentele onderwerpen nog steeds niet bekend is.

Vergaande gevolgen. Behalve de vele miljoenen doden en grote materiële schade werd het aantal grootmachten

Israëlische ethiek: 60 jaar hameren op de holocaust en gelijk ultramodern wapentuig in de wereld zetten

teruggebracht. De ‘Koude oorlog’ met ‘de muur’ en vrees voor het communisme was een totaal andere, nieuwe ontwikkeling, de tweedeling van Europa. Tot de val van ‘de muur’ vielen de Oostblok-landen alle onder het communistische regime. Er werden nieuwe grenzen getrokken zoals bij Polen. Griekenland bijvoorbeeld verloor zijn koningshuis. Veel dictators bleven en veel oorlogen vonden plaats on-danks de WOII ervaringen. Miljoenen getraumatiseerden uit de oorlog werden overal aan hun lot over gelaten. De oorlogsblunders en besluitvormingsfouten werden pas veel later bekend gemaakt. Het is altijd onduidelijk gebleven wie van de oorlog profiteerden en wie uiteindelijk de rekening betaalden. Door heel Europa was ontzettend veel verwoest. Tussen 1948 en 1952 werden Europese landen mede door het Marshall-plan⁵³ van de VS weer op de been geholpen. In 1948 ontstond met hulp van etnische zuiveringen en de eerste terreur de

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Internationale WOII oorlogsaspecten -**

staat Israël (mede) als gevolg van de holocaust. Hiermee werd een Europees probleem naar het Midden-Oosten verplaatst. Veel Duitse oorlogsmisdadigers werden in Neurenberg veroordeeld, sommigen pleegden zelfmoord en velen ontsnapten via vooraf geplande routes naar Argentinië waar ze hun naam veranderden en vrolijk verder leefden. Wat er alles nog geheim wordt gehouden is alleen maar raden.

De waanzin. De waanzin van deze oorlog is echter nog erger nu uit recente analyses (*'Fateful Choices' - Ten decisions that changed the world*, Sir Ian Kershaw, 2008 en *Lexicon fataler Feblentscheidungen im Zweiten Weltkrieg*, H.-D. Otto, 2008) blijkt dat eind 1941 de oorlog voor Duitsland strategisch reeds verloren was. Niet alleen Hitler blunderde met alle gevolgen van dien. Vriend en vijand maakte van hoog tot laag fout op fout. Zonder dat ze er op aangesproken werden, maar wel met tienduizenden onnodige doden als triest gevolg. Door miskleunen van Churchill bijvoorbeeld (*De militaire blunders van Churchill*, Historisch Nieuwsblad, mei 2009) vielen meer slachtoffers en werd de bevrijding van Nederland vele maanden vertraagd. Bij generaal Montgomery⁵⁴ was het niet veel anders. Grote vergissingen hadden een enorme negatieve uitwerking op het aantal slachtoffers en veroorzaakten eveneens een vertraging in de bevrijding van Nederland.

Jodenvervolging lang voor WOII bekend. Bijna 70 jaar na de oorlog wordt op de Duitse televisie in een kleurenfilm uit de jaren 1930 bekend dat in opdracht van het Amerikaanse joodse JDC, de Amerikaanse en Engelse regering de Amerikaanse joodse jurist David Glick naar Duitsland werd gestuurd om met de Nazi's

**VS en Engelse regering kennen
in 1938 details jodenvervolging,
helpen ruim 90.000 joden Duitsland uit**

te onderhandelen en het jodenprobleem te onderzoeken. Hij slaagt er in 120 joden uit Dachau te krijgen en officieel ruim 90.000 joden naar Zuid-Amerika (vooral Mexico) en Palestina te laten vluchten⁵⁵. Het lijkt er op dat de regeringen van de VS, Engeland, Frankrijk, Rusland en ook Nederland de kennis over de ernst en omvang van de jodenvervolging (tabel 8) te weten opzettelijk in stand houden dat men pas in 1942 er van afwist. In 1942 was alles een gepas-seerd station. De Glick-documentaire ontcracht in ieder geval dat de VS, Engeland en zeer waarschijnlijk Nederland in 1938 al op de hoogte waren. Nergens hebben ze gereageerd. Aan de andere kant is het toch onmogelijk vol te houden om niets te doen wanneer honderdduizend van je bewoners wordt gedeporteerd. Gepubliceerd werd dat Churchill in 1942 al op de hoogte van de uitroeiing van de joden (Cees Fasseur). Op dezelfde

wijze zouden Koningin Wilhelmina en de Nederlandse regering in Londen in oktober 1942 van de uitroeiing van de joden (*VPRO-radio OVT*, Gerard Leenders, 2002) hebben geweten. Ook het Vaticaan geeft signalen af. Het kan bijna niet anders dat deze kennis opzettelijk werd opgerekt.

Overigens werden voor 1940 reeds 7.000 joden geliquideerd. Vervolgens werden eind juli 1941 in Polen 63.000 mannen, vrouwen en kinderen (voor 90% joden)

**Blunders van Churchill vertragen
bevrijding Nederland met maanden**

door Duitse 'Einsatzgruppen' vermoord. Midden april 1942 hadden ze precies 518.388 mensen vermoord. Het is totaal onwaarschijnlijk en geheel ongeloofwaardig dat westerse regeringen, inlichtingendiensten, ambassadeurs, consulaten en anderen dat niet hebben gesignaleerd. Tussen 1933 en 1940 vluchtten 130.000 joden

**Wanneer joden uit WOII leren
hebben ze een veel betere toekomst**

uit Duitsland. In 1936 was concentratiekamp Sachsenhausen al gebouwd. Enkele duizenden kwamen in 1933 reeds naar Nederland. Zij kwamen in kamp Westerbork terecht, dat was nog voordat de oorlog was begonnen! Koningin Wilhelmina weigerde om huisvesting op de

**Israël koestert zichzelf 70 jaar dood
in een slachtoffer rol**

Veluwe in te richten. Het was te dicht bij Het Loo. Men kan eigenlijk niet anders concluderen dat alle westerse regeringen het willens en wetens lieten lopen en hun taak om de burgerbevolking te beschermen grof verwaarloosden. De eigenlijke reden is nog steeds duister.

De joden hebben helemaal niets geleerd. Gezien het afschuwelijke, onmiskenbare lot dat de joden zelf hebben ondergaan zou men menselijkerwijs verwachten dat Israël, zijn bewoners of de joden hun lessen hebben geleerd. Niets is minder waar. Het is onmogelijk twee voorbeelden van de geleerde lessen in Israël te noemen. Men kan blijkbaar alleen er op blijven hameren dat zes miljoen joden zijn omgebracht alsof die andere 47⁺ miljoen geen mensen waren! (Inmiddels zijn ook meer dan 6 miljoen kinderen in Afrika omgebracht.) De nieuwe staat is op schuldgevoelens van de Holocaust, terreur en zuiveringen gebouwd. (*The Revolt, -The struggle against the British, 1944-48-*, Menachim Begin, 1977). De staat ziet zich zelf nog steeds in een slachtoffer rol terwijl ze zelf Palestijnen tot slachtoffer maakt. Bovendien, volgens de joodse Fransman Alfred Grosser in 2011: "Wanneer wij niet een minimum aan begrip

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Nationale WOII oorlogsaspecten -**

voor het lijden van de mensen in Gaza opbrengen, zal men bij deze mensen daar ook geen begrip van Israëliische slachtoffers van bomaanslagen kunnen verwachten”. De respectievelijke leiders passen etnische zuiveringen toe die hun eigen bevolking zo moest ontberen. Het erfstuk van WOII, de holocaust, is in

Holocaust anomalie verwordt tot een doctrine

wezen uit Europa getransporteerd naar het Midden-Oosten, waar het huidige conflict in meer dan 50 jaar totaal is geëscaleerd. De huidige situatie is dat twee strikt fundamentele geloofsgroepen tegenover elkaar staan, die beide in hun doen en laten even slecht zijn. Daarnaast staan twee machtsblokken waarbij de één voor de Palestijnen en de ander voor de Israëliërs heeft gekozen. De vraag wie is begonnen en wie meer of minder slecht is doet er niet meer toe. In de VS buiten de Amerikaanse joden de holocaust politiek uit, de Duitsers die de holocaust als schuld om de nek dragen kunnen niet meer vrij denken en handelen. In Israël wordt een afwijking, een anomalie, verheven tot een doctrine (*The Holocaust Is Over; We Must Rise from Its Ashes*; Macmillan, Avraham Burg, 2008).

Momenteel lijkt het er op dat het Midden-Oosten conflict geen oplossing zal (kunnen) vinden. Met oorlog niet, met geweld niet en evenmin met politiek. Uiteindelijk zal de biologie van de mens zeer waarschijnlijk bepalen wat er gebeurt. Zijn er niet bijna drie generaties waar de jonge mensen aan beide zijden van de wieg tot het graf op de meest afschuwelijke wijze intensief worden geïndoctrineerd, gehersenspoeld en vol volledig

Voor zeer velen loont oorlog zich

vastgeroeste haat zitten? Een positieve omslag is hierdoor onmogelijk geworden. Op de langere termijn zal het feit dat Israël een ‘Fremdkörper’ in de hele regio is, omringt zal worden door het tienvoudige aan moslems, mede een rol gaan spelen. Hierbij werkt de tijd in het voordeel van de Palestijnen en niet omgekeerd. De Palestijnen werden bij de oprichting van de staat Israël in 1948 en worden nog steeds door de zionisten etnisch gezuiverd (*Vriend, het gaat om rechtvaardigheid*; Volkskrant, 8 augustus 2009, oud-minister-president Dries van Agt). Anno 2010 neemt Israël wereldwijd na de VS, Rusland en Duitsland de vierde plaats in als wapenleverancier waarbij zeer moderne wapens op een sluwe manier op de markt worden gebracht. In 2012 was het de elfde plaats. Om het duidelijk te stellen: “met dat moderne oorlogs-materieel zijn wederom vele miljoenen mensen vermoord”. Men voert een geheim atoomprogramma, pleegt schending van internationaal recht en doet conceptueel niets aan mensen/bevolkingen die hetzelfde lot als zijzelf

ondergingen.

De werkelijkheid van alle dag. Het is erg interessant enig idee van de oorlogsuitgaven te krijgen (Tabel 4). Vlak voor het begin van WOII gaven de VS, Engeland en Rusland tezamen evenveel geld uit aan oorlogsmaterieel als Duitsland alleen, namelijk 12 miljard dollar. In 1943 gaven de VS, Engeland en Rusland tezamen 62,5 miljard dollar en Duitsland 13,8 miljard dollar uit aan oorlogvoering. In 1944 produceerden de VS, Engeland en Rusland tezamen 163.109 vliegtuigen en Duitsland en Japan tezamen 67.987. In 1945 waren de geallieerden volledig gemotoriseerd en had Duitsland nog steeds een kwart miljoen paarden in gebruik.

GMC trucks zijn cruciaal in bevrijdingsproces; paarden hebben afgedaan

Naast alle negatieve berichten waren er ook andere ontwikkelingen. Vlak voor de oorlog was de VS militair behoorlijk zwak doch bij de militaire ‘upgrading’ kon ook de economie enorm worden opgekrikt. Door de oorlogsindustrie ontstond in Amerika een enorme toename aan arbeidsplaatsen. Per dag liepen bijvoorbeeld zestien viermotorige bommenwerpers Boeing B-17 Flying Fortress (Vliegend Fort) van de lopende band. In mei 1945 waren 12.726 toestellen gebouwd. Hetzelfde gebeurde met de fabricage van de GMC trucks door General Motors en de Liberty schepen, die door achttien scheepswerven werden gebouwd, resp. 528.000 vliegtuigen en 2.751 schepen. Het lijkt een erg onschuldig onderdeel maar zonder deze trucks hadden de Amerikanen nimmer hun logistieke operaties in Europa kunnen uitvoeren, ze waren dus van vitaal belang.

In Amerika betekende het ook een toename van de efficiency en een omzetting van de productie op klantenaanvraag naar een productie op commando. In Engeland vond eenzelfde ontwikkeling plaats met de tweemotorige houten De Havilland Mosquito, waarvan 7.700 werden gebouwd. In de laatste fase van de oorlog was dit toestel mede bepalend voor de afloop van de luchtoorlog, het vloog 630 km/uur een enorme snelheid voor die tijd. Het toestel (‘the Wooden Wonder’ genaamd) bestond geheel uit hout. Meubelmakers, timmerlieden, schrijnwerkers bouwden afzonderlijk en verspreid de onderdelen die vervolgens centraal werden geassembleerd.

Nationale WOII oorlogsaspecten

Het ‘zwart/wit’ denken van WOII draagt veel fouten met zeer lange draagwijdte in zich

De uitgangspositie in 1940. Aan het begin van de oorlog verkeerde het neutrale Nederland politiek al

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - Nationale WOII oorlogsaspecten -

Waar een mens tot beest wordt

Een Duits ooggetuigenverslag van de vernietiging van 500 Joden in de stad Dubno in de Oekraïne in 1942.

De mensen die van de lorries afkwamen - mannen, vrouwen en kinderen van alle leeftijden - moesten zich uitkleden op order van een SS'er, die een rijzweep of hondenzweep in zijn hand hield. Ze moesten hun kleren op verschillende hopen voor schoenen, kleren of ondergoed leggen. Ik zag een hoop met ongeveer 800 tot 1.000 schoenen, een grote hoop ondergoed en één met kleding .....

Ik kan me nog steeds goed herinneren hoe een meisje, slank en donker, op haar zelf wees toen ze mij voorbij kwam en zei: "drieëntwintig". Ik liep om de hopen heen en stond voor een reuzengraf. De lichamen lagen zo dicht tegen elkaar gepakt, dat alleen de hoofden waren te zien, waarbij van de meesten bloed over hun schouders stroomde. Enkele bewogen zich nog. Andere hieven hun handen omhoog en draaiden hun hoofd ten teken dat ze nog leefden. Het graf was reeds voor driekwart gevuld.

Ik schat dat er ongeveer duizend lichamen in lagen. Ik draaide mijn ogen in de richting van de man die het schieten deed. Hij was een SS'er, zat losjes met zijn benen zwaaiend op de rand van het graf. Hij hield een automatisch geweer in zijn knieholten en rookte een sigaretje.

De mensen, geheel naakt, klonnen de trappen af, die in de klei van het graf waren uitgegraven, strompelden over de hoofden van de mensen die er al in lagen, tot aan een punt dat door de SS'er was aangegeven. Ze legden zich op de mensen die al dood waren of gewond waren; sommigen streelden degenen die nog leefden even en spraken stilletjes met hen. Vervolgens hoorde ik een serie geweeerschoten..... Ik was verbaasd dat ik niet gesommeerd werd weg te gaan, want ik zag drie wachten in uniform dichtbij staan. Toen kwam de volgende groep.

Afb. 6. Waar een mens tot beest wordt

Bron: The War of the World; Niall Ferguson; pp. 449

jarenlang in een vrij instabiele toestand. Deze werd niet alleen door de crisisjaren veroorzaakt maar vooral door de verschillende kabinetten, de kwaliteit van de toenmalige politici en de totaal ontwrichte omstandigheden. In afwisselende kabinetten waren het vrijwel steeds dezelfde mensen. Tussen 1930 en 1940 waren er zes kabinetten die toen al aantoonde dat crisisbeheersing niet hun sterkste eigenschap was. Onder hun leiding was het militaire apparaat qua personeel, organisatorisch en technisch uitgehold. Generaal Winkelman werd uit zijn pensioen van stal gehaald. In 1940 stortte zich der-halve de toenmalige, verdeelde regering van een crisis-situatie in een oorlogssituatie. Nergens op aarde is het ooit vertoond dat een zwakke regering een crisis- of oorlogssituatie goed kon beheersen. Bovendien, gecombineerd met de te vele andere tekortkomingen, het niet-voorbereid zijn, het uitwijken naar Engeland, de slechte toestand van het leger, de onervarenheid, het ontbrekende inzicht en 'common sense', het vasthouden aan een ouderwets koninklijk protocol, het gebrek om hoofd/bijzaken te scheiden, onderlinge onenigheid en besluiteloosheid maakten dat Nederland was gedoemd tot het chaossenario. Niettemin bleven de politici verantwoordelijk en aansprakelijk. Nederland en België werden met een 'Blitzkrieg' tactiek in de kort-ste keren onder de voet gelopen, respectievelijk in vijf dagen en een paar weken. De militaire overmacht van Duitsland was onomstotelijk. Binnen het volkerenrecht behoudt een regering van een bezet land zijn bevoegdheden en verantwoordelijkheden.

Er heerste echter van hoog tot laag bij een invloedrijk deel van de bevolking tot ver na de oorlog een onbegrensde zwart/wit-filosofie, een sterk goed/fout-denken zonder ruimte voor anders denkers. Dit valt overal te concluderen bij bijvoorbeeld de tribunalen, de Zuiverings-commissie, het MG, de eerste boeken over het verzet, gesprekken met toenmalige burgers en verzetsmensen. De werkelijkheid was dat er een enorme grijze massa bestond met naar schatting tot 80% van de bevolking met zowel positieve als negatieve gevolgen.

Nederlandse constitutionele monarchie faalt volledig in oorlogstijd

Het is echter vrijwel zeker dat die grijze massa het geheel in evenwicht heeft gehouden.

Rampenkabinetten in successie. Wanneer men het functioneren van de WOII kabinetten toen op het werkelijke moment of nu achteraf beoordeelt dan moet men vaststellen dat uit bestuurlijk en organisatorisch zicht het een vreselijke primitieve situatie was. Totaal schandelijk en onvergeeflijk voor een oorlogssituatie. Wordt de na-oorlogse periode als 'dollemans-politiek' aangemerkt, de Nederlandse regeringen in Londen waren een 'farce', die neigde naar onbehoorlijk bestuur. Wanneer men in de toenmalige tijd het leiderschap in organisatorische zin van Nederland met bijvoorbeeld Duitsland, Engeland, Rusland of de VS vergelijkt, ook dan kan men niet anders dan vaststellen dat het in Nederland gewoon rampzalig was. Wat opvalt is dat

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - Nationale WOII oorlogsaspecten -

De Holocaust in cijfers. Overzicht in Europa vermoorde Joden tijdens WOII		
aandeel vermoorde Joden per land in %	%	van de aan- wezige joodse bevolking in land .....
Joegoslavië	95	70.000
Nederland	91	110.000
Litouwen	90	220.000
Griekenland	85	70.000
Polen	80	3.350.000
Hongarije	76	725.000
Letland	72	95.000
Rusland	70	3.020.000
Noorwegen	56	1.400
Tsjecho- Slowakije	40	360.000
Luxemburg	38	3.100
Duitse Rijk	33	500.000
Oostenrijk	32	210.000
België	32	90.000
Roemenië	28	760.000
Frankrijk	25	300.000
Estland	22	4.500
Italië	14	50.000
Finland	4	2.000
Denemarken	2	7.500
Bulgarije	-	50.000

Tabel 5. De holocaust in cijfers
Bron: Der Spiegel 18/5/2009

zowel op nationaal als provinciaal niveau de leiding voornamelijk in handen was van de 'adel' met veel dubbele namen als baron 'van hier tot ginder'. De meeste leiders waren aanwezig op basis van hun maatschappelijke positie en niet vanwege hun competentie. Anders geformuleerd: die adel heeft ons land veel leed, kommer en kwel bezorgd en veel doden.

Nederland was vanaf vlak voor de Duitse inval tot ongeveer 1950 geconfronteerd met vier kabinetten in ballingschappen vier na de oorlog (zie tabel 6). Tijdens de oorlog waren steeds dezelfde personen betrokken. Alle kabinetten kenmerkten zich door zwak bestuur en leiderschap. Eendracht, daadkracht en de elementaire

voorzieningen voor crisissituaties ontbraken volledig. Laat staan dat men ervaring had met crisisbeheersing. De interne besluiteloosheid en problemen waren erg groot.

Nederlandse regering wil vechten tegen beter weten in

Aan een onmiddellijke overgave, zoals de Denen deden, werd wel gedacht doch afgewezen op onduidelijke gronden. Dit moet worden verklaard uit hun toenmalige, adellijke en feodale denken en dat men doelbewust wilde vechten. De vier oorlogskabinetten hebben weinig of geen positieve uitwerking op het land gehad. Zij kwamen in belangrijke mate hun plicht tot verantwoordelijkheid niet na.

Fouten van WOII kabinetten dragen tot op heden de hongerwinterbaby's

De inval in 1940 kwam voor de toenmalige regering niet volledig als een verrassing, maar voorbereid was men allerminst. Men kon eenvoudig niet met de volledig nieuwe situatie omgaan. In de meest kritische beginfase van de Duitse bezetting was de regering door allerlei omstandigheden 'niet in control'. Militair attaché majoor Sas in Berlijn en het Vaticaan waarschuwden Nederland

De oude 'adel' bezorgt tijdens WOII Nederland veel ellende

zes dagen voor de Duitse inval. De meest belangrijke besluiten werden niet of te traag genomen. Men verdeed zijn tijd maandenlang met redetwisten, o.a. over een zetelverplaatsing naar Nederlands-Indië. Duizenden doden, veel slachtoffers, gedupeerden, materiële schade, het bombardement van Rotterdam, gevechten bij de Afsluitdijk, enz. hadden vermeden kunnen worden. Anders geformuleerd: de regering was verantwoordelijk en aansprakelijk voor die hele gang van zaken. Ze hebben in wezen meer schade en leed berokkend dan goed gedaan, maakten indertijd nimmer echte keuzes, lagen meer met elkaar in onenigheid en maakten enorm grove besluitvormingsfouten.

Vooral in de eerste jaren van de oorlog namen zij nauwelijks hun verantwoordelijkheid voor de door koningin Wilhelmina genomen acties die op haar beurt de situatie misbruikte. Ze wist natuurlijk goed dat ze onschendbaar was. In principe faalde de Nederlandse constitutionele monarchie in oorlogstijd. Zowel kabinet als koningin schoten te kort om het pragmatisch op te vangen. Hun beleid en handelen betekenden tienduizenden doden, een onbekend aantal gewonden en materiële schade in Nederland waarvan de hele omvang moeilijk valt te overzien. Hun handelen lijkt meer de

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Nationale WOII oorlogsaspecten -**

vijand (lees Hitler) te hebben geholpen dan dat het land werd ondersteund. Conceptueel valt hun handel en wandel met die van collaborateurs te vergelijken. De kabinetten, de militairen en koningin Wilhelmina speelden hierbij een indringende rol. Met name de laatste was zeer dominant aanwezig.

Bombardement Rotterdam te danken aan besluiteloosheid eigen regering

Drie maanden (6 februari 1940) voor het begin van de oorlog werd nog even de opperbevelhebber I.H. Reijnders⁵⁶ ontslagen en vervangen door de reeds gepensioneerde Winkelman. Hij werd eerst nog even tot generaal bevorderd. De bevelhebber noch de manschappen hadden enige internationale en oorlogservaring. Wilhelmina die enorme strijdvaardigheid toonde, handelde over de hoofden van de verantwoordelijke ministers heen. Een verzoek tot overgave werd 'door haar' afgedaan. De overweging om zich direct over te geven was wel een overweging maar afgewezen op argumenten die nergens te vinden zijn. Vervolgens werd Nederland met het bombardement van Rotterdam tot capituleren gedwongen. De betrokken verbindings-officier constateerde hierbij enorme trage besluitvorming aan Nederlandse zijde, in tegenstelling tot de Duitse. En iedereen steeds maar weer publiceren dat er met de rode lichtkogels iets was misgegaan, een tactiek om eigen tekortkoming af te wenden. Het was een diffuus gestumper aan Nederlandse zijde. Het impliceerde wel veel doden en verwoestingen in de stad.

De militairen waren al evenmin voorbereid en bovendien erg slecht uitgerust. De Nederlandse opperbevelhebber generaal Winkelman lag nog in bed toen op de eerste dag de Duitse militaire jagers al boven zijn woning in Wassenaar vlogen en hij werd gewaarschuwd door zijn buurman, een KLM vliegenier. De Nederlandse officieren waren gevangen of doken onder. Het is aardig om de militaire machtsverhoudingen te bekijken. Het Nederlandse leger werd in vijf dagen door het Duitse leger onder de voet gelopen en de verovering van Nederland op de Duitse bezetting nam acht maanden in beslag. In Fryslân liepen de Duitsers in één dag door tot de Afsluitdijk en het nam zes tot zeven dagen om Fryslân van de bezetter te bevrijden. Hoe enorm goed de Duitsers waren voorbereid wordt duidelijk in uitgebreide tekst en originele, geheime Duitse staf-kaarten (*Grote Atlas van Nederland 1930-1950*, dr B.C. de Pater en drs B. Schoenmaker; derde druk 2011).

Vier maanden na het begin van de oorlog ontsloeg Wilhelmina minister-president De Geer. Meerdere ontslagen volgden. Het hele Nederlandse militaire apparaat

verkeerde sterk in organisatorisch en technisch verval. Colijn had hier voorheen heftig aan meegewerkt. Nadat De Geer was afgepoeierd kwamen er nog drie kabinetten. Er bestond veel onenigheid op verschillende niveaus. Hierin manifesteerden houwdegen Colijn, Gerbrandy, Dijkshoorn en koningin Wilhelmina die 'gewoon' wilden vechten (eigenlijk tegen beter weten in). Van regeren was nauwelijks sprake.

De Duitsers hadden weliswaar de controle verworven doch de Nederlandse regering bleef nalatig in hun blijvende bevoegdheid en verantwoordelijkheid voor de burgers en het land na te komen. De gevolgen van deze nalatigheid zijn tot op heden nooit goed boven de tafel gekomen.

Men had vooraf nog nooit aan zetelverplaatsing bij crisis- en oorlogssituaties gedacht, een onbegrijpelijke blunder. Ook was men onvoorbereid om de geheime dienst vorm en inhoud te geven, ook een blunder. Van crisismanagement was totaal geen sprake, ook een enorme flater. Nauwelijks in Londen werd op 3 september 1940 Minister-president jonkheer mr Dirk Jan de Geer door Wilhelmina ontslagen wegens 'het niet opgewassen zijn' en dat in een oorlogssituatie, ook een blunder. Ware het niet dat men met leven en dood te doen had dan zouden de eerste weken in Londen als toneelstuk niet misstaan. Voor die tijd onverantwoordelijk gedrag over de rug van de burgers heen.

De kabinetten en koningin Wilhelmina in Londen hadden geen idee wat er in het vaderland gaande was. Ze deden ook geen wezenlijke moeite dat te weten te komen. Ze gingen vooral af op de Engelandvaarders die fris aankwamen en ook niet alles konden overzien. De Engelandvaarders werden na het onderzoek (PECR) omschreven als een gedemoraliseerd zootje. De hongerwinter, waarbij duizenden Nederlanders het leven lieten, werd primair door de Nederlandse regering zelf veroorzaakt. Een afweging het wel of niet te doen is nergens te vinden.

De communicatie tussen de regering in Londen en het bezette Nederland was uiterst primitief gedurende het grootste deel van de oorlog. Pas na de inval van de geallieerden in Frankrijk kwam men in Londen op het idee het verzet in Nederland te coördineren. Alsof men dat in een nacht functionerend en effectief kon maken. Oorlog of niet, de regering kwam eenvoudig haar verantwoordelijkheid voor de bescherming van zijn bevolking niet na, daartoe behoorden ook de joden. Achteraf werd in ieder geval duidelijk dat de regering van de jodenvervolgving en de gevolgen vroegtijdig afwist.

De na-oorlogse regeringen joegen met hun domme aanpak 6.000 landgenoten in Nederlands-Indië in de dood en niet te vergeten de 150.000 Indonesiërs. Geen

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Nationale WOII oorlogsaspecten -**

wonder dat geen Nederlander welkom is. Alle kabinetten van na de oorlog hielden de uitkomsten van de PECR in de doofpot. Ook hier neigde het naar onbekwaamheid van bestuur. Verschillende politici en historici kritiseerden kabinet en koningin Wilhelmina over hun uitwijken naar Engeland. Strategisch gezien was dat een goed en eigenlijk heel normaal besluit. Of het grondwettelijk correct was of niet doet er in oorlogstijd weinig toe. Experts moeten dat maar uitzoeken. Indien dat zo zou zijn dan heeft dat een verregaande betekenis.

Koningskoppel zonder verdiensten. Volgens de Nederlandse grondwet was koningin Wilhelmina onschendbaar. Dat mag in vredetijd adequaat zijn en goed functioneren. Of het tijdens de Tweede Wereldoorlog functioneerde laat zich bekijken. De wil om dat te onderzoeken lijkt tot op heden te ontbreken. Het is erg opvallend dat een moeilijk definieerbare groep door dik en dun het handelen van koningin Wilhelmina en prins Bernhard tot ver na de oorlog beschermde, vergoelijkte, rechtvaardigde, afschermd en opdreef tot mythevorming zonder dat daarvoor concrete feiten bestonden. Het was een blijvend en pertinent proces. Het sterkste is wel de passage in de PECR die het duo de hemel inschrijft zonder ook maar één argument te noemen. Ook De Jong, het RIOD/NIOD, Fasseur en vele anderen ondersteunden dit beschermend

De troonsoverdracht van Wilhelmina in 1948 lijkt sprekend een gedwongen gevolg

proces. De conclusie die men hieruit moet trekken is op minst gezegd onaardig. De betrokkenen kunnen hienlikkers, onrealistisch koningsgezind zijn of iets anders hebben af te dekken. In ieder geval stonden zij de waarheids-vinding erg in de weg en handelden zeker niet in het belang van het volk.

De positie en rol van koningin Wilhelmina waren natuurlijk in oorlogstijd ver van eenvoudig. Komend vanuit een ivoren toren, als feodaaldenkend persoon, niet gewend aan veranderende omstandigheden, onervaren met oorlogssituaties, gewend aan een strikt protocol, wereldvreemd, kneuterig en daarbij de onderlinge minachting met de politici maakten het erg moeilijk. Maar is dat een excuus? Koningin Wilhelmina had in Engeland drie ernstige zorgen: het behoud van haar vermogen, de monarchie en haar imago. De radiopraatjes waren in die tijd de enige mogelijkheid om het contact met de bevolking niet te verliezen. Had ze die radiopraatjes niet gehouden dan had niemand na vijf jaar nog geweten wie de koningin was. De rol die zij vervulde was erg negatief beïnvloedend op de gang van zaken in het land vooral ten aanzien van de besluitvorming, de opstelling om te vechten en niet te capituleren, de benoemingen van prins Bernhard en

de passieve opstelling om de bevolking te helpen. Hiermee ging zij o.a. over de verantwoordelijkheid van de minister en de bevelhebber Winkelman⁵⁷ heen. Zij lijkt daarmee moreel mede verantwoordelijk te zijn voor doden die zijn gevallen.

Er bestaan geen concrete feiten die koningin Wilhelmina tot 'moeder van het verzet' maken. Sommigen menen dat het de radiopraatjes waren. Wel die zijn in nadere onderzoek behoorlijk te niet gedaan. Zij heeft buiten haar positie besluiten genomen, die tot onnodige doden hebben geleid. Het kan bijna niet anders dan dat tijdens en vlak na de oorlog zij zich van haar handelen op de een of andere wijze terdege bewust moet zijn geweest. Het is erg waarschijnlijk dat onder het kabinet Drees haar troonsoverdracht in 1948 met de werkelijke toedracht in de oorlog direct verband hield waarmee ze bij voorbaat alle kou uit de lucht nam en de voortzetting van de monarchie was verzekerd. Tot op heden wordt vermeld dat haar aftreden verband houdt met het feit dat zij het oneens was met het geplande politieke systeem na de oorlog. Dit argument lijkt erg onlogisch om daarvoor af te treden. In wezen laat het verblijf van koningin Wilhelmina in Londen verder niets spectaculairs zien.

De positie en rol van prins Bernhard waren uiteraard geheel anders dan die van koningin Wilhelmina. In grote lijnen was die heel negatief. Er bestaan geen concrete feiten die de benzedrine⁵⁸ gebruikende prins als oorlogsheld of verzetsheld kunnen kwalificeren.

Gevechtsvluchten heeft hij nooit gemaakt, wellicht eenmaal meegevlogen. Een reputatie als bevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten bestaan evenmin anders dan de totaal onnodige sabo-tage-opdracht in Fryslân met vele doden tot gevolg. Militair-strategisch gezien van totaal geen betekenis. Over zijn oorlogsperiode bestaan een rij van twijfelachtige omstandigheden als - de brief van de Duitse generaal voor doortocht door Limburg, - de stad-houdersbrief, - zijn brieven aan Hitler, - zijn privé-escapades, - zijn onopgehelderd bezoek aan Argentinië tijdens de oorlog (op de terugweg landde hij in Miami dat op een foto werd vastgelegd), - het bezorgen van koffie aan zijn moeder in Duitsland via Nederlandse kanalen, - zijn liegen en zwijgen over zijn verleden, - zijn nooit opgehelderde rol bij Market Garden, - de King Kong affaire, - zijn bezoek aan Noord Afrika, - het showproces van de tweederangs ondertekening in Wageningen (de officiële overgave was een dag ervoor al getekend) en zijn acties om een nazigeboefte (een vroegere vriend) uit de gevangenis vrij te laten. De mythe rondom hem is een wederzijdse encensering van loyaliteit tussen hem en een groepje mensen uit verzetskringen.

In september 2009 bleek uit Duits archiefmateriaal dat vlak voor de oorlog de chef van de Duitse generale staf,

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - Nationale WOII oorlogsaspecten -

Franz Halder prins Bernhard in een brief polste over een vrije doortocht door Limburg naar België en bovendien dat de Duitsers Nederland niet vertrouwden aangaande de neutraliteit (*Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit*, september 1939 - mei 1940), proefschrift, september 2009; Tobias van Gent). Wie het verzoek tot een vrije doortocht door Limburg

Prins Bernhard leeft en sterft als een mythe

afpoeierde of eenvoudig negeerde is onbekend. Prins Bernhard was zich natuurlijk bewust van zijn beschermde positie en kon zich dus alles veroorloven. Nog lange tijd na de oorlog wist hij een militaire positie met een eigen staf en onderkomen voor zich op te eisen

Afscheid der Joden van Nederland

Vaarwel, vaarwel, gij lieve lage landen,
waar ons geluk gewoond heeft en ons leed;
waar wij den golfslag hoorden aan de stranden,
en 't karretje, dat langs een zandweg reed.

Wij trekken zwijgend door de duistere straten,
Wij zijn ontworteld. En bij elken stap
kwelt ons de pijn om wat wij achterlaten
op dezen harden weg der ballingschap.

Wij staren om ons heen, bepakt met zorgen.
Op een perron wuift vaag een vriendenhand.
Zacht loeit een boot door dezen grauwen morgen.
Het is het afscheid van ons vaderland.

Vaarwel, vaarwel dan....Door een mist van tranen
zien wij weer alles, wat ons dierbaar was,
ons lichte huis, bebloemde duine-banen
en 't wuivend riet langs de Westeinder-plas.

Wij zien de volgeladen wolke-luchten
boven een strakke rood-en-grijze stad,
een rechte vaart, een bongerd zwaar van vruchten....
Nooit hebben wij dit land zoo lief gehad.

Vaarwel, goed land, het denken geeft ons sterkte
aan d'oude havens van ons voorgeslacht,
de stoere stad, waar Rembrandt's vrienden werkten
en 't stille dorp, waar eens Spinoza dacht.

Hier schilderde Israels zijn visschermenschen,
Mendes da Costa hieuw er Chris de Wet,
O land van veler daden, veler wenschen,
ook ons klein stempel is op u gezet.

De trein raast in den nacht, door vale heiden;
hoe sleurt ons zijn geweld over een brug.
Wij zien de donk're bosschen langs ons glijden.
Een slapend dorp.....Keeren wij ooit terug?

De grens. Een laatste blik naar onz'landouwen,
- en niemand staat ons bij in dezen nood -
Vaarwel, vaarwel, het vaderland getrouwe,
zijn wij tot in den dood.

Sem Davids

Afb. 7. Afscheid der Joden van Nederland.
Bron: Geuzenliedboek 1940-1945

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Nationale WOII oorlogsaspecten -**

op kosten van de belastingbetaler en met goedvinden van de regering. Vooral in het begin van de oorlog vertrouwden de Engelsen prins Bernhard niet. Generaal Montgomery had evenmin vertrouwen in hem en liet dat ook blijken. Vergeleken met Montgomery was prins Bernhard natuurlijk een omhoog gevallen generaal.

Twee onderwerpen zijn nog vermeldenswaard. In haar boek *'Bernhard, Een verborgen geschiedenis'* beschrijft Annejet van der Zijl erg goed hoe de prins een mythe om zich creëerde en hoe hij in zijn eigen mythe stierf. Zij beschrijft op zeer professionele wijze zijn onbeduidende rol tijdens WOII. Zijn eventuele positieve bemoeienissen na de oorlog zijn hier niet relevant. Het boek bevestigde mijn bevindingen.

PECR, 'The greatest show on earth'. Het onderzoek en de afhandeling van de parlementaire enquête PECR⁵⁹ werd voor die tijd tot het meest smerige, planmatige show- en schijnproces. Het rapport werd tot een 'farce'. Er bestaat geen twijfel dat het weloverwogen in de doofpot verdween. Het werd nooit in de Tweede Kamer behandeld. Daarmee waren alle betrokken politici beschermd. Zelfs de oppositie zweeg. De enorme negatieve gevolgen en de collateraal schade voor de bevolking werden nooit geopenbaard. Ik heb in mijn werkzame leven ruim honderd rapporten over rampen, catastrofes, zeer ernstige ongelukken met schepen, vliegtuigen, de space-shuttle, raffinaderijen, chemische fabrieken, atoomcentrales en crisissituaties bestudeerd. Het PECR-rapport is qua omvang en opzet verschrik-

**De erg kostbare, negen jaar durende
parlementaire enquête moet in de doofpot**

kelijk moeilijk toegankelijk en het is erg moeizaam de ware conclusies te trekken. Het is echter beslist niet waardeloos, eigenlijk is het de meest geëigende bron voor de waarheidsvinding over de periode 1940-1945. De moeite die men er in moet steken is echter erg hoog. In het bedrijfsleven zou een dergelijk rapport binnen vijf minuten als onbruikbaar van tafel zijn geveegd en opnieuw geschreven moeten worden.

**Nederland 'verwerkt' tijdens WOII voor
honderden miljoenen aan Duitse orders**

Koningin Wilhelmina en prins Bernhard waren voor de start van de enquête er al buiten gehouden en

**Tegen alle belangen in wordt
Wilhelmina 'schoon' gehouden**

bepaalde ministerverslagen mochten niet gebruikt worden. Tijdens het onderzoek trad voorzitter mr L.A.

Donker sturend op, werd er bij verhoren niet doorgevraagd en werd er nauwelijks getoetst op bevoegdheden en verantwoordelijkheden. Het werk is vooral beschrijvend en in beperkte mate analyserend, veel zaken worden vergoelikt en conclusies zijn nimmer kernachtig. Het rapport dat niet een historisch verslag beoogt te zijn bevat veel nuttige informatie over de gang van zaken in 1940-1945 en bovendien er kan veel worden herleid. Men kan bijvoorbeeld gemakkelijk herleiden dat in 1940 de regering een onmiddellijke capitulatie wel overwoog doch voor de gevolgen weg keek. Kennis hierover van andere landen was bij de Nederlandse regering beschikbaar. Er was bovendien genoeg tijd beschikbaar. Duizenden doden, slachtoffers, gedupeerden en het bombardement van Rotterdam hadden voorkomen kunnen worden. Er werd dus niemand ter verantwoording geroepen en het heeft alleen tot schoning van kabinetten, politici en koningshuis geleid. Men kan herleiden dat dit een geplande actie was. Minister De Geer werd onder vuur genomen en daarmee werd de blijvende verantwoordelijkheid van de anderen volledig overschaduwde. De achtergrond moet gezocht worden in de persoonlijke politieke belangen van alle betrokkenen. De echte waarheid en toedracht kwam niet boven tafel en evenmin de gevolgen van het toenmalige beleid. Als gezegd, niemand heeft ooit verantwoording hoeven af te leggen. Het kan bijna niet anders of een aantal deelnemers aan de PECR moet reeds in een vroegtijdig stadium hebben overzien wat de ernst en omvang voor politici, voor koningin Wilhelmina en de monarchie zou zijn geweest wanneer alles vlak na de oorlog in de openbaarheid zou zijn gekomen. Het verklaart in ieder geval veel. Het koningshuis mocht niet kwetsbaar worden.

In de periode 1952-1956 nam de oud-Franeker ir Siep Posthumus⁶⁰ (PvdA) deel in de commissie. Enige jaren voor zijn dood sprak ik hem enkele keren, helaas onwetend van zijn rol in de enquête. Drs H.C. Posthumus Meyes schreef in 1958 een boek over de enquête waarbij hij de conclusies uit de 19 delen algemeen toegankelijker maakte. Hij legt echter 'geen ei' over de gang van zaken.

De dagelijkse gang van zaken. In grote lijnen valt er toch wel een beeld te geven over de gang van zaken in het land, los van de Duitse bedreigingen, het verzet en de collaboratie. Van provincie tot provincie, van stad tot stad vond in grote lijnen hetzelfde plaats. Het boek *'Grijs verleden -Nederland en de Tweede Wereldoorlog-'* van Chris van der Heijden; 2001 geeft hiervan een goed inzicht. Hieronder volgt een aantal aspecten, die door heel Nederland waren te zien.

In 1940 pleegden in Nederland 246 joden zelfmoord, het merendeel was man. In hetzelfde jaar werd van de spaarbanken veel geld opgenomen. Het weekinkomen van een gewone handwerker lag op fl. 40.-. Halverwege

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief
- Nationale WOII oorlogsaspecten -

Nederlandse kabinetten in de periode 1929 - 1951						
Kabinet	van	Partijen	van	tot	jr/mnd/d	dagen
Ruijs de Beerenbrouck III	RKSP	RKSP, ARP, CHU	10 aug. 1929	26 mei 1933	3/9/16	1385
Colijn II	ARP	RKSP, ARP, CHU, LSP, VDB	26 mei 1933	31 juli 1935	2/2/5	796
Colijn III	ARP	RKSP, ARP, CHU, LSP, VDB	31 juli 1935	24 juni 1937	1/10/24	694
Colijn IV	ARP	RKSP, ARP, CHU	24 juni 1937	25 juli 1939	2/1/1	761
Colijn V	ARP	ARP, CHU, LSP	25 juli 1939	10 aug. 1939	0/0/16	16
De Geer II	CHU	RKSP, SDAP, ARP, CHU, VDB	10 aug. 1939	15 mei 1940	0/9/5	279
De Geer II *	CHU	RKSP, SDAP, ARP, CHU, VDB	15 mei 1940	3 sept. 1940	0/3/19	111
Gerbrandy I *	ARP	RKSP, SDAP, ARP, CHU, VDB	3 sept. 1940	28 juli 1941	0/10/25	328
Gerbrandy II *	ARP	RKSP, SDAP, ARP, CHU, LSP, VDB	28 juli 1941	23 febr 1945	3/6/26	1235
Gerbrandy III *	ARP	RKSP, ARP, VDB	23 febr 1945	5 mei 1945	0/2/12	71
Gerbrandy III	ARP	KVP, ARP, VDB	5 mei 1945	24 juni 1945	0/1/19	121
Schermerhorn-Drees	VDB	KVP, SDAP, ARP, VDB	24 juni 1945	3 juli 1946	1/0/9	374
Beel I		KVP, PvdA	3 juli 1946	7 aug. 1948	2/1/4	766
Drees-Van Schaik	PvdA	KVP, PvdA, CHU, VVD	7 aug. 1948	15 mrt 1951	2/7/8	950

Tabel 6. Nederlandse kabinetten in de periode 1929 - 1951

* de oorlogskabinetten vanaf 15 mei 1940 tot de bevrijding, 5 mei 1945

1942 kostte een kilo suiker fl. 3,50 tot fl. 4,20; een mud (± 70 kg) aardappelen fl. 27,50 tot fl. 35. Tijdens de hongervinter was alles bijna onbetaalbaar geworden, een kilo suiker kostte toen fl. 125 en een mud aardappelen fl. 550. Tijdens de hongervinter betaalde men voor een brood fl. 25 tot fl. 30. Het winstpercentage van een kruidenier nam in 1940 met 2,4% toe. De winst bij de groentebranche bijvoorbeeld verdrievoudigde. Bij de slagersbranche verdubbelde in diezelfde periode de netto winst. De groothandelsbranche daarentegen ging praktisch ten onder. Aan het eind van 1940 hadden veel Nederlandse onder-nemingen van de 'Wehrmacht' een opdrachtenportefeuille van 740 miljoen gulden. Voor die tijd een verschrikkelijk groot bedrag. Indirect hielp men derhalve aan de Duitse oorlogsmachine mee en aan de andere kant bezorgde het in ons land veel

mensen werk. Velen in het land gingen het in het allerminst slecht. Was het alternatief niet veel slechter geweest?

De Nederlanders bezaten in de oorlog veel geld, tussen 1940 en 1946 verdrievoudigden de spaartegoeden. Het beeld dat het alleen maar armoede troef was, klopt dus

6.500 Nederlandse bedrijven met werknemers profiteren van de Duitse oorlogsindustrie

niet. Tussen midden 1941 en begin 1944 kwam 35% van de opdrachten van het bedrijfsleven van de bezetter. Einde 1941 was er voor 2.450 miljoen Reichsmark aan orders aan Nederlandse bedrijven vergeven. Vooral de scheepsbouw, elektro-industrie, machinebouw,

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Nationale WOII oorlogsaspecten -**

houtbewerking en andere takken van nijverheid profiteerden hiervan. 6.500 bedrijven waren betrokken en het hield een slordige 50.000 werknemers van de straat. De import van en export naar nazi-Duitsland liep door tot in 1945. Eigenlijk vond er een gelijkschakeling met de Duitse industrie plaats.

Het merendeel van de beampten in overheidsdienst tekende de Ariërverklaring, waarin zij verklaarden al dan niet van joodse voorouders af te stammen. Gebieden waar veel joden voor kwamen en alles onder afschuwelijke omstandigheden moesten achterlaten profiteerden de plaatselijke politie en notarissen

De NSB die als officiële partij bekend stond had in 1936 52.000 leden, in maart 1940 was dat afgenomen tot zo'n 29.000 om daarna uit te groeien tot zo'n 130.000 leden. Noord- en Zuid-Holland hadden de grootste aanhang. Collaborateurs waren er in verschillende soorten van meelopers tot fanatieke nationaal-socialisten. Echt onderzoek hiernaar is nooit gedaan. Evenals in Nederland 'hét' verzet niet heeft bestaan heeft evenmin 'de' collaborateur bestaan. De inschatting is dat de meeste collaborateurs om economische of persoonlijke redenen uit de bocht vlogen. In mei 1944 waren in Nederland 20.196 vrijwilligers in dienst van de 'Waffen-SS', die een erg slechte reputatie had. De dienst werd echter volledig door de Duitsers uitgemakt.

Naar de Duitse 'Der Spiegel' kwam 91% van de Nederlandse joden om (Tabel 5). Van de joden uit Harlingen kwam niemand terug en uit Enkhuizen kwamen 7% om. Aan het eind van de oorlog toen de bezetter mankracht nodig had, waren zo'n 530.000 Nederlanders

Politie en notarissen profiteren van het lot gedeporteerde joden

te werk gesteld waarvan slechts 270.000 terugkwamen. Aanvankelijk was het transport te voet of per fiets. Per trein reisden in 1940 95 miljoen mensen, in 1945 was het afgenomen tot 56 miljoen. Het bezoek aan evenementen nam toe 1940 (48,2 miljoen) en in 1945 (83,8 miljoen). Het Leeuwarder overdekte zwembad zag zijn bezoekers verdubbelen 1939 (110.000) en 1944 (250.000). Vooral eind 1944 en begin 1945 tekende de ernst van de situatie (tabel 8) zich af. Het aantal sterfgevallen nam schrikbarend toe.

Dan was er overal de hele grote grijze massa die door afzijdig te blijven min of meer 'indirect verzet' bood, zonder enige vorm van organisatie en meestal zonder het zichzelf bewust te zijn. Ze konden of wilden geen keuze maken. Het betrof het grootste deel van de bevolking in Nederland, ook in Fryslân. Uiteindelijk hielden ze de zaak in balans en voorkwamen vrijwel zeker veel erger. Een opvallende, kleinere groep mis-

bruikte de situatie zoals de zwarthandelaren en OW'ers. Tijdens de oorlog en veel jaren er na werd deze grijze massa nooit onderkend, laat staan dat enig belang aan hun opstelling werd gegeven. Het was een onsamenhangende groep, zonder organisatie en zonder structuur.

Het verzet organisatorisch en operationeel. Door heel Nederland bestonden verzetsgroepen, meestal groepen van gelijkgezinden, die volledig onafhankelijk van elkaar functioneerden. Soms reden ze elkaar in de wielen en bestond er onderling afgunst. Praktisch gezien heerste in Nederland 'hét verzet' in echte organisatorische zin dus niet. De eerste vier jaar hielden ze zich vooral bezig met ondersteunende activiteiten voor onderduikers en piloten. De daadwerkelijke oprichting van de formele NBS onder bevel van prins Bernhard vond pas in september 1944 plaats. Hierbij kregen de bepaalde verzetsgroepen formeel een militaire status, ze waren van de ene op de andere dag soldaat. Praktisch gezien kan men nagaan dat het onmogelijk is om dergelijke ongecoördineerde groepen op een achternamiddag en zelfs niet binnen een paar maanden 'in het gareel' te krijgen. Dat er dan naderhand in de praktijk één en ander fout ging is dan ook hoogst waarschijnlijk. Als gezegd generaal b.d. Reijnders had voor de eer bedankt. Overigens de Nederlandse Prinses Irene-Brigade en Stoottroepen bleven onder commando van de geallieerden.

Veel sabotage-activiteiten hadden weinig zin met het huidige inzicht achteraf, doch ze waren nauwelijks te voorkomen geweest door gebrek aan kennis, kunde en ervaring.

Verzet in Nederland. De individuele verzetsmensen en de gezamenlijke verzetsgroepen hebben zeker, vaak

Zwijgen impliceert een andere waarheid

met veel heldenmoed en met opoffering van eigen leven, belangrijke acties in het landsbelang uitgevoerd. De vele, over het hele land verspreide verzetsgroepen deden erg veel om grote groepen mensen de oorlog door te helpen en geallieerde, gestrande piloten weer naar hun thuisbasis terug te helpen. De Nederlandse militairen hadden erg weinig ervaring en slecht materieel, de verzetsgroepen stonden er evenwel nog slechter voor. De opgave waarvoor deze groepen stonden was eigenlijk een oneerlijke, die in die tijd en onder die omstandigheden nauwelijks adequaat te vervullen was. Ze hielpen de eerste vier oorlogsjaren duizenden mensen de oorlog door. Ze gingen om verschillende redenen in de fout. Ze waren niet voor hun sabotagetaak berekend en opgeleid. Ze werden door het formele militaire instituut NBS in die taak geforceerd. Ze hadden er geen notie van dat hun bijdragen van totaal ondergeschikt belang was. In grote lijnen konden ze, de verzetsmensen, alleen maar in de fout gaan. Blijkbaar had

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - Nationale WOII oorlogsaspecten -

De gevolgen van WOII in Nederland

Het totaal aantal Nederlanders dat in 1940-1945 als gevolg van oorlog, bezetting, vervolging en verzet is omgekomen ligt tussen de 225.000 en 250.000 (2,7% van de bevolking). Nederland telt in die jaren 9 miljoen inwoners (nu in 2010 bijna 16 miljoen). Uit onderzoek van Jan Jaap Harts van de Universiteit Utrecht in mei 2010 blijkt dat het aantal veel hoger is: 280.000 (3,1% van de bevolking). N.B. Het is wenselijk de cijfers als richtlijn te hanteren omdat het erg moeilijk blijkt compleet en consistent te zijn.

Nederlanders

- 104.000 van de in totaal 107.000 uit Nederland gedeporteerde joodse burgers, vermoord in Auschwitz, Sobibor, Dachau, Mauthausen, enz.
- 240 leden van de Sinti en Roma-bevolkingsgroep (zigeuners), vermoord in Auschwitz.
- 2.850 burgers, doodgeschoten als straf of wraak voor verzetsdaden (2.000 van deze gefusilleerden waren verzetsmensen, de overigen gijzelaars of niets-vermoedende burgers).
- 375 van de circa 7.500 niet-joodse gevangenen in Duitse gevangenissen. De meeste hiervan gevangenen wegens 'economische delicten' (zwarthandel, diefstal), de rest was 'politieke gevangene'.
- 7.000 van de zeker 15.000 niet-joodse gevangenen in concentratiekampen.
- 20.500 burgers, omgekomen bij bombardementen en gevechten in de frontgebieden van september 1944-mei 1945. Het bombardement op Rotterdam, 14 mei 1940, kostte bijna 900 inwoners het leven.
- De meeste burgerslachtoffers vielen in de periode van de geallieerde bevrijdingsacties in Nederland, die begon met de Slag om Arnhem, september 1944.
- 22.000 burgers van de steden in West-Nederland, gestorven door hongersnood en kou in de Hongerwinter, 1944-1945 (het totaal aantal mensen dat door schaarste en andere slechte omstandigheden van de bezettingstijd is gestorven is veel hoger geweest; veel zieken en ouderen bijvoorbeeld zouden zijn blijven leven als er geen gebrek aan medicijnen was geweest).
- 30.000 Nederlandse dwangarbeiders in Duitsland, omgekomen als gevolg van verzwakking, bombardementen, enz.
- 2.200 militairen van het Nederlandse leger, gesneuveld in de meidagen van 1940.
- 258 militairen, omgekomen in Duits krijgsgevangenschap.
- 1.500 militairen van de prinses Irene Brigade en de Binnenlandse Strijdkrachten, gesneuveld in 1944 - 1945.
- 1.490 bemanningsleden van de koopvaardij die niet van zee terugkeerden (Nederlandse koopvaardij schepen voeren in dienst van de westelijke geallieerden, en 241 schepen werden tot zinken gebracht).
- 20.000 Nederlanders in Nederlands-Indië, als gevolg van de Japanse invasie en de Japanse bezetting. Het ging om ongeveer 7.000 militairen en 13.000 in de Japanse kampen geïnterneerde burgers.
- 10.000 Nederlanders die sneuvelden aan het Oostfront, als lid van de Waffen-SS en dergelijke.

Niet-Nederlanders

De bevrijding van Nederland (september 1944 tot mei 1945) kostte 50.000 geallieerde militairen het leven.

Ter vergelijking:

Het totaal aantal doden van de Tweede Wereldoorlog (1939-1945) bedroeg naar schatting 53 miljoen, waarvan 17 miljoen burgers. Het merendeel van hen zijn niet-Joden en voornamelijk jongeren. Rusland betaalt de grootste penalty met 21 miljoen (10,4% van de bevolking) doden. Verhoudingsgewijs verliest Polen met 17,2% (ruim 6 miljoen doden) het meest. In totaal komen 6,8 miljoen Duitsers (9,5 % van de bevolking) om waarvan 3,6 miljoen burgers. De zes miljoen Joden, zigeuners, Roma, homoseksuelen en gehandicapten zijn niet de enigen die worden vermoord. Degenen die achterbleven bedraagt naar schatting het twee tot drievoudige. Het dodenaantal in de Eerste Wereldoorlog (1914 - 1918) was 10 miljoen, merendeels militairen.

Afb. 8. De gevolgen van WOII in Nederland.

Bron: Verzetmuseum Amsterdam, Slachtoffers in de Tweede Wereldoorlog (Wikipedia), Universiteit Utrecht.

niemand dat in die tijd door.

Door hun aangekondigde vasthoudende zwijgen brengen vooral de verzetsleiders zich zelf onnodig in diskrediet. Het kan alleen zijn dat ze hun verantwoordelijkheid niet willen nemen, hun fouten of gewijzigde visie niet toe willen geven, niet willen onderkennen wat ze hun collega-verzetsmensen hebben aangedaan of dat ze iets of iemand moeten beschermen. Het is een vraag hoe men de houding van zwijgen moet

inschatten en er bestaat een algemene neiging om het als laf te betitelen. De rol van de verzetsactiviteiten in de bevrijding van Nederland was echter marginaal. Hét verzet in Nederland heeft nooit bestaan, het waren allen willekeurige groepen en groepjes. Nederland is evenmin door de BS onder leiding van prins Bernhard bevrijd. Een bepaalde groep mensen uit vooral de verzetsleiding heeft de grote risicovolle inzet van dui-zenden boeren, vooral na de oorlog volledig onderdrukt.

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Nationale WOII oorlogsaspecten -**

De oorlogsgevolgen nader bekeken. Het is goed zich af te vragen wat de gevolgen van de oorlog zijn geweest. Schattingen zijn dat 1,5 tot 2 miljoen burgers in een totaal nieuwe situatie belandden. Dit betrof ongeveer 20% van de bevolking. De omvang: joden 140.000; zigeuners 245; Jehova's 500; tientallen homoseksuelen; bombardementslachtoffers 550.000, evacués 300.000, onderduikers 350.000 en bij de tewerkstelling 530.000. Dit is een omvang die voor een langere periode invloed had op het dagelijkse leven van de hele bevolking.

De omvang van de Nederlandse slachtoffers is vrij goed bekend: 105.000 joden; 31.000 krijgsgevangenen; 5.000 Nederlandse krijgsdienst; 31.000 vermist; 8.000 omgebracht in concentratiekampen; 3.000 bij gevechten; 3.000 op zee; 19.000 burgers door oorlogshandelingen en 25.000 ten gevolge van honger. Bij de bombardementen was Rotterdam er het ergst aan toe met 1.200 burgerslachtoffers, bijna 100.000 burgers dakloos en 24.000 woningen, 32 kerken en 2 synagogen verwoest.

Getuige het aantal missers blijkt verder dat de bombardementen van de RAF en de USAAF niet altijd even nauwkeurig waren. Ook vandaag de dag met alle moderne hulpmiddelen gaat het nog regelmatig mis. Aangaande de verwoestingen springen Arnhem, Renkum en Vlissingen er uit. In Arnhem waren zo'n 52.000 getroffen. De stad verloor 10% van de huizen, 900 waren zwaar en 1.500 licht beschadigd. De meeste burgers uit Arnhem en Renkum kwamen als evacués naar de noordelijke provincies.

Vooraf eind 1944 (met de hongerwinter) en 1945 nam het aantal zieken en sterftegevallen flink toe. De belangrijkste doodsoorzaken waren spijsverteringsziekten, hart- en vaatziekten, diarree en enteritis. De hongerwinter alleen al eiste 20.000 tot 25.000 doden. In totaal werden zo'n 530.000 burgers aan het werk gezet waarvan slechts 270.000 terugkeerden. Het aantal politieke gevangenen in ons land was ongeveer 130.000. In 1948 waren het er nog 4.800, in 1955 nog 471 en in 1960 nog 60. Bij de arrestatie en in de kampen werden 16 mensen vermoord en een veel groter aantal stierf onder onduidelijke omstandigheden. Op de een of andere wijze toch een soort uitgestelde 'bijltjesdag'?

De grote grijze massa voorkomt erger

Na de oorlog bleek dat er politiek gezien eigenlijk weinig was veranderd. Alleen de CPN ging van 7 (1937) naar 10 kamerzetels (1946). Veel personen op een hoge post (die tijdens de oorlog niet schoon waren) bleven gewoon of kregen een andere goede positie. Logisch dat verzetsmensen er fanatiek tegen protesteerden. Opvallend is verder dat het aantal echtscheidingen direct na de oorlog verdubbelde. Na de oorlog was 62% van de bevolking van mening dat de oorlog hun leven

niet veel had veranderd, dit in tegenstelling tot de Amerikanen waarvan de helft vond dat hun leven was veranderd.

Het is moeilijk vol te houden dat de economische ontwikkeling in Nederland min of meer vijf jaren stil stond. Vooral de eerste jaren floreerden duizenden bedrijven, er was een grote Duitse orderportefeuille, velen vonden werk en velen profiteerden. Naast alle materiële en immateriële schade die aan de bevolking werd toegebracht lijkt het er verder op dat velen in Nederland WOII noch de oorlog met Nederlands-Indië hebben verwerkt.

De bevolking. Tijdens WOII probeerde het merendeel van de Nederlandse bevolking eenvoudigweg te overleven. Door de vrij grote Duitse opdrachten profiteerden zeer velen van de oorlogsomstandigheden. Een grote vraag is wat er zou zijn gebeurd wanneer iedere Nederlander vanaf het begin principieel anti-Duits was geweest en overeenkomstig had gehandeld.

Na WOII heeft men in Nederland planmatig de bevolking onwetend of dom gehouden. Honderden particulieren en vooral boeren uit het hele land, waarbij Fryslân een enorme magneet was, hielpen duizenden joden, onderduikers, piloten, kinderen, evacués de oorlog door. In het algemeen waren de dagelijkse, wekelijkse, maandelijkse en jaarlijkse risico's van de boeren groter dan die van de verzetsgroepen. Tot op heden kregen de boeren in het land nooit enige erkenning, zo gaan wij met elkaar om!

Dat veroordelingen na de oorlog nodig waren zal een ieder duidelijk zijn. Hoewel het voor velen moeilijk te accepteren valt is dat men op een bepaald ogenblik weer verder moet. De langdurige gevolgen van al hetgeen vooral de nazi's en de NSB'ers hebben aangericht en wat onze leiders hebben nagelaten te doen is eigenlijk nimmer goed geëvalueerd en dus onbekend. De gevolgen van de activiteiten voor alle verzetsmensen en hun families evenmin. Er waren verhoudingsgewijs heel weinig burgers die daadwerkelijk de joden hielpen. Nazorg van oorlogsslachtoffers, verzetsmensen, oorlogsveteranen en hun families was niet bestaand en moet voor heel velen zware, langjarige persoonlijke gevolgen hebben gehad.

Gevolgen in het land. Direct na de oorlog vonden twee processen plaats, het zuiveringsproces van de NSB'ers door een zogenaamde 'zuiveringscommissie' en de inrichting van het politieke systeem door het Militaire Gezag (MG). De leiding van beide bevond zich in handen van mensen die eigenlijk zelf in de oorlog ook hadden gefaald. Ik heb dit onderwerp niet uitgezocht. Bepaalde voorbeelden maken duidelijk dat de afwegingen tot veroordelingen vaak even scheef waren als de afwegingen in de oorlog. In Nederland was tijdens de eerste jaren van de bezetting de industriële

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - Friesland in WOII perspectief -

Overzicht van onderduikelementen in Friesland					
	onderduikers	bonkaarten	joden	piloten	falsificaties
Dokkum	2.018	1.700	464	113	12.800
Stiens *	2.200	1.500	60	7	3.000
Drachten	5.800	2.550	320	220	3.100
Sneek	5.400	3.000	870	50	5.000
Leeuwarden	1.800	1.500	200	52	3.000
Totaal	17.318	10.250	1.914	442	26.900

Tabel 7. Overzicht van onderduikelementen in Friesland.

Bron: Archief Vereniging "Friesland 1940-1945"

* inclusief Franeker, Franekeradeel en Harlingen, de Franeker-regio zou rond 1.000 onderduikers hebben gekend.

productiecapaciteit gegroeid. Na de bevrijding kon deze worden aangewend voor de wederopbouw. Nederland kreeg tussen 1948 en 1952 van de VS Marshall-hulp die bestond concreet uit geld, goederen, grondstoffen en levensmiddelen. Twee keer dreigde de hulp voortijdig te eindigen. In 1949 dreigde de VS met het intrekken van de hulp naar aanleiding van de politionele acties in Nederlands-Indië. Toen de VS in 1950 de Koreaanse Oorlog tegen het communisme begon, vroeg het aan Nederland om troepen te sturen. Toen Nederland dit weigerde, dreigde de VS opnieuw de hulp op te zeggen.

Blunders en besluitvormingsfouten. De grootste blunders en/of besluitvormingsfouten in Nederland waren er vele. Ze veroorzaakten veel onnodige doden, gewonden en aanzienlijke schade. Het waren: - het niet voorbereid zijn op zetelverplaatsing, -de abominabele slechte omgang met een crisissituatie en hoe om te gaan met een eventuele vijand; - het besluit om niet meteen te capituleren tegenover een oppermacht van de bezetter; - de ruimte die door de ministers aan Wilhelmina werd gegeven; - het niet waarnemen van de verplichtingen van de ministers ten opzichte van koningin Wilhelmina; - de trage besluitvorming in de beginperiode; - het niet weerhouden van Wilhelmina om prins Bernhard als bevelhebber NBS te benoemen; - het terughoudend en afstandelijk gedrag en handelen t.o.v. de joden in het land; - de oprichting van de BS met daaronder de verzetsgroepen in het land; - het nalaten Nederland met medicamenten te verzorgen; - het oproepen tot spoorwegstaking; - het oproepen tot een totaal-sabotage in Fryslân; - het niet adequaat aansturen van de inlichtingendienst en de beambten; - de trage en slechte afhandeling van de PECR; - het in de doofpot houden van de ware toedracht na de oorlog; - het drama van het 'Englandspiel' ⁶¹; - het Market Garden debacle⁶²; - de WOII geschiedschrijving laten verrichten

door iemand uit de eigen denkrichting en eigen kring en - het overgaan tot de politionele acties vlak na de oorlog.

Fryslân in WOII perspectief

Uitgangspositie in 1940. Naast de uitgangspositie van Nederland verkeerde de provincie Fryslân om nog heel andere redenen in een niet bepaald gunstige toestand. Deze was de voorafgaande jaren door een viertal factoren veroorzaakt. De Friese landadel (de 'Adel Alquaida') had de provincie ontwricht waardoor mede het investeringsklimaat was geminimaliseerd. De CvdK en provinciebestuur verzuimden veel te veel jaren achtereen te hervormen en de infrastructuur te vernieuwen. De crisisjaren maakten nieuwe ontwikkelingen verder praktisch onmogelijk. De provincie miste de aansluiting met de internationale economische ontwikkelingen. Volgens militaire experts was Fryslân militair nauwelijks of niet verdedigbaar. In de bevrijding van Europa en Nederland speelde Fryslân een totaal ondergeschikte rol. De provincie was bij uitstek geschikt om onder te duiken.

Voor iedere organisatie zijn de organisatiestructuur, verantwoordelijkheden, taken en de strategische operationele opzet van groot belang. In Fryslân zag het er vooral tijdens de laatste acht oorlogsmaanden in alle opzichten organisatorisch niet zo best uit. Vooral in oorlogssituaties is het belangrijk een goede bevelstructuur te hebben voor een militair apparaat en net zo goed voor de toenmalige KP sabotagegroepen. Enkele publicaties geven aan dat het verzet in de provincie goed was georganiseerd. Een inkijk in het vele beschikbare archiefmateriaal bij Tresoar, het NIMH, PECR en gericht onderzoek in publicaties geven een ander beeld. Veel archiefmateriaal geeft aan dat tijdens de hele bezetting de nadruk op het illegale verzet van de diverse groepen bleef hangen.

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Friesland in WOII perspectief -**

De eindpositie van de provincie in 1945. In het kort kan men de positie van Fryslân in 1945 als volgt definiëren:

- de Friese bevolking, vooral erg veel boerenfamilies ondersteund door de gehele illegaliteit (de verzetsgroepen) en vele particulieren, hielpen zeer risicovol 'tienduizenden' mensen de oorlog door.
- de provincie is onder Canadese leiding in vier dagen tijd bevrijd waaraan veel Fransen hebben bijgedragen. De Friese BS groepen waren slechts beperkt ondersteunend doch konden alleen de provincie onmogelijk bevrijden.
- vanaf de bevrijding is in de provincie een vertekend beeld over de ware toedracht van de bezetting en het functioneren van verzet in stand gehouden. Dit werd vooral door de Friese verzetsleiding en enkele publicisten van tijdens en na de oorlog veroorzaakt.
- in vergelijking met de voorafgaande crisisperiode is het moeilijk aantoonbaar of de economische situatie in de provincie onder de Duitse bezetting heeft geleden. CvdK noch burgemeesters hadden hierop invloed.
- zoals dat in heel Nederland gebeurde, eiste de verzetsleiding in de provincie direct na de oorlog een veel grotere rol, eer en erkenning op dan hun in de praktijk toekwam, waarmee erg veel anderen zwaar werden benadeeld. De zeer belangrijke rol van de illegaliteit in de hulp aan boeren en onderduikers hebben ze laten overschaduwden door hun zeer beperkte rol van enige dagen toen ze als formele BS de wapens hanteerden.
- Met uitzondering van enige plaatselijke publicaties geven de meeste Friese publicaties een vertekend beeld over de bezettingsperiode. Over de boeren die een fundamentele rol hebben vervuld staat niets van betekenis op papier.

De ontwikkeling van Fryslân. Lang voor WOII was Fryslân in veel opzichten al van de rest van het land vervreemd. Hierbij speelden de CvdK en de Friese landadel een zeer invloedrijke en beïnvloedende rol. Om de ontwikkeling van Fryslân te begrijpen moet men eerst terug gaan in het verleden. De laatste 250 jaar geven een heel goed inzicht (*Geschiedenis van Friesland, 1750-1995*, Joh. Frieswijk, 1998). Wanneer men dit uitstekende boek goed analyserend leest en toetst op de bestuurlijke en organisatorische aspecten, komt men al snel tot de conclusie dat de leiding van de provincie een zeer ernstig probleem was. *Dit* probleem bestond al heel ver voor de oorlog. *Dit* verleden is primair gekenmerkt door meerdere fundamentele sterk beperkende factoren, namelijk: - twee zwakke CvdK's met een erg eigenzinnige, eenzijdige visie, - een zwak pro-

vinciaal bestuur met onduidelijk beleid over een te lange periode, - het ontbreken van een algehele visie, - het concentreren op een eenzijdige agrarische structuur, - het ontwikkelen van een eenzijdige waterweginfrastructuur en - het niet-reageren op veranderingen. Vooral de te lange slechte leiding van twee rijke CvdK's (van Harinxma thoe Slooten) en een tam provinciaal bestuur met vervolgens nog eens Linthorst Homan (oud-Engelandvaarder!, die eigenlijk geen commissaris wilde worden) brachten Fryslân niet wezenlijk vooruit. De vader- en zoon baronnen van Harinxma waren in totaal 67 jaar (1878-1945) aan het 'bewind'. Bestuurlijk gezien was zoiets een ramp op zich. Enerzijds omdat het besturen over zijn toppunt (er treedt dan meestal het 'Plesman-effect'⁶³ op) ging met stilstand als gevolg en anderzijds de nauw aan het koningshuis gelieerde klik van Friese 'adelijken' vooruitgang ook niet goed heeft gedaan. Bovendien een corrigerend proces bestond niet.

Mr P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten (de zoon) werd bestempeld als conservatief en door sommigen als verlicht despoot gekwalificeerd. Hij was CvdK van 1909 tot 1945 en was de grootste beperkende factor in Fryslân. Hij heeft geen wezenlijke toekomstgerichte veranderingen gebracht, blunderde door vast te houden aan eenzijdigheid en aan 'industrialisatie' geen prioriteit te geven. Hij heeft Fryslân van de rest van Nederland vervreemd (*in Fryslân*, Meindert Schroot, 2000). Echter, 36 jaar lang één man op dezelfde stoel is alleen al om problemen vragen. In 1940 blijkt bijvoorbeeld dat de Friese Statenleden andere ideeën hadden maar deze niet door konden zetten. Anderzijds kwam uit de bevolking ook geen enkele aansporing, hoe kon het ook anders met een bevolking van meer dan 60% landarbeiders en handwerkers. Tijdens de oorlog en onder de plaatselijke omstandigheden had de CvdK geen andere keus dan te schipperen. Het provincie-bestuur kon in die tijd ook weinig uitrichten. Daarna zou nog eens een periode van 25 jaar met CvdK Harry Linthorst Homan volgen, ruim 90 jaar slechts drie mensen aan het stuur! Organisatorisch gezien was dit een ramp voor de provincie.

Friesland, veel te lang bestuurlijk een ramp

De baron P.A.V. zat vastgeplakt aan zijn stoel, was als grootgrondbezitter niet afhankelijk van zijn functie, had geen visie en functioneerde alleen binnen zijn eigen kring van adellijke vrienden. Het heeft er alle blijk van dat die vroege clan niet bepaald een positieve rol heeft gespeeld. Men moet zich bijvoorbeeld voorstellen, dat rond 1910-1915 de CvdK in een riant state leefde en dat in delen van Fryslân mensen nog in plagenhutten en krotten leefden. De CvdK's rol en de Friese landadel als grootgrondbezitters in relatie tot de boeren heeft bijvoorbeeld in de crisisjaren een zeer slechte uitwer-

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief - Fryslân in WOII perspectief -

king gehad. Op een bepaald ogenblik was er een kapitaalvlucht, die voornamelijk door de Friese landadel werd veroorzaakt. De vele boeren konden met hun calvinistische instelling van die tijd daaraan ook niet veel veranderen.

Om geheel andere redenen had de CvdK al voor de crisisperiode af moeten treden of daartoe gedwongen moeten worden, met 75 jaar behoorde hij inmiddels tot het oud-meubilair. Waarom gebeurde dat eigenlijk niet?. Daarnaast is het beperkt door de Friezen zelf, die steeds een te terughoudende en conservatieve houding hadden van in de zin 'en de boer hij ploegde

**Wiegel en Nijpels doen in 20 jaar meer voor
Fryslân dan hun voorgangers in 92 jaar**

voort'. In Fryslân wilde men ook niet anders dan een 'aparte' provincie blijven. De zware christelijke druk naar buiten toe, inclusief dat de Friezen door de jaren heen een 'tenen-krommend' volgzzaam volkje zijn geweest, zijn hier voorbeelden van. Echter, hoe konden zij ook anders, hadden ze een keuze?

De bovengenoemde ontwikkeling werd niet of nauwelijks beïnvloed door de Duitse bezetting, het maakte Fryslân niet beter, maar afgezien van de vele oorlogsdoden ook niet veel slechter. Indien de Duitse bezetting niet had plaatsgevonden was de toekomstontwikkeling ook niet gebeurd. Hierbij moet men tevens vaststellen dat het belang van Fryslân in Nederland erg beperkt was. Op geen enkele wijze staat de provincie op de kaart. Evenals in heel Nederland moet Fryslân tijdens de eerste oorlogsjaren van de gunstige economische ontwikkeling hebben geprofiteerd. Dit alles valt net als overal in het grote 'grijze' gebied. Men moet zich voorstellen dat Fryslân ten opzichte van de andere Nederlandse provincies eens meer welvarend was dan de andere provincies. Dit verdween vooral door die eenzijdige structuur. Gedurende verschillende perioden verlieten veel jongeren in een vruchtbare leeftijd Fryslân waardoor ook de bevolkingstoename terug liep. Meer dan de helft van de inwoners was laag opgeleid (meest mensen in de agrarische sector), waarvan logischerwijs in die tijd nauwelijks initiatief was te verwachten. Waarom zouden grotere ondernemingen, grotere werkgevers onder deze omstandigheden naar Fryslân komen of er blijven? Welke ruimte was er voor entrepreneurs, het was beter om weg te gaan of er niet heen te gaan. Geen wonder dat de provincie als 'dicht geplakt met kranten' werd afgeschilderd. Toen krachtigere bestuurders als Hans Wiegel (1982-1994) en Ed Nijpels (1999-2008) kwamen was het leed al geschied en bestonden die mogelijkheden tot aanpassing en modernisering nog maar in beperkte mate.

Fryslân militair. Net als de provincie Brabant was Fryslân militair-strategisch moeilijk te verdedigen. Dat bleek ook meteen toen de bezetter Fryslân in geen tijd doorliep tot de Wons-stelling. Koningin Wilhelmina weigerde de door de Duitsers verlangde overgave met als gevolg aan beide zijden doden, onnodige doden. De Wons-stelling aan de kop van de Afsluitdijk, zo is gebleken, stelde militair gezien eigenlijk ook niets voor. De provincie lag min of meer geïsoleerd, had behalve vliegveld Leeuwarden en naderhand de V1 (Vergeltung)-installaties vanuit militair standpunt nauwelijks of geen strategische betekenis. Militair gezien was alleen de vliegbasis Leeuwarden van belang, zowel in het begin als aan het eind van de oorlog.

Tijdens de bezettingsperiode kon men om drie redenen in Fryslân eigenlijk weinig uitrichten. Ten eerste kon men van de conservatieve en ook onder Duitse curatele staande CvdK (hij zat al van 1909 op die stoel) totaal

**Fryslân militair-strategisch
erg moeilijk verdedigbaar**

niets verwachten, ten tweede stond de hele provincie bestuurlijk eveneens onder curatele en ten derde liet de Nederlandse regering het behoorlijk afweten. De Duitsers hadden evenwel in de provincie een enorme verdedigingslinie opgebouwd. Mensen uit het verzet zorgden begin 1944 er voor dat de plannen in tekeningen in Londen terecht kwamen.

Magneet en paradijs voor onderduikers. De provincie Fryslân was door het type landschap, de specifieke bewoning en de ligging een ware magneet voor onderduikers. De omvang er van wordt duidelijk in tabel 7. De provincie had veel water, vaarten, sloten en meren. Er waren nog veel gebieden geheel niet ontsloten, er waren nog veel boerderijen waar geen auto op het erf kon komen. Bij veel boeren moest de melk nog met een praam worden afgehaald, tot ver na de oorlog zelfs. Ideaal dus voor onderduikers (*Onderduiker in het hart van Fryslân, september 1944-april 1945*; Roelof Horr us de Haas, 2004). Een omvangrijke organisatie was nodig om ze allen te verzorgen, onderduikadressen te vinden en om bonkaarten, valse paspoorten en papieren (tabel 7) aan te maken. Naast de onderduikers was er een enorme toevloed van evacués. Om de onderduikers onder te brengen waren particulieren vooral boeren nodig, erg veel boeren. Verder was de provincie belangrijk voor de voedselvoorziening voor de plaatselijke bevolking, maar ook voor de bezetter.

Het Friese verzet in perspectief. Tegenstrijdige

**Fries verzet lijkt meegesleept
in onnodige, zinloze sabotagespiraal**

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Friesland in WOII perspectief -**

uitspraken, een vermeende vreemde gang van zaken bij verzetsoperaties, duidelijke organisatorische en operationele problemen bij de BS verzetsgroepen, verdachte voorvallen met dodelijke afloop, nalatende erkenning van grootschalige hulp aan onderduikers maken het wenselijk om het verzet in Fryslân proberen te overzien en te beoordelen op hun toenmalig functioneren. Trachten de ware toedracht in te schatten. Vrijwel zeker is dat alle betrokkenen uit overtuiging en te goeder trouw handelden. Er is door velen veel goeds gepresteerd doch de werkelijkheid en ware toedracht van veel zaken waren toch anders dan nog steeds wordt verkondigd.

Gedurende de bezettingstijd was verzet door de burgers in Fryslân niet alleen heel divers, de verzetsactiviteiten doorliepen een ontwikkeling waarbij in de eerste drie tot vier jaar van de oorlog nauwelijks iets gebeurde, via overvallen op distributiekantoren tot in de korte eindfase de escalatie van de militair gerichte BS sabotage en gevechtshandelingen. Er bestonden bovendien verschillende vormen van verzet, de KP sabotagegroepen waren beslist niet de enige. De kleine groep van individuen, particulieren, bedrijven en instellingen pleegde verzet op eigen initiatief en had geen organisatie nodig. Ieder handelde naar eigen inzicht en ervaring. Men hielp joden, mensen die gezocht werden en militairen onderduiken of men hielp op andere wijze door kinderen of evacués op te nemen. Men hielp bij het vervalsen van bonkaarten en papieren, bij het maken van illegale krantjes en geheim bezorgen ervan of gewoon mensen te helpen bij dagelijkse beslommeringen. In het algemeen was van deze groep mensen tijdens de oorlog weinig bekend. Doorgaans beschikte deze groep niet over wapens. Het risico dat ze dagelijks met de hele familie liepen was erg hoog, vooral toen het standrecht werd ingevoerd. In meerdere gevallen kwam pas vele jaren na de oorlog naar buiten wat men had gedaan. Het aantal betrokkenen liep naar schatting in de duizenden (tabel 7). De erg grote groep van hulpvaardige boeren handelde ieder naar eigen inzicht, opvatting en handelwijze. Het aantal boeren liep in de duizenden. Het aantal mensen dat door de boeren geholpen werd met onderduiken of door eten, melk en graan te verstrekken, liep in de tienduizenden. De meeste helpers en de geholpenen kwamen levend de oorlog door. Het aantal onderduikers dat op of rond de boerderij verbleef varieerde van enkele tot vijftien en bij sommige boeren tot wel dertig onderduikers. Het

de dreiging er voor; - verraad uit de directe leefomgeving, de kinderen of uit de onderduikersgeledingen en - het onverwacht voorbijkomen van de bezetter voor voedsel of paarden. Het risico dat de boerenfamilies dagelijks over een langere periode liepen was dan ook aanzienlijk. Ze stonden dagelijks onder enorme stress. Naar buiten treden was onder de omstandigheden ongewenst. Tijdens de oorlog zou het de bedreiging hebben vergroot en na de oorlog was men (te) bescheiden.

De verschillende, zogenaamd georganiseerde verzetsorganisaties in de provincie functioneerden in het begin groepsgewijs vrijwel geheel zelfstandig maar hadden naderhand in de laatste fase van de oorlog leiding, een organisatie en coördinatie hard nodig. Met het toenemen van de onderduikers steeg automatisch - de behoefte aan het zoeken naar onderduikadressen; - het onderbrengen en verplaatsen van de onderduikers en piloten; - het organiseren van bonkaarten, - het vervalsen van documenten en - de broodnodige gehele verzorging er rondom heen. Hierbij speelden de verschillende verzetsgroepen een erg belangrijke rol waarbij vooral de overvallen op distributiekantoren de onvermijdelijke publieke aandacht kregen. Ogen-schijnlijk was men in het begin met LO's, OD's, enz. goed georganiseerd.

De Friese KP sabotagegroepen doorliepen in de laatste oorlogsmaanden drie geheel verschillende fasen. De eerste fase was door de Friese verzetsleiding zelf georkestreerd en betrof de geheel willekeurige, eenzijdige sabotage-aanpak. De tweede fase betrof een totaalsabotage onder de militaire BS vlag die door bevelhebber prins Bernhard blijkbaar als noodzakelijk werd beoordeeld. In archiefmateriaal treft men niets aan over de argumentatie. De derde fase betrof de ongecoördineerde gevechtssituaties en hulp aan de Canadezen tijdens de laatste vijf tot zeven dagen van de oorlog in de provincie. Het aantal leden bij de verzetsorganisaties betrof naar schatting hooguit 2.000, het aantal mensen, dat in de tien Friese verzetsdistricten in de BS de wapens hanteerde was, hooguit 500. Geen vergelijk en geen partij ten opzichte van de rond 8.000 resterende, veel beter bewapende en meer ervaren Duitse troepen. Voor de zwaarbewapende Canadezen waren deze resterende, gedemoraliseerde Duitsers, deels te voet, per fiets, per paard en deels gemotoriseerd, totaal geen partij meer.

Pas vanaf de tweede helft van 1943 vonden door de hele provincie erg veel acties van verzet plaats. Het waren vooral de lokale verzetsgroepen. Ze werkten onafhankelijk van elkaar en coördinatie was nauwelijks nodig. De boeren kregen onderduikers letterlijk aangeleverd door de individuele verzetsgroepen. De

Verzet van erg zinvolle ondersteuning naar zinloze overvallen en sabotage

aantal problemen dat zich hierbij voordeed was niet gering: - doorgaans moeilijke financiële situaties; - het herbergen van mensen zelf dat niet mocht opvallen; - behoefte aan bonkaarten; - de regelmatige razzia's en

Argumentatie bij alle besluiten ontbreekt standaard in Nederland

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief
- Friesland in WOII perspectief -

Overzicht inschatting van omvang / ernst van de oorlogsactiviteiten in Friesland								
	1940	1941	1942 x / y	1943 x / y	1944 x / y	1945 4 mnd	# acties ¹⁾ over .... mnd'n	aantal/mnd ^{3) 1)}
1 Jodenvervolging ^{a)}	8	2	3	1	-	-	14 op 38 ¹⁾	2,7
2 rantsoenering ^{a)}	5	11	14	7	-	-	37 op 38 ¹⁾	0,97
3 onderdrukking ^{a)}	5	7	12	26	1 / 7	4	62 op 60 ¹⁾	1,0
4 overval / kraak ^{b)}	-	-	0 / 3	1 / 9	6 / 6	3	28 op 36 ¹⁾	0,8
5 verzetsacties ^{b)} in Franeker regio ²⁾	-	-	-	17	14 / 7	5	43 op 24 ¹⁾ 7 op 24 ¹⁾	1,8 0,3
6 vergeldingsacties ^{a)}	2	3	6	17	19 / 15	7	69 op 60 ¹⁾	1,2
7 verraad ^{c)}	-	-	-	0 / 6	3 / 4	3	16 op 19 ¹⁾	0,84
8 Veemgericht	-	-	-	0 / 2	1 / 5	2	10 op 24 ¹⁾	0,4
9 razzia's ^{a)}	-	-	-	9	10 / 21	7	47 op 24 ¹⁾	2,0
10 arrestaties	1	1	6 / 6	7 / 12	9 / 10	10	60 op 60 ¹⁾	1,0
aantal acties door bezetter	20	23	35	60	73	18	229 op 60	3,8
aantal acties door NBS	-	-	3	31	40	10	84 op 40	2,1

Tabel 8. Overzicht inschatting omvang/ernst van de oorlogsactiviteiten in Friesland.

^{a)} acties door Duitsers begaan; ^{b)} acties door Fries verzet/BS begaan; ^{c)} acties door NSB'ers en collaborateurs begaan;

¹⁾ aantal acties over ... maanden; ²⁾ de verzetsacties uit de Franeker regio zijn in het totaal van Friesland opgenomen; ³⁾ geeft bij benadering het aantal acties per maand weer; x / y betreft 1ste resp. 2de halfjaar.

verzetsgroepen zaten dus in de 'drivers seat'. Echter de positie van de boeren was dusdanig dat verzetsgroepen niets konden uitrichten wanneer de boeren niet wilden meewerken. Wanneer een boer eenmaal mee deed was hij afhankelijk geworden van de verzetsmensen. De situatie veranderde vanaf 8 juni 1944 toen koningin Wilhelmina ocriep om het verzet, vooral de bestaande illegale verzetsgroepen, te coördineren. In praktische zin gemakkelijker gezegd dan gedaan. Op 3 september 1944 werd vervolgens de BS opgericht waarmee nog eens drie kostbare maanden verloren waren gegaan. Het is belangrijk te weten dat de BS bij die oprichting formeel (in overleg overigens met het AHC) tot een militaire organisatie was geworden met als bevelvoerder prins Bernhard. De prins stond onder bevel van de geallieerden. De Nederlandse regering was daarna niet meer verantwoordelijk voor de BS. De BS waren formeel gevechtstroepen geworden en de verantwoordelijkheden waren duidelijk (*Parlementaire Enquête Commissie Regeringsbeleid 1940-1945*; deel 7AB pp 364, 1956). Tot ver in 1945 bleef de leiding van het Friese verzet sterk verdeeld (*Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 10A, 2de helft,

Loe de Jong). In zeven maanden (van juni 1944 tot eind januari 1945) bleek het Friese verzet niet in staat zich organisatorisch te enigen.

Vanaf de tweede helft van 1944 tot ver in 1945 zag de praktische situatie met de gezamenlijke verzetsgroepen er in de provincie niet erg rooskleurig uit. Erg veel essentiële zaken kwamen tezamen, veel te veel. Zo valt te concluderen uit het Tresoor- en NIMH-archiefmateriaal. Er speelde in deze belangrijke periode vanaf augustus/september 1944 een combinatie van wel erg veel negatieve factoren: - het min of meer gedwongen weggaan en fusillieren van leider Krijn van der Helm (begin augustus en 25 augustus 1944, commies bij de belastingen); - twee derde van de Friese KP die met de leider Piet Oberman (houthandelaar) naar Overijssel gingen (11 september 1944); - de intriges/problematiek rond Esmée van Eeghen, - het vertrek van leider Wijbenga (boekhouderaar) in de kritische periode (7 oktober 1944); - het tijd vretende organiseren, voorbereiden en uitvoeren van de overval in Leeuwarden (8 december 1944); - onderlinge onenigheid en meningsverschillen (12 december 1944, Warga); - de niet-Friese BS districtleider reserve-kapitein Arie Meijer; -

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Friesland in WOII perspectief -**

te veel instanties (LO, OD, KP, RVV, NC en het Trio) met ieder zijn eigen inzichten; - OD's die een eigen weg wilden gaan; - de geloofsaspecten tussen de groepen; - de constatering in de gewestelijke Friese leiding dat 'sabotage' nog het enige middel tegen de bezetter was met daarbij het ernstige verzuim consequenties te trekken uit die overgang naar sabotage (andere ideeën van toenmalige insiders hadden geen plek); - het geven van dubbelzinnige sabotage-opdrachten; - het eveneens zeer ernstige verzuim van de gewestelijke leiding om consequenties te trekken uit hun nieuwe militaire BS status; - conflicten over de leiding tussen de drie noordelijke provincies; - de heftige discussie om geen officieren (in dit geval Meijer) toe te laten en niet op de laatste plaats, - de primitieve logistiek hoofdzakelijk per fiets en - de slechte praktische onderlinge communicatie in die tijd.

Het voorgaande geeft aan dat er gewoon nauwelijks sprake kon zijn leiderschap en al helemaal niet van een strategie in de toenmalige kritische fase van de oorlog. Het geeft ook blijk dat er een erg groot gebrek aan kennis, kunde en ervaring bestond. De gehele Friese leiding was eigenlijk ontregeld of beter gezegd bestond in wezen niet. Men kan hier gerust stellen dat men de zaak niet in de hand had. De Friese verzetsliteratuur vermeldt dat het Friese verzet goed was georganiseerd, beter dan in andere provincies. Het moge waar zijn dat het beter was dan in andere provincies. Ook meent men dat de sabotage begin april 1945 goed was georganiseerd. De feiten spreken echter niet van een goede organisatie.

Het gevolg hiervan was o.a. dat het onder deze omstandigheden praktisch onmogelijke was om het verzet aan te sturen. De gewestelijke leiding was regelmatig onbereikbaar, zo beklagden verschillende districten zich. Het sleepte zich tot ver in 1945 voort zoals blijkt uit twee documenten door een anonieme deskundige rapporteur (*Toestand NBS Noord. (Gron. Friesl. Drente). E 1068/45 23-1-45*) in de archieven bij het NIMH in Den Haag. Hierin worden een aantal organisatorische misstanden gerapporteerd als: - samenwerking gaat niet van harte; - slechte samenwerking LO, NC en NSF; - bij de KP geen militaire kennis; - bij de leiding geen ervaring met de illegaliteit; - slechte prioriteitsstelling; - OD/KP verschillen; - van de BS gaat geen kracht uit; - mentaliteitsverschillen tussen de bemanningen; - een geconstateerde overschatting van eigen doen en kunnen en - geen beleid ten aanzien van aanvallen op de SD, de Landwacht, Gestapo en hulp aan de geallieerden. Daarnaast was de hele leiding van de BS in Groningen opgerold.

In de praktijk is het onder normale omstandigheden echt niet eenvoudig om van onafhankelijke, zelfstandige groepen vrij plotseling en op korte termijn een goed georganiseerd, geolied en functionerend orgaan te ma-

ken. Met alle beperkingen van de vier jaar durende oorlog en de voornoemde plaatselijke problemen was het praktisch totaal onmogelijk. Het kan dan ook niet anders dan dat de erg problematische organisatorische situatie niet een positieve uitwerking had op de dagelijkse operationele activiteiten in de provincie. Van een echt operationeel en geoefend militair apparaat kon onmogelijk sprake zijn en dat was het ook niet.

De gewestelijke Friese leiding concludeerde in die periode dat de enige optie van verweer tegen de bezetter 'sabotage' was. Over het wat, het hoe en even-tuele potentiële gevolgen werden geen consequenties getrokken, laat staan dat ze naar de districten gecommuniceerd werden. Het puur 'sabotagedenken' sijpelde op de een of andere wijze door naar de diverse groepen. Op dezelfde wijze blijkt dat ook bij de overgang tot de militaire BS geen operationele gevolgen van

**Leiding Fries verzet
onderkent de echte werkelijkheid niet (meer)**

bovenaf (van prins Bernhard noch van de gewestelijke leiding) werden vastgesteld, gecommuniceerd al helemaal niet. Het werd aan de districtleiders overgelaten. In praktische zin was het Friese verzet organisatorisch gezien in de eerste fase blijven steken. Een sprekend voorbeeld hiervan is de behandeling van het voorval-Sinnema. Daarnaast waren de onderste echelons geheel onwetend. De verantwoordelijkheid voor alles bleef niettemin op het hoogste leiding-gevende niveau liggen. Primair bij prins Bernhard en met de kennis van toen kon men van de gewestelijke leiding nauwelijks verwachten hoe zij daarmee in de praktijk om moesten gaan. Was hun verantwoordelijkheid daarmee weg? Al met al kan men stellen dat het organisatorische niet best was gesteld en ook dat de volledig ondoordachte sabotage een totaal slechte aanpak was, een aanpak die vooral levens uit eigen kring veroorzaakte. Voor die tijd betekende het voor de leiding dat ze eigenlijk geen notie hadden waarmee ze bezig waren. De verzets-leiding en de verzetsleden waren niet voor hun sabotagetaak en niet voor hun militaire BS functie opgeleid en berekend. Ze hadden er ook geen notie van dat voor de geallieerden hun sabotagebijdrage van totaal ondergeschikt belang was. In een paar gevallen wordt uit plaatselijke geschriften duidelijk dat bij enkele verzetsgroepen het idee van 'Duitsers pesten' of 'het de Duitsers moeilijk maken' heerste, waarbij men de werkelijkheid volledig uit het oog had verloren. In die

**Fries verzet lijkt door zinloze sabotage
en adrenaline gedreven**

tijd werden elders in het land de verzetsmensen door burgers als 'outlaws' en 'cowboys' betiteld of anderszins

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Friesland in WOII perspectief -**

sterk gekritiseerd. De sabotagegroepen werden door het formele BS-instituut in die militaire taak geforceerd. Ze gingen om verschillende redenen in de fout. In grote lijnen konden ze, de verzetsmensen, alleen maar in de fout gaan. Het Friese verzet lijkt ongewild in een sabotagespiraal te zijn meegesleurd. Vooral in Fryslân kwamen veel van die groepen en individuen in de laatste maanden van de oorlog in zwaar weer toen ze formeel tot een militaire organisatie werden verheven. De succesvolle overval op het huis van bewaring om maten te bevrijden was een enorme opsteker voor het verzet in Fryslân. Het was echter geenszins een bewijs dat men goed georganiseerd was.

Door dit alles heen speelde de rol van de gereformeerde schoolmeester/boekhouder/leider Wijbenga (hij was toen 32 jaar). Het lijkt er op dat hij als leider in de kritische fase van de oorlog in de provincie een belemmerende rol vervulde. Bij al die ernstige problemen die er waren verliet hij als 'leider' namelijk de provincie waarbij als argument werd gebruikt 'om de Duitse verdedigingswerken en troepeninformatie aan prins Bernhard door te geven'. In praktische zin verliet hij als kapitein het schip in zwaar weer. Ten eerste had hij zelf niet weg moeten gaan en een 'tweede man' moeten sturen. Als Wijbenga al een leider was dan is hij voor zijn verantwoordelijkheid weggelopen en illustreerde hij gelijktijdig dat ook hij totaal geen notie had hoe de vlag erbij hing. Ten tweede blijkt uit de archieven dat de Duitse verdedigingswerken en troepeninformatie bij de geallieerden al maanden er voor uiterst gedetailleerd bekend waren. Het zou ook kunnen zijn dat door de Esmée-affaire Wijbenga zelf in gevaar was gekomen maar waarom beschreef hij dat dan niet na de oorlog. Later duikt Wijbenga ineens als beïnvloedend vertegenwoordiger in het MG op en blijkt nog weer later dat hij tot de (ontzenuwde) mytheclan van prins Bernhard behoorde. Een ieder moet hieruit zelf maar conclusies trekken. In de drie boeken die hij naderhand over het verzet schreef kende hij zichzelf een leidersrol toe. In zijn drie boeken komt echter het organisatorische totaal niet uit de verf.

**Duitsers lopen de provincie in 1 dag door;
de Canadezen bevrijden deze in 6 dagen!**

Wat het verzet in de provincie sterk op de voorgrond bracht waren 'alleen' de KP sabotagegroepen. Het betrof eigenlijk slechts de laatste maanden van de oorlog en vooral de zes dagen tussen 11 april 1945 en 17 april, de bevrijding van de provincie. De Canadezen stonden vanaf 8 april 1944 aan de provinciegrens. Franse parachutisten landden achter de Duitse linies, een totaalsabotage werd verordineerd, veel bruggen werden deels door de verzetsgroepen zelf en deels

terugtrekkende Duitsers onklaar gemaakt of opgeblazen. De Canadezen volgden een duidelijk aan-valsstrategie om de provincie te bevrijden. De Duitsers waren op de vlucht richting Harlingen en Lemmer. Richting Groningen ging al niet meer. De verzets-groepen hadden geen duidelijk strategie of plan anders dan te saboteren, waarbij de moordende, bedreigende, verkleinde SD werd genegeerd. Automatisch werden de plaatselijke sabotagegroepen in hun eigen regio strategisch ingesloten en kwamen min of meer willekeurig in gevecht met de bezetter wanneer ze elkaar op hun pad tegen kwamen. Centrale coördinatie en aansturing bestond niet. Regelmatig moesten de Canadezen met hun zwaar materieel de BS'ers te hulp komen. Het optrekken van de Canadezen bepaalde in belangrijke mate het verloop van de bevrijding. Van prins Bernhard was niets te bekennen. De meeste BS'ers kwamen om door fusillades naar aanleiding van voorafgaande sabotage en niet door directe gevechtshandelingen. Sabotage zoals men die in de voorgaande maanden ook had verricht met als standaard gevolg het ombrengen door de SD van eigen verzetsmensen. Er vonden hooguit zes of zeven gevechtshandelingen tussen de incidentele KP sabotagegroepen en terugtrekkende Duitsers plaats. In de provincie vonden nergens gevechten plaats tussen gezamenlijke verzetsgroepen en Duitsers. Logistiek was dat ook onmogelijk geworden. Prins Bernhard was nergens te bekennen. De als leider benoemde Piet Oberman was als tweede man onderweg naar Dokkum. Een situatie als bij een brand waarbij de brandweer-commandant staat te blussen in plaats van leiding te geven. De ergste gevechten vonden op de laatste dagen plaats bij Pingjum, Makkum en Harlingen.

Onder deze omstandigheden was het geheel onmogelijk voor het Friese verzet dat zij Fryslân hebben bevrijd, bovendien waren zij daartoe niet in staat. Dat was onmogelijk door gebrek aan eenduidige goede leiding, militaire ervaring en de juiste bewapening. Bovendien waren ze geheel ondergeschikt in omvang ten opzichte van de bezetter. Fryslân werd door de Canadezen bevrijd met her en der enige verspreide hulp van Friese verzetsgroepen.

Het verzet in Fryslân overspeelde in praktische zin zijn hand door van de zo broodnodige, langdurige hulp aan mensen naar zinloze, een paar dagen durende sabotage over te stappen. Uit het laatste putten ze hun 'succes', brachten het in de openbaarheid, huldten zich vervolgens weloverwogen in zwijgen daarbij de duizenden

**Leiding Fries verzet overspeelt zijn hand
bij sabotage en militaire acties**

andere verzetsmensen genadeloos negerend en

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Friesland in WOII perspectief -**

afstraffend. De onderste echelons hadden hieraan part noch deel. Meerdere BS'ers slepen er direct na de oorlog vervolgens een goede baan uit.

De meeste doden in de provincie vielen onder BS'ers door sabotageacties die mensen uit eigen kring zelf hadden veroorzaakt. Zoals overal in Europa vochten de Duitsers in strikte opdracht tot het bittere einde waarbij geen enkele generaal de 'common sense' had te capituleren en honderden eigen mensen het leven te besparen. 'Een beetje veel dom'. De materiële schade werd voornamelijk in de laatste maanden veroorzaakt, deels door de bezetter en deels door de BS. Alleen al 80 bruggen waren onbruikbaar geworden of behoefden herstel.

Friesland tijdens de bezetting. Met uitzondering van het verzet van het personeel van 'de inrichting' in Franeker werden de joden op 17 december 1941 probleemloos uit Friesland gedeporteerd. Een belangrijk deel van de Friese bevolking (boeren, particulieren en verzet) hielp erg veel mensen de oorlog door. De keerzijde van de medaille was de hoge tol die de bevolking daarvoor betaalde. Door de magneetfunctie voor onderduikers werd verzet aangewakkerd en vielen er veel doden. Het verzet werd vooral in de laatste fase door onervarenheid meegesleept in een zinloos sabotageproces. Als gezegd kwamen zo' 290 mensen om, verbonden aan verzets-handelingen.

De gunstige situatie van de provincie had tot gevolg dat het versterkt onderduikers aantrok die vervolgens ondergebracht moesten worden. Ze moesten eten en waren er onder het benarde Duitse regime bonkaarten, persoonsbewijzen, e.d. nodig. Het ontstaan van de illegaliteit, de ondergrondse en later het gewapende verzet slopen er als het ware langzaam in. De verstopte onderduikers en de noodzakelijke overvallen door het verzet op distributiekantoren lokten weer reacties van de Duitsers uit, die een behoorlijk functionerend opsporingsapparaat hadden. Het ene lokte dus het andere uit (tabel 2). De chronologie van Friesland van september 1944 tot mei 1945 laat zien dat door de hele provincie bijna dagelijks wel iets ernstigs gaande was. Het aantal steden en dorpen waar iets gebeurde, was erg groot. Deze gang van zaken legde een enorm beslag op het dagelijkse leven van de burgers, de boeren en individuen, waar onderduikers ondergebracht waren, maar ook bij de verzetsmensen en hun families. In Friesland komen ongeveer 288 Friese burgers en voornamelijk verzetsmensen om (*Friesland annis domini 1940-1945*, drs Y.N. Ypma, 1953 en zie ook tabel 2).

De overval op de Leeuwarder gevangenis was spectaculair en trok volop de aandacht. De film is sterk geromantiseerd. Dat er een andere kant van de medaille

was blijkt uit het feit dat één van de bevrijders nooit weer een voet in de provincie heeft willen zetten. Verder stond de provincie niet of nauwelijks op de landkaart en komt buiten de provincie in publicaties nauwelijks voor. Er is moeilijk een andere redenering te vinden. Het lijkt er erg op dat het Friese verzet, zonder het zich bewust te zijn, is meegesleept in de strategisch onnodige sabotage-opdracht.

Hulp aan mensen. Door de hele provincie is op verschillende manieren op vrij grote schaal hulp aan mensen en groepen geboden. Het gebeurde op individuele wijze aan joden en aan mensen die voedsel nodig hadden, het verstrekken van een onderduikadres, het fungeren als pleeggezin voor Limburgers en Gelderlanders, kinderen uit het westen en aan degenen die gewoon langskwamen.

Duizenden boeren in Friesland waren het die duizenden mensen de oorlog door sleepten. Friese boeren kregen nimmer erkenning voor hun risicovol werk. Behoudens vermeldingen in enkele plaatselijke publicaties is over de gang van zaken bij boeren weinig bekend. Erkenning was echt een uitzondering. Het is te verwachten dat bij veel boeren, die zich jaren achtereen voor duizenden onderduikers en evacués hebben ingezet, een wel erg wrang gevoel is achterbleven. De joden in Friesland zijn praktisch geruisloos gedeporteerd; behoudens enkele burgers is noch door de joden zelf, noch door de CvdK, noch door burgemeesters enige hulp geboden. Friese verzetsgroepen boden hulp aan joden wanneer ze onderduikadressen zochten.

De Friese bevolking en meten met twee maten. Dat veroordelingen na de oorlog nodig waren zal een ieder duidelijk zijn. Hoewel het voor velen moeilijk te accepteren valt is dat men op een bepaald ogenblik weer verder moet. Wat niemand duidelijk valt te maken is het volgende voorbeeld. Een jonge goed uitziende vrouw van ongeveer 25 jaar uit Franeker krijgt een kind van een Duitse soldaat. Noch zij, noch haar ouders waren NSB'er. Na de oorlog werd ze veroordeeld in een tribunaal. prins Bernhard, ongeveer 25 jaar, lid van de SA, de Ritter SS, de SDAP wordt even wit gewassen. Aan het eind van de oorlog helpt hij nog een vriendje met een slecht nazi-verleden de gevangenis uit. Praktisch de hele Nederlandse ambtenaren top had 'vuile' hadden, de meesten kwamen in hun oude positie terug.

Fouten waren opgelegd pandoer. Verzetsmensen argumenteren dat men achteraf geen oordeel mag vellen omdat men er niet bij is geweest. Met deze redenering blijft de waarheid in de doofpot en kan de historicus wel inpakken. Het moet nog eens worden herhaald dat alle mensen die zich voor de mens, de oorlog of het verzet hebben ingezet het hoogste respect verdienen. Met de kennis en wijsheid achteraf is het altijd erg gemakkelijk om te oordelen. Aan de andere kant is het beslist niet zo dat men in die tijd alles goed heeft gedaan.

**Friese boerin in oorlogstijd:
"Hitler betaalt beter dan Wilhelmina"**

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief **- Friesland in WOII perspectief -**

Regeringsleiders niet, generaals niet, burgers niet en ook verzetsmensen niet.

Het is erg zinvol om hier duidelijk te maken dat vooral verzetsmensen menselijkerwijs wel fouten moesten maken. Kort door de bocht geformuleerd moet men stellen dat ze per definitie alles tegen hadden om onder hun specifieke oorlogsomstandigheden alles goed te doen. Doorgaans hadden ze niet de elementaire kennis en vaardigheden. Ze waren jong, hadden een beperkte opleiding, geen leiderservaring, geen militaire opleiding, geen oorlogservaring, geen ervaring met crisisbeheer en besluitvormingsprocessen. Groeps- en plaatselijke leiders hadden dat ook niet en dan kan men alleen op de onvermijdelijke fouten wachten. In die tijd waren veel verzetsmensen zich daar niet van bewust. Eigenlijk waren ze niet voor hun sabotagetaak berekend en opgeleid. Daarnaast werden ze door het formele militaire instituut BS in die taak geforceerd. Ze hadden er ook geen notie van dat hun bijdrage van totaal ondergeschikt belang was. In grote lijnen konden ze, de verzetsmensen alleen maar in de fout gaan.

Onder oorlogsomstandigheden en in crisissituaties is het voor iedere besluitvormer vaak erg moeilijk het goede besluit te nemen. Verkeerde, onvolledige, verdraaide 'input' of verkeerd inzicht kunnen veroorzaken dat het besluit fout uitpakt. Het kan echter ook bij de besluitvormer zelf liggen door onervarenheid, niet om kunnen gaan met stress of crisis-situaties, niet opgeleid

Fouten bij Fries verzet zijn opgelegd pandoer

zijn voor dergelijke situaties, enz. Wanneer een militair of verzetsman een opdracht krijgt van een meerdere kan hij onwetend worden meegesleept in een foutief besluitvormingsproces. De Nederlandse regeringen, Churchill, Hitler, Stalin, generaals, bevelvoerders, commandanten, enz. maakten ondanks hun opleiding grove besluitvormingsfouten die veel mensenlevens hebben gekost.

De eerste Silbertanne-moord⁶⁴ als geregistreerde moord vond plaats in september 1943 in Meppel plaats en de laatste in september 1944. Fryslân kende twee van deze moorden, één in november 1943 en één in mei 1944 in Appelscha. Op 4 mei 2009 geeft de Nederlandse verzetsman Gerrit Gunnink van de KP Meppel openheid van zaken over de laatste moord. Hij doet dit in het Nederlandse tv-programma 'Nooit meer laf'. Het gaat om het fusilleren van meester Lok uit Appelscha. Bovendien komt de moord op de vermeende verrader Pieter Hoppen uit Rotterdam aan de orde. De familie van deze laatste heeft 65 jaar in onzekerheid geleefd over zijn lot. Meerdere nog levende oud-verzetsmensen vallen over Gunnink heen.

De bevrijding. Op geen enkele wijze is aantoonbaar dat de provincie werd bevrijd door de Friese BS. Overigens had het hele Friese verzet niet bestaan en niet kunnen bestaan zonder de boeren, hetgeen het belang van de boeren (en op beperkte schaal de particulieren) duidelijk maakt. Bij naar schatting 17.000 Friese boeren maakt tabel 7 hun belang duidelijk. Helaas wordt dit nog steeds verzwegen. Hiermee heeft het Friese verzet zich zelf naast hun zwijgen enorm benadeeld, gediscredeerd.

Op aandringen van het Friese verzet en de zuiveringscommissie 'moest' de laatste CvdK aftreden met als argumentatie dat hij tijdens de oorlog *'te weinig zou hebben gedaan'* en *'niet doortastend genoeg was geweest'*. Op zich was dit natuurlijk een belachelijke redenering en situatie. De commissie-Scholten en Van Boeijen (de vertegenwoordigers van de Nederlandse regering in de zuiveringscommissie) beschuldigden de CvdK met argumenten die op hen zelf ook van toepassing waren. Dezelfde argumenten waren ook op het Friese verzet van toepassing. Overigens komen in de parlementaire enquête (deel 6AB, pg. 235/236) diverse activiteiten ten behoeve van het Nederlandse volk voor die door de Friese CvdK werden georganiseerd maar niet werden gehonoreerd.

Uit publicaties valt te herleiden dat Wijbenga door zijn positie in het verzet en de verkregen MG relatie met erg vage algemene argumenten de loopbaan van de CvdK mede deed beëindigen. Argumenten die overigens ook op hem van toepassing waren. Naderhand bleek uit het PECR-onderzoek dat de CvdK wel degelijk acties had ondernomen. De CvdK had om andere redenen ook moeten aftreden maar dat is een geheel andere zaak.

Blunders en besluitvormingsfouten in Fryslân. In de provincie moet men constateren dat er een aantal blunders of ernstige besluitvormingsfouten hebben plaats gevonden, die ernstige menselijke gevolgen hebben gehad.

1. Fryslân heeft veel, veel te lang dezelfde conservatieve leiders gehad, dat zeer langdurige, slechte economische gevolgen voor de provincie heeft gehad en nog heeft. Het provinciebestuur heeft hieraan veel te weinig gedaan. Tijdens de oorlog heeft het misschien gunstige gevolgen gehad. Het voor of tegen valt evenwel moeilijk te bewijzen.
2. De weigering van koningin Wilhelmina om zich over te geven bij de Wons-stelling is een zeer ernstige besluitvormingsfout. De Nederlandse regering is hiervoor verantwoordelijk. Hierbij komen 20 Nederlanders om, worden 300 militairen gevangen genomen en sneuvelen enige tientallen Duitsers.
3. In 1944 constateerde de Friese verzetsleiding in Leeuwarden zonder enig argument dat sabotage in

Bijlage I: De Tweede Wereldoorlog in historisch perspectief

- Zwijgen en overdrijven, een WOII oorlogsfenomeen? -

de provincie het enige middel tegen de bezetter was en zonder daaraan de duidelijk voorzienbare consequenties te verbinden. Het blijkt dat binnen de verschillende verzetsgroepen eenzelfde opvatting is bijgebracht. Het aantal doden in Fryslân loopt op tot rond 400. De Friese verzetsleiding hechtte meer waarde aan sabotage dat geen enkel doel diende dan aan hun oorspronkelijke activiteiten van hulp aan onderduikers en de verzorging er van. Dezelfde leiding in Leeuwarden schakelt over van de illegale verzetsactiviteit naar de formele, militaire BS. Op hoog niveau (lees Prins Bernhard) noch op lokaal provincieniveau verzuimt men hieraan de nodige consequenties te verbinden of heeft het niet door. Hun handelen gaat op dezelfde voet voort als voorheen.

4. De door prins Bernhard georkestreerde totale sabotage van april 1945 in Fryslân blijkt eveneens zonder argumenten te zijn opgezet. In de bevrijding van de provincie was het voor die tijd zinloos en achteraf net zo goed. Het is evenmin onduidelijk uit welke koker deze opdracht is gekomen. Er zijn twee mogelijkheden a) uit het Friese verzet of b) van de prins zelf. Het meest aannemelijke lijkt dat Wijbenga, gezien zijn handel en wandel, de overbrenger van het idee is geweest. Vergelijkbare opdrachten in vergelijkbare situaties in het land zijn niet te vinden.
5. Ook het zwijgen van de verzetsmensen moet als een blunder worden beschouwd. Het komt hen zelf, veel nabestaanden en de waarheidsvinding niet ten goede, erg jammer. Bovendien hebben hun acties zich ontaard in een vooral voor de Friese boeren vernederend overdrijven en opkloppen.

Zwijgen en overdrijven, een WOII oorlogsfenomeen?

Door de hele WOII verslaggeving werd en wordt door velen op verschillende niveau's om verschillende redenen over oorlogsonderwerpen gezwegen of verzwegen. Meestal was het niet incidenteel en was het procesmatig. In alle landen kwam het voor. Bij regeringen, politici, geheime diensten, het leger, het verzet en bij particulieren. Soms moest er iets verzwegen worden of geheim blijven. Het is logisch dat bepaalde militaire geheimen werden verzwegen, bijvoorbeeld de ontwikkeling van de atoombom. Logisch is ook dat geheime diensten

**CvdK veroordeeld op gevoelens,
niet op feiten**

bepaalde informatie niet in de openbaarheid brengen. Belangrijke economische belangen en politieke onderwerpen kunnen ook een oorzaak zijn om te zwijgen. Het gebeurt tot op vandaag.

Het zwijgen van verzetsmensen in Nederland was voor mij aanleiding me er in te verdiepen. Snel bleek dat ook de toenmalige politici, koningin Wilhelmina, prins Bernhard, een groep historici, Loe de Jong en vele anderen (o.a. ook boeren) zweggen en dat is uiterst verdacht. Het heeft er alle blijk van dat er veel verzwegen 'moest' worden. Ze hadden er allen verschillende redenen voor. De politici van tijdens en na de oorlog zweggen over hun handelen, koningin Wilhelmina liet niets los, Loe de Jong hield belangrijke informatie achter en prins Bernhard verzweg zijn hele (oorlogs)verleden. Een belangrijk gevolg hiervan is dat de waarheidsvinding en ware toedracht voor iedereen worden verstopt. En bijna altijd zit er een onfris luchtje aan.

Verzetsmensen kwamen na WOII nogal eens in het nieuws door hun opmerking te willen zwijgen. Blijkbaar kenden zij het principe van zwijgen niet anders hadden ze helemaal niets gezegd. Hierdoor brachten ze zich zelf in diskrediet. In Nederland en ook in Fryslân meenden de verzetsmensen over twee zaken te moeten zwijgen. Ten eerste over hetgeen ze zelf hebben gedaan en ten tweede over de inzet van anderen als de boeren en particulieren die op hun wijze verzet pleegden. Waarom zouden ze eigenlijk moeten zwijgen? Was het uit bescheidenheid? Hadden ze dingen gedaan, die ze zelf moreel niet konden verantwoorden? Hadden ze dingen gedaan die ze in de openbaarheid in diskrediet brachten? Hadden ze acties ondernomen die collega-verzetsmensen het leven hebben gekost? Waren ze ergens bang voor? Wilden ze zich niet op de voorgrond stellen? Hadden ze gefaald in hun opdracht? Hadden ze dingen gedaan die hen in een benarde positie konden brengen ten opzichte van familie, derden of juridisch? Voelden ze zich op de een of andere wijze verraden of meegesleept in een foute opdracht? Voelden ze zelf dat ze hebben geblunderd? Probeerden ze aan hun verkregen status vast te houden? Het ziet er naar uit dat de meesten die zweggen gewoon niets wilden horen.

Het kan alleen betekenen dat ze hun verantwoordelijkheid niet willen nemen, hun fouten, gewijzigde inzicht of resterend trauma niet toe willen geven, niet willen onderkennen wat ze hun collega verzetsmensen of anderen hebben aangedaan of dat ze iets of iemand moesten beschermen. Het is een vraag hoe men de houding van dit zwijgen moet inschatten. Er bestaat een algemene neiging om het als laf te betitelen.

Zij hadden aan het einde van de oorlog en bij de

**Nederlandse verzetsmensen kennen
blijkbaar het principe van zwijgen niet**

bevrijding geen blauwe overal aan, geen blauwe baret op, geen oranje armband om en geen wapen. Het waren er wellicht duizenden die met langdurig gevaar voor

Recente publicaties brengen de werkelijkheid

eigen leven, hun familie en hun bedrijf verzet hebben gepleegd door duizenden mensen tot vijf jaar lang de oorlog door te helpen. Zij hebben altijd gezwegen over hun inzet of moesten ze zwijgen omdat anderen de eer op eisten? Slechts een enkeling kreeg erkenning voor zijn verdiensten en dan meestal ook nog uit het buitenland. Zo eerlijk en oprecht zijn wij. Het betrof hier de Friese boeren.

Ook de vele mythen die opzettelijk in stand worden gehouden kan men als een vorm van zwijgen aanduiden. Al die mythen vertekenen de werkelijkheid. Zie de aparte lijst met mythen.

Met alle respect voor die verzetsmensen (met overal, baret en oranje armband), die tot de gevestigde orde van verzetsmensen werden of wat dan ook. Ze waren principieel, ze waren vaak moedig, ze vochten, ze liepen persoonlijke risico's voor anderen, ze boden hulp, ze staan in de houding op iedere Dodenherdenking en Bevrijdingsdag. Het is hun allen erg gegund. Het is echter wel een wereld in onbalans ten opzichte van de andere zeer grote groep, de boeren. Zij zwegen uit bescheidenheid.

Tientallen jaren werd de Duitsers hun houding verweten: "Wir haben es nicht gewusst". Wel ze hebben het wel geweten. Het is toch wel makkelijk anderen te verwijten en zelf te blijven zwijgen. Dat niet alleen, in Nederland hebben veel mensen veel geweten doch zwegen.

Recente publicaties brengen de werkelijkheid

Het schrijven van dit verhaal vereiste naast het wekenlange archiefonderzoek het doornemen van een hoge stapel boeken. Aan het eind stelde ik me de vraag hoe al die boeken zich vergelijken en in hoeverre ze een reëel beeld van WOII geven. In het onderstaande wil ik de doorgenomen boeken eens onder de loep nemen.

In totaliteit verschenen wereldwijd vele duizenden boeken, publicaties, films en documentaires over WOII. Internet voegt daar nog eens in toenemende mate ontzettend veel informatie aan toe. De betrouwbaarheid van deze internetgegevens is regelmatig een probleem en behoeft extra aandacht. In Nederland loopt het aantal boeken al in de duizenden en in Fryslân verschenen alleen al meer dan 200 boeken. En alles lijkt maar niet op te houden.

Er blijken vreemde verschillen te bestaan en een opmerkelijke gang van zaken valt te bespeuren. Opmerkelijke verschillende ziet men ten opzichte van de buitenlandse publicaties. Hierover valt het volgende te zeggen.

In het algemeen zijn veel Engelse en Amerikaanse oorlogspublicaties grondiger, meer gedegen en meer

analytisch geschreven. Vaak geven ze bepaalde belangrijke details over de regeringen, bepaalde ministers, organisatorische zaken, besluitvorming, afwegingen, alternatieve mogelijkheden en argumenten weer. Sinds het einde van WOII verscheen in Duitsland een enorm scala aan boeken en documentaires. Geen onderdeel bleef verschoond en de waarheidsvinding gebeurde bijna stelselmatig, onderdeel voor onderdeel. Ook nu nog in 2012 zijn maandelijks onthullingen op tv te zien of te lezen, die de waarheid en werkelijkheid niet uit de weg gaan.

De Engelstalige publicaties van historici als Sir Ian Kershaw, Norman Davies, Niall Ferguson, Andrew Roberts, John Keegan of Robert D. Kaplan leverden goede publicaties in een breed perspectief. Begin jaren 1980 viel het mij bij diverse Engelse en Amerikaanse boeken op dat vooral bij cruciale besluitvorming er erg goed en zakelijk afwegingen plaats vonden, iets dat ik in geen enkele Nederlandse publicatie terug vond. Het was tevens de periode waar geheime documenten uit Amerikaanse archieven beschikbaar kwamen waarbij bijvoorbeeld duidelijk werd hoe o.a. de belangen in Duitsland van toenmalige Amerikaanse joden lagen en welke de gevolgen hiervan waren.

Bij de Nederlandse publicaties valt het op dat de eerste 50 jaar na WOII de schrijvers van oorlogsboeken behoorlijk tekortschieten bij de waarheidsvinding. Blijkbaar had men in Nederland die tijd nodig om aandacht aan de werkelijkheid, waarheid en ware toedracht tijdens WOII in het land te geven. Na 1995 kwamen minstens elf schrijvers geleidelijk met onthullingen over WOII. De boeken over Fryslân en Franeker van voor en na 1995 vertonen geen verschil en ontbreekt ook de waarheidsvinding.

Dan het volgende over de Nederlandse boeken. Er blijkt geen één publicatie te vinden die compact de waarheid en werkelijkheid van WOII in Nederland beschrijft. Bijna alle boeken tot ongeveer 1995 draaien vrijwel planmatig om de werkelijkheid en toedracht heen, met uitzondering van enkele meer plaatselijke publicaties. De eerst genoemden blijken erg subjectief, ongenueanceerd en niet bepaald goed voor waarheidsvinding. Voor waarheidsvinding zijn de meeste vroege Nederlandse publicaties dus totaal ongeschikt. Dit geldt ook voor de publicaties van Van Ojen, Fasseur, Loe de Jong, enz. om er een paar te noemen. Wel kwamen er regelmatig publicaties van deelgebieden waarin de waarheidsvinding aandacht kreeg.

Het bestuurlijke, organisatorische, besluitvorming en de competentie van de toenmalige sleutelfiguren is overal weggelaten. In meerdere publicaties klopt de logica niet of ziet men het feitenmateriaal in de loop van de tijd 'veranderen'. Was het echt omdat men de oorlog zo snel mogelijk wilde vergeten? Was er een groep die de ware toedracht gewoon niet wilde horen?

Recente publicaties brengen de werkelijkheid

Was er een groep die doelbewust de waarheid niet wilde weten? Was onze parlementaire democratie in gevaar? Was er een groep die maar al te graag een mythe in stand hield? Waar waren in de periode na de oorlog eigenlijk de toenmalige historici, de universiteiten met scripties en het RIOD?

Loe de Jong met het *'Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog'* in 14 boekdelen en duizenden bladzijden laat heel cruciale onderwerpen weg. Loe de Jong kwam voort uit de Londen-clan en men kan zich afvragen of hij de juiste man was de Nederlandse geschiedenis te schrijven. Hij was onderdeel van de potsierlijke en wankel Londense inboedel en men kan zich afvragen of hij onafhankelijk kon en wilde oordelen. In het werk van Loe de Jong kan men duidelijk de input van Wijbenga herkennen. Hij omzeilt ook de koningin en de prins. Meerdere critici halen het levenswerk over oorlog van Loe de Jong terecht onderuit.

Het rapport van de parlementaire enquête commissie, in 19 boekdelen en bijna vijftienduizend bladzijden (kleine letters op folioformaat), dat duidelijkheid had moeten brengen werd eveneens vooraf sterk ingeperkt in de waarheidsvinding. In dit rapport komen verscholen essentiële zaken aan de orde en werd er ogenschijnlijk zeer bewust gemanipuleerd. Consequenties van dit negen jaar durende, belasting-verslindende werk waren er niet anders dan een paar flauwe opmerkingen en daar kwam de politiek mee weg. Koningin Wilhelmina en prins Bernhard waren vooraf al verschoond. Bepaalde besluitvorming van kabinetszittingen waren vooraf al uitgesloten. Al met al een schandalige en dure gang van zaken, een 'farce', een wassen neus. Vergeefs zocht ik naar additionele analyses en 'reverse engineering'. Er zit veel stof voor één of meerdere scripties in.

Dat er nog steeds nieuwe onthullingen over WOII komen is eigenlijk logisch omdat er verschillende redenen bewust veel geheim werd gehouden en er steeds meer met een ander gezicht naar wordt gekeken. Voorheen was het vaak ook onmogelijk aan de informatie te komen. Pas na 1995 verschijnen publicaties, vaak afstudeerscripties, die meer realistisch zijn en stap voor stap de werkelijkheid weergeven en het beeld compleet maken. Het betekende ook dat van de vroege publicaties er in mindere mate feitelijke conclusies waren te trekken en dat herleiden en interpreteren erg moeilijk was. Vreemd, heel vreemd. Echter, ook nu nog ontbreekt veel waarheidsvinding.

Over de Friese oorlogspublicaties het volgende. Op dezelfde wijze als de Nederlandse publicaties tekortschieten is dat het geval met de publicaties die over Fryslân gaan. In alle Friese oorlogs- en verzetspublicaties zijn stelselmatig namen, verantwoordelijken en argumenten voor belangrijke besluitvormingen

weggelaten. Het geldt voor Ypma, Schaaf, Wijbenga, Algra, om er een paar te noemen. Voor Fryslân is het boek van Huizinga (1996) eigenlijk het enige dat een genuanceerd beeld van de provincie schetst doch ook daar ontbreekt de analyse en de beperking dat de wezenlijke rol van de boeren niet uit de verf komt. Het lijkt wenselijk (als het nog kan) meerdere Friese publicaties over het verzet te herschrijven willen ze nog enige betekenis voor de toekomst hebben. Er bestaan geen publicaties die de permanent bedreigende en moeilijke situatie van de boeren die aan duizenden onderduikers onderdak verleenden en hun leven beschermde beschrijven. Slechts vier publicaties (Alberta Harris, Geert Venema, Roelof Horr us de Haas en Jack Kooistra) beschrijven het zeer kort als klein onderdeel van een boek of krantenpublicatie. Het boek *'Naar de boeren'* van Shell-collega Frans Nieuwen-huis (2009) is het enige dat uitgebreid het onderbrengen van de kinderen in de provincie beschrijft.

Wanneer men de vroege boeken over het Friese verzet doorleest krijgt men de indruk dat alles stijf van het verzet stond. Dat kan natuurlijk niet waar zijn en dat is het ook niet. Hetzelfde geldt voor Wijbenga die in zijn drie boekdelen het verzet sterk beschrijvend is, niet analyserend met weglating van veel belangrijke feiten. Zoals Loe de Jong tot de Londense clan behoorde was Wijbenga deel van het mythenetwerk van prins Bernhard. Net zo min het werk van Loe de Jong als standaardwerk kan doorgaan geldt dat ook voor Wijbenga en Ypma. Ze zijn niet representatief voor de ware toedracht. De geschiedenis van Fryslân tijdens WOII blijkt in de meeste publicaties onvolledig en ongenueanceerd beschreven. Uit het voorgaande mag men evenwel niet concluderen dat de boeken waardeloos zijn.

Wat nog vermelding verdient zijn de boeken van Jack Kooistra *'Strijders, Onderdrukkers en Bevrijders'* (2008) en *'Een laatste Saluut'* (2010). Het is een levenswerk van jarenlang speurwerk naar slachtoffers van WOII, vooral van Friezen. Centraal staat de lijst van ruim 4.000 oorlogsslachtoffers die op Friese bodem zijn gevallen of een relatie met deze provincie hebben. Het geeft vooral een idee van de omvang van het lijden door de provincie. Naast joden, geëxecuteerde verzetslieden, door uitputting omgekomen gevangenen, slachtoffers en de verder gevolgen in de provincie. Het is echt een compliment waard voor de omvang en vasthoudendheid om dit werk tot stand te brengen.

Verzetsmensen schreven ook regelmatig publicaties. De meesten hiervan kenmerkten zich eveneens door eenzijdigheid. Ze zijn vanuit een puur 'verzetsdenken' geschreven. Bijna altijd ontbreekt de nuancering, de objectiviteit en argumentatie voor bepaalde besluiten. Ze zijn vooral verhalend, belangrijke zaken worden weggelaten, niet analytisch en niet concluderend. Een ander fenomeen is het rondzingen van gegevens in al die Nederlandse publicaties en vaak het ontbreken van

Recente publicaties brengen de werkelijkheid

bijvoorbeeld bestuurlijke en organisatorische onderwerpen.

Over de Franeker oorlogspublicaties valt ook best iets te zeggen. Wanneer u mij zou vragen welke publicatie geeft het beste beeld van de gebeurtenissen en toedracht in Franeker in de bezettingstijd dan is het antwoord dat het niet bestaat. In enige boeken over Franeker wordt melding gemaakt van de oorlogsperiode, echter zeer beperkt. Voor waarheidsvinding en bestuurlijke zaken zijn ze niet van betekenis. Over de regio bestaat eigenlijk niets. Overal verschijnen de lokale korte publicaties. In Franeker meestal in de Franeker Courant zoals de korte verhalen van Corn. S. Roersma. De publicaties van de boeken van dr H. Algra en Henk Kreger behandelen Franeker meer in het algemeen en wordt de oorlog slechts beperkt vermeld. Harry Drost schreef in *'Harlingen tijdens de Tweede Wereldoorlog'* uitgebreid over Harlingen in de oorlogstijd. Het boekje *'Anna'* van Alberta Harris (2009) over een uit Tzummarum geëmigreerde boerenfamilie is het enige dat enigszins de moeilijke problematiek van de Friese boer in oorlogstijd beschrijft en hoe zij, de boeren, in de laatste fase van de oorlog door het verzet in de steek werden gelaten omdat ze zo nodig moesten 'sabotereren'.

Oorlogsmythen vertroebelen de ware toedracht volledig

Vrij veel oorlogspublicaties vinden hun oorsprong bij de Franeker uitgever van Wijnen, doch tot op heden niet over Franeker en omstreken. Wat opvalt is dat er wel een erg magere oogst over Fryslân en Franeker bestaat. Evenals bij de provincie Fryslân springen Franeker en regio er in boeken en publicaties over alle oorlogsactiviteiten in Nederland nergens uit, niet negatief maar ook niet positief. Blijkbaar waren de jarenlange verzetsactiviteiten; de opvang van honderden 'hongerkinderen', duizenden onderduikers, honderden vluchtelingen en evacués rond Franeker niet aantrekkelijk genoeg. Mogelijk waren er geen opvallende voorvallen die de aandacht opeisten of was het beter het zwijgen er toe te doen. Er ontbreken de publicaties over de mensen van het stille verzet, de vele particulieren en de boeren. Nauwelijks valt er iets over hun stressvolle ervaring te vinden en daarbij hebben zij altijd gezwegen, meestal uit bescheidenheid.

Opvallend is dat er een enorm verschil bestaat over de verschillende genoemde cijfers in de verschillende publicaties. Sommigen auteurs melden dat men ze met een korrel zout moet nemen. Men moet erg veel moeite doen om de juiste getallen boven tafel te krijgen.

Wanneer u mij zou vragen welke boeken voor Nederland het best de verantwoordelijkheid, aansprakelijkheid, organisatie, besluitvorming en de ware toe-

dracht van de Nederlandse staat, de oorlogskabinetten, de toenmalige ministers, koningin Wilhelmina, prins Bernhard en de Nederlandse verzetsleiders dan is het antwoord dat die niet bestaan. Om het te weten te komen past u het best een soort afvalrace toe beginnend met de publicaties van na 1995.

- Om een beeld van de incompetentie en besluiteloosheid van de politici en koningin Wilhelmina in Londen te verkrijgen leest u *'Een eenzaam staatsman - Dirk de Geer (1870-1960)'* van Meindert van der Kraaij (2012), *'Jonkbeer D.J. de Geer'* van Henk van Osch (2007), de publicatie van Prof. dr P.W. Klein in *'Regeren in een broeikas'* uit band 3 van *'Bericht van de Tweede Wereldoorlog'* (1970) en de publicatie van Meyer Sluysen met *'Madurodam aan de Theems'* uit band 3 van *'Bericht van de Tweede Wereldoorlog'* (1970).
- Nanda van der Zee (1997) met *'Om erger te voorkomen'* en Jord Schaap (2007) met *'Het recht om te waarschuwen'* zetten koningin Wilhelmina in de werkelijkheid.
- Tobias van Gent (2009) over *'Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit (september 1939-mei 1940)'*.
- Gerard Trienekes (1985) biedt in *'Tussen ons volk en de honger, de voedselvoorziening 1940-1945'* de ware toedracht, de echte oorzaak van de hongervinter en de aanwezigheid van voldoende voedsel in het land.
- Nele Beyens (2009) over de toenmalige politieke situatie in *'Overgangspolitiek, de strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog'*.
- Annejet van Zijl (2010) in haar *'Bernhard, een verborgen geschiedenis'* ontmaskert prins Bernhard en plaatst hem en een aanverwante groep verzetsmensen in een mythe. Wijbenga blijkt tot deze groep te behoren.
- Evert Jan van Roekel (2010) bericht in *'Het Historisch Nieuwsblad'* over de jodentransporten uit België, Nederland en Frankrijk en de betrokkenheid van Nederlandse SS'ers.
- Vervolgens neemt u *'Grijs verleden'* van Chris van der Heijden (2010) om een genuanceerd beeld van Nederland in WOII te krijgen.
- De *'Grote Atlas van Nederland 1930-1950'* van dr B.C. de Pater en drs B. Schoenmaker (derde druk 2011) geeft heel goed in maatschappelijke en militaire thema's weer, waaronder toenmalige geheime, erg gedetailleerde Duitse stafkaarten, hoe enorm goed Duitsland was voorbereid op de bezetting van Nederland.
- Bas Kromhout geeft details en achtergronden in *'Hoe zinvol was het verzet?'* uit het Historisch Nieuwsblad nr 4. (2009) over de zin van de sabotage, stakingen en liquidaties door het verzet in Nederland.

Oorlogsmythen ontrafeld

- Peter Romijn (2002) in ‘*Snel, streng en rechtvaardig*’ geeft een indruk over de rol van de overheid en de bestraffing van de ‘verkeerde’ Nederlanders.
- J.W.M. Schulten (1998) ‘*De geschiedenis van de Ordedienst (mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie)*’.
- Dr J.J. Huizinga (1996) geeft een belangrijke bijdrage over het gebeuren in Fryslân in ‘*Friesland en de Tweede Wereldoorlog*’.
- Om een algemeen beeld van Fryslân over een langere periode te krijgen geeft Johan Frieswijk (1998/2002) in de ‘*Skiednis fan Fryslân / 1750-1995*’.

Oorlogsmythen ontrafeld

Er bestaan over WOII veel mythen en overdreven sterke verhalen. Bijna altijd geven ze een verkeerd beeld van de werkelijkheid. Bepaalde groepen achtten het wenselijk om bepaalde mythen uit de oorlog om welke reden dan ook in stand te houden. Het is natuurlijk ook wel aardig dat ze bestaan om bepaalde dingen te verheerlijken. Velen willen eigenlijk de waarheid en toedracht helemaal niet weten. Het kan ook niet worden ontkend dat bepaalde mensen er baat bij hadden om mythen in stand te houden en dus bewust handelden. Hieronder zijn enige mythen vanuit mijn optiek weergegeven. De lijst beoogt niet compleet te zijn.

- In publicaties wordt steeds weer vermeld dat Nederland geheel onvoorbereid was op de Duitse inval. Voor 1940 was Duitsland gewoon voor iedereen toegankelijk. Diverse bronnen geven aan dat de Duitse ambassadeur in Den Haag, de Nederlandse ambassadeur Sas in Berlijn en het Vaticaan de Nederlandse regering in ieder geval voor de inval hebben gewaarschuwd. Vooral Sas heeft zich erg bemoeid. Er was dus ook ruimte voor onmiddellijke capitulatie en dat bleek ook in discussie te zijn geweest. De militairen waren lang voor de inval op de hoogte van Duitse samentrekkingen aan de Nederlandse grens. Geestelijk, bestuurlijk, organisatorisch, politiek en militair was men echter totaal niet voorbereid, hetgeen enorm bepalend is geweest voor de totaal ontreddende beginfase en het verdere verloop van de bezetting. Dit alles staat in schril contrast met de Duitse voorbereidingen en de aanwezige militaire kracht.
- Er bestaan nog steeds verschillen van mening en inzicht over het uitwijken van koningin Wilhelmina en de regering naar Engeland. Artikel 21 van de Nederlandse grondwet laat niet toe dat zij naar het buitenland vertrekken. Beide hebben hiervoor de eed afgelegd en allen lijken dus hun eed te hebben geschonden. Ergens 1983 wordt dit artikel uit de grondwet gelicht. Koningin Wilhelmina stelt in 1939 haar vermogen al zeker en de toegang er toe. Slechts één uur voor haar vertrek informeert zij als lid van de regering de andere leden van de regering.
- Meerdere oorlogspublicaties wekken de indruk dat

de kabinetten in ballingschap een zeer positieve rol tijdens de oorlog hebben gespeeld. De PECCR en andere publicaties maken evenwel zeer duidelijk dat men in Londen geen idee had wat er zich in het land afspeelde, dat men van de bevolking was vervreemd, dat men al helemaal geen ‘controle’ had en dat men meerdere essentiële acties voor de bevolking naliet te doen.

- Tijdens WOII zat het land werkelijk onder een straf Duits regime. Het neemt niet weg dat de Nederlandse regering in Londen binnen het volkerenrecht en ondanks de oorlog zijn verantwoordelijkheid voor de veiligheid van de burgers bleef behouden.
- Voor zowel Duitsland als het westen is de langjarige opvatting van: “*Wir haben es nicht gewusst*” (van de uitroeiing van de joden) inmiddels totaal ontkracht. Jaren lang werd het idee in stand gehouden. De hele, de grote bovenlaag van de Duitse bevolking, het Duitse Ministerie van Financiën, Buitenlandse Zaken, alle Duitse ambassadeurs, de meeste artsen en veel bewoners uit de omgeving van de concentratiekampen wisten het wel degelijk. Een beetje wrang, men kon het op 30 kilometer afstand ruiken. Eind 1938 wisten het JDC, de VS en Engeland de ernst en dreigende omvang van het jodenprobleem in Duitsland al. Ook het Vaticaan wist er van in een vroegtijdig stadium. Koningin Wilhelmina en de Nederlandse regering wisten hierdoor vrijwel zeker eveneens dondersgoed wat er speelde. Het lijkt er op dat herhaalde vermeldingen, dat men het in 1942 wist, een excuus is voor het niet handelen. Men kan zich ook in alle gemoede afvragen of het willens en wetens toekijken en niet handelen ook niet een ‘vorm van helpen’ of collaboratie was.
- De jodenvervolgung wordt tot op heden bijna planmatig met de periode 1940-1945 verbonden. De vervolging begon al in 1933 en was in 1940 dus al 7 jaar bezig. Hierbij was het erg duidelijk dat de joden niet naar een vakantiekolonie werden afgevoerd. De toenmalige Nederlandse regering, veel joden en veel particulieren waren reeds in 1933/1934 er direct mee geconfronteerd toen een paar duizend joden aan de Nederlandse grens stonden en opgevangen moesten worden. Een direct signaal dus om wakker te worden en een en ander nader te onderzoeken.
- Er wordt steeds vanuit gegaan en graag in stand gehouden dat de Duitsers alleen voor de uitroeiing van de joden verantwoordelijk waren. Dat is natuurlijk correct. Recente onderzoeken van de Duitser Guido Knopp (2009) tonen aan dat er zeker 200.000 niet-Duitse helpers zijn geweest. In 2010 publiceert Van Roekel dat aan het oostfront Nederlandse SS’ers duizenden joden hebben vermoord. Er waren zo’n 23.000 Nederlandse SS’ers waarvan velen erg jong waren.
- Op verschillende plaatsen wordt koningin Wilhel-

Oorlogsmythen ontrafeld

mina als ‘moeder van het verzet’ aangeduid. Behalve een enkele bemoedigende toespraak (nou ja, lees Jord Schaap in *‘Het recht om te waarschuwen’*) is er niets te vinden waar dit op gebaseerd is. De radiotoespraken zijn er tot op het ‘woordniveau’ volledig ontrafeld. Echt concrete verdiensten bestaan gewoon niet.

- Regelmatig wordt met verve verwezen naar het uitwijken naar Engeland en de rol aldaar van koningin Wilhelmina en de regering. Tijdens die periode waren primaire zaken als zetelverplaatsing, de inrichting /aansturing van de geheime dienst, het crisismanagement, het beschermen van de Nederlandse bevolking en de leiderskwaliteiten onder nota bene vier kabinetten in praktische zin niet bestaand. De negatieve gevolgen en de omvang er van voor het Nederlandse volk en het land worden nog steeds afgedekt.
- De geallieerde legerleiding top ontkracht in de PECC de opgehemelde bijdrage van het Nederlandse verzet in de bevrijding van Nederland. Binnen de geallieerde strategie had het Nederlandse verzet geen prioriteit en de uiteindelijke bijdrage was marginaal.
- Het is een diep ingesleten regelmatig proces geworden om over ‘hét verzet’ in Nederland te spreken. Analyseert men het dan moet men vaststellen, dat het een enorme ‘ratjetoe’ (een lappendeken) van individuen, geïsoleerde groepen en groepjes was. Ongecoördineerd en vaak doordrongen van onderlinge nijd en meningsverschillen. Organisatorisch kan men dan ook niet spreken van ‘het verzet’ en ze za-ten al helemaal niet ‘aan een touwtje’. Harder gezegd ‘hét verzet’ heeft nooit bestaan, hetgeen niet wil zeggen dat er geen verzet is geweest. Evenals ‘hét verzet’ nooit heeft bestaan bestond ook ‘dé collaborateur’ niet. Het beeld dat Nederland door hét verzet is bevrijd of dat Nederland door prins Bernhard en ‘zijn BS’ is bevrijd, is al net zo min juist.
- Er bestond tussen prins Bernhard en een ondefinieerbare groep mensen uit verzetskringen een loyale wederzijdse saamhorigheid die naar buiten over vele tientallen jaren na de oorlog een krachtige en opvallende uitstraling bedreef. Dit werd sterk door de prins zelf in stand gehouden waarbij hij zich zelf steeds weer in het middelpunt van de mythe plaatste.
- Bijna stelselmatig wordt de indruk gewekt dat prins Bernhard als gevechtspiloot in de oorlog een rol zou hebben gespeeld. Sommige bronnen beweren dat hij wellicht één keer boven bezet gebied heeft meegevlogen. Andere bronnen melden dat hij drie keer heeft ‘meegevlogen’. Ook van hem zijn concrete verdiensten noch speciale opvallende acties als bevelhebber van de BS bekend.
- De ondertekening van een capitulatie in Wageningen op 5 mei wordt in Nederland graag in ere gehouden. Prins Bernhard had zich hierbij op de voorgrond geplaatst. De echte, formele capitulatie van Duitsland was echter al een dag eerder door generaal Montgomery gebeurd. Men moet bedenken dat prins Bernhard binnen het Europese bevrijdingsgebeuren slechts een onbeduidende schakel, ‘generaaltje’, was. Hij werd door de geallieerden ook niet volledig op de hoogte gehouden.
- De hongerwinter met 20.000 doden wordt nog steeds in herinnering gebracht of opgeroepen. Dat deze primair door de Nederlandse regering in Londen zelf werd veroorzaakt en niet door de Duitsers wil niemand horen. Er bestaat geen enkel bewijs dat deze actie tot de bevrijding van Nederland heeft geleid of bespoedigd. Met het totaal foute besluit heeft men eenvoudig de doden in koop genomen.
- Het 14-delige werk ‘Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog’ van Loe de Jong houdt op de keper beschouwd ook een mythe in stand en schiet eenvoudig te kort in het voorzien van de cruciale gegevens in de geschiedenis van de oorlog. Het geeft in geen geval de werkelijkheid en de waarheid weer. Iedere schrijver of auteur kan fouten maken, verkeerde analyses of beoordelingen uitvoeren maar bij De Jong is het vrijwel zeker welbewust en overwogen gebeurd.
- Het wordt de Duitsers vaak verweten dat ze zwart /wit denkers zijn. Dat was zo en dat is nog steeds zo. De oorlog heeft echter aangetoond dat bepaalde groepen Nederlanders met hun ‘goed-’ of ‘foutdenken’ voor, tijdens en tot lang na de oorlog ook zwart /wit denkers waren. Ook dit had negatieve gevolgen net als bij de Duitsers. Ruimte voor anders denken bestond niet. Er werd aan voorbij gegaan dat in het land een hele grote, grijze massa bestond met erg veel erg capabele Nederlandse landgenoten. Het is vrijwel zeker dat die grote grijze massa voor een zeker evenwicht heeft gezorgd en niet het verzet.
- Velen in Nederland hebben op de een of andere wijze geprofiteerd van de positieve economische ontwikkelingen van de import uit en export naar Duitsland tijdens de oorlog. Wanneer iedere Nederlander samenwerking principieel had geweigerd was de ramp en de daarmee samenhangende tienduizenden doden niet te overzien geweest. In het laatste oorlogsjaar gingen veel ondernemingen pleite omdat werknemers te werk werden gesteld.
- Wanneer de illusie bestaat dat er uit WOII is geleerd dan is dat een misverstand. Er is geen informatie te vinden die een dergelijke opvatting staft.
- Er lijkt een proces gaande te zijn dat WOII naar helden en heldendom wil ontwikkelen. Er waren natuurlijk helden en ook heldendom, doch de omvang was erg klein. Echter er is van hoog tot laag

Oorlogsmithen ontrafeld

verschrikkelijk geblunderd door regeringsleiders, ministers, generaals, mensen van koninklijke huize en verzetsleiders. Vaak met vele doden als gevolg. Veelal moeten betrokkenen eerst dood zijn wil het in de openbaarheid komen. Sommigen, vooral in de onderste lagen of echelons, werden meegesleept en moesten wel fouten maken.

- WOII is aan het oostfront beslist en niet in het westen zoals vaak de suggestie wordt gewekt.
- Terecht wordt het feit dat er 6 miljoen joden werden geliquideerd aangehaald. De stelselmatige herhaling overschaduwde echter die andere 47 miljoen slachtoffers, militairen en burgers, met hun nabestaanden. Het waren ook mensen. Na WOII kwamen in Afrika meer dan 6 miljoen onschuldige, onweerbare kinderen om, niemand reageerde. Ook Israël niet.
- Dat door heel Nederland veel mensen van het lot van de joden hebben geprofiteerd wordt niet graag gehoord. Hierbij waren banken, notarissen, politieagenten, bureaus van getroffen joden of mensen die hun huis hadden ‘overgenomen’ betrokken.
- Als een mythe houdt het verzet maar al te graag hun eigen ‘handelen’ hoog. Dat de vele boerenfamilies en particulieren in Fryslân in tijd, omvang en risico meer voor de duizenden onderduikers hebben gedaan wordt onderdrukt. Naar risico, tijd en moeite beoordeeld waren zij, de boeren, de verzetshelden.
- Dat in Fryslân het Friese verzet meer gedaan zou hebben dan het verzet in andere provincies blijkt nergens uit de feiten. Het is niet aantoonbaar dat het Friese verzet Fryslân heeft bevrijd. De activiteiten van verzet in Fryslân hebben veel reacties van de Duitsers uitgelokt, meer dan in andere provincies.
- De Friese CvdK werd door het Friese verzet afgeserveerd, eigenlijk onterecht, met het zwakke verwijt dat hij in oorlogstijd te weinig zou hebben gedaan hetgeen niet uit feiten valt te staven.
- Na de oorlog werd steeds het idee in stand gehouden dat men eigenlijk niets voor de joden had kunnen doen. Zowel de Nederlandse regering, het verzet als de burgers hadden veel meer voor de joden kunnen doen. Regering en koningin hadden de plicht en hadden meer moeten en kunnen doen. Stel dat koningin Wilhelmina 1, 2 of 5% van haar vermogen beschikbaar had gesteld en de regering er even veel had bijgelegd dan had ontzettend veel gedaan kunnen worden.
- Meerdere sabotage-acties (standaard voorspelbaar met doden door vergelding als gevolg) die door Friese verzetsgroepen werden uitgevoerd worden in de meeste Friese publicaties als geweldige acties tegen de bezetter voorgesteld. De acties in de Franeker regio blijken achteraf beoordeeld volledig zinloos. Met de ervaring, de opleiding, de omstandigheden van die tijd waren ze wellicht onvermijdbaar. Op dezelfde wijze dat de Nederlandse kabinetten in de besluitvorming te kort schoten deden dat de Friese verzetsleiders betreffende de voorvallen van Herbayum en Menaldum. De moorden bij Dongjum en Dronrijp hadden voorkomen kunnen worden want de verzetsacties die er toe geleid hebben waren ook voor die tijd zinloos.
- In Fryslân heeft geen ‘bijltesdag’ plaatsgevonden, zoals in Frankrijk. In verschillende kampen in Nederland had men wel te maken met behoorlijke intimidaties, het kaalscheren van vrouwen en veroordelingen die over de grenzen van het humane gingen. Er waren mensen onschuldig vast gezet en honderden die niet verhoord waren geworden. Er zijn enige tientallen delinquenten om het even gekomen te zijn, de vrouwelijke bewakers waren vaak erger dan de mannelijke. In de interneringskampen werd behoorlijk verhaal gehaald, een verschoven ‘bijltesdag’. (*De toestanden in de interneringskampen, Rapport Kamercommissie, 1946 en Kamptoestanden, 1944-45-1948, Dr H.W. van der Vaart Smit, 1948*). In Franeker heersten ook toestanden die niet bepaald vermeldenswaard zijn.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland
- 1909 - 1939 (de crisisjaren) -

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Fryslân
1909 - 1939 (de crisisjaren)

Van oplopende onderdrukking, verzet, sabotage, vergelding tot vrijheid

Deze tijdslijn of chronologie (1929-1950) geeft een beeld van hetgeen zich waar en wanneer in Friesland, respectievelijk Franeker afspeelt en welke de ernst er van is. Het geeft een indruk van de vele kabinetten en de duur van hun regeerperiode, de escalatie van de jodenvervolgung, de stelselmatig oplopende rantsoenering, onderdrukking, de escalatie van de razzia's, het uitoefenen van liquidaties, de overvallen, de situaties van verraad, de vonnissen van het Veemgericht (illegale rechtbank) en andere specifieke gebeurtenissen. Vrijwel dagelijks vinden acties plaats. Tussen 1929 en 1950 kent Nederland twaalf kabinetten, in de crisisjaren zijn het er zes (gem. 21,5 maanden of 655 dagen), tijdens WOII vier (gem. 14,8 maanden of 454 dagen) en na de oorlog vier kabinetten (gem. 32,5 maanden of 535 dagen). Over de hele periode van 20 jaar dus elke 21,6 maanden of 657 dagen een ander kabinet. De gebeurtenissen die Franeker betreffen zijn 'vet' aangegeven en die van de Franeker regio zijn in schuinschrift (*italic*) en 'vet'. Om een totaalbeeld te kunnen vormen zijn ook de meest essentiële gebeurtenissen opgenomen, die elders in Nederland plaatsvonden.

1909

- Mr P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten CvdK in Fryslân (1909-1945), in opvolging van zijn vader mr B.Ph. baron van Harinxma thoe Slooten (1878-1909).

1923

22 nov. benoeming M.G. de Kruijff (CHU) burgemeester van Franeker als opvolger van burgemeester Okma.

1929

- economische wereldcrisis.

10 aug. kabinet Ruijs de Beerenbrouck III (RKSP) van 10 augustus 1929 tot 26 mei 1933 (3 jaar, 9 maanden, 16 dagen).

1932

28 mei de Afsluitdijk komt gereed als werkverschaffingsproject.

1933

27 febr. Rijksdaggebouw in Berlijn in brand. Dader is de Nederlander Marinus (Rinus) van der Lubbe.

5 mrt verkiezingen (Hitler's aanhang was al erg groot geworden).

30 febr. de Duitse President Paul Von Hindenburg benoemt Hitler tot kanselier van Duitsland. Duitsland wordt een totalitaire staat.

7 apr. de eerste maatregelen tegen joden worden van kracht zoals: joden mochten geen land bezitten, alle joden in dienst van de overheid werden ontslagen.

26 apr. de Gestapo (**Ge**heime **St**ats**p**olizei) wordt opgericht.

- de sociale partij wordt de enige toegestane partij in Duitsland.

- eerste concentratie kampen worden opgericht.

26 mei kabinet Colijn II (ARP) van 26 mei 1933 tot 31 juli 1935 (2 jaar, 2 maanden, 5 dagen).

1934

- Rinus van der Lubbe krijgt op 10 Januari de doodstraf.

2 aug. de Duitse President Von Hindenburg (86) overlijdt; Hitler wordt president en gaat zich Führer noemen.

4 apr. Heinrich Himmler wordt leider van de Gestapo.

1935

- de dienstplicht wordt in Duitsland weer ingevoerd, dit was in strijd met het verdrag van Versailles.
- het Saargebied aan Duitsland terug.

- in Nederland is 15,5% van de beroepsbevolking werkloos.

31 juli kabinet Colijn III (ARP) van 31 juli 1935 tot 24 juni 1937 (1 jaar, 10 maanden, 24 dagen).

1936

apr. tot 1939 reist de Amerikaanse joodse jurist David Glick in opdracht van het JDC, de Amerikaanse en Engelse overheid door heel Duitsland om te onderzoeken wat er met de joden gebeurt, hij bevrijdt ruim honderd uit Dachau en helpt minstens 90.000 joden naar Zuid-Amerika emigreren.

17 juni Hitler benoemt Heinrich Himmler tot 'Reichsführer' SS.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1940 (het land onder de voet gelopen) -

- Spaanse burgeroorlog breekt uit. Hitler en Mussolini steunen Franco (Franco wordt dictator van Spanje) en de oorlog duurt tot 1939.
- 1937**
- Stalin begint met zuiveren Rode leger.
- 24 juni kabinet Colijn IV (ARP) van 24 juli 1937 tot 25 juli 1939 (2 jaar, 1 maand, 1 dag).
- 17 okt. in het Tsjecho-Slowaakse deel breken pro-Duitse rellen uit.
- 1938**
- 4 febr. Hitler wordt aanvoerder Duitse leger.
Anschluss, Oostenrijk hoort bij Duitsland.
- 1 okt. Duitsland bezet Sudetenland.
- 1939**
- 15 mrt Duitse troepen bezetten de rest van Tsjecho-Slowakije.
- 24 juni vliegveld Leeuwarden voor burgerluchtvaart geopend.
- 25 juli kabinet Colijn V (ARP) 25 juli 1939 tot 10 augustus 1939 (16 dagen).
- 10 aug. kabinet De Geer II (CHU) 10 augustus 1939 tot 3 september 1940 (1 jaar, 24 dagen).
- 28 aug. gehele mobilisatie van het Nederlandse leger.
- 1 sept. na de codenaam 'Fall Weiss' valt Duitsland Polen aan. 'Fall Gelb' voor de aanval op Nederland, 'Fall Rot' voor Frankrijk, 'Fall Grün' voor Tsjecho-Slowakije en 'Fall Blau' voor de aanval op Rusland.
- 3 sept. Engeland, Frankrijk, Australië, Nieuw Zeeland, Zuid-Afrika en India verklaren Duitsland de oorlog.
- 5 sept. de VS blijven neutraal.
- 8 nov. aanslag op Adolf Hitler mislukt; George Keller wordt er voor gearresteerd.
- tussen 1933 en 1939 zijn het Duitse Ministerie van Financiën, het Ministerie van Buitenlandse Zaken, alle Duitse ambassadeurs en de grote bovenlaag van de bevolking van de plannen van Hitler op de hoogte.
- 1940 (het land onder de voet gelopen)**
- jan. kabinet De Geer II (CHU) 10 augustus 1939 tot 3 september 1940 (1 jaar, 24 dagen).
- 30 jan. 6de Elfstedentocht, de **Franeker** Auke Adema is met vier anderen de winnaar.
- 4 mei De Nederlandse regering ontvangt een waarschuwend telegram van het Vaticaan inzake een zeer binnenkort te verwachten Duits offensief in Westelijke richting. De OLZ gelast een aantal politiek verdachte personen te interneren.
- 9 mei De Nederlandse militair attaché te Berlijn meldt de Minister van Defensie telefonisch dat het Duitse offensief in de morgen van 10 mei zal worden ingezet.
- 10 mei Duitsland valt Nederland, België en Luxemburg binnen onder de codenaam 'Fall Gelb'. Nederlandse vliegvelden worden gebombardeerd en Duitse luchtlandingstroepen komen neer op vliegvelden in westelijk Nederland.
- gevechten in Wonseradeel bij de kop van de Afsluitdijk.
- 11 mei de eerste Duitse troepen komen aan in Fryslân. Duitsers in **Franeker**. Vordering van verschillende gebouwen, schuren, loodsen, scholen en huizen in **Franeker**.
- 12 mei boer Oege Hoekstra aan de Harlingerweg te **Franeker** krijgt 75 Duitse paarden en de bijbehorende Duitse soldaten ingekwartierd.
- 13 mei koningin Wilhelmina en het kabinet vertrekken naar Engeland.
- 14 mei Duitse vliegtuigen (Heinkels) bombarderen het hart van Rotterdam. Na tien minuten staat het hele centrum in brand. 900 burgerdoden worden geteld, 78.000 daklozen en 24.000 woonhuizen worden vernietigd. Nederland capituleert als de Duitsers dreigen om ook Utrecht te bombarderen.
- 15 mei tekening van de capitulatie van Nederland, in Rijsoord. Capitulatie Nederland, met uitzondering van de troepen in Zeeland. Het 'Feldkommando' te Leeuwarden maakt bekend, dat indien meegewerkt wordt, er geen dwang gebruikt zal worden. Het eerste illegale pamflet 'Geuzenbericht' uitgegeven. Gelijkenschakeling van het Algemeen Nederlands persbureau (ANP).
- 16 mei invoering Duitse zomertijd.
- 17 mei omroepverenigingen onder Duits toezicht.
- 18 mei capitulatie Nederlandse troepen in Zeeland.
- 18 mei de Oostenrijker dr Arthur Seyss-Inquart door Hitler benoemd tot 'Reichskommissar' voor het bezette Nederlandse gebied.
- 24 mei Departement van Sociale Zaken gelast dat werklozen ook in Duitsland moeten worden geplaatst.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1940 (het land onder de voet gelopen) -

1940 - in slechts vijf dagen dwingt de bezetter Nederland tot capitulatie -

Slechts vijf dagen duurt het om Nederland tot capitulatie te brengen. Meteen wordt in Nederland stelselmatig het straffe Duitse burgerbestuur ('Führungssystem') opgelegd. Het betreft alle denkbare organisatorische maatregelen en de maximering van rantsoenering van de bevolking. Erg onderdrukkende maatregelen en de vervolging van de joden beginnen. Nederland heeft net acht kabinetten in tien jaar achter de rug en in 1940 zijn er alleen al twee kabinetten. Koningin Wilhelmina en de regering van kabinet De Geer gaan naar Engeland. Ze zijn volledig geïsoleerd, komen hun verantwoordelijkheid niet na, verliezen veel maanden voor minder belangrijke zaken, hebben nauwelijks nog invloed en zijn gewoon 'out of control'. Minister-president De Geer wordt in september 'afgeserveerd'. De bevolking merkt van kabinet en koningin nauwelijks iets. Tientallen joden plegen zelfmoord. De communisten gaan gelijk in verzet. Het zijn de kerken die tegen de jodenvervolging protesteren. Verzet vindt in het land op de achtergrond plaats.

In Friesland begint de CvdK baron van Harinxma thoe Slooten aan zijn 31ste jaar. Zijn invloed tijdens de bezetting is minimaal. De gevechten op de kop van de Afsluitdijk, brisantbommen op Lemmer en het bombardement van vliegveld Leeuwarden zijn de meest opvallende acties in Friesland. In Franeker is het verhoudingsgewijs vrij rustig en de PC kaatswedstrijden vinden normaal plaats.

24	mei	demobilisatie van het Nederlandse leger.
25	mei	Hitler beveelt de oprichting van de SS-Standarte 'Westland'.
28	mei	eerste regelingen voor het demobiliseren van het reserve- en dienstplichtig personeel, bekendgemaakt bij brief van de OLZ.
-		Capitulatie van België.
29	mei	het Duitse Militaire Gezag draagt het civiele bestuur over aan dr Arthur Seyss-Inquart en 'Wehrmachtsbefehlshaber' Christiansen in de Ridderzaal op het Binnenhof in Den Haag. Seyss-Inquart belooft plechtig de rechten van het Nederlandse volk te eerbiedigen.
29	mei	Seyss-Inquart krijgt de leiding in Nederland als 'Reichskommissar für die besetzten Niederländische Gebiete' en hij bepaalt welke vonnissen zijn goedkeuring behoeven.
29	mei	Nederlandse politie onder toezicht van de Duitse.
30	mei	Nederlandse krijgsgevangenen.
1	juni	bij decreet van de Führer worden alle krijgsgevangenen met enkele uitzonderingen vrijgelaten. Bij de luchtbeschermingsdienst mogen geen joden meer werkzaam zijn.
1	juni	koffie en thee op de bon.
4	juni	de Nederlandse soldaten moeten zo gauw mogelijk weer aan het werk, want zij verspreiden de vreemdste geruchten. Nederlandse chauffeurs brengen in beslag genomen levensmiddelen naar het front. Zij zouden 20 Reichs Mark per dag verdienen.
6	juni	eerste nummer van 'Het verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied' verschijnt. In dat blad werden alle verordeningen van de bezetters gepubliceerd.
8	juni	een Duits Landsgerecht en Hooggerechtshof in Nederland ingesteld voor bepaalde delicten.
9	juni	grote groepen naar Duitsland afgevoerde Nederlandse krijgsgevangenen keren naar het vaderland terug.
14	juni	eerste illegale krant 'Bulletin' uitgegeven.
15	juni	brood en bloemen op de bon.
16	juni	de Particuliere Synode Friesland-Zuid roept op tot verootmoediging en bekering om ons Koninklijk Huis te gedenken in gebed.
17	juni	de Hollandse Arbeidsbeurzen in dit district geven geen bemiddeling voor uitzending naar Duitsland of geven geen opgaven door. In Leeuwarden liggen grote hoeveelheden voor het 'Reich' bestemde levensmiddelen als boter en kaas. Daarvoor zijn dagelijks 25 'Spezial- und Kühlwagen' nodig. Tot nu toe ca 150 wagons naar het Rijk vertrokken en niet teruggekeerd. ('Tagesmeldung' Sipo 1e en 2de kamer en Raad van State door Seyss-Inquart.
22	juni	eerste circulaire van 'Einsatzkommando' Groningen.
21	juni	schorsing werkzaamheden de 'Raad van Voorlichting der Nederlandse Pers'.
24/25	juni	eerste gesprek tussen Louis Einthoven, Johannes Linthorst Homan en Jan de Quay (Driemanschap van de Nederlandsche Unie ⁶⁵) met 'Generalkommissar' Schmidt.
28	juni	verplicht inleveren van edelmetalen.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1940 (het land onder de voet gelopen) -

- 29 juni Op Anjerdag bezoekt de 'Reichskommissar' dr Arthur Seyss-Inquart met een groep hoge Duitse officieren het Fries Museum in Leeuwarden. Hij mist daardoor de pro-Oranje demonstratie in Den Haag.
- 30 juni bommen in een weiland bij **Kie**; geen schade.
- juni werklozen verplicht aan het werk in Duitsland.
- 1 juli de joden dienen de Luchtbeschermingsdienst te verlaten (eerste anti-joodse maatregel) en worden geweerd uit luchtbeschermingsbunkers.
- 1 juli ontstaan van het LOF. Oprichting van het Convent van de politieke partijen.
- 2 juli meldingsplicht 'niet-arische' vreemdelingen.
- 6 juli verbod op het beluisteren van buitenlandse zenders.
- 10 juli eerste massale aanval van de Luftwaffe boven Engeland. De slag om Engeland is begonnen.
- 13 juli door bewoners van Beetsterzwaag wordt een parachute met een kortegolfzender gevonden. "De Engelse berichtendienst werkt dus verder": stelt de Sipo in een 'Meldung' vast.
- 14 juli beroepsmilitairen dienen een ereverklaring af te leggen. Hierin verklaarden zij o.a.: "Ik zal geen handeling begaan of verzuim plegen waardoor het Duitse Rijk schade, van welke aard ook, zou kunnen leiden".
- 14/15 juli opbouwdienst ingesteld. Een Engels vliegtuig werpt een brisantbom vanaf ca 20 m hoogte op een loods in Harlingen, waarin explosieven en gereedschappen voor daar gestationeerde 'Räumboote' waren opgeslagen. "Dat moet verraden zijn": ('Meldung').
- 15 juli einde van de demobilisatie van het Nederlandse leger. Officieren die weigeren een 'verklaring op erewoord' te geven, in krijgsgevangenschap. Begin van de distributie van boter en vet.
- 17 juli aannemers op het vliegveld Leeuwarden gevangen genomen, omdat zij 'Rollfeldarbeiten' niet naar behoren hadden verricht. ('Meldung' van 19-7-'40). De landings- en taxibanen zouden op het puin van Rotterdam zijn aangelegd.
- 18 juli eerste gijzelaars geïnterneerd, in reactie op de internering van Duitsers in Nederlands-Indië.
- 19 juli oprichting van de Centrale Inlichtingendienst in Londen.
- 20 juli 174 strooibiljetten uitgeworpen in de **Franeker regio**.
- 23/24 juli Nederlandse Unie opgericht.
- 27 juli vier brisantbommen op Lemmer geworpen. Tijdbom explodeerde. Acht personen gedood.
- 28 juli eerste aanval door de Engelsen op vliegveld Leeuwarden; gebombardeerd, iemand uit Berlikum komt daarbij om.
- 28 juli eerste uitzending van Radio Oranje. Bommen op het Leeuwarder vliegveld, evenals de volgende dagen. Veel Leeuwarders, die in de buurt van het vliegveld wonen, slapen nachts niet meer thuis.
- juli boter en vetten op de bon.
- 29 juli opnieuw vliegveld Leeuwarder gebombardeerd.
- 30 juli opnieuw vliegveld Leeuwarder gebombardeerd, waarbij zeven werkende mannen worden gedood.
- 31 juli verbod op ritueel slachten.
- 1 aug. Werner Ross, Hauptmann der Luftwaffe, wordt 'Beauftragte' te Leeuwarden. Begin toezicht op alle bewegingen van de bevolking in de provincie.
- 2 aug. 'doorgangskamp Amersfoort' in gebruik genomen.
- 5 aug. verbod op ritueel slachten.
- 12 aug. textiel op de bon.
- 28 aug. de eerste Nederlandse agent, Luitenant ter zee 2^e klas L.A.R.J. van Hamel boven bezet Nederland gearachuteerd.
- 19 aug. verbod om nog langer de Nederlandse driekleur te tonen op huizen en voertuigen.
- 3 sept. kabinet Gerbrandy I (ARP) 3 september 1940 tot 28 juli 1941 (10 maanden, 25 dagen). Premier De Geer afgetreden.
- 5 sept. de Vrijmetselaarsloge Nederland ontbonden.
- 6 sept. Duitse legereenheden houden grote oefeningen op zee bij Harlingen.
- 9 sept. 'Sperrzeit' kustgebied tussen 10 uur 's avonds en 4 uur 's ochtends.
- 11 sept. oprichting van de Nederlandse SS (later Germaanse SS).
- 13 sept. afkondiging van de verordening betreffende de regeling van de rechtspositie van ambtenaren en andere personen in overheidsdienst.
- 14 sept. vlees op de bon. Joden mogen niet meer naar de markt.
- 15 sept. zware nederlaag van de Duitse luchtmacht boven Engeland; 185 Duitse vliegtuigen neergeschoten.
- 16 sept. de VS voeren de dienstplicht in. Distributie van vlees en vleeswaren.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1940 (het land onder de voet gelopen) -

- 17 sept. verklaring van gehoorzaamheid geëist van iedere nieuwe ambtenaar, onderwijzer, enz., dat hij niets zal ondernemen tegen de Duitse Wehrmacht en het Derde Rijk.
- 21 sept. opvoedersgilde opgericht.
- 1 okt. identificatieplicht voor personen boven 15 jaar.
- 3 okt. ambtenaren moeten 'ariërverklaring' tekenen.
- 5 okt. instelling van het Rijksarbidsbureau.
- 6 okt. oprichting Nederlandse Arbeidsdienst (NAD).
- 8 okt. 130 vooraanstaande gijzelaars opgepakt voor in Nederlands-Indië geïnterneerde Duitsers. Krantenbericht: 'Gisteren liepen weer vijf of zes personen op de Weaze te Leeuwarden, vermoedelijk tengevolge van de verduistering of dronkenschap'.
- 9 okt. turf en kolen op de bon.
- 12 okt. instelling Medisch Front.
- 14 okt. Luitenant ter zee Van Hamel met enkele reisgezellen op het Tjeukemeer gevangen genomen, terwijl zij wachten op het vliegtuig, dat hen naar Engeland zou brengen.
- 17 okt. invoeringsbesluit persoonsbewijs, het zogenaamde Ausweis.
- 19 okt. 'Fryske Bewegingsdei' in zalen Schaaf te Leeuwarden: "Wy binne net pro-Dutsk, net anti-Dutsk, wy binne pro-Frysk".
- 22 okt. aanmeldingsplicht joodse ondernemingen bij de Wirtschaftsprüfstelle. Winterhulp Nederland opgericht.
- 22 okt. oprichting van Winterhulp Nederland (WHN). Deze organisatie bracht geld bijeen - middels collectes, concerten, loterijen etc. - om hulpbehoevenden te helpen. De bevolking zag deze organisatie als een Duitse mantelorganisatie.
- 23 okt. Rauter zendt aan Himmler een rapport over de 'Jung-friesische Bewegung'. Hij veronderstelt, dat de 'Reichsführer' daarin wel bijzonder zal zijn geïnteresseerd.
- 24 okt. protestbrief van alle kerkgenootschappen aan de rijkscommissaris tegen het verbod van benoeming en bevordering van joodse ambtenaren. Burgemeester Anema van **Barradeel** gearresteerd. Burgemeester van Oostdongeradeel niet opnieuw benoemd.
- 27 okt. in de Nederlands Hervomde kerken wordt voor het eerst een kerkelijke protest voorgelezen. Het protest richt zich tegen het invullen van de ariërverklaring.
- 31 okt. Secretaris-generaal Hirschfeld (Economische Zaken) richt de Organisatie-Commissie Woltersom op om de organisatie van het bedrijfsleven te reorganiseren.
- 31 okt. 'Sperrzeit' in geheel Nederland van 12 uur 's nachts tot 4 uur 's ochtends.
- 1/2 nov. dansverbod. Invoering van het persoonsbewijs (PB).
- 6 nov. opening van het Vrijmetselaarsmuseum in het gebouw van 'Fryske Trou' bij de Put 15 te Leeuwarden en overdracht aan General Kommissar Schmidt.
- 11 nov. Agrarisch Front opgericht. De op deze dag te houden gewestelijke bijeenkomst van de Nederlandse Unie te Leeuwarden verboden.
- 15 nov. verschijnt in Harlingen een gestencild illegaal blaadje: 'de Geus', orgaan van de vereniging van Nederlandse Friezen de Geuzenbond.
- 16 nov. instelling van de Gewestelijke Arbeidsbureau's (GAB).
- 18/19 nov. bij Kippenburg in Gaasterland landt agent C.H. van Brink per parachute. Hij was de tweede agent van de CID uit Londen na Van Hamel. Hij heeft moeilijkheden met het zendapparaat, zodat van berichtgeving niet veel terecht komt. Een halfjaar later verdwijnt hij weer.
- 20 nov. Boerenfront van de NSB en 'Landbouw en Maatschappij' vormen samen het Nederlands Agrarisch Front. De N.V. Agrarische Pers blijft bestaan.
- 21 nov. prins Bernhard benoemd tot hoofdverbindingsofficier tussen de Nederlandse en Britse strijdkrachten.
- 23 nov. joden mogen niet in overheidsdienst, ontslag van joden uit alle ambten. Ambtenaren moeten Ariërverklaring tekenen.
- 26 nov. toespraak van prof. mr R.P. Cleveringa als protest tegen het ontslag van de joodse hoogleraar prof. mr E.H. Meijer. Hierop breekt een studentenstaking in Leiden uit.
- 27 nov. Delftse en Leidse universiteit voor onbepaalde tijd gesloten.
- 28 nov. Departement Onderwijs, Kunst en Wetenschap gesplitst in: departement voor Volksvoorlichting en Kunsten en departement voor Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1941 (de jodenvervolging duidelijk zichtbaar) -

- 29/30 nov. in verschillende gemeenten de eerste collectes voor Winterhulp Nederland gehouden, een door de bezetter in het leven geroepen organisatie die in financiële moeilijkheden geraakte burgers helpt aan voedsel en kleding.
- 9 dec. koeienvordering op til. Deze vordering loopt tot 28 februari.
- 15 dec. rantsoenering van elektriciteit en gas.
- 18 dec. Hitler geeft bevel aan zijn Generale Staf de aanval op Rusland voor te bereiden.
- 19 dec. Duitsers mogen niet langer bij joden werken. Bestaande dienstverbanden moeten uiterlijk per 1 februari 1941 beëindigd zijn.
- 27 dec. met ingang van 1 januari 1941 moet iedere bezitter van een radio in Nederland een luistervergunning hebben. Alle radioverenigingen komen dan onder het Rijk.

1941 (de jodenvervolging duidelijk zichtbaar)

1941 - toenemende jodenvervolging en oplegging van het Duitse systeem -

De Duitsers voeren de jodenvervolging zichtbaar en merkbaar heel sterk op. Ook de nazificering wordt geperfectioneerd met verschillende onderdrukkende maatregelen. De rantsoenering wordt gestadig versterkt voortgezet. Het verzet gebeurt voornamelijk met hulp aan onderduikers. Alleen de kerken protesteren openlijk tegen de jodenvervolging. Er zijn twee kabinetten Gerbrandy waarvan de bevolking weinig merkt. Wilhelmina verwijst in haar radiotoespraak (28 november 1941) reeds naar de jodenvervolging en memoreert de concentratiekampen. Het 1ste doodvonnis wordt voltrokken. Eind 1941 mengt de VS zich in de oorlog. Friesland heeft nog steeds dezelfde CvdK, al 32 jaar. In Friesland blijft het vrij rustig. In Franeker kiest burgemeester De Kruijff voor de NSB, in de stad worden NSB'ers geronseld, een paar onregelmatigheden komen voor, de Elfstedentocht en de PC vinden gewoon plaats.

- 1 jan. luisterbijdrage geëist voor radiobezitters.
- 6 jan. Roosevelt schetst in zijn 'State of the Union' voor het Amerikaanse congres: "Van de toekomst die wij tot een veilige toekomst willen maken, verwachten wij een wereld die de basis legt voor de vier fundamentele vrijheden van de mens."
- 6 jan. in de bestuursvergadering van de Friese Mij vormt de verplichte vee levering het belangrijkste punt van de agenda. Men vreest een wilde handel in leverplicht.
- 7 jan. bioscoopverbod voor joden.
- 10 jan. melding- en registratieplicht voor alle joden in Nederland.
- 11/12 jan. in Leeuwarden een veertiental leden (voormalige militairen) van een illegale organisatie, 'de Oranje-wacht', opgepakt en naar Scheveningen gevoerd. Onder hen de bewapeningsofficier Taco van der Veen en Leo Twijnstra. Twijnstra was de eerste Fries die door de Duitsers werd gefusilleerd.
- 16 jan. concentratiekamp Vught geopend.
- 23 jan. Hendrik Algra, hoofdredacteur van het Fries Dagblad gooit het bijltje er bij neer. Na de oorlog verschijnt het anti-revolutionaire blad weer.
- 24 jan. een joodse onderwijzeres te Drachten ontslagen. Acht collega's bieden in een advertentie naaionderwijs aan. 'Leraressen hebben met volle naam ondertekend', zegt een verbaasde 'Meldung', van die datum erbij.
- 25 jan. metaalarbeiders opgeroepen voor Duitsland.
- 26 jan. in de RK kerk wordt het bisschoppelijk mandement (herderlijke brief) tegen de NSB voorgelezen.
- 2 febr. de Nederlandse regering kondigt aan dat de gevolgen van verzet zullen worden goedge maakt.
- 3 febr. alle Friese burgemeesters en gemeentelijke politiechefs moeten in Leeuwarden verschijnen voor het aanhoren van een toespraak van een hoge SS-officier.
- 5 febr. Ariërverklaring voor artsen.
- 6 febr. 7de Elfstedentocht, de **Franeker** Auke Adema winnaar. Colijn neemt afscheid.
- 12 febr. de Amsterdamse 'jodenhoek' wordt door de bezetters afgesloten
- 13 febr. oprichting van de Joodsche Raad in Amsterdam.
- 17 febr. alle beroepsofficieren moeten zich melden.
- 19 febr. de 'Grüne Polizei' doet een inval in een verzamelplaats van joodse knokploegen: ijssalon 'Koco' in Amsterdam-zuid. Dit loopt uit op relletjes.
- 22 febr. de eerste 400 joden gearresteerd in Amsterdam (als reactie volgt de februaristaking).
- 25-26 febr. als protest tegen de eerste razzia op joodse mannen ontstaat de februaristaking.
- 27 febr. joodse bloeddonoren worden van de lijsten geschrapt.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1941 (de jodenvervolging duidelijk zichtbaar) -

- 28 febr. er worden maatregelen afgekondigd tegen joodse organisaties zonder economisch doel.
- 28 febr. invoering van de dienstverplichting voor arbeid in Nederland.
- 3 mrt eerste doodvonnis wordt voltrokken.
- 7 mrt eerste arrestatie in het eerste OD-proces.
- 12 mrt aanstelling 'Verwalters' in joodse bedrijven.
- 13 mrt achttien doodvonnissen uitgesproken tegen leden van de 'Geuzengroep'. Er bestonden ook contacten met Fryslân. Opheffing omroepverenigingen.
- 17 mrt Duitse telefoonkabel bij Leeuwarden doorgesneden. Kabelwacht ingesteld.
- 21 mrt Bij een ruzie tussen NSB'ers en leden van De Nederlandsche Unie in Nieuwenhagen komen twee NSB'ers om het leven.
- 23 mrt herderlijk schrijven in de gereformeerde kerken over de afwijzing van de totalitaire staat en rassenwetgeving.
- 31 mrt 'Zentralstelle für jüdische Auswanderung' opgericht, eerste stap in de voorbereiding op de deportatie van joden.
- 1 apr. horeca verboden voor joden.
- 2 apr. padvindersonsorganisaties opgeheven.
- 11 apr. eerste nummer van het Joodsche Weekblad verschijnt.
- 15 apr. joden moeten hun radiotoestel inleveren.
- 17 apr. een aparte rechter voor economische delicten benoemd.
- 19 apr. melk op de bon.
- 26 apr. aardappelen op de bon.
- apr. uitreiking Persoonsbewijzen van start.
- 30 apr. afbeeldingen van nog levende leden van het Koningshuis verboden.
- apr. zes joden uit de **Franeker** Psychiatrische Inrichting naar Westerbork getransporteerd.
- 2 mei Journalistenbesluit. Journalisten werden o.a. verplicht zich aan te sluiten bij het Verbond van Nederlandsche Journalisten. Joden mochten daar geen lid van zijn. Tevens dienden de journalisten loyaal mee te werken met de bezetter.
- 6 mei joden mogen de effecten- en handelsbeurzen niet meer betreden.
- 6 mei bepaalde straten in Amsterdam worden aangemerkt als 'joodse straten'.
- 7 mei burgemeester Van Haersma Buma andermaal gearresteerd in verband met het in leven roepen en het lidmaatschap van het Legioen Oud-Frontstrijders (LOF).
- 10 mei burgemeester De Kruijff van **Franeker** gaat van de CHU over naar de NSB (precies één jaar na de inval van de Duitsers).
- 31 mei verbod voor joden om zich te begeven in parken en zwembaden.
- 18 juni metalen als koper, nikkel en tin moeten vóór 10 Augustus worden ingeleverd.
- 22 juni Operatie Barbarossa, Duitsland valt Rusland binnen.
- 25 juni communisten naar Schoorl overgebracht.
- 26 juni verbod om winkels op zondag open te hebben. Dit treft met name de Joodse winkeliers.
- 29 juni ongeregelheden in **Franeker** veroorzaakt door de WA ('Swarte Gerrit' en Taede Lantinga).
- 30 juni Anti-Revolutionaire Tweede Kamerleden gevangen genomen en naar Schoorl overgebracht.
- 1 juli Ministerie van Justitie krijgt een NSB-secretaris-generaal: mr J.J. Schrieke. dr H. Colijn met 90 leidende figuren uit de ARP geïnterneerd.
- 3 juli een 'J' op alle joodse persoonsbewijzen.
- 3 juli driemanschap van De Nederlandsche Unie wijst deelneming aan de strijd in het Oosten af.
- 5 juli bij decreet alle politieke partijen opgeheven door de Rijkscommissaris.
- 10 juli de Rijkscommissaris en de luitenant-generaal b.d. H.A. Seyffardt, oud-chef van de Nederlandse Generale Staf, richten een oproep tot het Nederlandse volk in verband met de vorming van een Nederlands legioen voor de strijd tegen het Bolsjewisme.
- 15/20 juli V-actie voor Engelse radio.
- 22 juli Ds. J.W.B. Cohen te Dokkum gearresteerd.
- 25 juli de confessionele vakverenigingen gelijkgeschakeld, de werklozenkassen in beslag genomen en Woudenberg als leider aangesteld.
- 26 juli propagandamateriaal en geschriften van De Nederlandsche Unie verboden. Eerste contingent SS-vrijwilligers naar oostfront vertrokken.
- 28 juli Nederlandse Volksdienst (NVD) opgericht.

**Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland
- 1941 (de jodenvervolgung duidelijk zichtbaar) -**

- 28 juli kabinet Gerbrandy II (ARP) 28 juli 1941 tot 23 februari 1945 (3 jaar, 6 maanden, 26 dagen).
- 31 juli communisten uit Kamp Schoorl gedeeltelijk weer naar huis.
- 1 aug. aan personen boven de 14 jaar mag alleen nog maar ‘taptemelk’ verstrekt worden.
- 1 aug. joodse makelaars mogen niet langer voor niet-joodse klanten optreden.
- 1 aug. de VS tekenen een verdrag met Rusland over economische steun aan Rusland.
- 3 aug. op straffe van onthouding der Sacramenten aan Rooms Katholieken verboden om lid te blijven van het RK Werkliedenverbond en van mantelorganisaties der NSB (Herderlijk schrijven).
- 6 aug. paardenmonsteringen voor de ‘Wehrmacht’, o.a. in het Bildt.
- 7 aug. de organisaties van werkgevers zeggen de samenwerking met de bezetter op.
- 8 aug. verordening waarin bepaald wordt dat ‘Volljuden’ - met een vermogen boven de fl. 10.000 en die bovendien in 1940 een inkomen van tenminste fl. 3.000,- hadden - al hun contante geld en cheques, indien meer dan fl. 1.000,-, dienden te storten op een rekening bij de bank
- aug. het leidersbeginsel in het bestuur der provincies en gemeenten ingevoerd.
- 12 aug. het Vrederecht wordt ingesteld. Deze instelling houdt zich bezig met het berechten van overtredingen tegen NSB-ers en het nationaal-socialisme.
- 12 aug. werkzaamheden van gemeenteraden en Provinciale Staten geschorst. De burgemeester wordt in de gemeenten het éénhoofdig gezag. Een overeenkomstige wijziging in het provinciaal bestuur.
- 12 aug. Vrederechters benoemd.
- 13 aug. een gerechtshof voor economische delicten ingesteld.
- 14 aug. Roosevelt en Churchill stellen tijdens een conferentie op een oorlogsschip, dat p volle zee voor anker ligt in Argentia, Newfoundland in de Baai van Placentia, het Atlantisch Handvest op: de oorsprong van de VN (UNO).
- 14 aug. een kabelballon komt neer bij de *Arumervaart*.
- 16 aug. voor 15 september moet het Joods grondbezit in Nederland worden aangegeven bij de Nederlandse administratie van onroerend goed.
- 18 aug. concentratiekamp Amersfoort in gebruik genomen.
- 29 aug. Joodse kinderen naar joodse scholen.
- 31 aug. Koninginnedag. In Leeuwarden komt het hier en daar tot gevechten doordat NSB’ers de kerkgangers molesteren bij het uitgaan van de kerken. Roerig op de Nieuwstad; het publiek scheldt op de WA, die van de koppelriemen gebruik begint te maken om slagen uit te delen. In Sneek viert de bevolking op vrij uitbundige wijze Koninginnedag. De commissaris van politie afgezet, omdat hij daartegen niet de nodige maatregelen zou hebben getroffen.
- 31 aug. de door de OLZ in mei 1940 naar Engeland gezonden Nederlandse Militaire Missie wordt onder leiding gesteld van prins Bernhard.
- 1 sept. Gemeenteraden en Provinciale Staten afgeschaft; burgemeesters en commissarissen dienen te besturen naar het ‘Führerssystem’.
- 7 sept. een Duits jachtvliegtuig bij *Arkens* neergestort.
- 15 sept. uitbreiding ‘Voor joden verboden’: joden mogen ook niet meer komen in de dierentuin, de bibliotheken, concertzalen en de bioscoop.
- 15 sept. joden mogen alleen reizen met een reisvergunning.
- 15 sept. verplichte registratie van joods grondbezit bij de bank Lippmann-Rosenthal.
- 24 sept. afkondiging van de verordening dat joden voor de uitoefening van bepaalde beroepen en ambachten een vergunning dienen te hebben.
- 28 sept. Driemogendhedenconferentie te Moskou. Groot Brittannië en Amerika beloven Rusland alle mogelijke steun te verlenen.
- een Duitse Focke Wulf 190 bij *Herbayum* neergestort.
- 1 okt. joodse kinderen moeten naar een eigen joodse school in Leeuwarden.
- 3 okt. Rotterdam per ongeluk door de Royal Air Force gebombardeerd.
- 17 okt. in Nederland wordt voor saboteurs de doodstraf ingesteld.
- 28 okt. de secretarissen-generaal Frederiks, Hirschfeld en Schrieke richten een oproep tot het Nederlandse volk ter waarschuwing tegen het verrichten van sabotagedaden.
- 3 nov. 18 joden van de landbouwschool (de jodenkolonie) uit **Franeker** door de SD gearresteerd. Eén van hen, Melchior overleefd.
- 5 nov. bij bombardement op Harlingen dertien mensen om het leven gekomen.
- 7 nov. joden mogen niet meer verhuizen.
- 7 nov. joden worden geweerd uit bridge-, dans en tennisclubs.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1942 (onderdrukking en vervolging op hoogtepunt) -

- 13 nov. ruit van het NSB kringhûs in **Franeker** ingegeoid.
- 5 dec. aanbieding van bezwaarschrift van de artsen aan Seyss-Inquart tegen de instelling van de Artsenkamer. Het is ondertekend door 4.300 artsen.
- 5 dec. alle buitenlandse joden in Nederland moeten zich melden voor 'vrijwillige emigratie'.

----- een keerpunt in de oorlog in de wereld -----

- 7 dec. na de Japanse luchtaanval op Amerikaanse vloot bij Pearl Harbor mengt de VS zich in de oorlog.
- 10 dec. alleen de NSB als uiting van politieke wilsvorming door de Duitsers geduld.
- 12 dec. laatste artikel van de 'Koarste koekebakker' in de 'Stim fan Fryslân'. Het blad verboden.
- 12 dec. Mussert legt in Berlijn de eed van trouw aan Hitler af.
- 13 dec. Nationaal Front, NSNAP en Nederlandsche Unie ontbonden.
- 14 dec. verbod Nederlandse Unie. De NSB wordt de enig toegelaten politieke partij.
- 14 dec. de Nederlandse Arbeidsdienst wordt verplicht voor studenten. Hitler verklaart dat Nederland in het nieuwe Europa is toegelaten. Mussert sluit een verbond met Hitler op leven en dood.
- 19 dec. de zinken stuiver komt in roulatie.
- 19 dec. Hitler neemt zelf het opperbevel over alle Duitse strijdkrachten op zich.
- 23 dec. bij NSB'ers en andere 'deutschfreundliche' personen te **Franeker** de ruiten ingegeoid. 'Colijn- und Unie-Anhänger' moeten de boetes betalen.
- Kerstmis voor het eerst 'Vrij Nederland' gedrukt te Koudum en verspreid.

PM: eind 1941 had Duitsland strategisch gezien de oorlog reeds verloren (Sir Ian Kershaw)

1942 (onderdrukking en vervolging op hoogtepunt)

1942 - onderdrukking en jodenvervolging bereiken climax -

De nazi-top besluit tot de 'Endlösung' van de joden door ze massaal te vergassen. De jodenvervolging bereikt in Nederland zijn uiterste. Er zijn nauwelijks nog maatregelen denkbaar om de joden volledig te isoleren en hun vrijheid af te nemen. Het opleggen van het Duitse systeem en de onderdrukking zetten zich nog verder door. Er valt niets meer te rantsoeneren. Roosevelt en Churchill weten in 1942 van de uitroeiing van de joden, vrijwel zeker al veel eerder. Ook het Vaticaan geeft signalen af. Koningin Wilhelmina en de Nederlandse regering in Londen weten van de uitroeiing. Het eerste openlijke verzet en enige vergeldingen vinden plaats. Nederlanders worden gegijzeld. Weer zijn het de protestantse en katholieke kerken, die protesteren tegen de jodenvervolging, verder niemand. 2.000 Nederlandse beroepsofficieren worden weer in Duitse gevangenschap gevoerd. De eerste overval in Nederland vindt plaats op een distributiekantoor in Joure. Van het Gerbrandy-kabinet in Londen merkt men in Nederland niets. In Friesland begint de CvdK zijn 33ste jaar. In Friesland vinden invallen plaats, 300 arbeiders worden naar Frankrijk vervoerd. In september worden Vlieland en Terschelling bij Friesland gevoegd. In Franeker gebeuren verschillende verzetacties en arrestaties. De stad wordt door bommen getroffen.

- 1 jan. de 'Declaration by United Nations (UN)' door 26 landen in Washington getekend.
- 19 jan. professor Titus Brandsma gearresteerd wegens het schrijven van een richtlijn voor de rooms-katholieke journalisten.
- 20 jan. de Nazi-top besluit op de Wansee-conferentie tot de 'Endlösung' van het joodse vraagstuk door de joden massaal te vergassen.
- 21 jan. een Engelse tweemotorige Handley Page Hamden RAF bommenwerper maakt een noodlanding bij de Hoarnestreek en Frouslaene bij **Pietersbierum**.
- 22 jan. 8ste Elfstedentocht.
- 23 jan. op persoonsbewijs van joden, stempel 'J'.
- 28 jan. steen door de ruiten van de woning van de NSB politiechef Koster, in **Franeker**.
- 29 jan. te Drachten overleden het Gedeputeerde Statenlid Gauke Boelens, grondlegger van het latere verzet aldaar.
- 17 febr. kerkgenootschappen protesteren bij Seyss-Inquart tegen de behandeling van joden. Predikant in Sneek gearresteerd wegens 'Deutschfeindliche Hetzpredigt'.
- 20 febr. inschrijving van alle mannen en ongehuwde vrouwen tot 40 jaar.
- 23 febr. arbeidsinzet voor Duitsland verplicht.
- 25 febr. installatie van de Landstand⁶⁶ in Fryslân.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1942 (onderdrukking en vervolging op hoogtepunt) -

28	febr.	eerste wapendroppings boven bezet Nederland.
8/9	mrt.	Nederland capituleert voor Japan in Nederlands-Indië.
9	mrt	predikant in Leeuwarden gearresteerd wegens een preek, gehouden op 8 februari 1942 bij gelegenheid van een bidstond voor het Christelijk onderwijs, waarbij een spion aanwezig was. De onderwijsorganisaties, verenigd in de Schoolraad en CNV, hebben aan het Departement laten weten dat zij zich niets zullen aantrekken van de voorschriften met betrekking tot benoeming en ontslag.
14	mrt	aanstelling en tewerkstelling van arbeiders slechts met toestemming van het Gewestelijk Arbeidsbureau.
18	mrt	inval in drukkerij te Koudum, waar 'Vrij Nederland' (VN) werd gedrukt. Even te voren had men een sein gekregen dat het in Amsterdam niet pluis was. Er wordt niets gevonden, omdat de (tweede) gedrukte editie van het VN net weg is.
22	mrt	invoering van dienstverplichting arbeid in Duitsland.
27	mrt.	invoering van de anti-joodse 'Neurenberg-wetten'.
31	mrt	steen door de ruiten van de woning van de NSB politiechef Koster, in Franeke . Uitgaansverbod tot 30 mei voor jongeren onder de 21 jaar en geldboetes.
	apr.	begin van de beperkt gedwongen tewerkstelling in Duitsland: 'Sauckel'-, 'Holland'-, 'Stah'- und Eisen-Aktionen'. Eerste actie om dwangarbeiders op te pakken.
9	apr.	de leider van de NSB, Anton Mussert, spreekt in Zalen-Schaaf in Leeuwarden.
10	apr.	tabak op de bon.
11	apr.	in Leeuwarden eerste georganiseerde jodenarrestatie.
14	apr.	eerste 'Sauckelaktion' (uitkamacties in bedrijven voor dwangarbeid van mannen in Duitsland), uitkaming van de bedrijven.
15	apr.	vijftien brisantbommen bij de <i>Arumervaart</i> neergekomen; weinig schade.
15	apr.	verbinding van de oude LOF-spionagedienst met de Chef Staf OD.
	apr.	arrestatie van 7 jongens uit Franeke in verband met ruiten ingooien; veroordeeld tot 4 weken kamp Amersfoort.
19	apr.	voorzetting van kanselbrief en herderlijk schrijven in de protestantse- en rooms-katholieke kerken over de jodenvervolging.
24	apr.	vijftien brisantbommen in de stad Franeke . Weinig schade.
25	apr.	twee bommen op Franeke aan het Noord en Eise Eisingastraat.
29	apr.	invoering van de 'jodenster'.
30	apr.	vóór deze datum moeten alle jachtgeweren worden ingeleverd en naar enkele centrale plaatsen zijn vervoerd. Dit geldt niet voor NSB'ers.
1	mei	oprichting van het Nederlands Arbeidsfront.
3/4	mei	72 veroordeelden in het eerste OD-proces zijn te Sachsenhausen gefusilleerd.
4	mei	in Fryslân een aantal gijzelaars opgepakt (ook in Leeuwarden) en overgebracht naar Brabantse plaatsen Beekvliet en Sint Michielsgestel. Naar Sint Michielsgestel worden ongeveer 400 vooraanstaande Nederlanders als gijzelaar afgevoerd.
4	mei	Notaris Mr K. Bijlsma (lid van de Tweede Kamer VDB) uit Franeke door de SD gearresteerd als gijzelaar; 29/4/1943 vrijgelaten.
11	mei	de tweede groep van 24 veroordeelden (Maastrichtse OD) uit het eerste grote OD-proces gefusilleerd. Verschillenden onder hen hadden direct of indirect contact met Fryslân.
13	mei	eerste transport van 300 arbeiders uit Fryslân voor verplichte tewerkstelling in Frankrijk.
15	mei	ruim 2.000 vroegere Nederlandse beroepsofficieren en aspirant-officieren (cadetten en adelborsten) weer in Duitse krijgsgevangenschap gevoerd. Een fles slaolie kost zwart fl. 13,-; de oorspronkelijke prijs was fl. 0,45.
18	mei	voor het eerst twee bonnen aangewezen op de tabakskaat.
21	mei	instelling Departement van Algemene Oorlogvoering in Londen.
29	mei	het wordt voor joden verboden om te vissen.
30	mei	tweede transport van enkele honderden Friese arbeiders naar Frankrijk. Eerste grote luchtaanval op Duitsland (Keulen).
30	mei	eerste massale luchtaanval op Duitsland.
5	juni	een aantal leden van een illegale groep, waarvan de centrale in Delft zit, in Leeuwarden gearresteerd.
12	juni	joden mogen niet langer sporten en moeten alle vormen van transport inleveren.
13	juni	eerste deportatie van joden.
17	juni	tot 26 augustus (ruim twee maanden), koningin Wilhelmina naar Canada en de VS.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland
- 1942 (onderdrukking en vervolging op hoogtepunt) -

- 20 juni het NSB kader zweert te Utrecht de eed van trouw aan Mussert.
- 26 juni Eisenhower benoemd tot bevelhebber van de Amerikaanse troepen voor het Europese gebied.
- 26 juni bommen gevallen in Leeuwarden; schade aan de MTS en de CAF.
- 30 juni straatverbod voor joden tussen 20.00 uur en 6.00 uur.
- beg. juli kamp Westerbork ingericht als ‘Polizeiliches Durchgangslager’.
- 8 juli duizenden joden duiken onder.
- 9 juli negen leden van de eind 1940 en begin januari 1941 opgerolde ‘Oranjewacht’ gefusilleerd. Uit Leeuwarden: Leo Twijnstra, die op 8 Januari 1941 was gearresteerd.
- 10/11 juli passeren ca. 800 joden uit het Noorden, doch grotendeels uit Groningen en Assen, op weg naar Westerbork. De deportaties van joden op grote schaal krijgen vorm. Een tweede groep gijzelaars wordt opgepakt.
- 11 juli de samenwerkende kerken zenden een protesttelegram aan Seyss-Inquart, Christiansen, Rauter en Schmidt tegen de jodendeportatie.
- 13 juli honderden vooraanstaande Nederlanders als gijzelaars naar Haaren (N.Br.) overgebracht.
- 15 juli eerste transport Nederlandse joden uit Westerbork naar Auschwitz in Polen.
- juli de Amsterdamse student Piet Meerburg smokkelt joodse kinderen uit de Hollandse Schouwburg in Amsterdam en brengt ze onder in Fryslân.
- 20 juli fietsenvordering op grote schaal in de hele provincie. Vooral in Harlingen en Sneek moeten bewoners hun fiets afstaan. Christelijke jeugdorganisaties ontbonden en de geldmiddelen in beslag genomen.
- 4 aug. deportatie van joden op grote schaal begonnen.
- 15 aug. eerste fusillieren van gijzelaars.
- 18 aug. parachute bij *Kiesterzijl* neergekomen.
- 20 aug. joodse burgers van 16-60 jaar uit Harlingen weggevoerd naar Westerbork. Ook in Sneek en Leeuwarden moeten zij zich melden.
- aug. Deinum van Welsrijp en Ijpke Ketelaar uit **Franeker** regio gearresteerd wegens belediging Duitse Wehrmacht.
- 1 sept. Terschelling en Vlieland bij Fryslân gevoegd.
- 9 sept. de Noordoostpolder valt droog.
- 15 sept. onbekend aantal exemplaren van het blad ‘Wervelwind’ bij *Kie* neergekomen.
- 17 sept. begin van de selectie van personeel in overheidsdienst op betrouwbaarheid. Collaborateurs krijgen voorrang.
- 21 sept. Sjoerd Feenstra (Amerikaans staatsburger) van de Tzummerweg in **Franeker** gearresteerd en geïnterneerd.
- 2-3 okt. door het hele land joden opgehaald.
- 10 okt. Jozef Dijkstra in **Franeker** gearresteerd door politie Veenstra wegens het dragen van anti-duitse onderscheidingstekens.
- 14 okt. de locomotief van een goederentrein bij het station **Franeker** door geallieerde vliegtuigen beschoten. Machinist en stoker gewond.
- 14 okt. eerste overval in Nederland op distributiekantoor te Westermeer bij Joure. Alle bescheiden meegenomen.
- 17 okt. wegens herhaalde sabotagedaden zijn zonder enige waarschuwing 15 Nederlandse gijzelaars gefusilleerd.
- 21 okt. overval van de KP op het distributiekantoor te Bolsward, de buit alleen geld. Door Engelse jagers aanvallen gedaan op goederentreinen en locomotieven o.a. te Marrum en Idaard.
- 23 okt. kraak van de KP op distributiekantoor in Wommels. Alle bescheiden meegenomen.
- 2 nov. Pieter Andries Kats, verpleger uit **Franeker** door de SD gearresteerd; juli 1943 vrijgelaten.
- 3 nov. een van de eerste tekenen van omslag. Montgomery wint slag bij el Alemein in Noord-Afrika.
- 12 nov. aanval op Duitse soldaat en op barakken Duits-vijandige propaganda geschreven. Uitgaansverbod voor alle inwoners van **Franeker** na 23.00 uur.
- 14 nov. tot 17 december uitgaansverbod van alle burgers na 23.00 uur in **Franeker**.
- 19 nov. arrestatie van joden in Leeuwarden en Huizum.
- 24 nov. begin van de inbeslagneming van kerkklokken.
- 25 nov. eerste bijeenkomst en oprichting van de latere LO, Landelijke Organisatie voor hulp aan vluchtelingen.
- 28 nov. het Bureau Inlichtingen van de Nederlandse regering in Londen opgericht.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1943 (Friesland magneet voor onderduikers) -

- 9 dec. de regelmatig ook in Fryslân opererende topfiguren van de illegale blad VN in Amsterdam gearresteerd.
- 13 dec. Mussert aangewezen als 'leider van het Nederlandse Volk'. Hij benoemt een soort schaduw ministers.
- 15 dec. oprichting van de Landelijke Organisatie (LO) voor hulp aan onderduikers.
- Kerstmis in een bijeenkomst van ongeveer tien man te Leeuwarden doet Frits de Zwerver mededeling van een organisatie ten behoeve van de verzorging der onderduikers. Ook in Fryslân wordt een provinciale afdeling opgericht.

1943 (Fryslân magneet voor onderduikers)

1943 - de nazificering en jodenvervolgning voltooid; Friesland magneet voor onderduikers -

In 1943 is in Nederland voor de bezetter de jodenvervolgning 'afgerond'. Ieder weldenkend mens kan begrijpen dat de joden niet naar een vakantiepark worden afgevoerd, doch niemand onderneemt actie. Wilhelmina niet, de regering niet maar ook het verzet niet. Van het Gerbrandy-kabinet in Londen merkt men in Nederland niets. Een eerste keerpunt in Europa wordt bereikt wanneer in februari de Russen Duitsland tot capitulatie brengen en in mei in Nederland het politiestandrecht wordt ingevoerd. Er ontstaat een structurele toename van de onderdrukking. Friesland is een magneet voor onderduikers waardoor een grote toeloop ontstaat. De noodzaak tot overvallen en kraken neemt toe. De melkstaking verandert de opstelling van de bevolking tegenover de bezetter. In Friesland begint de CvdK zijn 34ste jaar. Na een aantal wilde liquidaties van het verzet wordt het Veemgericht opgericht. In Franeker vinden stakingen, overvallen en arrestaties plaats.

- 1 jan. het eerst bevolkingsregister in Nederland gekraakt.
- 8 jan. de LO Fryslân opgericht.
- 9 jan. instelling van 'bewakingsdienst tegen sabotage'.
- 13 jan. concentratiekamp Vught in gebruik genomen.
- 14-24 jan. eerste zware luchtaanval op Berlijn.
- 18 jan. Warner Boer uit **Franeker** door politieman Veenstra gearresteerd wegens uiten van anti-Duitse uitdrukkingen en het luisteren naar verboden zender.
- 26 jan. Cornelis Jacob Goossen Ritenberg uit **Franeker** gearresteerd wegens belediging van de Duitse Wehrmacht.
- 26 jan. Mr W.J. Schönhard uit Bloemendaal benoemd tot burgemeester van Leeuwarden.
- 28 jan. oprichting bureau Militair Gezag (BMG).
- 31 jan. een belangrijk teken van omslag; de Duitsers capituleren in Stalingrad.
- jan. de politie georganiseerd en gecentraliseerd naar militair model met rangen.
- beg. febr. begin van verzetsblad 'Trouw'.
- 1 febr. start van de onderduikersbeurs.

----- een keerpunt in de oorlog voor heel Europa -----

- 3 febr. De Slag om Stalingrad en capitulatie Duitse troepen.
- 5 febr. Gosse Jelle Bosma uit **Franeker** door de SD gearresteerd wegens luisteren naar verboden zender.
- 5 febr. B. Leijdersdorf en echtgenote (joden) van de meubelwinkel op de Bredeplaats in **Franeker** 'verdwenen'.
- 5 febr. de Nederlandse NSB'er generaal Hendrik Alexander Seyffardt (Musserts gemachtigde) vermoord.
- 6 febr. razzia op studenten aan de Universiteiten als represaille op de aanslag op generaal Seyffardt. De WA door de Duitsers opgeroepen tot het verrichten van politiediensten. Ook in Fryslân komen de eerste studenten onderduiken.
- 7 febr. ruiten ingegooid bij NSB politiechef Koster in **Franeker**.
- 12 febr. enkele woningen in **Franeker** met boordwapens van geallieerde vliegtuigen beschoten. Geen ongevallen en wat materiële schade.
- 13 febr. de Nederlandse Regering waarschuwt tegen individuele acties.
- 21 febr. protest in de kerken tegen het als slaven wegvoeren en opjagen van duizenden jonge mensen en het ten dode vervolgen van Joodse medeburgers.
- 23 febr. 400 patiënten en personeel van ziekenhuis Vogelenzang uit Bennebroek met extra treinen naar **Franeker** geëvacueerd.
- febr. bewakingsopdracht voor alle openbare gebouwen in **Franeker**.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1943 (Friesland magneet voor onderduikers) -

- 25 febr. twee raadsheren ontslagen in Leeuwarden. Mussert spreekt in Leeuwarden in de Harmonie in het kader van de actie voor nationale eenheid in de strijd tegen het Bolsjewisme.
- 1 mrt reorganisatie van de politie. Voor verandering van werkkring is toestemming van het Gewestelijk Arbeidsbureau (GAB) nodig.
- 5 mrt studenten moeten een loyaliteitsverklaring tekenen.
- 11 mrt instelling Nederlandse Landwacht.
- 13 mrt loyaliteitsverklaring van de studenten geëist.
- 14 mrt de bankbiljetten van fl. 1.000,- en fl. 500,- na bepaalde datum ongeldig verklaard.
- Medio maart het weghalen der kerkklokken is in volle gang. Van bijzondere exemplaren worden gipsafgietsels gemaakt.
- 15 mrt vanwege een tekort aan grondstoffen in Duitsland worden door de Duitsers de klokken uit de kerktorens van **Achlum, Boer, Dongjum, Franeker** (Martini-kerk, stadhuis en toren van het voormalig klooster van 'de inrichting'), **Hitzum, Sexbierum, Tzum en Tzummarum** gehaald.
- 21 febr. in vrijwel alle kerken klinkt een protest tegen de wegvoering van duizenden jonge mannen voor tewerkstelling in Duitsland of elders en de jodenvervolgning.
- 22 mrt. de werkweek wordt op 54 uur gebracht.
- 23/24 mrt. vliegtuig met daarin twee agenten die boven Fryslân zullen worden afgeworpen, boven het IJsselmeer neergeschoten. Eén van hen, Bergman, verongelukt; de andere, Gerbrands, brengt het er levend af en keert naar Engeland terug.
- 24/25 mrt de artsen doen afstand van hun bevoegdheid tot uitoefening van het beroep van arts. Naambordjes worden weggenomen. Het begin van de Artsenstaking.
- 29 mrt met ingang van 10 april is aan joden het verblijf in alle provincies, behalve in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, verboden.
- mrt ongeveer 227.000 Nederlandse dwangarbeiders bevinden zich in Duitsland.
- 13 apr. twee raadsheren van het gerechtshof Leeuwarden ontslagen 'wegens grove verzaking van hun ambtsplicht'. Ze weigerden een dief te veroordelen die anders naar een strafkamp zou worden verzonden.
- 15 apr. op last van de SD de joodse patiënten van Psychiatrische Inrichting en van Vogelenzang uit **Franeker** naar Westerbork overgebracht. Weigerend personeel van de Psychiatrische Inrichting door NSB politiechef Koster gearresteerd en overgebracht naar de SD.
- apr. de burgemeester van Harlingen en gemeentesecretaris van Wijmbritseradeel ontslagen.
- 29 apr. generaal Christiansen maakt per proclamatie bekend dat de oud-militairen weer in krijgsgevangenschap naar Duitsland zullen worden teruggevoerd. Dit is het begin van de april-mei staking.
- 29 apr. stakingen in **Franeker** bij Oostwoud, Fritho, de Franeker Landbouwcoöperatie en het distributiekantoor.
- 30 apr. stakingen in **Franeker** in verband met terugkeer krijgsgevangenschap Nederlandse militairen.
- 30 apr. in **Franeker** arrestaties leden van het distributiekantoor door NSB politiechef Koster; o.a. mej. G. Weber enige dagen in arrest bij de SD.
- 30 apr. in **Franeker** Piet Magree in arrest wegens doorbetalen loon aan stakers.

----- een keerpunt in de oorlog in Fryslân / Nederland -----

- apr. tot mei de april-meistaking die in Fryslân uitloopt op een melkstaking van een week. De grote meerderheid van de bevolking is nu apert anti-Duits.
- 1 mei in geheel Nederland en in het bijzonder in Fryslân is de staking in volle gang. Boeren laten de melk weglopen uit melkbussen. Fabriekspersoneel verschijnt niet op het werk en een deel van de ambtelijke wereld legt het werk eveneens neer.
- 1 mei afkondiging van het politiestandrecht in het gehele land en hoogtepunt van de april-meistaking. Er worden doodvonnissen uitgevoerd, o.a. in Leeuwarden.
- 3/5 mei de bezetter slaat genadeloos toe en schiet zonder enige vorm van proces ongeveer 170 stakers dood, onder wie ook een aantal Friezen. Op 5 mei is de staking vrijwel definitief ten einde.
- 5 mei einde van de melkstaking.
- 6 mei verplichte melding van alle mannen en studenten tussen 18 en 35 jaar voor verplichte tewerkstelling in Duitsland.
- 12 mei herderlijke brief van de Nederlandse bisschoppen tegen de terreurmaatregelen van de bezetter.
- 13 mei alle radio's moeten ingeleverd worden.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1943 (Friesland magneet voor onderduikers) -

13	mei	Duitse en Italiaanse troepen capituleren in Noord-Afrika.
13	mei	delen van een geallieerde bommenwerper komen bij Kie neer.
14-21	mei	alle mannen van de jaargang 1921 moeten zich melden.
15	mei	gemengd-gehuwde joden moeten kiezen tussen: deportatie of sterilisatie.
19	mei	minister Gerbrandy maant oud-militairen (via Radio Oranje) zich in geen geval voor de arbeidsinzet te melden. Ambtenaren mogen niet meewerken aan de uitvoeringsbesluiten.
24-29	mei	alle mannen van de jaargangen 1922 en 1923 moeten zich melden.
	mei	ontslagen: burgemeesters van Workum en Tietjerksteradeel, gemeentesecretaris van Terschelling.
31	mei	(t/m 2 juni) De mannen van jaargang 1924 moeten zich melden.
31	mei	alle joden uit Leeuwarden zijn weggevoerd of ondergedoken.
eind	mei	
begin	juni	op grote schaal duiken mannen onder die weigeren voor de bezetter te werken.
1	juni	de grote stroom van onderduikers komt op gang. Op een boerderij in het hartje van Friesland: 1 april - 1 onderduiker; 2 mei - 2 onderduikers; 1 juli - 30 onderduikers.
	juni	in Franeker inlevering van radiotoestellen; bijna 400 ingeleverd.
1	juni	begin van verzetsblad 'Je Maintiendrai' in Leeuwarden.
3	juni	Dr F.E. Posthuma, gemachtigde van Mussert voor landbouw en visserij, in Vorden vermoord.
3	juni	de SD doet een inval bij veehouder Hylke Watzema in Tijnje. Na provocatie van onderduiker. Hoewel hij zwaar wordt mishandeld weigert Watzema namen te noemen. Uiteindelijk wordt hij gedood.
4	juni	overval op distributiekantoor van Langweer door Groningse KP; buit aan de LO afgedragen.
6	juni	Negende Regiment Infanterie moet opkomen ter wegvoering in krijgsgevangenschap.
7	juni	het hoofdbestuur van de kaatsbond besluit deze zomer geen PC kaatswedstrijden meer te houden in verband met de nieuwe bepalingen voor het amateurisme. Geen PC in Franeker .
15	juni	alle 18- en 19-jarige Nederlandse jongens moeten naar Duitsland, uitgezonderd mijnwerkers, scholieren, en studenten die de loyaliteitsverklaring hebben getekend.
21/22	juni	alle reserve-officieren tot 45 jaar moeten terug in krijgsgevangenschap.
22	juni	Jacob Stienstra uit Franeker door politiechef Koster gearresteerd wegens achterhouden radio.
25	juni	overval op Gerzon door KP Leeuwarden waarbij de 'gevaarlijke' jaargangen uit het bevolkingsregister worden gestolen.
26	juni.	honderden artsen gearresteerd in verband met hun protesten tegen de invoering van de Artsenkamer.
29/30	juni	'Ausweise' weggehaald bij Plaatselijk Bureau Houder (PBH) te Boornbergum.
1	juli	'Ausweise' weggehaald bij PBH te Oostermeer.
3	juli	in Achtkarspelen duikt een gemeente-ambtenaar onder na vernietiging van het complete bevolkingsregister. Hierdoor ontsnappen veel mannen aan de verplichte tewerkstelling.
5	juli	verraad van een onderduiker in Drachten. Verschillende arrestaties verricht. 'Friso' moet uit Drachten verdwijnen en duikt in Leeuwarden onder, waar hij zijn werk voortzet. Razzia in Leeuwarden op jongens van 19 en 21 jaar. Ook de volgende dag, als represaille voor de kraak van het jaargangenregister uit gebouw-Gerzon.
6	juli	de razzia wordt in Leeuwarden onverminderd voortgezet.
7	juli	grote razzia in Warga-Wartena. De vraag doet zich voor of Van Dijk (Pierre François Vergonet) een verrader is.
10/11	juli	grote razzia in Sint Annaparochie. Razzia in Het Bildt wordt voortgezet.
16	juli	grote razzia op de veemarkt te Leeuwarden. PB (persoonsbewijs)-controle.
17	juli	verschijnt bij een drukkerij in Leeuwarden het eerste gedrukte nummer van het illegale blad 'Je Maintiendrai'.
17	juli	Pieter de Groot uit Franeker door politiechef Koster gearresteerd wegens achterhouden radio.
29	juli	een wachtmeester te Menaldum duikt onder met het complete bevolkingsregister.
30	juli	overval door de groep Lever uit Sneek op de uitreikploeg van het distributiekantoor te Witmarsum.
-	juli	in Franeker inlevering van radiotoestellen.
4	aug.	voor de provincies Groningen, Fryslân, Drenthe Overijssel en Gelderland wordt een verblijfsverbod uitgevaardigd voor mannen boven de 16 jaar, die daar niet hun domicilie hebben (dit was gericht tegen het groot aantal onderduikers uit andere provincies).
11	aug.	arrestatie van een aantal artsen.
14	aug.	oprichting van de LKP in Amersfoort.
23	aug.	eerste Leeuwarder joden uit Westerbork naar Auschwitz getransporteerd.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1943 (Friesland magneet voor onderduikers) -

- 24 aug. Nicolaas P. Kremer uit **Franeker** op last van de SD Assen door NSB politiechef Koster gearresteerd wegens provocatie; 2 mei 1944 vrijgelaten.
- 25 aug. invoering van de 72-urige werkweek.
- 27 aug. KP leden bevrijden twee arrestanten uit het gemeentehuis van Metslawier.
- aug. ‘Oranje Vrijbuiters’ proberen de Boeyinga’s van het Arbeidsbureau te vermoorden.
- aug. in deze maand bij PBH’s in Workum, Weidum en Goinga ‘Ausweise’ gekraakt.
- 4 sept. in **Franeker** plakt de Raad van Verzet (RVV) waarschuwingen tegen de agenten Bouma en de Vries wegens arresteren van onderduikers.
- 10 sept. kraak in Sint Jansklooster.
- 10 sept. het distributiekantoor te Sint Jansklooster bij Vollenhove gekraakt door KP Joure. Contact tussen Joure en Haarlem-Aerdenhout.
- 13 sept. in verband met arrestaties moet de voorzitter van de onderduikersbeurs, ‘Peter’, uit Wolvega verdwijnen. Na enige maanden werkloosheid kwam hij in februari 1944 bij het illegale CDK terecht.
- 20 sept. tien man van de groep van ‘Joep’ (Johannes Vis) die zich de ‘Oranje-bolsjewieken’ noemden (een van de Duitsers overgenomen naam) in Assen ter dood veroordeeld en terechtgesteld.
- 25 sept. arrestaties te Leeuwarden in verband met verraad van ‘Van Dijk’ (F. Vergonet).
- 25 sept. De KP **Sexbierum** kraken het gemeentehuis van Het Bildt in Sint Annaparochie en nemen het complete bevoingsregister en het archief mee.
- 25/26 sept. het gemeentehuis te Sint Annaparochie gekraakt door KP **Sexbierum**. Bevolkings- en archiefregister meegenomen.
- 27 sept. het verzetblad ‘Het Parool’ schrijft over gaskamers in de concentratiekampen.
- 29 sept. laatste jodenrazzia in Amsterdam, hierbij wordt ook de leiding van de Joodsche Raad opgepakt en gedeporteerd. Friese Bijbeldag te Leeuwarden, i.v.m. voltooiing van de Friese Bijbel.
- 29 sept. de eerste ‘Silbertanne-moord’ in Meppel; de laatste in september 1944.
- 30 sept. tengevolge van gepraat komt de Sipo achter de reeds een halfjaar lopende sabotage tussen het Gewestelijk Arbeidsbureau (GAB) en het Distributiekantoor te Leeuwarden.
- eind sept. het Veemgericht opgericht.
- eind sept. uit een garage in **Franeker** wordt een Oldsmobile gestolen, die de eerste auto voor de KP wordt.
- sept. Duits bevel om radio’s in te leveren.
- sept. tot sept. 1944 veel glasschade aan woningen aan de Hertog van Saxenlaan in **Franeker** door het Duitse afweergeschut aldaar.
- 7 okt. in Oudehaske verschijnt het eerste nummer van het illegale blad ‘Ons Volk’.
- 14 okt. drie illegale werkers te Wolvega gearresteerd. Nieuwe LO-groep (onderduikhulp) in Weststellingwerf gevormd. ‘Van Dijk’ door de Sipo in Leeuwarden gearresteerd. Van deze datum af bood hij zijn diensten aan de SD aan.
- 16 okt. Landwacht Nederland wordt Landstorm Nederland.
- 18 okt. de bekende Nederlandse schrijver A.M. de Jong in Blaricum vermoord (weerwraak van de NSB).
- 19 okt. catastrofe in Hoorn. Top LO (onderduikhulp) in Noord-Holland opgerold. Weerslag in Leeuwarden.
- 19 okt. belangrijke arrestaties onder de illegaliteit in Hoorn.
- 21 okt. door verraad van Vergonet wordt in de dorpen Dantumawoude, Akkerwoude en een deel in Rinsumageest en Broeksterwoude een grote razzia gehouden op joden. Onder andere bij de familie Hoekstra aan de Teneweg onder Akkerwoude. Het echtpaar wordt zwaar mishandeld maar geeft niet toe joden te hebben verborgen. Hierbij zijn ook de beruchte SD-medewerkers Lammers en Sleijfer betrokken.
- 22/23 okt. in Gaasterland worden 70 korenrijten en een dorsmachine in brand gestoken omdat het graan bestemd was voor de Wehrmacht. Er volgen geen represailles.
- 24 okt. in een schuur in Hallumerhoek hebben onderduikers een danspartij georganiseerd. Door verraad komt de Sd er achter en worden 29 jongens op gepakt en naar Leeuwarden gevoerd. De meisjes worden ongemoeid gelaten.
- 27 okt. liquidatie van de verrader Vergonet (alias Van Dijk) op de Heereweg in Groningen door de medisch student Dijkema. Dijkema wordt later gearresteerd en gefusilleerd in Vugt.
- 30 okt. poging tot liquidatie van Pier Nobach, waarbij zijn zoon Herman wordt gedood (Veemgericht vonnis?). Als vergelding werden enkele dagen later de beschuitfabrikant Taeke Schuilenga en de gemeentesecretaris Gerrit Beukema geëxecuteerd.
- okt. reorganisatie van de LO Fryslân, van 20 naar 6 man teruggebracht.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1944 (sabotage en vergeldingen) -

- 3 nov. mislukte aanslag op NSB politiekapitein Stienus van Wijnen uit Harlingen en wordt ernstig gewond. Veemgericht vonnis.
- 4 nov. 'Silbertanne-moord' bij Oosterwolde., de beschuifabrikant Tacke Schuilenga uit Surhuisterveen wordt gedood.
- 13 nov. instelling van de Landwacht.
- 15 nov. de bezetter kondigt een nieuwe verlofregeling af voor Nederlanders die in Duitsland werkzaam zijn. Zij moeten voor elkaar borg staan. In de praktijk betekent dit dat als de een niet terugkeert van zijn verlof de nader geen verlof wordt verleent.
- 22 nov. KP *Sexbierum* door NSB politiechef Koster opgerold door verraad van de Nijmegenaar Frans Michon. Als vergelding 4 illegale werkers en zeven anderen elders geliquideerd.
- 28/29 nov. twee politieke gevangenen bevrijd uit gemeentehuis te Drachten.
- nov. verschillende NSB-burgemeesters geïnstalleerd in deze maand: Harlingen, Tietjerksteradeel, Wonseradeel, Baarderadeel.
- 2 dec. besluit tot de invoering van de Tweede Distributiestamkaart.
- 3/4 dec. arrestaties in Workum.
- 7 dec. Pieter Geert Niemeijer uit **Franeker** gearresteerd wegens krijgsgevangenschap.
- 11 dec. Focke Wulf 190 door eigen Duits geschut bij *Herbayum* neergehaald.
- 16 dec. kraak distributiekantoor Witmarsum door RVV-groep uit Groningen.
- 31 dec. Politie-officier Elzinga in Groningen neergeschoten. Represailles in Groningen.
- eind dec. er zijn nu drie knokploegen, Leeuwarden, Drachten en Dokkum. Daarnaast bestaan de LO's.
- eind 1943 in de buurt van Akkrum-Ternhorne een jonge man geliquideerd, die de vriendin van een Duitse deserteur 'Jarich' dreigde te verraden.

1944 (sabotage en vergeldingen)

1944 - van toenemende sabotage tot dodelijke vergeldingen en einde oorlog in zicht -

Juni 1944 luidt een keerpunt van de oorlog in door de inval van de geallieerden in Normandië. Vanaf september maximaliseren de Duitsers *razzia's* in het land. De verzetsactiviteiten gaan over tot sabotage en vergeldingen maken honderden slachtoffers. Van het kabinet en Wilhelmina komt de boodschap dat het verzet zich moet organiseren in de BS. De door de Nederlandse regering verordende spoorwegstaking belasten de bevolking met de hongervinter en 20.000 doden. In heel het land nemen ziekten en sterfgevallen toe. Het aantal vergeldingen door de bezetter bereikt een climax. In Vught vindt de grootste moord en slachtpartij plaats. Zuid-Nederland wordt bevrijd en daar ontstaan grote problemen tussen het Militair Gezag en verzetsmensen. De BS worden opgericht. Er ontstaat een massale vlucht van NSB'ers en Duitsers uit Nederland. In Friesland begint de CvdK zijn 35ste jaar; men merkt van hem niets negatiefs maar ook niets positiefs. In Friesland worden de gruweldaden van de Waalse Rexisten sterk voelbaar en de *razzia's* nemen overhand toe. Het Veemgericht behandelt meerdere verraadzaken. Het vliegveld Leeuwarden wordt door de geallieerden uitgeschakeld met enorm bommengeweld. In Franeker en de hele omgeving vinden veel *razzia's* en arrestaties plaats, NSB burgemeester De Kruijff wordt na 21 jaar opgevolgd door de NSB burgemeester Van der Vlis.

- begin '44 De Duitsers nemen zelf het vellen van bossen in Beetsterzwaag ter hand. Dit duurt tot 10 april 1945. In deze tijd wordt ca. 200 ha. oude naaldhoutbossen vernield.
- 6 jan. mislukte overval op zegeltransport in Bolsward door KP verzetsgroep Lever uit Sneek.
- 10 jan. garantiestelling door de Nederlandse regering voor het NSF.
- 15 jan. In Sint Annaparochie slaat voor het eerst weer de klok, bestaande uit een zuurstofcilinder met hamer. Elders wordt ook wel een stuk spoorrail gebruikt. Thies Jan Jansen uit Weierd (Gr.) en Henk Hos in het grote V.N.-proces ter dood veroordeeld. Zij werden op 11 mei samen gefusilleerd.
- 18 jan. overval op een transport van gearresteerden met als vergelding een massa-arrestatie in Dokkum.
- 22 jan. 20 mensen te Dokkum gefusilleerd als vergelding op de overval op het gevangentransport.
- 25 jan. bombardement Leeuwarden; 44 bommen.
- 28 jan. Jan Cats van de Harlingerweg in **Franeker** gearresteerd wegens achterhouden radio.
- 30 jan. bij Abbega twee joodse onderduikers door het verzet geliquideerd.
- 1 febr. gemeentehuizen moeten voortaan bewaakt worden door politie en niet meer door burgerbewakers omdat zij niet opgewassen zijn tegen gewapende overvallers. De verzetsstrijder Uilke Boonstra uit Joure wordt na verraad door een onderduiker door de SD aangehouden en wordt op 18 augustus 1944 in Vught gefusilleerd. LO en KP Sneek gaan eigen wegen. De LO-centrale (onderduikhulp) Joure naar Sneek verplaatst.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Fryslân - 1944 (sabotage en vergeldingen) -

- 3 febr. 24 ‘zwarthandelaren’ rond **Franeker** opgepakt en naar Duitsland gedeporteerd.
- 3 febr. overval door KP Leeuwarden/Drachten op gemeentehuis Bergum om PB-zegels voor de nieuwe distributiestamkaart.
- 4/5 febr. overval door KP Dokkum op gemeentehuis Ternaard en haalt bevolkingsregister en de kluis gekraakt.
- 14 febr. vier leden van de op 22 november 1943 gearresteerde illegaliteit op Liauckamastate in **Sexbierum** gefusilleerd op Schiphol. Het betreft Folkert Bergsma uit Delft, Lolle Rondaan uit Beetgum, Gerben Desiré Oswald en Gerrit Schuil, beiden uit Harlingen.
- 15 febr. het ‘Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces’ (SHAEF) opgericht.
- 16 febr. er wordt een begin gemaakt met het onder water zetten van land.
- 18 febr. Sipo en Feldgendarmarie houden een grote razzia in Rinsumageest.
- 19/20 febr. razzia in **Tjummarum** naar onderduikers.
- 21 febr. doodvonnissen bekend gemaakt van vier leden van de KP groep **Sexbierum**. Het vonnis was reeds eerder voltrokken.
- 22 febr. bij decreet bepalen de Duitsers dat op daders van overvallen op distributiekantoren en bevolkingsregisters de doodstraf zal worden toegepast.
- 22 febr. Door vergissing geallieerden bombardement op Nijmegen.
- 24 febr. zeer zware aanval op het vliegveld Leeuwarden. 75 vliegtuigen werpen in 10 minuten tijd 5.000 bommen af. Vrijwel het grootste deel van het complex wordt vernield of beschadigd.
- 26 febr. bombardement op het vliegveld Leeuwarden door 56 Martin B-26 Marauder bommenwerpers van de 9th US Air Force. Een grote concentratie van 1.189 bommen komt tot ontploffing in een sector waar veel vliegtuigshelters zijn. Ook een burgerslachtoffer valt in Beetgumermolen.
- 28 febr. de Leeuwarder verzetsstrijder Christiaan Kerkhof met 19 andere leden van de ‘Oranje Vrijbuiters’ ter dood veroordeeld en gefusilleerd.
- 1 mrt grote razzia te Nieuw-Beets. De Duitsers zijn op jacht naar onderduikers. Het gehele dorp afgezet.
- 6 mrt razzia te Schettens, erg waarschijnlijk tengevolge van verraad van Michon. Men opereert vanuit Groningen met ca. 100 man van de SD en Sipo.
- 11 mrt arrestatie van een tweetal advocaten te Leeuwarden n.a.v. een klacht van de advocaten aan de ‘Beauftragte’ Ross waarin werd betoogd dat het vorderen van burger werkkrachten voor herstelwerkzaamheden aan het op 24 februari vernielde vliegveld in strijd was met het Landoorlogsreglement.
- 13 mrt O.S. Miedema, J. Harkema en W.J.A. Antonides uit **Franeker** gearresteerd wegens het houden verboden geldinzameling.
- 13 mrt ‘Kappie Marie’ uit Zwaagwesteinde, die op de pilootenlijn ‘Luctor et Emergo’ werkte, in Leeuwarden gearresteerd.
- 20 mrt inval in drukkerij Van der Wey in Huizum, waarbij P. van der Wey en drie zoons worden gearresteerd. Allen komen in concentratiekampen om het leven.
- 29 mrt bericht: in Heerenveen en Leeuwarden worden veel kapitale woonschepen gebouwd. Duitsers kopen deze schepen op tot bedragen van fl. 20.000. Van de 3.500 telefoonabonnees worden in Leeuwarden 2.800 afgesneden. Eén postbestelling per dag, ook in andere plaatsen.
- mrt de in november opgerichte Landwacht wordt overal actief. Treedt op tegen zwarte handelaren, clandestiene slachters en ondergedokenen. Burgemeester van Idaarderadeel ontslagen.
- eind mrt evacués uit de Beemster en de Schermer komen naar Fryslân.
- mrt/apr. de sabotage van de Tweede Distributie-stamkaartbeschikking is in volle gang. In Wommels echter valt een NC (Nationaal Comité)-instructie in verkeerde handen, waarop in Bolsward, Wommels en Witmarsum vijftien bevolkings- en distributie-ambtenaren worden opgepakt en naar Groningen gevoerd. Van Riessen, die in September 1943 het NC-werk van ‘Kobus’ had overgenomen, weet op het nippertje te ontkomen, evenals ‘De Groot’.
- 11 apr. bombardement van het centraal bevolkingsregister in Den Haag, waardoor ook in Fryslân de bevolkingsambtenaren minder aanleiding hebben voor vrees voor verstrekkende controle met fatale gevolgen.
- 15 apr. NSB-voorman Max Blokzijl deelt mee, dat onderduikers pardon krijgen wanneer ze zich melden. In Fryslân nauwelijks effect.
- 20 apr. een medewerker van de KP Meppel Eggo Streuper en Anske Zwalua uit Het Bildt brengen enkele piloten uit Fryslân naar Meppel. De volgende dag door de Landwacht opgepakt, beide zijn omgekomen.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1944 (sabotage en vergeldingen) -

- 22 apr. een onderluitenant der Staatspolitie in de gemeente Bedum doodgeschoten. Hij vormde o.a. ook voor het oosten van Fryslân een gevaar.
- 29 apr. een ambtenaar van het distributiekantoor in Langweer duikt onder met veel bonnen en papieren.
apr. medewerkers Jan de Haan en Jan Eppinga uit het **Franeker** distributiekantoor opgepakt en naar Duitsland gedeporteerd; na de bevrijding teruggekeerd.
- 1 mei in Leeuwarden een mobiele KP gestationeerd. Drie mensen beschikbaar om de KP te organiseren. In Sneek werkt iemand aan de uitbouw van de KP.
- 5 mei Mr P.M. van Baardt van Sminia, burgemeester van Utingeradeel, te Oldeboorn gevangen genomen, omdat hij een belangrijke arrestant had losgelaten. De burgemeester komt om in een concentratiekamp.
- 16 mei razzia op grote schaal in Ferwerd. Vijftien personen opgepakt.
- 19/20 mei ‘Silbertanne-moord’ op hoofdonderwijzer Andries Lok te Appelscha.
- 24/25 mei inval op de boerderij van Pieter Reitsma te Lions. Henk Lever uit Sneek, die hier zat ondergedoken, aangeschoten. Beiden worden 18 Augustus 1944 in Vught gefusilleerd tezamen met een aantal Friezen.
- 26 mei inval op de belastinginspectie te Drachten, tengevolge van verraad van een meisje. Josephus Johannes Erich wordt onmiddellijk doodgeschoten terwijl zes andere ambtenaren naar Buchenwald worden getransporteerd. Drie van hen keerden niet terug.
- 31 mei (1 juni) arrestaties in Joure.

----- een keerpunt in de oorlog voor heel Europa -----

- 6 juni D-Day. Landing en invasie van de geallieerden in Normandië. Als direct gevolg hiervan vinden er uitgebreide Duitse troepenverplaatsingen plaats. Op 7 en 8 juni worden bussen van autobusondernemingen in beslag genomen en met de ‘van bed gelichte’ chauffeurs naar het zuiden gedirigeerd. Het zogenaamde ‘putjesgraven’ begint.
- 8 juni koningin Wilhelmina roept op tot coördinatie van het verzet.
- 10 juni Bergum, Bergumerheide, Kuikhorne, Veenwouden en Hardegarijp krijgen Duitse bezetting.
- 12 juni invoering van de tweede distributiestamkaart (TD).
- 13 juni de illegale Persoonsbewijzen Sectie te Amsterdam opgerold. De eerste vliegende bommen, V1, vallen op Londen en Zuid-Engeland.
- 13 juni kraak distributiekantoor in Kuinre door KP Echtenerbrug.
- 15 juni begin V1 beschieting van Londen.
- 18 juni langs de rijksstraatwegen o.a. in de omgeving van Heerenveen en Oudeschoot een begin gemaakt met het graven van éénmansgaten of schuttersputjes.
- 19 juni instelling van de staf van het Militair Gezag (MG).
- 20 juni overleefde Hitler een moordaanslag, die was gepleegd door Duitse officieren.
- 21 juni verzetsstrijder Jan Lever uit Sneek valt bij Loppersum in een vuurgevecht. Onder dezelfde datum verschijnt in Oudega-Gaasterland het eerste nummer van het partizanenblad ‘de Wachter’.
- 22/23 juni arrestatie van LO-man in Idseghuizen. Ds L. Touwen van Makkum stelt alle pogingen in het werk om hem vrij te krijgen, doch wordt naderhand zelf door de Sipo vastgehouden.
- 25 juni radiorede van prins Bernhard. De drie organisaties, waaruit de gevechtsgroepen zullen worden gerekruteerd (de RVV, de KP en de OD), erkend. In Fryslân is de RVV praktisch niet vertegenwoordigd.
- 27 juni de beruchte politieman Sikko Wolters in de fietsenstalling van het station in Heerenveen door verzetsstrijder Gerrit Haagen geliquideerd. (vonnis Veemgericht).
- juni Hitler beëindigt alle rechtspraak over burgers in de bezette gebieden. De plaatselijke Sipo kan bij elk vergrijp of poging daartoe terstond tot fusillieren overgaan.
- juni krachtens ‘Führerbefehl’ wordt alle rechtspraak over burgers in de bezette gebieden in het Westen opgeheven.
- juni de Friese Gewestelijk OD commandant verklaart tegenover KP vertegenwoordigers die hadden gehoord dat de OD de leiding zou krijgen wanneer gevechtshandelingen zich naar het noorden zouden verplaatsen, dat zijn organisatie niet passief zou blijven.
- 2 juli bij Makkum verongelukt een vliegtuig met daarin o.a. vier sabotage-agenten van het Londense Bureau Bijzondere Opdrachten. Allen kwamen om het leven.
- 3 juli eerste bijeenkomst van de landelijke verzetsorganisaties. Vorming van de Grote Advies Commissie (GAC).

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1944 (sabotage en vergeldingen) -

7	juli	eerste kraak van distributiekantoor van Workum; ruim 14.500 bonkaarten en deel bevolkingsregister meegenomen.
12	juli	de beruchte Sneker SD'er, Geale van der Kooij, die gevaarlijk begon te worden, ontvoerd in Sneek en geliquideerd in Scharnegoutum. Daarop volgde 13/14 juli de 'Sneeker bloednacht' waarbij door de SD vier ambtenaren als represaille werden gedood.
13	juli	inval in een garage Achter de Hoven te Leeuwarden, waar de KP-auto door de Landwacht wordt ontdekt. Men vindt er slagwapens in. KP'er Ben de Vries, die poolshoogte wil gaan nemen, trekt de aandacht en wordt na een schietpartij overmand en opgepakt.
15	juli	inval in Tamminga's pakhuis aan de Schrans te Leeuwarden, waar een overvalcommando van de Sipo uit Groningen niet alleen wapens vindt, doch ook de administratie van het NSF. Daarop volgen talrijke arrestaties. Alle verzetsleiders moeten verdwijnen.
20	juli	bomaanslag op Hitler en poging tot staatsgreep onder leiding van door 'Oberst' Graaf Claus von Stauffenberg, Hitler raakt slechts licht gewond.
27	juli	geslaagde overval op het distributiekantoor door KP Sneek in Franeker . Uitgaansverbod na 20.00 uur gedurende 6 weken voor alle inwoners.
	juli	106 ondergedoken gemeentebambtenaren ontslagen.
	juli	uitbraak van de geallieerden in Normandië.
eind	juli	begin van de zgn. Deppner-executies in het concentratiekamp Vught. Ten minste 450 gevangenen worden vermoord. Een lange serie van executies van verzetsstrijders in Kamp Vught tussen eind juli en begin september 1944.
3	aug.	tweede kraak op distributiekantoor van Workum door KP Sneek. De buit wordt opgeborgen in Koudum.
8/9	aug.	23 'Trouw'-medewerkers te Vught gefusilleerd. Tot hen behoorde ook één van Friesland's grootste verzetsstrijders Willem Santema uit Sneek.
9	aug.	'Annie Westland' (mevrouw C. J. van den Berg-van der Vlis) gearresteerd op de Oude Gracht te Utrecht op een door de Sipo bezet adres.
10	aug.	in de omgeving van Leeuwarden worden grootscheepse oefeningen gehouden door de 'Wehrmacht'. Dit betreft het afslaan van denkbeeldige aanvallen op het vliegveld.
12	aug.	grote razzia in Appelscha, Oudemirdum, Hemelum en Gauw onder Sneek.
14	aug.	mislukte aanslag op de Sipo-handlanger Zacharias Sleijfer in Leeuwarden. Hij raakt licht gewond. Liquidatie van de leider van het distributiekantoor te Kuinre, die een acuut gevaar voor zijn omgeving vormt. In Koudum verschijnt een groep, als KP'ers uitgedoste mannen, die op een pas, gevonden op de gearresteerde hoofdkoerierster met de top LO in Utrecht, de buit van de tweede kraak te Workum komen ophalen. De pas wordt geaccepteerd en de buit overgedragen. Het is een Sipo-Kommando, die nu tot arrestatie overgaat.
15	aug.	Schietpartij in Birdaard, waarbij twee leden van het 'Kommando Frank', die, onder het mom van ambtenaren van de Duitse contraspionage CCD (Crisis Controle Dienst), een onderzoek komen instellen naar illegale activiteit, de dood vinden. Eén van hen is de Duitser SD'er Nicolay Ludwig Johannsen, één der naaste medewerkers van Schreieder, de leider van het Englandspiel. En de ander is de Nederlandse SS'er Johannes Bernardus Faure uit Den Haag.
16	aug.	in Koudum worden 'Klaas' (Gerben Ijpma), rayonleider LO, en Tjalke van der Wal doodgeschoten in verband met het ontdekken door de Sipo van de buit van de tweede kraak in Workum.
17	aug.	ambtenaar gemeente Wymbritseradeel duikt onder met distributiebescheiden.
17	aug.	de distributieleider Horst van Kuinre gearresteerd, 21 augustus wegens verraad geliquideerd. (vonnis Veemgericht).
17/18	aug.	enkele dorsmachines in Het Bildt in brand gestoken.
18	aug.	in concentratiekamp Vught vier Friese verzetsmensen geliquideerd, Jan Evenhuis, Uilke Boonstra, Pieter Reitsma en Hendrik Jacob Lever met nog enige andere.
22	aug.	executie in Vught van 'Rinke' (Andries Joustra) uit Oosterend, één van de eerste Friese verzetsstrijders, evenals Hein Schukken uit Lions.
25	aug.	de Leeuwarder Krijn van der Helm in Amersfoort door Nederlandse SS'er Faber geliquideerd.
25	aug.	laatste topvergadering van de LKP te Amersfoort.
28	aug.	eerste wapendroppings voor de LKP.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1944 (sabotage en vergeldingen) -

- 30 aug. wordt in verband met het in brand steken van een vrachtauto met 253 radiotoestellen bij Joure, de wachtmeester der Marechaussee Geert Knol gearresteerd. Op 9 September wordt zijn lijk in het Damsterdiep bij Groningen gevonden.
- aug. bij Birdaard een verrader geliquideerd (vonnis Veemgericht).
- aug. bij Opeinde een foeragehandelaar wegens verraad geliquideerd (vonnis Veemgericht).
- 2 sept. bevel van 'Allied High Command' tot de grote spoorwegsabotage.
- 2 sept. massale vlucht van NSB'ers uit Zuid-Limburg.
- 3 sept. prins Bernhard aangewezen als opperbevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS). Begin van spoorwegstaking op grote schaal op bevel van 'Allied High Command'.
- 3 sept. begin van het georganiseerde vertrek van Rijksduitsers uit Nederland.
- 3 sept. vanuit Westerbork vertrekt de laatste deportatietrein met joden naar Auschwitz.
- 3/4 sept. begin van de systematische spoorwegsabotage door de Knokploegen.
- 4 sept. te Vught executie 'Prins' (Wietse Woudsma), hoofdverkenner van de groep Dokkum van het Bureau Inlichtingen. Hij werd in Leiden gepakt. Uitzonderingstoestand over het gehele land afgekondigd. Aanval op het vliegveld Leeuwarden.
- 5 sept. de NBS formeel opgericht, begin integratie van KP en BS. De NBS wordt een formele militaire organisatie. Door de Allied High Command in Londen een algehele spoor- en tramstaking afgekondigd. De Duitsers stellen een avondklok in, niemand mag zich 's avonds op straat bevinden.
- 5 sept. Dolle Dinsdag, 600 NSB'ers vluchten uit Amsterdam via Lemmer en Heerenveen in paniek naar Duitsland. De meesten naar de omgeving van Celle en Hannover.
- 5 sept. regeringen van België, Nederland en Luxemburg sluiten tolunie, de Benelux.
- 7 sept. stoffelijk overschot gevonden van 'Jelle' (Jan Schulenklopper), waarnemend leider der KP-centrale te Sneek, die op 3 September in Leeuwarden werd opgepakt.
- 7 sept. Esmée van Eeghen op weg naar Winsum (Gr) door SD'er Knorr geliquideerd tezamen met een Drents verzetsman door SD'er Faber.
- 8 sept. eerste door nazi-SS'er Werner Von Braun ontwikkelde V1 op Engeland afgeschoten.
- 10 sept. vliegveld Leeuwarden gebombardeerd.
- 11 sept. vertrek van 2/3 der Friese KP naar de Kop van Overijssel onder leiding van Piet Oberman (alias Piet Kramer), die in augustus het bevel over de Friese KP op zich heeft genomen. Weer bombardement van vliegveld Leeuwarden.

----- een keerpunt in de oorlog voor Nederland en in de Friese verzetsleiding -----

- 12 sept. in Zuid-Nederland begint de bevrijding door Amerikanen. Het Britse 2de leger overschrijdt de Nederlandse grens ten zuiden van Eindhoven.
- 12 sept. prins Bernhard en de Minister van Oorlog geven per radio richtlijnen over het gedrag van de Nederlanders in bezet gebied.
- 12 sept. de verzetsbewegingen krijgen het sein zich gereed te houden. Algemene lastgeving van het MG met betrekking tot de te arresteren personen.
- 13 sept. Wilhelm Arthur Albrecht komt met Belgische Rexisten uit Gent naar Leeuwarden. Daar leidde hij tot vlak voor het einde van de oorlog het zogenaamde 'Aussenkommando' van de 'Sicherheitsdienst en Sicherheitspolizei'. Hij was in die functie verantwoordelijk voor de handhaving van de orde in de provincie Fryslân. Hij was verantwoordelijk voor tientallen executies in Fryslân.
- 15 sept. stelt Radio Oranje het Nederlandse volk er van in kennis, dat talrijke afdelingen 'Sicherheitspolizei' naar ons land zijn gekomen. Begin september eist de 'Wehrmacht' een spoedige bouw van een reservestelling in de linie Delfzijl-Groningen-Assen-Meppel in aansluiting op de IJssellinie.
- 17 sept. zwaar bombardement Leeuwarden door 51 AVRO Lancasters, waarbij zeven burgerslachtoffers vallen in Beetgumermolen, twee in Engelum en zes in Dijksterhuizen.
- 17 sept. mislukte luchtlanding Market Garden bij Arnhem.
- 17 sept. de Nederlandse regering Gerbrandy in Londen verordeneert een spoorwegstaking. Vooraf waarschuwen de Duitsers voor represailles.
- 17 sept. zeer zware luchtaanval op het vliegveld Leeuwarden, waarbij te Beetgumermolen zeven personen worden gedood. Luchtlandingstroepen bij Nijmegen en Arnhem neergelaten om een overgang over de grote rivieren te forceren. Het wordt een groot debacle voor de geallieerden. Order aan het spoorwegpersoneel (via radio Oranje) om te staken.
- 17 sept. tot 26 sept. Operatie Marker Garden.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1944 (sabotage en vergeldingen) -

- 17 sept. de ploegleiders van de Friese KP, die in de kop van Overijssel is geconcentreerd, besluiten wegens het ontbreken van wapens, sabotagemiddelen en behoorlijke plannen, naar huis terug te keren.
- 18 sept. de KP doet het trampersoneel bij Sint Nicolaasga overwegen om definitief te staken. Harlingen wordt 'Sperrgebiet'. Zonder speciale vergunning mag niemand er meer in of uit.
- 18 sept. de sluizen bij Delfzijl opengezet, grote delen Groningen komen onder water te staan.
- 19 sept. als represaille op de tramstaking worden bij Sint Nicolaasga gefusilleerd: Berend Julius en de politiemann Johannes Prins uit Veenwouden en Jacobus Gaastra uit Sneek.
- 21 sept. arrestaties in Dokkum. Het plan om twee arrestanten uit het Huis van Bewaring te Leeuwarden te bevrijden blijkt op korte termijn onuitvoerbaar.
- 25 sept. 's avonds na 8 uur wordt de eerste V1-raket afgeschoten uit het bos op de hoek van de Minslerlaan achter het Vredestempeltje in het Rijsterbos. Na een maand er mee opgehouden.
- 28 sept. razzia in *Tjummarum* zonder veel resultaat.
- 28 sept. bij haar terugkeer van de Friese KP uit Vollenhove stuit de KP 'Sjors' bij Boksum op drie mannen 'Feldgendarmen', waarbij een schietpartij ontstaat. Een boerderij in brand gestoken.
- 30 sept. bericht van Piet van der Berg, dat hem door de landelijke commandant KP 'Frank' het commando over Groningen, Fryslân en Drenthe is opgedragen. Besprekingen in Leeuwarden, aangezien er moeilijkheden in de leiding zijn.
- sept. Zuid-Nederland bevrijd.
- sept. bij Drachten twee joden geliquideerd, ze blijken niet in staat zich aan te passen aan de onderduiksituatie.
- 1 okt. aanslag door het verzet op de 'Wehrmacht' waarna razzia en drama in Putten met 601 Puttenaren gedeporteerd; het dorp plat gebrand; 552 slachtoffers.
- 3 okt. mannen, geboren tussen 1909 en 1926, vertrokken uit Leeuwarden voor tewerkstelling in Drenthe.
- 5 okt. alle mannen van 35 tot 45 jaar moeten verschijnen voor tewerkstelling in Drenthe. NSB-leider Anton Mussert spreekt in de Harmonie te Leeuwarden. Kraak van het station van de NTM (tram) in Drachten, waarbij door de Drachtster KP een geldbedrag en de loonstaten van het personeel in beslag worden genomen.
- 6 okt. 'Trouw'- en de 'J.M.'-groep komen in Leeuwarden bijeen ter bevordering van de samenwerking bij de uitgifte van illegale 'Ausweise'.
- 6/7 okt. worden 'Broodtrommel' en 'Margarine' bij Dokkum gedropt. Zij waren bestemd voor de Packard-groep in Groningen, die de radio verbindingen in Noord-Nederland, achter de Duitse linies zou verzorgen.
- 7 okt. vertrek van Pieter Wijbenga ('Geale') en luitenant M. naar het hoofdkwartier van prins Bernhard te Brussel met volledige documentatie, betrekking hebbende op Duitse versterkingswerken, materiaal en moreel der Duitse troepen. De plaats van Wijbenga in 'Trio' wordt ingenomen door 'Piet Kramer'. Verzoek van Delta C. om door versperring van de Lemster-Rijn en Eemskanaal de afvoer van machinerieën, voorraden en sleepboten uit Rotterdam, Dordrecht en Amsterdam door de Duitsers te verhinderen.
- 9 okt. mannen uit Heerenveen moeten zich melden voor tewerkstelling.
- 11 okt. razzia op onderduikers te Harlingen en **Franeker**.
- 12 okt. wegens railsabotage aan de spoorlijn bij Wolvega, drie onderduikers bij Nijeholtpade gefusilleerd. Mannen uit Sneek van 17 tot 55 jaar moeten zich melden.
- 13 okt. alle mannen tussen 18 en 60 jaar in Harlingen moeten zich melden voor tewerkstelling.
- 13 okt. 400 'werkwillige' **Franekers** verschijnen op de oproep voor werkzaamheden in Smilde. Merendeel op eigen gelegenheid teruggekeerd.
- 14 okt. een internationale groep SD'ers vestigt zich in Heerenveen.
- mid okt. komt het Z.B.V.-Kommando van de Sipo en SD onder Kronberger naar Heerenveen.
- 19 okt. Piet Gailliard liquideert een politiemann en een Duitse 'Feldweibel' in Twijzel. Op gezag van het Veemgericht wordt Gailliard opgesloten in de Psychiatrische Inrichting in **Franeker**. Wapeninstructeurs komen ter beschikking van de Friese leiding Trio.
- 20 okt. benoeming van kolonel 'de Klerk' tot commandant NBS; door prins Bernhard bevestigd. Op deze of voorgaande dag de eerste wapendropping in Fryslân op Pankoeke onder Witmarsum.
- 27 okt. grote razzia's in Leeuwarden voor tewerkstelling in Drenthe.
- 28 okt. grote razzia's in Sneek voor tewerkstelling Drenthe.
- okt. Duitse oproep voor 'Wehrmachtwerken' in Smilde.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1944 (sabotage en vergeldingen) -

- okt. de **Franeker** burgemeester M.G. de Kruijff (NSB) gaat naar Ermelo; K. v.d. Vlis (NSB) burgemeester van **Franeker**.
- okt. F.H. Kempkes uit **Franeker** gearresteerd wegens achterhouden radio.
- 4 nov. de Friese leiding Trio vraagt de districtsoverleiders verkenningrapporten over de wijze waarop trein, scheeps en autoverkeer verhinderd kan worden. Het betreft economische waarden naar Duitsland.
- 6 nov. in Sneek wordt de districtleider LO Jacobus Boomsma 'Karel', bij een poging om aan een arrestatie te ontkomen, doodgeschoten. In het Kolonelsdiep worden twee schepen tot zinken gebracht om dit grote vaarwater te versperren. De eerste groep evacués uit het land van Maas en Waal passeert Heerenveen.
- 7 nov. grote razzia in Buitenpost en omgeving. Ongeveer 150 man opgepakt, drie mannen op de vlucht doodgeschoten. In alle plattelandsgemeenten moeten de mannen van 18 t/m 49 jaar zich melden voor graafwerkzaamheden.
- 10 nov. Tengevolge van arrestaties in Groningen inval op adres in Leeuwarden, waar zender 'Margarine' zat ondergedoken. Op dezelfde dag wordt 'Brodtrommel' gepakt, die zijn zender van Oostrum naar Groningen had overgebracht.
- 11 nov. de sluisen bij Gaarkeuken (een sluis in het Van Starckenborghkanaal) en Terhorne door geallieerde vliegtuigen gebombardeerd. Bij Terhorne vier inwoners gedood.
- 12 nov. inval op duikadres van 'Oom Klaas' in Leeuwarden. Hij zelf weet te ontkomen, maar koeriersters worden gearresteerd.
- 14 nov. wederom arrestaties en razzia's in Leeuwarden. Als represaille na railsabotage bij Heerenveen twee Rotterdamse onderduikers Bol en Stoker bij Stobbega gefusilleerd.
- 15 nov. in Heerenveen verschijnt de illegale 'De Koerier'.
- 16 nov. de Friese leiding Trio verklaart dat gewest Fryslân nu reeds het best bewapend is en dat het zwaardere verplichtingen opgelegd krijgt.
- 17 nov. grote razzia op en arrestaties van leden van de Koeriergroep in Leeuwarden.
- 18 nov. drie spoorwegmannen tussen **Herbayum en Midlum** gefusilleerd. Vergelding op het plaatsen van kopspijkers, twee bommen en eggen op de weg.
- 19 nov. als vergelding op sabotage met spijkers aan de weg drie onderduikers bij **Menaldum** gefusilleerd.
- 20 nov. overval door Zoll op boerderij op Legauke onder Opeinde, waar KP zat ondergedoken. Tengevolge van schietpartij vallen drie man, een Duitser, Jan en Marten de Vries en de Drachtster Gerhardus Wagenaar.
- nov. het terrein van Groot-Lankum in **Franeker** afgezet vanwege kapwoede en huisdoorzoekingen door de SD.
- 1 dec. de Provinciaal-commandanten van de Orde Dienst (OD) en Knokploegen (KP) verklaren dat beide groepen zullen worden samengevoegd in de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS).
- 2 dec. razzia in Holwerd en Ternaard.
- 5 dec. bijeenkomst van 'Oberabschnittsleiter' Blomquist uit Assen, 'Ritmeister' Von Reuchlin, de 'Arbeidsreferent' Hendriock met alle burgemeesters in Leeuwarden, i.v.m. nieuwe eisen van de 'Wehrmacht' inzake graafwerkzaamheden.
- 6 dec. gemeentehuis van Baarderadeel, 'verdeelstation' van PB's voor de omliggende gemeenten, gekraakt.
- 8 dec. overval op het huis van bewaring te Leeuwarden onder leiding van Piet Oberman. 51 politieke gevangenen worden bevrijd, o.a. slachtoffers van de razzia's van 10, 12, 14 en 17 november. Bij een ontvluchtingpoging op onderduikadres te Nes, Klaas van Dijk uit Dokkum doodgeschoten.
- 11 dec. door geallieerde bommen vallen in Koudum zes slachtoffers.
- 12 dec. de fusie tussen Orde Dienst en Knokploegen definitief te Warga bekrachtigd.
- 14 dec. stopzetting van de stroom voor verlichtingsdoeleinden te Leeuwarden.
- 15 dec. (tot 29 december). razzia's: Boornbergum, Sint Annaparochie, Bolsward, Sneek, Garijp, Oostermeer, Surhuisterveen, Zwaagwesteinde, Zwagerbosch, Kollum, Raard, Lollum, Akkerwoude, Grouw, Nijega (Sm.), Dronrijp, Tijnje, Noordwolde, Zandhuizen, De Blesse en Twijzelerheide.
- 23 dec. komt een groep van vijftien man Sipo onder leiding van Ströbel, Konrad en Nitzsch naar Sneek.
- 29 dec. enkele topfiguren van LO en NC, in Tijnje in vergadering bijeen, bij razzia als onderduikers gepakt. Grote razzia in Noordwolde; 28 man gearresteerd.
- 29 dec. aanslag op politiemans Oene van Dijk onder **Tzum**, hij overleeft (vonnis Veemgericht).
- winter '44 een communistische verzetsgroep liquideert achter Tietjerk een ondergedoken Landwachter die verraad wil plegen.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Frieslân - 1945 (disproportioneel geweld en bevrijding) -

- winter '44   onder Sneek een joodse vrouw geliquideerd omdat ze niet te handhaven is. Een joodse student geliquideerd vanwege intenties tot verraad.
- dec.   in verband met sabotage aan spoorbrug enkele maanden bewaking van de spoorlijn door burgers in **regio Franeker**.
- dec.   de hongerwinter en gaarkeukendistributie in nog bezet Nederland.
- dec.   begin van een periode van razzia's en nachtelijke huiszoekingen naar mannen voor graafwerkzaamheden in Drenthe in **Franeker** en omgeving tot maart 1945.

1945 (disproportioneel geweld en bevrijding)

1945 - met afschuwelijk geweld; een stortvloed van evacués in Frieslân; Nederland bevrijd -

In volle oorlogstijd verandert het kabinet tot Gerbrandy III. In Nederland merkt men weinig of niets. Verzetsgroepen escaleren tot sabotage-activiteiten. In alle hevigheid zetten de Duitsers razzia's en vergeldingen voort. Het kost de geallieerden zeven maanden om Nederland geheel en acht dagen om Frieslân te bevrijden. In Frieslân begint de CvdK zijn 36ste jaar en wordt na strubbelingen vervolgens ontslagen. Nederlandse landwachters vermoorden de oud-CvdK (lid Veemgericht). In de provincie zijn veel sabotage-acties die allen met vergeldingen en fusillades met tientallen doden als gevolg worden bestraft. Het aantal overvallen op distributiekantoren neemt af, waardoor boeren met hun onderduikers bonkaartenproblemen krijgen. De bevrijding van Frieslân wordt door de Canadezen ingezet. Friese sabotagegroepen gaan over tot totaalsabotage en ondersteunen met enige gevechtsacties de bevrijders. De hevigste gevechten vinden tussen 13 en 15 april 1945 plaats. De laatste, zware gevechten vinden plaats bij Makkum, Pingjum en Harlingen, waarbij aan beide kanten nog slachtoffers vallen. Harlingen wordt in de laatste fase nog zwaar getroffen. In Franeker ziet men de bezetter richting Harlingen afmarcheren.

- 1   jan.   in een dagorder maant de Friese gewestelijke commandant BS tot discipline en geduld. Ontijdig optreden is uitdrukkelijk verboden.
- 3/4   jan.   als gevolg van arrestaties in Noordwolde worden twee leiders van de KP Echtenerbrug te Echten met hun gastheer gepakt.
- 8/9   jan.   zinkt bij Urk de Groningen IV met voedselhalers uit Fryslân aan boord.
- 9/11   jan.   een groep van 22 personen in Harlingen opgepakt door verraad van een meisje Sterenburg; 14 van hen komen om het leven.
- 10   jan.   opdracht van gewestelijk commandant om scherper op te treden tegen verraders; Sipo, Landwacht en Zoll worden steeds driester.
- 11   jan.   arrestaties in Zandbulten en Kollumerzwaag onder leden van LO en verspreiders van het illegale blad 'Trouw'
- 14   jan.   begin massale evacuatie uit Limburg.
- 16   jan.   arrestaties te Roordahuizum.
- 22   jan.   als vergelding op de overval van de KP bij De Valom op een SD auto met drie gevangenen waarvan een BS kopstuk is. Twee Duitse soldaten overlijden. Als vergelding 20 mensen gefusilleerd bij Dokkum.
- 24/25   jan.   overval op leden van het politiecorps te Heerenveen. Gevaarlijk, daar velen van hen zijn ingeschakeld bij het in ontvangst nemen van wapenzendingen.
- 27   jan.   een schip met 150 'hongerkinderen' uit Den Haag komt na een moeizame tocht over het IJsselmeer in **Franeker** aan; de kinderen worden in de gehoorzaal van 'de inrichting' opgevangen en daarna in de omliggende dorpen ondergebracht.
- 31   jan.   bij een inval op het kantoor van de 'Fabu' (Falsificatiebureau) te Leeuwarden groot deel van de inventaris in beslag genomen. Vervalsingen gaan gewoon doorgang.
- 3/4   febr.   de gewestelijk-operatieleider (GOL) met zijn adjudant in Tjerkwerd gevangen genomen. Ook het archief valt in Duitse handen. Een ramp dreigt.
- 4-11   febr.   conferentie te Yalta tussen President Roosevelt, minister Churchill en maarschalk Stalin.
- 5   febr.   arrestaties te Wanswerd.
- 8   febr.   op deze dag beginnen de arrestaties in Scharnegoutum, Sneek, Bolsward, Heerenveen, Balk, Sijbrandaburen, Sandfirden en Echten tengevolge van de ontdekking in Tjerkwerd.
- 9   febr.   illegale BS-zender in Lekkum gevonden.
- 11   febr.   tegenactie van de KP Sneek tegen de voornoemde arrestaties; twintig man uit het politiebureau in Sneek bevrijd.

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland
- 1945 (disproportioneel geweld en bevrijding) -

- 11 febr. kraak van politiebureau Sneek waarbij 20 politieke gevangenen worden bevrijd. Een Landwachter uit Gaastmeer geliquideerd.
- 13 febr. in Leeuwarden moord op de oud-Commissaris van de Koningin mr B.Ph. baron van Harinxma thoe Slooten door twee Landwachters Koopmans en Sonnema. Hij was lid van het Veemgericht (illegale rechtbank) en hoofd van het Bureau Afvoer Burgerbevolking.
- 13 febr. op deze dag en op 17 en 19 februari arrestaties in Oudemirdum, Hemelum en Wijckel in verband met wapendepots.
- 19 febr. wapenvoorraad van Doniawerstal door de Duitsers in beslag genomen.
- 23 febr. overval ten huize van de gemeente-commandant BS van Wymbritseradeel waar een wapendepot wordt ontdekt.
- 23 febr. kabinet Gerbrandy III (ARP) 23 februari 1945 tot 24 juni 1945 (4 maanden, 1 dag).
- 23 febr. ruim 6.000 geallieerde bommenwerpers opereren gelijktijdig boven Duitsland.
- 25 febr. het hoofdkwartier van de Rexisten begint luisterpost.
- 26 febr. de Sipo en het 'Sonderkommando' Albrecht nemen hun intrek in het Burmaniahuis.
- 28 febr. het eerste Zweedse voedseltransport gearriveerd.
- end febr. 200 elektrische- en 30 stoomgemalen in Fryslân staan praktisch geheel stil door gebrek aan kolen.
- febr. 2.500 evacués uit Limburg komen in **Franeker** aan en worden bij particulieren en vooral boeren in de regio (*Achlum, Sexbierum, Stiens, Tzum, Tzummarum en Wijnaldum*) ondergebracht.
- 1 mrt de IJsselovergangen hermetisch afgesloten. Het Noorden wordt ten opzichte van het Westen 'buitenland'.
- 2/3 mrt in Idaarderadeel wordt vrijwel de hele leiding van de BS opgerold.
- 3 mrt Grietje Sinnema, tolk/assistente van de 'Ortskommandant' van **Franeker**, door Cornelius Livius Koster uit Joure en Oedse Hendrik Klevringa uit Bolsward bij **Dongjum** neergeschoten, maar ze overleeft.
- 7 mrt het politiebureau te Sneek voor de tweede maal gekraakt. Zeven mannen en een vrouw worden bevrijd.
- 7 mrt aanslag op Duitse generaal Rauter door de BS bij Woeste Hoeve in Gelderland, waarna 117 mensen worden gefusilleerd.
- 8 mrt als represaille op aanslag op de tolk/assistente Grietje Sinnema bij de Staf van de 'Abteilung für Ernährung en Landwirtschaft' in **Franeker**, worden vijf verzetsmensen bij **Dongjum** gefusilleerd.
- 9 mrt in Leeuwarden arriveren acht hoge officieren, behorende tot het Parachutisten-Kommando Gerieke.
- 14 mrt nieuwe slagzinnen, aanduidende de verschillende stadia van paraatheid bij de nadering van de bevrijdingslegers, opgegeven. De oude zijn sinds de arrestatie van de Gewestelijk-operatieleider onbruikbaar geworden. Overal worden grote groepen 'Fallschirmjäger' ingekwartierd.
- 17 mrt tien mensen bij Doniaga gefusilleerd als represaille op het doden van de Duitser Paul Platte en de Nederlander Foppe Kooistra (van de 'Wasserschutzpolizei' uit Lemmer) in de boerderij van Schotanus.
- 19 mrt Dr Seyss-Inquart op bezoek bij 'Beauftragte' Werner Ross. De startbanen en boxen van de 'Jagdfliegerersatz' moeten zo spoedig mogelijk in verdere gereedheid worden gebracht.
- 21 mrt oproep voor tewerkstelling vliegveld Leeuwarden
- 23 mrt oproep voor tewerkstelling vliegveld Leeuwarden
- 24 mrt dagorder van prins Bernhard: **1e** onder geen voorwaarde actie op eigen initiatief; **2e** handhaving van de meest strenge discipline. Dit in verband met een op gang zijnde grote militaire operatie, die grote gevolgen kan hebben.
- 27 mrt grote razzia te Makkum, op zoek naar wapens; weinig gevolgen voor onderduikers en illegaliteit.
- 27 mrt 138 mannenpatiënten, 390 vrouwenpatiënten en 75 personeelsleden van psychiatrisch ziekenhuis Dennenoord in Zuidlaren naar **Franeker** overgebracht.
- 28 mrt koningin Wilhelmina richt zich in een proclamatie tot de verzetsbeweging.
- 29 mrt razzia's en arrestaties in Leeuwarden.
- 30 mrt grote razzia op de zomerhuisjes in Eernewoude en het Princenhof.
- 30 mrt inzet van de bevrijding van Oost- en Noord-Nederland.
- 1 apr. geen aaneengesloten Duits front is nog in takt.
- 2 apr. opdracht van de districtscommandanten om de sabotagegroepen op volle sterkte te brengen. Dit moet vóór of uiterlijk óp vrijdag 6 april klaar zijn.
- 3 apr. de Staf BS moet zo spoedig mogelijk beschikken over inlichtingen omtrent bruikbaar draagvermogen van bruggen voor tanks van 12,5 tot 40 ton.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1945 (disproportioneel geweld en bevrijding) -

- 5 apr. burgerverkeer langs de Groningerstraatweg finaal stopgezet.
- 5 apr. opstand van Georgische soldaten op Texel.
- 6 apr. vijf leden van de BS en KP uit Sneek en IJlst bij de Zandvoorderhoek in Gaasterland gefusilleerd (verraad).
- 6 apr. 's middags vertrekt Oberst Gericke, bevelhebber van een divisie 'Fallschirmjäger' (Parachutisten) naar Groningen. Overal maken de Duitse 'Fallschirmjäger' zich voor vertrek gereed. De 'Fliegerhorst' Leeuwarden heeft voor de bezetter afgedaan. Bij de scheepswerven komt bericht binnen, dat alle werk aan de schepen moet worden gestaakt. De 'Arbeitsreferent' in Leeuwarden zegt dat er geen 'Ausweise' meer nodig zijn: "Der Krieg ist ja am Ende".
- 7 apr. arrestaties in Leeuwarden en Makkum. In Makkum worden wapens gevonden door verraad. Zes leden van de BS door de SD'er Ströbel gefusilleerd.
- 7 apr. vijf gevangenen door Ströbel bij Sneek gefusilleerd.
- 7 apr. SD fusilleert bij Zandvoorderhoek in Gaasterland vijf mannen.
- 7 apr. drie Duitsers door Franse parachutisten bij Haulerwijk gefusilleerd.
- 7 apr. de twaalfjarige Berend Nijholt uit Hommerts-Jutrijp bij beschieting door twee geallieerde jachtvliegtuigen gedood.
- 8 apr. oproep aan het Friese verzet om over te gaan tot totale actie n.a.v. de code '*de fles is leeg*'. Binnen 36 uur moet worden begonnen met rail-, weg- en waterwegsabotage.
- 8 apr. bij Haulerwijk sneuvelt in gevecht de Franse parachutist Henri Pintaud.
- 9 apr. aan de Oppenhuizerweg in Sneek de BS'er Jan Dijkstra bij gevecht doodgeschoten.
- 9/10 apr. overall worden in Fryslân in deze nacht sabotagehandelingen uitgevoerd.
- 10 apr. SD uit Groningen fusilleert tien gevangenen uit Groningen bij Bakkeveen.
- 10 apr. Drents BS-lid, Jan Eleveld, bij Appelscha door Landwachter doodgeschoten, tweede BS'er zwaar gewond. Tussen Haule en Haulerwijk landen weer Franse para-commando's Bij Hemrik komt Franse Spitfire-piloot Arnaud de Saxcé om het leven doordat zijn parachute blijft haken aan zijn neerstortende vliegtuig.
- 10/11 apr. de rails van de spoorverbinding Leeuwarden - **Franeker** wordt ten oosten van Dronrijp onklaar gemaakt door de BS-sabotagegroep **Franeker**. Een locomotief en vier wagons kiepen om en de 26 resterende worden naar Leeuwarden terug gesleept.
- 11 apr. de **Franeker** politiechef Koster schiet in het 'rooie dorp' in **Franeker** Piet Jaarsma dood.
- 11 apr. executie van veertien (elf worden op het monument bij **Dronrijp** genoemd) gevangenen door de SD bij **Dronrijp**, Gerard de Jong uit Huizum overleeft door zich dood te houden. Twee anderen blijken dubieuze collaborateurs te zijn de SS'er Oudger van Dijk en de vermoedelijke dubbelspion Johannes Ducaneau. Vergelding n.a.v. de vorige nacht onklaar maken van de spoorlijn Leeuwarden-Harlingen.
- 12 apr. de Canadees Wilfred Berry in Oldeholtspade bij gevecht gesneuveld.
- 12 apr. bij Olderberkoop tien gevangen Duitsers gefusilleerd.
- 13 apr. Appelscha bevrijd door Canadezen via brug Stokersvallaat. Wolvega bevrijd door Canadezen. Bij Oldeberkoop 10 gevangen genomen Landwachters en SS'ers zonder vorm van proces doodgeschoten door een Nederlander. BS bezet brug over de Linde ten zuiden van Wolvega; kort daarna passeert colonne Canadezen. BS van Ureterp neemt vier Duitsers gevangen. Canadese brenguncarriers bij Mildam. 'Paps' Vinke van BS-Heerenveen krijgt daar contact met Canadese troepen. Nachtelijk gevecht tussen Sneker BS en groep Duitse parachutisten langs straatweg naar Leeuwarden. Enkele Duitsers sneuvelen.
- 14 apr. politiemann Cornelis Tump uit Ureterp, 's nachts op weg naar Donkerbroek om snelle hulp van de Canadezen te halen, bij Haulerwijk doodgeschoten door Franse parachutist.
- 14 apr. bij Ureterp BS in gevecht met groep Duitsers die uit zuidelijke richting nadert. Vier BS'ers sneuvelen, evenals zes Duitsers. In Dokkum drie aanhangers van Duitsers doodgeschoten na poging om gevangengenomen collega's te bevrijden. Hierbij ook twee burgers dodelijk gewond.
- 14 apr. BS'er Jan Kruis sneuvelt op de Mobilisatieweg bij Terband na gevecht bij Hooibrug onder Haskerdijken. BS'er Sieger van der Laan sneuvelt, als gids en tolk voor de Canadezen, bij Tijnje. Hij wordt doodgeschoten door een Duitse officier die overgave voorwendt.
- 14 apr. een achtergebleven BS-groep heeft op de Soensterdijk felle gevechten geleverd met Duitsers. Rond het middaguur is er een autobus vol met Duitsers verschenen. Na de eerste schotenwisseling wilde een aantal Duitsers zich overgeven. De BS-groep dacht dat de strijd gestreden was, toen Pieter Postma

Bijlage II: Tijdslijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1945 (disproportioneel geweld en bevrijding) -

- alsnog werd geraakt en naderhand overlijdt. Woedend heeft de groep de Duitsers weer onder vuur genomen. De bus is aan flarden geschoten en zeker vijf Duitsers zijn doodgeschoten.
- Bij Soensterdijk worden vijftien landwachters op fietsen ontvangen met een kogelregen. Een gewonde die nog zijn geweer wil grijpen wordt doodgeschoten. De anderen worden afgevoerd. Tegen zevenen mogen de meeste bewakers van de Soensterdijk terug naar Dokkumer Nieuwe Zijlen om uit te rusten van zeventien uren strijd.
- 14 apr. de BS van Kollumerland krijgt opdracht voor aanval op Duitsers in Dokkumer Nieuwe Zijlen om vernieling sluis te voorkomen. Aanval slaagt niet. Op Soensterdijk, tussen Dokkumer Nieuwe Zijlen en Kollumerpomp gevecht tussen BS'ers en Duitsers: twee Duitsers sneuvelen, een derde geeft zich over.
- 14 apr. de auto van 'Beauftragte' Werner Ross met fl. 600.00,- rookwaren en drank op Soensterdijk gepakt. Opnieuw aanval van BS op Dokkumer Nieuwe Zijlen. Twee Duitsers sneuvelen, tien geven zich over. Op Soensterdijk wordt BS'er Pieter Postma in vuurgevecht dodelijk gewond en overlijdt de volgende dag. BS'er Gerrit Brouwer sneuvelt in gevecht met Duitsers.
- 14 apr. in Gorredijk sneuvelt Gerk Numan bij brug in gevecht met Duitsers.
- 14 apr. bij Tijnje sneuvelt in een gevecht verzetsman Sieger van der Laan.
- 14 apr. bij een gevecht BS'er Piet Eekhof dodelijk getroffen, Monsma bezwijkt later aan zijn verwondingen.
- 14 apr. Dokkum bevrijd.
- 15 apr. gevechten tussen BS en Duitsers langs Kolonelsdiep.
gevecht bij door Duitsers bezette boerderij te Stroobos. NSB'er op vlucht doodgeschoten. Canadezen schieten boerderij in brand.
Ruim 100 Duitsers en 81 Nederlandse collaborateurs bij Blauwverlaat gevangen gezet.
Gevecht met Duitsers bij Dokkumer Nieuwe Zijlen beslecht door tussenkomst Canadese militairen. Gerrit Bleeker en Jacob de Graaf van BS gesneuveld bij gevecht op Soensterdijk.
In Kollum zouden 23 gesneuvelde Duitsers begraven zijn.
BS'ers Jan Kaper en Harmen Brouwer komen in Akkerwoude (nu Damwoude) om bij een poging twee SS'ers gevangen te nemen. SS'ers verschansen zich in boerderij. Eén (een Nederlander) wordt doodgeschoten, de ander komt om in door Canadezen in brand geschoten boerderij. Een Canadese militair komt om bij gevecht.
- 15 apr. Sneek bevrijd.
- 15 apr. bij Allardsoog graf ontdekt met tien slachtoffers die zijn gefusilleerd.
- 15 apr. BS'er J.P. van Dijk komt om bij *Kiesterzijl* bij vuurgevecht met terugtrekkende Duitsers.
- 15 apr. Leeuwarden bevrijd.
- 15 apr. de Duitsers hebben **Franeker** verlaten.
- 16 apr. Canadezen bevrijden **Franeker**.
- 16 apr. hevige gevechten door Canadese 3e Infanterie Divisie met Duitsers in Makkum. Het dorp wordt zwaar beschadigd. Misleid door met de witte vlag zwaaiende Duitsers twee Canadese vertegenwoordigers neergeschoten. Voor de bataljonscommandant het sein om de definitieve aanval in te zetten. Opnieuw met de nodige vuursteun kwamen de eerste carriers omstreeks 21.30 uur het dorp binnen, namen de bezetters gevangen en zonderden de SS'ers van de rest af. 6 burgers vinden de dood tijdens deze gevechten.
- 17 apr. Lemmer en Harlingen bevrijd.
- 17 apr. de politiemans Petrus Maus in het bevrijde Dokkum alsnog geliquideerd (vonnis Veemgericht).
- 17 apr. Duitsers zetten Wieringermeer onder water.
- 17 apr. Grietje Sinnema uit *Ried* gevangen genomen en veroordeeld tot vier jaar internering.
- 18 apr. Canadese tanks en infanterie trekken Makkum binnen. Fryslân bevrijd.
- 30 apr. zelfmoord Hitler. Eerste voedseldroppings in Nederland.
- hevige bombardering van vliegveld 'Fliegerhorst' Leeuwarden met burgerslachtoffers. capitulatie Duitsland.
- Harry Linthorst Homan vervangt mr P.A.V. baron Harinxma thoe Slooten als CvdK Fryslân.
- A.G. v.d. Horst (oud verzetsman) waarnemend burgemeester **Franeker**.
- geboorte van veel kinderen.
- 3 mei koningin Wilhelmina keert terug naar Nederland.
- 4 mei Montgomery aanvaardt van Admiral Von Friedeburg te Lüneburg namens de Duitse troepen de capitulatie van de 'Wehrmacht' in Noordwest-Europa, Nederland, Denemarken en Sleeswijk-Holstein.
- 5 mei bevrijding Nederland. In hotel De Wereld in Wageningen krijgt de Duitse generaal Johannes Blaskowitz het capitulatiebevel overhandigd.

Bijlage II: Tijdlijn van relevante WOII-gebeurtenissen in Friesland - 1945-1950 (de 'dollemans'-politiek) -

- 5 mei radiotoespraak van koningin Wilhelmina over de bevrijding.
- 6 mei de Duitse 'Kommandant' Johannes Blaskowitz tekent het capitulatiebevel in de Aula van de Landbouw Hogeschool in Wageningen. Op 5 februari 1948 pleegt hij zelfmoord.
- 6 mei instelling van de Bijzondere Rechtspleging voor de gedetineerden.
- 8 mei het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) opgericht. Wordt later om genoemd in NIOD.
- 12 juni de laatste Duitsers van de eilanden naar Wilhelmshafen overgebracht.
- 24 juni kabinet Schermerhorn (VDB) - Drees 24 juni 1945 tot 3 juli 1946; benoemd door koningin Wilhelmina (1 jaar, 9 dagen).

1945 - 1950 (de 'dollemans'-politiek)

1945 - 1950 - bevrijding; een 'dollemans'-politiek en nieuwe uitdagingen

Tussen de bevrijding en 1950 kent Nederland drie kabinetten. De na-oorlogse kabinetten zijn geconfronteerd met - de enorme angst voor een machtsvacuüm, - de angst voor vermeend opkomend communisme, - conflicten met verzetsmensen, - een dollar-probleem, - een zwak belastingstelsel, - een groot financieel tekort, - de delinquenten zuivering en afhandeling, - de Engelse bezettingsmacht in NRW, - de Nederlands-Indië problematiek en - de afwezige handel met Duitsland en Nederlands-Indië. Het parlementaire onderzoek dat in 1947 is gestart zal pas in 1956 gereed zijn.

1945

- 15 aug. Capitulatie Japan. Nederlands-Indië bevrijd.
- 17 aug. Soekarno en Hatta roepen 'Republik Indonesia' uit.
- 15 sept. Loe de Jong directeur van het RIOD tot 1979.
- 24 okt. Verenigde Naties (VN) opgericht door 51 staten.
- 12 dec. Jan Dijkstra burgemeester van **Franeker**.

1946

- 3 juli kabinet Beel I (KVP) 3 juli 1946 tot 7 augustus 1948 (2 jaar, 1 maand, 4 dagen).
- 2 okt. ex-burgemeester K. J. van der Vlis van **Franeker** veroordeeld tot vier jaar internering en ontzetting uit openbare ambten.
- 15 nov. de overeenkomst van Linggadjati getekend tussen Nederland en Indonesië.

1947

- 30 apr. ex-burgemeester M. G. De Kruijff van **Franeker** veroordeeld tot acht jaar gevangenisstraf en ontzetting nog ambten te bekleden. In 1948 is hij weer vrij man.
- 21 juli 1ste politionele actie Nederlands-Indië in de onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië. (tot 5 augustus)

1948

- 5 juni politiechef Koster uit **Franeker** krijgt 18 jaar tewerkstelling in een rijkswerkinrichting.
- 7 aug. kabinet Drees (PvdA) 7 augustus 1948 tot maart 1951 (2 jaar, 7 maanden, 8 dagen).
- 4 sept. koningin Wilhelmina doet troonsafstand; inhuldiging koningin Juliana.
- 19 dec. 2de politionele actie tot 5 januari 1949. Deze actie wordt door veiligheidsraad Europa afgekeurd.
- De staat Israël gesticht.

1949

- woningnood; na de oorlog bleken er in Nederland ong. 500.000 woningen verwoest, zwaar of licht beschadigd. De overheid bouwt noodwoningen als duplex-, maycrete- en thermowoningen.
- 4 apr. NAVO opgericht. Het doel van het pact was: 'Beveiliging van de vrijheid der deelnemers, van hun gemeenschappelijk erfdeel en hun beschaving, welke zijn gebaseerd op de beginselen van de democratie, persoonlijke vrijheid en de heerschappij van het recht.'
- 20 juli Frans Michon uit **Saxbierum** wordt tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.
- 27 dec. overdracht met Indonesië getekend. Ruim 6.000 Nederlanders en 150.000 Indonesiërs komen om.

1950

- elke dag emigreren er 125 mensen, waaronder veel Friezen, naar Canada. Het zijn er in totaal 97.000.
- apr. de Korea oorlog begint.

Lijst van afkortingen

Lijst van afkortingen

AHC	Allied High Command	NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
ANP	Algemeen Nederlands Persbureau	NSB	Nationaal Socialistische Beweging
ARP	Anti Revolutionaire Partij	NSF	Nationaal Steun Fonds (bijgenaamd financier van het verzet)
AVRO	Alliott Verdon Roe - Engelse vliegtuigfabrikant tijdens WOII	NSNAP	Nationaal-Socialistische Nederland-sche Arbeiderspartij
BASF	Badische Anilin- & Soda-Fabrik (Baden Aniline- & Soda-Fabriek)	NTM	Nederlandse Tramweg Maatschappij
BBC	British Broadcasting Corporation	NVD	Nederlandse Volksdienst
BI	Bureau Inlichtingen	OD	Ordedienst
BMG	Bureau Militair Gezag	OLZ	Opperbevelhebber van Land- en Zee-macht
BPM	Bataafse Petroleum Maatschappij (nu Shell)	OVT	radioprogramma Onvoltooid Verleden Tijd
BS	Binnenlandse Strijdkrachten	OW	Oorlogswinst
C&A	Clemens en August Brenninkmeijer	PB	Persoonsbewijs
CAF	Coöperatieve Aankoopvereniging Friesland	PC	Permanente Commissie (Franeker kaatsen)
CDK	Centrale Distributie Kantoor	PECR	Parlementaire Enquête Commissie Regeeringsbeleid 1940-1945
CHU	Christelijk Historische Unie	PI	Psychiatrische Inrichting
CID	Centrale Inlichtingen Dienst	POD	Politieke Opsporingsdienst
CNV	Christelijk Nationaal Vakverbond	PvdA	Partij van de Arbeid
CvdK	Commissaris van de Koningin	PZ	Psychiatrisch Ziekenhuis
ERP	European Recovery Program	RAF	Royal Air Force (de Engelse luchtmacht)
ETA	Euskadi Ta Askatasuna, (baskisch voor Baskenland en Vrijheid)	RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
ETOUSA	European Theater of Operations United States	RKSP	Rooms-Katholieke Staats Partij
FABO	Franeker Autobus Onderneming	RVV	Raad van Verzet
Fabu	Falsificatie bureau	SA	Sturmabteilung, een para-militaire gevechtsorganisatie
FAS	Frankfurter Allgemeine Zeitung	SD	Sicherheits Dienst
FAZ	Frankfurter Allgemeine Sonntags Zeitung	SDAP	Sociaal Democratische Arbeiders Partij
GAB	Gewestelijk Arbeidsbureau	SHAEF	Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces
GAC	Grote Advies Commissie	Sipo	Sicherheitspolizei
GESTAPO	Geheime Stats Polizei	SS	Schutzstaffel (ook wel Waffen SS; voor politietaken)
GMC	General Motors Company	SSFVA	Steven Spielberg Film & Video Archive
GOL	Gewestelijk Operatie Leider	TB	Tweede Bonkaart
JDC	Joint Distribution Committee	USAAF	United States Army Air Force (de Amerikaanse luchtmacht)
KP	Knokploeg	USHMM	US Holocaust Memorial Museum
KVP	Katholieke Volks Partij	UVV	Unie Van Vrijwilligers
LKP	Landelijke Organisatie van Knokploegen	VDB	Vrijzinnig Democratische Bond
LO	Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers	VN	Verenigde Naties
LOF	Legioen Oud Frontstrijders	VOEKS	Vereniging van Oud-Employés van Shell
LSP	Liberale Staatspartij	WA	Weer Afdeling van de NSB
MG	Militair Gezag	WHN	Winterhulp Nederland
NAD	Nederlandse Arbeidsdienst	Z.B.V.	zur besonderen Verwendung (voor bijzondere opdrachten)
NATO	North Atlantic Treaty Organization	ZPC	Zaai- en Pootgoed Centrale
NAVO	Noord Atlantische Verdrags Organisatie		
NBS	Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten		
NC	Nationaal Committee		
NIHM	Nederlands Instituut voor Militaire Historie		

De uitspraken samengevat

De uitspraken samengevat

Door de hele tekst zijn er regelmatig uitspraken, stellingen, bevindingen en bijzonderheden in een tekst-vak opgenomen. Hieronder worden ze gegroepeerd weergegeven: algemeen, internationaal, nationaal, Fryslân en Franeker betreffend. Het biedt de lezer de mogelijkheid de uitspraken in relatie tot elkaar te beoordelen.

Algemeen

Het niet leren uit WOII kost meer doden dan de oorlog zelf	52
Perfectioneren van het doden betekent na 1945 een veelvoud van aantal WOII doden	67
VS en Engelse regering kennen in 1938 details jodenvervolgning, helpen ruim 90.000 joden Duitsland uit . .	70

Internationaal

Rusland forceert eerste keerpunt in februari 1943 door Duitsland te verslaan	15
Inval geallieerden in Normandië is tweede keerpunt in bevrijding West-Europa	16
Israël staat conceptueel vrede zelf in de weg	53
Engeland en Frankrijk proberen zich al vroeg vrij te kopen	69
Israëlsche ethiek: 60 jaar hameren op de holocaust en gelijk ultramodern wapentuig in de wereld zetten . .	69
Blunders van Churchill vertragen bevrijding Nederland met maanden	70
Wanneer joden uit WOII leren hebben ze een veel betere toekomst	70
Israël koestert zichzelf 70 jaar dood in een slachtoffer rol	70
Holocaust anomalie verwordt tot een doctrine	71
GMC trucks zijn cruciaal in bevrijdingsproces; paarden hebben afgedaan	71

Nederland

In de crisisjaren regeren in Nederland zes incompetente kabinetten	14
De bezetter stelt meteen het Nederlandse politieke systeem buiten werking	14
Koningin Wilhelmina bepaalt of er gevochten wordt of niet	15
91% van 110.000 Nederlandse joden wordt afgevoerd; regering, bevolking en verzet kijken toe	15
Het standrecht maakt veel slachtoffers	15
De gezondheidstoestand verslechtert snel in het hele land	16
Eigen regering veroorzaakt met spoorwegstaking de hongervinter en ruim 20.000 doden	17
De periode 1945-1950 is er één van ‘dollemans politiek’	18
Bij NSB’ers is economisch- en eigenbelang belangrijker dan de ideologie	25
‘Fout is fout’ en er is geen tussenweg; voor bedrijven is er geen alternatief	25
Afhandeling politieke delinquenten te veel gevraagd voor Nederlandse regering	44
Eén en al ellende in de NSB kampen	44
NSB’ers krijgen behoorlijke straffen opgelegd, bij enkelen is het disproportioneel	47
Zo lang de waarheid niet op tafel ligt is WOII niet beëindigd; alle slachtoffers verdienen de waarheid	47
Burgers in conflict tussen ‘de eigen grenzen’ en ‘de loyaliteit met de vijand’	48
Waarheidsvinding is verplichting tegenover nabestaanden	52
In Nederland is WOII nog steeds niet verwerkt	52
Ministers en koningin schieten tekort in de crisisbeheersing van de oorlog	53
Nederlandse regering in Londen: “een stel trambestuurders die hun tram kwijt zijn”	53
Churchill: “Wilhelmina is de enige man in de regering”	54
De parlementaire enquête is een goede bron voor waarheidsvinding en ware toedracht	54
De NBS zijn vanaf het begin een doodgeboren kindje	54
Kartel van politici, verzet, ‘mythe-clan’ en historici blokkeert waarheidsvinding	56
Nederlandse WOII geschiedenis is nog niet geschreven	57
De grote grijze massa in het land bespaart meer mensenlevens dan de regering	57
Geallieerden hebben andere perceptie over het verzet dan de verzetsmensen zelf	59
Regering en koningin storten zich in het chaossenario	67
De neutraliteit van Nederland heeft niets om het lijf	68
Gewonden en achtergeblevenen tellen blijkbaar niet mee	69
Voor zeer velen loont oorlog zich	71
Het ‘zwart/wit’ denken van WOII draagt veel fouten met zeer lange draagwijdte in zich	71
Nederlandse constitutionele monarchie faalt volledig in oorlogstijd	72
Nederlandse regering wil vechten tegen beter weten in	73
Fouten van WOII kabinetten dragen tot op heden de hongervinterbaby’s	73
De oude ‘adel’ bezorgt tijdens WOII Nederland veel ellende	73
Bombardement Rotterdam te danken aan besluiteloosheid eigen regering	73

De uitspraken samengevat

De troonoverdracht van Wilhelmina in 1948 lijkt sprekend een gedwongen gevolg	75
Prins Bernhard leeft en sterft als een mythe	75
De erg kostbare, negen jaar durende parlementaire enquête moet in de doofpot	77
Nederland ‘verwerkt’ tijdens WOII voor honderden miljoenen aan Duitse orders	78
Tegen alle belangen in wordt Wilhelmina ‘schoon’ gehouden	77
6.500 Nederlandse bedrijven met werknemers profiteren van de Duitse oorlogsindustrie.	78
Politie en notarissen profiteren van het lot gedeporteerde joden	80
Zwijgen impliceert een andere waarheid	79
De grote grijze massa voorkomt erger	81
Argumentatie bij alle besluiten ontbreekt standaard in Nederland	85
Nederlandse verzetsmensen kennen blijkbaar het principe van zwijgen niet.	91
Oorlogsmythen vertroebelen de ware toedracht volledig	94

Fryslân

Twee CvdK’s institutionaliseren 67 jaar lang een vernietigend conservatief beleid.	14
De melkstaking is keerpunt in Fryslân, het begin van vele razzia’s	16
Onaangenaam keerpunt in Fryslân is de terreur van Waalse Rexisten	16
Fryslân, een geweldige magneet en paradijs voor onderduikers	17
In Fryslân roepen verzetsgroepen stelselmatig dodelijke vergelding op.	17
Friese boeren bieden bevolking meer dan Wilhelmina in Londen	23
Verzet steelt de ‘show’, de boeren hebben het nakijken	29
Zin en noodzaak van Friese sabotage-acties zijn zeer twijfelachtig	33
Doden bij Afsluitdijk zijn te voorkomen geweest	54
Friese boerenfamilies lopen grotere risico’s dan de verzetsmensen	58
Friese KP verzetsgroepen ‘moeten’ bij bevrijding vooral op het bordes staan!.	59
Fryslân, veel te lang bestuurlijk een ramp.	83
Wiegel en Nijpels doen in 20 jaar meer voor Fryslân dan hun voorgangers in 92 jaar	84
Fryslân militair-strategisch erg moeilijk verdedigbaar	85
Fries verzet lijkt meegesleept in onnodige, zinloze sabotagespiraal	85
Verzet van erg zinvolle ondersteuning naar zinloze overvallen en sabotage	85
Leiding Fries verzet onderkent de echte werkelijkheid niet (meer)	87
Fries verzet lijkt door zinloze sabotage en adrenaline gedreven.	87
Duitsers lopen de provincie in 1 dag door; de Canadezen bevrijden deze in 6 dagen.	88
Leiding Fries verzet overspeelt zijn hand bij sabotage en militaire acties.	88
Friese boerin in oorlogstijd: “Hitler betaalt beter dan Wilhelmina”.	90
Fouten bij Fries verzet zijn opgelegd pandoer.	90
CvdK veroordeeld op gevoelens	91

Franeker

In Franeker zijn voor velen de oorlogsjaren veel beter dan de crisisjaren	17
Tijdens WOII is Franeker een erg verdeelde samenleving	19
Grote gezinnen komen veelvuldig voor.	19
Opmerkelijke verschillen tussen arm en rijk en tussen stad en platteland	19
Franekers: werken voor bezetter tegen beter weten in of werkloos zijn	20
Franeker ondergaat een ware ontgroening.	20
PC en Elfstedentocht gaan gewoon door.	20
Duizenden Duitse soldaten zijn normale verschijning in het Franeker stadsbeeld	21
Frisia suikerfabriek, het ‘boerenkerkhof’, is dé grote miskleun van Franeker	22
WOII heeft voor velen een geheel verschillende betekenis	23
Franeker heeft een enorm assortiment aan gelijksoortige winkels	23
Veel woningen, schuren, loodsen en scholen in de stad gevorderd	23
Boerenfamilies plegen met veel persoonlijk risico verzet; krijgen totaal geen erkenning	26
Anne Zondag over ‘de inrichting’: ”Schuilplaats in de wildernis”	28
Random Franeker zijn zo’n duizend onderduikers verstopt.	28
Franeker inrichting verstopt onderduikers tussen ‘besmettelijke zieken’.	28
In Franeker is Franz Stecking een zeer moedige Duitser; weinig erkend!	29
Schoolkinderen worden van hot naar her geslingerd; het onderwijs gaat door	30
Boer Lyklema bij Lutjelollum overleeft de strop	30
Bommen in de stad richten weinig schade aan	31
400 Franekers gaan voor graafwerk naar Smilde	32

De uitspraken samengevat

Zinloze sabotage door Franeker BS kost 13 mensen bij Dronrijp het leven	33
‘De inrichting’ in Franeker betekent verzorging, verzet, burgerhulp en schuilplaats	33
Franeker inrichting dient als opvang voor honderden patiënten, kinderen en evacués	34
Shell dankt pleeggezinnen en haalt ze in elf bussen naar Amsterdam.	34
Duitsers blazen Saakstra’s brug op waarbij één Duitse dode valt	34
Suikerfabriek is munitie-opslagplaats; in oorlogstijd altijd een doelwit	34
Geen echte ‘bijltjesdag’ in de stad; wel erg minderwaardige intimidaties	35
Onbarmhartige behandeling van NSB kinderen in de stad	35
In 1940 De Kruijff 17 jaar probleemloos burgemeester in de stad.	37
Twee burgemeesters in Wikipedia weggelaten: ‘Franeker op zijn smalst’	37
Franeker regio heeft 63 slachtoffers	38
Voorval Sexbierum lijkt veroorzaakt door naïveteit en te veel geloof	38
Voorval Herbayum/Midlum is afweging tussen ‘onvermijdelijk transport’ en ‘mensen’	39
Voorval Menaldum is afweging tussen ‘transportvertraging’ en ‘mensen’	40
Voorval Dongjum is afweging tussen ‘paarden en hooi’ en ‘mensen’	40
13 doden van Dronrijp zijn gevolg van ondoordachte, zinloze opdracht van prins Bernhard	42
Voorval Kie betekent dat gewestelijke Friese verzetsleiding niet functioneerde	42
Franeker ‘boert’ over de jaren achteruit	44
Drie Franeker ondernemers in een duivels dilemma?	48
‘De inrichting’ speelt een belangrijke rol van verzet, opvang en hulp.	60

Geraadpleegde bronnen en literatuur

Geraadpleegde bronnen en literatuur

Archieven

- Archief gemeente Franekeradeel, Franeker
- Archieven Tresoar, Leeuwarden
- Digitaalarchief Leeuwarder Courant, Leeuwarden
- Archief NIMH, Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 's-Gravenhage
- Steven Spielberg Film & Video Archive (SSFVA), Washington
- US Holocaust Memorial Museum (USHMM), Washington
- diverse beeldbanken op internet
- Wikipedia, Chronologie des Zweiten Weltkrieges
- uitgaven van de Staatscourant

Boeken, artikelen en verslagen

Periode 2012 - 2000

- Kraaij, Meindert van der: Een eenzaam staatsman - Dirk de Geer (1887-1960). (2012)
- Bleich, Anet: Historikerstreit rond oorlogspremier; De Volkskrant 14 juli 2012.
- Kershaw, Sir Ian: The End, Hitler's Germany 1944-45. (2011)
- Greveling, Berend: Een dramatische beslissing van een burgemeester in oorlogstijd. (2011)
- Buuren, Maarten van: De afrekening, Ontmaskering van het bewapend verzet. (2011)
- Jong, Riemer de: De Franeker Middenstand van ca 1935 tot omstreeks 1950, Tijdschrift Franicker nr 11. (2011)
- Neitzel, Prof. Dr Sönke en Welzer, Harald: Soldaten, Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben. (2011)
- Grosser, Alfred: diverse artikelen en gegeven interviews. (2011)
- De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland. (2011)
- Dekkers, Geertje: Van de academische kaart, Van een succesvolle Franeker universiteit naar een disfunctionerend en onrendabel instituut. (2011)
- Zijl, Annejet van: Bernhard, een verborgen geschiedenis. (2010)
- Kooistra, Jack: Een laatste saluut. (2010)
- Roekel, Evertjan van: Nederlandse Waffen-SS'ers namen deel aan Holocaust; Historisch Nieuwsblad. (2010)
- Nieuwenhuis, Frans: Naar de boeren! Kinderuitzendingen in de hongerwinter. (2010)
- Venema, Geert en Mulder-van der Meer, Tineke: Gewoon de jaren 40, Herinneringen aan de bezettingstijd 1940-1945 in en rond Dronrijp. (2010)
- Derksen, Ton: De ware toedracht. (2010)
- Wiegrevé, Klaus: Sieg um jeden Preis; Winston Churchill - der Mann der Europa rettete -. Der Spiegel nr 337. (2010)
- Der Spiegel TV: Die Blitzkrieg-Legende 1940; Der Deutsche Überfall auf Frankreich DVD. (2010)
- Schirrmacher, Frank: Die Täter vom Amt. Reisezweck: Liquidation von Juden. FAZ nr 42. (2010)
- Hank, Reiner: Die grosse Plunderung. FAS nr 44. (2010)
- Beyle, Nele: Overgangspolitiek, de strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog. (2009)
- Gent, Tobias van: Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit, september 1939 -mei 1940). (2009)
- Harris, Alberta: 'Anna'. (2009)
- Kooistra, Jack en Oosthoek, Albert: Recht op wraak, Liquidaties in Nederland 1940-1945. (2009)
- Agt, Dries van: Vriend, het gaat om rechtvaardigheid; Volkskrant (2009)
- Kromhout, Bas: Hoe zinvol was het verzet? Historisch Nieuwsblad nr 4. (2009)
- Blessing, Maurice: Blunderende oorlogsheld Winston Churchill. Historisch Nieuwsblad nr 4. (2009)
- Putin, President: De Westerse democratie, met name Engeland en Frankrijk probeerden zich vrij te kopen bij Hitler en het immorele Hitler-Stalin Pakt; de Poolse Gazeta Wyborcza en de Duitse FAZ. (2009)
- Atkinson, Rick: Ten things every American student should know about WOII, Foreign Policy Research Institute. (2009)
- Goldhagen, Daniel Jonah: Worse than War. (2009)
- Goldhagen, Daniel Jonah: Mörder dürfen ermordet werden! Der Spiegel nr 41. (2009)
- Davies, Norman: Europe at War. (2009)
- Keegan, John: The Second World War. (2009)
- Bönisch, George en Wiegrevé, Klaus: Der dunkle Kontinent; die Komplizen Hitlers europäische Helfer bei Judenmord. Der Spiegel nr 21. (2009)
- Sprung ins Dunkle. Chancen Hitlers Drittes Reich zu stoppen. Der Spiegel nr 35. (2009)
- Weizsäcker, Richrad Von: Es war grauenhaft. Der Spiegel nr 35. (2009)
- Burg, Avraham: Hitler lebt. FAS nr 40. (2009)
- Agt, Dries van: Een schreeuw om recht. De tragedie van het Palestijnse volk. (2009)

Geraadpleegde bronnen en literatuur

- De Bosatlas van Fryslân. (2009)
- Kooistra, Jack: Strijders, Onderdrukkers en Bevrijders. (2008)
- Kuipers, Otto: Tresoar, Tweede Wereldoorlog, Bronnenoverzicht (2008, 2010)
- Stelwagen, Jacob: Bommen op Saakstra's brug. (2008)
- Kershaw, Sir Ian: Fateful Choices - Ten decisions that changed the world -. (2008)
- Burg, Avraham: The Holocaust Is Over; We Must Rise from Its Ashes. (2008)
- Otto, H.-D.: Lexicon fataler Fehlentscheidungen im Zweiten Weltkrieg. (2008)
- Osch, Henk van: Jonkheer D.J. de Geer'. (2007)
- Schaap, Jord: Het recht om te waarschuwen, Over de Radio Oranje-toespraken van koningin Wilhelmina. (2007)
- Brongers, Eppo:Izaak Herman Reijnders. Een miskend Generaal. (2007)
- Berthold, W; Die 42 Attentate auf Adolf Hitler. (2007)
- Arthur, Max: Vergeten stemmen van de Tweede Wereldoorlog. (2006)
- Ferguson, Niall: The War of the World, History's age of hatred. (2006)
- Knopp, Guido: De oorlog van de eeuw. (2006)
- Zentner, Christian: Der Zweite Weltkrieg, Ein Lexikon. (2005)
- Eberle, Henrik en Uhl, Matthias: Das Buch Hitler. (2005)
- Haas, Roelof Horr us de: Onderduiker in het hart van Fryslân, september 1944-april 1945. (2004)
- Roberts, Andrew: Hitler and Churchill, Secrets of Leadership. (2003)
- Romijn, Peter: Snel, streng en rechtvaardig; De afrekening van de 'foute' Nederlanders. (2002)
- Leenders, Gerard: De uitroeiing van de joden; VPRO-radio OVT. (2002)
- Frieswijk, Johan: Skiednis fan Fryslân /1750-1995. (2002)
- Heijden, Chris van der: Grijs verleden - Nederland en de Tweede Wereldoorlog -. (2001)
- Lipschits, Prof. Isaac: De kleine sjoa, Joden in na-oorlogs Nederland. (2001)
- Fasseur, Cees: Krijgshaftig in een vormloze jas. (2001)
- Kaplan, Robert D.: Warrior Politics; Why Leadership Demands a Pagan Ethos. (2001)
- Duitse televisie documentaires van Guido Knopp, (1993 - 2011)

Periode 1999 - 1990

- Diamond, Jared: Guns, Germs and Steel; The Fates of Human Societies. (1999)
- Miedema, Rienk en Seerden, Henk; Franeker bij- en scheldnamen (1999)
- Schulten, J.W.M.: De geschiedenis van de Ordedienst, tussen mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie. (1998)
- Frieswijk, Johan: Geschiedenis van Fryslân, 1750-1995. (1998)
- Zwaap, René; Een hollandse historikerstreit. De Groene Amsterdammer (1997)
- Zee, Nanda van der: Om erger te voorkomen; De voorbereiding en uitvoering van de vernietiging van het Nederlandse jodendom tijdens de Tweede Wereldoorlog. (1997)
- Huizinga, Dr J.J.: Fryslân en de Tweede Wereldoorlog. (1996)
- Kuipers, Otto: Voor Vrijheid en Recht, inventaris van de archieven van de Vereniging 'Fryslân 1940-1945' en van het door haar verzamelde en verworven documentatiemateriaal. (1995)
- Sikma, Jan: Boeren over oorlog en bevrijding. (1995)
- Zondag, Anne: Naar Franeker gaan. (1995)
- Kreger, Henk: De Geschiedenis van Franeker en omgeving. (1993)
- Zondag, Koen: Interview met Feike Bruinsma over voorval Sexbierum. (1993)
- Wat een verstand, 125 jaar RHBS Harlingen. (1991)
- Duitse militair Franz Stecking werd bondgenoot van het verzet. Jack Kooistra en Maria van der Sleet. Friesch Dagblad. (1990)

Periode 1989 - 1980

- Bogaarts, Dr M.D.: Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945. 's-Gravenhage (1989)
- Diamond, Jared: Collapse; How Societies Choose to Fail or Succeed. (1989)
- Trienekens, G.M.T.: Tussen ons volk en de honger, de voedselvoorziening 1940-1945. (1985)
- Algra, Dr H.: Franeker, Stad met historie. (1983)
- Bontekoe, Mr G.A.: Rondom de slag om de Afsluitdijk. (1980)

Periode 1979 - 1970

- Begin, Menachim: The Revolt, - The struggle against the British, 1944-48 -. (1977)
- Schaaf, Ype: Dodelijke dilemma's in het Friese verzet. (1975)
- Ojen, G.J. van: De Binnenlandse Strijdkrachten, 2 delen. (1972)
- verschillende auteurs, Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 6 banden. Amsterdam (1970)

Geraadpleegde bronnen en literatuur

- onbekend: Tusken goed en kwea, Fryslân fiifentweintich jier frij. (1970)
- Wijbenga, P.: Bezettingstijd in Friesland, 3 delen. (1970)
- Meyer Sluysen: Madurodam aan de Theems. (1970)
- Klein, Prof. Dr P.W.: Regeren in een broeikas. (1970)

Periode 1969 - 1938

- Jong, Loe de: Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 14 delen in 29 banden. (1969 - 1991)
- Peter, Dr Laurence J. en Hull, Raymond: The Peter Principle. (1969)
- Posthumus Meyjes, H.C.: De Enquêtecommissie is van oordeel, Samenvatting van het Parlementaire Onderzoek naar het Regeringsbeleid in de oorlogsjaren. (1958)
- Parlementaire Enquête Commissie Regeringsbeleid 1940-1945, 19 delen. (1957)
- Ypma, Drs Y.N.: Fryslân annis domini 1940-1945. (1953)
- Heemstra, M.J. barones van en Lammerts van Bueren, Dr R.: Honderdjarig bestaan van de Psychiatrische Inrichting te Franeker. (1851-1951)
- Grote Atlas van Nederland 1930-1950 met 'Truppenkarte', de militair-topografische kaart van Nederland. (1950)
- Vaart Smit, Dr H.W. van der, Kamptoestanden, 1944-'45-1948. (1948)
- Rapport Kamer-commissie, De toestanden in de interneringskampen. 1946
- onbekend: Toestand NBS Noord. (Gron. Friesl. Drente); E 1068/45 23-1-45. (1945)
- Drost, Harry: Harlingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. (1945)
- onbekend: Fryslân frij! Uitgave van de gezamenlijke verzetsgroepen in Friesland. (1945)
- Glick, David: Report 'Rescue and Resettlement'. (1938/2011)

Noten

Noten

1. In de tekst is voor Friesland 'Fryslân' gebruikt overeenkomstig de recente naamgevingconventies van landen en steden in Europa.
2. Het 'collectiefgeheugen' is een verzameling herinneringen, die groepen mensen gemeenschappelijk hebben en die zij min of meer actief levend in hun geheugen houden. Hetzij bewust, hetzij onbewust, vaak met behulp van externe informatie van alle mogelijke vormen en soorten.
3. De Binnenlandse Strijdkrachten (BS) heette officieel: Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. Deze werd op 5 september 1944 een officieel opgezette bundeling van de tot dan toe weinig samenwerkende verzetsgroepen. Gewoonlijk werd deze 'BS' genoemd omdat de naam nogal leek op NSB. De BS kwam voort uit de drie belangrijkste verzetsgroepen: de Ordedienst (OD), de Landelijke Knokploegen (LKP) en de Raad van Verzet (RVV). Tot 1944 werkten de verzetsgroepen, voor zover zij al contact hadden, zelfstandig onder supervisie van het Bureau Bijzondere Opdrachten van de regering in Londen. Toen ze werden samengevoegd tot de BS werd prins Bernhard aangesteld als bevelhebber, hoewel hij in Londen verbleef. De voor de oorlog ontslagen generaal Reijnders weigerde deze functie. Commandant van de BS in het bezette Nederland werd kolonel Henri Koot die zich in Amsterdam bevond. In de praktijk zou kolonel Koot weinig of geen invloed hebben. In het prille begin van de organisatie waren er nog geen 10.000 BS'ers. De BS was zeer slecht bewapend, dat later werd verbeterd door toedoen van geallieerde wapendroppings. De NBS viel juridisch niet meer onder de verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering maar onder het bevel van de geallieerden. Dit impliceerde dat prins Bernhard onder bevel van de geallieerden stond. De Prinses Irene-brigade en de Stoottroepen vielen niet onder de NBS.
4. De Zuiveringscommissie leidde de acties tegen collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog. Er werd in Nederland niet alleen strafrechtelijk opgetreden tegen collaborateurs maar er werd ook 'gezuiverd'. De zuivering was reeds in Londen voorbereid en op 18 juli 1946 werd door de Staten-Generaal een Zuiveringswet aangenomen. Zuivering is het ontdoen van ongewenste elementen. Binnen beroepsgroepen werden onderzoekscommissies ingesteld om vast te stellen of men 'met de vijand geheuld' had. Sancties die ter beschikking van de zuiveringscommissies stonden waren beroeps-, publicatie- en tentoonstellingsverboden. Ook een aantal Nederlandse onderscheidingen werd door daartoe aangestelde commissies gezuiverd. Tussen 1946 en 1950 werden 60.000 Nederlanders onderzocht. Daarna werden niet minder dan 20.000 sancties. Er bestond een beroepsmogelijkheid bij de Commissies van Beroep.
5. Het Militair Gezag (MG) was het dagelijks bestuur van de in 1944 en 1945 bevrijde delen van Nederland namens de Nederlandse regering in Londen tot aan de overdracht van de gebieden aan de regering. De Nederlandse regering in Londen voorzag grote bestuurlijke problemen na de bevrijding van Nederland. Daarom werd het bestuur bij wet aan het daarvoor opgerichte Militair Gezag opgedragen. De juridisch geschoolde generaal-majoor mr H.J. Kruls werd Chef van de staf van het Militair Gezag. Het Militair Gezag werd opgericht in 1944 en ontbonden in 1946. Kruls was gedurende deze hele periode hoofd van het Militair Gezag. Bij de benoeming passeerde de ministerraad koningin Wilhelmina. De koningin had haar schoonzoon prins Bernhard voorgesteld.
6. Schattingen in 2010 maken melding van 70 miljoen slachtoffers.
7. De Ordedienst (OD) was een illegale Nederlandse organisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Vanaf het begin in 1940 was binnen de gelederen van de OD de heersende opvatting dat er op het moment van de bevrijding van Nederland een gezagsvacuüm zou ontstaan. Aangezien de overgrote meerderheid van de Nederlandse bevolking het herstel van de onafhankelijkheid voor ogen had diende er op dat moment gezorgd te worden voor de handhaving van de orde en de rust. De Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) was tussen medio 1942 en mei 1945 een Nederlandse verzetsbeweging in de Tweede Wereldoorlog. Landelijke Knokploegen of LKP is de naam voor een verzetsorganisatie die werd opgericht door de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO). De onderduikers die geholpen werden hadden dringend behoefte aan allerlei voorzieningen, zoals persoonsbewijzen en bonkaarten, die zij onder eigen naam natuurlijk niet konden krijgen. Daartoe waren her en der zelfstandige knokploegen werkzaam, die hun buit meestal onder hun eigen achterban verdeelden. De Raad van Verzet (RVV) werd eind april 1943 opgericht. Doel was de coördinatie van het daadwerkelijke verzet in Nederland door centrale vastlegging van de tijd, de plaats, de methode en de aard van het verzet. Onder dit daadwerkelijke verzet verstond de RVV in hoofdzaak sabotage (inclusief stakingen) en gewapend verzet. De bestaande verzetsgroepen die op dit gebied actief waren en zich bij de RVV hadden aansloten bleven hun eigen identiteit behouden en verloren geenszins hun zelfstandigheid. De RVV wilde de bij hun aangesloten verzetsorganisaties helpen hun landelijke operaties beter te doen slagen, door deze te coördineren en door bijvoorbeeld bij storing van het telefoonverkeer de faciliteiten van de RVV in te schakelen. Uiteindelijk zou er van het overkoepelen van en het coördineren van het actieve verzet weinig terecht komen. Omstreeks maart 1944 liet de Raad deze doelstelling los. De RVV ontwikkelde zich als een nieuwe verzetsorganisatie naast de bestaande groeperingen. De landelijke organisatie begon pas vanaf medio 1944 uit te groeien en gestalte te krijgen. In feite was de RVV een conglomeraat van verspreide zelfstandige verzetsgroepen die vanaf september 1944 tot brigades werden geformeerd. Tot medio 1944 ontvingen deze groepen af en toe instructies en soms ook explosieven van de centrale verzetsleiding. Verder moesten zij hun zaken zelf maar zien te regelen. In Fryslân kreeg de RVV weinig aanhang.
8. De beurscrash gebeurde in 1929 en werd gevolgd door de zogenaamde crisisjaren tot 1940.

Noten

9. Dr Hendrikus Colijn was directeur bij de BPM (1914-1922) en moest van president-directeur Henri Deterding vertrekken omdat hij bedrijfsgeheimen had onthuld. Colijn diende als officier bij het KNIL en als adjudant van generaal van Heutsz in Nederlands-Indië. In Nederlands-Indië was hij direct betrokken bij de Lombok-moorden waarbij veel burgers werden omgebracht. Veel later komen deze daden aan het licht. Hij ontvangt de Militaire Willemsorde. Sommigen menen hem als oorlogsmisdadiger te moeten betitelen. Hij was in vijf kabinetten minister-president (1925-1939). Colijn is misschien wel de meest verguisde Nederlandse president. Hoewel hij tijdens zijn regeerperiode zeer populair was, is hij achteraf zwaar bekritiseerd. Zijn economisch beleid zou niet deugen en zijn verkeerde inschatting van de dreiging van nazi-Duitsland is hem zeer kwalijk genomen. Toch was Colijn in de jaren dertig voor velen de sterke man die Nederland in een zware tijd nodig had.
10. Jonkheer mr Dirk Jan de Geer werd als minister-president van de regering in ballingschap door koningin Wilhelmina ontslagen met als argumentatie dat hij niet opgewassen was tegen zijn taak in oorlogstijd. Bovendien zou hij defaitistisch zijn (in de politiek betekent defaitisme het streven naar vrede tot elke prijs). Hij keerde via Portugal en Duitsland naar Nederland terug wat door de regering als desertie werd beschouwd. Hij werd hiervoor na de oorlog veroordeeld. Naderhand werd duidelijk dat De Geer vrede met Hitler wilde aangaan omdat Nederland niet tegen de bezetter opgewassen zou zijn. Dat werd door de strijdbare Wilhelmina afgewezen. Indien zijn opstelling was gevolgd had dat Nederland wellicht tienduizenden doden bespaard.
11. JDC, het 'American Jewish Joint Distribution Committee', ook wel 'the Joint' genaamd, is een internationale organisatie die wereldwijd het principe duidelijk heeft gemaakt dat alle joodse mensen voor elkaar verantwoordelijk zijn. Het JDC en zijn partners werken er aan om joodse levens die in gevaar zijn te redden, joden in nood te ontlasten, verloren gegane verbintenis van de joodse identiteit en de joodse cultuur te vernieuwen, en Israël te helpen om de sociale uitdagingen van zijn meest kwetsbare burgers te overwinnen, zowel voor joodse als niet-joodse.
12. 'Generalfeldmarschall' Erich Von Manstein was veel jaren de hoogste Duitse militairstrateg. Hij ontwikkelde het plan voor de aanval op het Westen. Begin 1944 raakte hij bij Hitler uit de gratie. Hij werd door de Engelsen gevangen genomen en in 1949 tot 18 jaar gevangenschap veroordeeld. In 1953 kwam hij vrij en werd adviseur voor militaire zaken van de Bondsregering onder Kabinet Adenauer II.
13. In Nederland bestaat sinds WOII min of meer een afkeer tegen het gebruik van het woord 'leider', omdat het met het Duitse 'Führer' wordt verbonden, hetgeen mogelijk dictatoriale of fascistische herinneringen oproept. Wanneer in deze tekst 'leiderschap' wordt gebruikt, wordt daarmee gezag, natuurlijke overtuigingskracht bedoeld. In het Engels wordt het gebruik van het woord 'leadership' als normaal en gangbaar ervaren en weet iedereen wat er mee wordt bedoeld.
14. Er vonden door de Duitsers voor de inval in Nederland al minstens 40 verkenningvluchten over Nederlands grondgebied plaats.
15. De parlementaire enquête richtte zich op het regeringsbeleid van de kabinetten -De Geer, -Gerbrandy I en II, -Gerbrandy III en -Schmerhorn sedert de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940 en de oorlog met Japan tot aan de opening van de zitting der voorlopige Staten-Generaal op 20 november 1945, alsmede naar voorafgaande beleid voorzover dit onmiddellijk verband hield met de gebeurtenissen in de hiervoor bedoelde tijdvakken. De enquête werd tussen 1947 en 1956 gehouden op basis van een voorstel van PvdA fractievoorzitter Van der Goes van Naters (PvdA). Voorzitter van de enquêtecommissie waren achtereenvolgens de PvdA'ers Donker (1947-1952), de Rotterdamse graanhandelaar Schilthuis (1952-1956) en KVP'er Th.D.J.M. Koersen. De commissie telde negen leden. Onder hen waren o.a. freule Wittewaal van Stoetwegen, Ruijs de Beerenbrouck en de latere ministers (de Wirdumer) mr Jacob Algera (ARP) en drs Henk Korthals (VVD). Op 21 december 1956 besloot de Tweede Kamer met 72 tegen 24 stemmen de enquête te beëindigen. Er werden enkele aanbevelingen gedaan over op welke wijze de bestuursoverdracht in geval de regering noodgedwongen moest uitwijken, beter kon worden geregeld. Er werd in de Tweede Kamer niet over de verslagen beraadslaagd. Na de formele beëindiging van de enquête werden Schilthuis en Koersen geridderd. Voormalige leden en staf van de commissie kregen 'de eer van de vergadering'. Dat wil zeggen dat ook de leden die geen deel meer uitmaakten van de Kamer in de vergaderzaal werden uitgenodigd.
16. Men dient hierbij in beschouwing te nemen dat tijdens de jaren 1930/1940 de opvatting heerste dat Friesland en Brabant militair nauwelijks of niet verdedigbaar waren.
17. Het Veemgericht (eigenlijk een illegale rechtbank) was op instigatie van het Friese verzet gevormd om (een voor het verzet bindende) uitspraak te doen over mensen, die meestal vanwege verraad op de 'dodenlijst' van de illegaliteit stonden. Het werd opgericht na een aantal wilde liquidaties in Friesland en doordat een drietal verzetsmensen zich aan de grenzen van hun ethiek stootten. Het bestond uit drie raadsheren van het gerechtshof in Leeuwarden, wier namen niet bij de KP bekend waren. Na de oorlog bleken het de raadsheren mrs F.F. Viehoff, J. Wedeven en B.Ph. baron van Harinxma thoe Slooten (senior) te zijn geweest. Het veemgericht (het was oorspronkelijk voor de drie noordelijke provincies gepland) werkte op de wijze van de middeleeuwse, vooral in Westfalen optredende, geheime volksrechtbanken die geheel buiten de openbare macht om vonnissen uitspraken en uitvoerden over mensen die zich, hetzij door hun vermogen, hetzij door hun invloed, boven de wet verheven voelden.
18. De Nederlandse regering in ballingschap had tijdens de oorlog juridisch de bevoegdheid om gezag uit te oefenen in Nederland.
19. De Frisia suikerfabriek was in de landbouwrijke omgeving van Franeker slechts van 1921 tot 1929 in bedrijf.
20. De SDAP (Sociaal Democratische Arbeiders Partij) was in 1894 mede opgericht door de Fries Pieter Jelles Troelstra. In Friesland was de partij erg in beweging om de miserabele omstandigheden van de arbeiders te verbeteren.

Noten

21. Er bestaan verschillende interpretaties over de juiste namen van de Duitse ‘Ortskommandanten’ van Franeker. Zo komen in publicaties ook de namen Lotze en Schörg voor.
22. H. Stouten (voormalig adjunct-directeur van een interneringskamp en Jaap Hofman, een psycholoog) deden onderzoek naar de achtergronden van NSB’ers en collaborateurs. Pas veertig jaar na de oorlog brachten zij hun bevindingen naar buiten. Ten eerste dat ‘dé collaborateur’ niet bestond en ten tweede dat de meesten uit economische overwegingen voor de NSB kozen. Vervolgens kwamen de persoonlijke factoren, de milieufactoren en pas als laatste de politieke factor. Slechts 20 tot 25% was om politieke redenen lid van de NSB. Men kon zijn NSB lidmaatschap niet beëindigen!
23. In de digitale archieven blijken geen achtergronden te vinden waarom Franeker burgers lid werden van de NSB. In de originele verslagen van de tribunalen en de staatscourant zijn deze achtergronden vaak wel opgenomen.
24. De WA was de ‘Wehrabteilung’ (weerafdeling), de knokploeg van de NSB.
25. Het was mij bekend wie de NSB’ers in tien straten in de stad waren (20% van de straten in toenmalig Franeker). Het aantal is geëxtrapolerd met in acht name van het totaal aantal grotere en kleinere straten in de stad in 1945. Daarnaast is het vergeleken met de cijfers voor de provincie en het landelijke aantal.
26. Aan het eind van de oorlog werd bekend dat Friesland, Groningen en Drenthe respectievelijk ± 5.000, 20.000 en 30.000 NSB’ers hadden. Zeeland kende de minste NSB’ers. Het resulteerde in Friesland uiteindelijk dat 3.400 op de lijst stonden en uiteindelijk resulteerde het in 2.352 processen. Men kan zich voorstellen dat hiermee het normale strafrecht met deze enorme hoeveelheden overal ook onder druk kwam.
27. Het is een misverstand te denken dat de jodenvervolgving tijdens de oorlog begon; deze was vanaf 1933 al in Duitsland bezig. Vóór 1940 waren reeds 7.000 joden vermoord. Dat was zowel in Duitsland, Nederland als in de VS bekend. David Glick hielp al in 1938 ruim 90.000 Duitse joden uit Duitsland te emigreren. Veel joden zagen het aankomen, zij emigreerden en sommigen pleegden zelfmoord, zoals het Leeuwarder MTS-leraargezin (Süsskind) dat zich door gasvergiftiging om het leven bracht. In heel Nederland pleegden tientallen joden zelfmoord.
28. In enige oorlogspublicaties gaat Van der Horst door voor leraar aan de RHBS te Harlingen. In de volledige docentenlijst van de school (*Wat een Verstand, 125 jaar RHBS Harlingen*, 1991) komt zijn naam echter niet voor! Hij komt wel voor als leraar aan de Handelsavondschool. Een leerling uit Franeker zou hem als leraar Nederlands aan de RHBS hebben ervaren, wellicht was hij eens invalleraar.
29. Volgens ruwe schattingen moesten er in Nederland tijdens de oorlog zo’n 350.000 onderduikers, verzetsmensen, werkweigeraars en anderen van voedsel worden voorzien.
30. Er werden tijdens de oorlog 30.000 wapens door vliegtuigen afgeworpen, hiervan vielen er zo’n 10.000 (30%) in handen van de bezetter.
31. Duitsland is het enige land ter wereld dat praktisch al zijn deserteurs, bijna altijd zonder proces, heeft vermoord. Dit gebeurde zelfs nog door formele rechtbanken in Duitsland tot vlak voor en zelfs na de overgave. In 2009 heeft de ‘Bundesregierung’ alle toenmalige deserteurs en landverraders uit WOII officieel gerehabiliteerd. Dit is een belangrijk besluit voor nog levenden en nabestaanden.
32. De Landwacht was een geüniformeerde organisatie om de bevolking te beschermen tegen gevluchte gevangenen, dwangarbeiders en andere personen die de openbare veiligheid en orde in gevaar kunnen brengen.
33. In de laatste fase van de oorlog verzorgde mevrouw van Andel-Ripke vooral vrouwen met pasgeboren kinderen uit de stad met eten, drinken en warmte omdat men zich thuis niet meer goed kon verzorgen. Ook een kleuterschool vindt er onderdak.
34. De Duitse ‘Sicherheitsdienst’ (SD) was het centrale orgaan verantwoordelijk voor de toezicht, het terroriseren en uitschakelen (vermoorden) van miljoenen mensen in binnen- en buitenland. In 1944 telde de SD in Nederland ± 6.400 leden, waaronder veel academici.
35. Uit een onderzoek van ‘Der Spiegel’ van mei 2009 wordt bekend dat er meer dan 200.000 niet-Duitsers bij de moordpartijen op de joden betrokken waren. Bovendien dat de vooraanstaanden vele miljoenen aan de zuivering hebben verdiend. In maart 2010 wordt bekend door Evertjan van Roekel (*Historisch Nieuwsblad, maart 2010*) dat drie Nederlandse SS’ers duizenden joden hielpen vermoorden in juli 1941, aan het Oostfront in de Oekraïne.
36. Kabelballonnen werden vooral boven Londen in grote hoeveelheden en combinaties gebruikt om aanvallen van vijandelijke vliegtuigen te bemoeilijken.
37. In juni 1944 roept koningin Wilhelmina op tot bundeling van de verzetsorganisaties de LO (Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers) en de KP (Knokploegen) tot een landelijke organisatie. De KP overviel aanvankelijk distributiekantoren, kantoren van de burgerlijke stand en politiebureaus. Er ontstonden illegale drukkerijen voor kranten en bonkaarten. In 1941 groeide een toenemende anti-Duitse gezindheid en daarmee ook de verzetsbereidheid.
38. Rexisten waren een groep collaborateurs met Sipo en SD achtergronden. Voor de oorlog radicaliseerden ze al en groeiden uit tot de grootste collaboratiebeweging met de bezetter. Ze kwamen uit België en Noord Frankrijk. In de zomer van 1944 vluchtten ze voor de oprukkende geallieerden naar Nederland en vestigden zich boven de grote rivieren. Zo kwam de eenheid uit Gent op 13 september in Leeuwarden terecht. Later vestigden ze zich ook in Heerenveen en Sneek. Zij hadden vele grove moorden op hun geweten. In Friesland waren ze betrokken bij de moorden van Dokkum, Dronrijp, Herbayum en Makkum. In Leeuwarden waren ze gehuisvest in het Nutsspaarbankgebouw. De meesten van hen werden later in België ter dood veroordeeld.

Noten

39. Op uitdrukkelijk bevel van Hitler heeft het Duitse leger zich tot op de laatste dag niet over mogen geven. Er werd tot het laatste moment nog gemoord, ook bij eigen deserteurs. ‘Generalfeldmarschall’ Friedrich Paulus was de generaal aan het Oostfront die de moed had het bevel te negeren. ‘Generalfeldmarschall’ Erwin Rommel negeerde eveneens Hitler’s bevel en trok zijn leger in Noord Afrika terug.
40. ‘Bijltesdag’ is een algemene term om aan te geven dat de tijd voor afrekening is gekomen na een periode van onderdrukking. Dat ‘bijltesdag’ een andere betekenis had was velen onbekend. Voorheen waren in Frankrijk duizenden NSB’ers door verzetsmensen en de burgerbevolking direct gemolesteerd en geliquideerd.
41. Om een natie, staat, land, provincie, organisatie vooruit te brengen valt of staat alles met een goed leiderschap en aandacht te geven aan de kernelementen die daarvoor nodig zijn. Hierbij wordt niet gedoeld op dictaturen. Wordt aan de voorwaarden niet voldaan dan ondergraaft die organisatie zich zelf of gaat in het ergste geval ten onder.
42. Sir Ian Kershaw in zijn boek *The End, Hitler’s Germany 1944-45*: “Dit boek begint te wijzen op de extreme zeldzaamheid van een land dat in staat en bereid is om een oorlog door te vechten tot het stadium van zelfvernietiging. Het is niet zo zeldzaam dat de machtige elites van dat land, opvallend juist de militairen, niet in staat zijn of het niet willen om een leider te elimineren die zichzelf en hen zelf blijkbaar meeslepen in een complete ramp. Doch, de onderkenning van alles dat gebeurde van een in toenemende mate de onvermijdelijke ontwikkeling tot een al omvattende nationale catastrofe -een gigantische militaire nederlaag, fysieke vernietiging, vijandelijke bezetting en zelfs buiten dat een moreel bankroet- was precies hetgeen gebeurde in Duitsland in 1945.”
43. Meteen rond de bevrijding in 1945 werden de Duitsers, die jarenlang in de mijnen hadden gewerkt, het land uit gejaagd (etnisch gezuiverd). In 1947 neemt de Nederlandse regering tegen alle adviezen in het besluit om in Nederlandse-Indië oorlog te gaan voeren, hetgeen totaal zinloos was. Dat was achteraf beoordeeld zinloos en voor die tijd net zo zinloos. Tienduizenden zijn omgekomen, niemand is ter verantwoording geroepen en hoe wij als Nederlanders daar zijn opgetreden mag nog steeds niet over worden gepraat. De Nederlandse bevolking liet het over zich heen komen.
44. Het Atlantisch Handvest was een besluit op de ‘Conferentie van Placentia Bay’ door de Eerste minister van Groot-Brittannië Winston Churchill en de president van de Verenigde Staten van Amerika Franklin Delano Roosevelt, op een oorlogsschip dat voor anker lag in Argentia, Newfoundland in de Baai van Placentia. De gezamenlijke verklaring van het Atlantisch Handvest werd uitgegeven op 14 augustus 1941. Niettegenstaande dat Amerika nog steeds niet in staat van oorlog verkeerde, was het Atlantisch Handvest een visie en voorbereiding tot het functioneren van de wereld na de Tweede Wereldoorlog waaronder de intentie om de Verenigde Naties op te richten. De acht punten van het Atlantisch Handvest waren: De acht punten van het Atlantisch Handvest waren: -Amerika en Groot-Brittannië streven niet naar territoriale uitbreidingen, -waarbij territoriale aanpassingen moesten worden goedgekeurd door alle betrokken partijen, -elk volk heeft zelfbeschikkingsrecht, -de belemmeringen van handel moeten worden verlaagd of weggenomen, -economische ondersteuning aan alle staten, -na de vernietiging van het nazisme, moet er vrede zijn, vrijheid van beweging en vrijheid tegen haat en agressie, -vrije toegang tot de wereldzeeën en -er moet een vereniging van naties komen.
45. Het is alom bekend dat het leiderschap van dictators als Hitler, Mao, Stalin, Sadam Hoessein, Mugabe, Amin, Gadaffi, Bokassa, Kim Jong-Il, enz. planmatig resulteerde in miljoenen doden. Echter zwakke regeringen in oorlogstijd, zoals in Nederland van voor, tijdens en vlak na de oorlog, heeft doorgaans ook ernstige negatieve gevolgen.
46. ‘De kleine sjoa’ van Isaac Lipschits beschrijft hoe de joden na de Tweede Wereldoorlog behandeld werden bij hun terugkeer in Nederland. Deze periode wordt kleine shoah genoemd omdat de gruwelijke ervaringen van de joden werden gebagatelliseerd. De joodse gemeenschap werd gekleineerd en de beroving van de joden werd onder regie van de Nederlandse overheid voortgezet. Niet alleen had iedere jood minstens één familielid of bekende verloren tijdens de shoah, ook was iedereen compleet berooid door de grondige nazi-plundering. Na de oorlog wilden de overlevenden natuurlijk hun bezittingen terug, niet alleen vanwege de geldelijke waarde maar ook omdat er aan die bezittingen herinneringen verbonden waren aan vermoorde familieleden. Het is walgelijk hoe bot en cynisch de niet-joden in Nederland hierop reageerden. Er wordt beschreven hoe moeilijk het voor joden was om hun geroofde bezittingen terug te krijgen. De maatregelen die genomen werden om de bezittingen terug te geven, blonken uit in respectloosheid en oneerlijkheid. Zelfs de hoge kosten die de Nederlandse overheid maakte bij de teruggave van bezittingen, werden uiteindelijk betaald door de joden zelf. Het blijkt duidelijk dat niet alleen de nazi's rijk werden door de shoah. Ook de Nederlandse overheid en niet-joodse burgers hebben ervan geprofiteerd. Antisemitisme is niet alleen iets van nazi's, maar komt in alle lagen van de maatschappij voor.
47. Huidige schattingen zijn dat ruim tien tot vijftien procent van de mensen (vriend of vijand, vrouw of man), komend uit oorlogssituaties, zijn getraumatiseerd! Nog steeds een grove nalatigheid van de hele politiek deze mensen aan zich zelf over te laten. Dit onderwerp is tot op de dag van vandaag (2012) relevant.
48. Het ‘Peter Principle’ geeft aan dat in een hiërarchie iedere betrokkene tendeeft tot het niveau van incompetentie op te stijgen. Dat wil zeggen dat men de neiging heeft bevorderd te worden totdat men een positie bereikt waarin men niet meer capabel kan werken. Het werd in 1969 geformuleerd door Dr Laurence J. Peter and Raymond Hull in hun boek: *‘The Peter Principle’*.
49. Franklin D. Roosevelt stamt af van een van de meest welgestelde en voornaamste families uit New York. Zijn voorouders kwamen uit Oud-Vossemeer op Tholen, Zeeland. Hij richtte het ‘Office of the Coordinator of Information’ op de voorloper van de CIA. Grote instemming kregen zijn voorstellen voor vrijheidsrechten en een rechtvaardiger ordening van de wereldmaatschappij, zoals aangegeven in de rede tot het Amerikaanse Congres over de Vier Vrijheden (6 januari 1941): Vrijheid van meningsuiting, Vrijheid van godsdienst, Vrijwaring van gebrek en Vrijwaring van vrees. In de

Noten

even jaren worden prijzen uitgereikt aan niet-Amerikanen tijdens een ceremonie in de Nieuwe Kerk in Middelburg. De keuze voor Middelburg werd ingegeven door de vermoedelijke afkomst van de familie Roosevelt.

50. Vanaf de deelname van de VS aan WOII doorliep Eisenhower zijn militaire carrière beginnend bij de Generale Staf als chef van de 'War Plans Division' (afdeling voor strategische planning), leider van het Amerikaanse hoofdkwartier (ETOUSA), Opperbevelhebber bij de Amerikaanse landing in Noord-Afrika (Operatie Torch), als viersterren-generaal Opperbevelhebber van de geallieerde troepen in Noord-Afrika ('Allied Forces Headquarters') in de Tunesië-veldtocht. Opperbevelhebber van geallieerde strijdkrachten in Noordwest-Europa ('Supreme Commander Allied Expeditionary Force') toen hij zijn belangrijkste militaire actie op 6 juni 1944 de landing van de geallieerde troepen in Normandië (Operatie Overlord of D-Day) tot 'General of the Army'. Na het einde van WOII werd hij Opperbevelhebber van de Amerikaanse bezettingstroepen in Duitsland en werd dan de Militaire Gouverneur in de Amerikaanse bezettingszone in Duitsland. Als 'Chief of Staff of the Army' (CSA) behartigde hij de belangen van het VS leger in de Verenigde Chiefs van Staven (Joint Chiefs of Staff).
51. Alan Mathison Turing (1912-1954) was an Engelse wiskundige, logicus, crypto-analist en computer wetenschapper. Hij was erg betrokken bij de ontwikkeling van computer wetenschappen en de daarmee verbonden concepten. Hij wordt beschouwd als de vader van de computer wetenschap en kunstmatige intelligentie. Tijdens WOII werkte Turing voor de 'Government Code and Cypher School (GCCS)' in Bletchley Park, het Engelse code-ontcijfer centrum. Hier was hij de leidende deelnemer in het project om de code die werd gebruikt in de Duitse Enigma-machine (codeermachine) te ontcijferen. Enigma is Grieks voor raadsel. Het principe was bedacht door de Nederlander Hugo Alexander Koch.
Nadat eerst de Poolse inlichtingendienst er in slaagde de code deels te breken slaagde de Britse inlichtingendienst erin de Enigma-code te breken. Hiermee kregen de geallieerden cruciale informatie over de Duitse oorlogsmachine. De door ontcijfering verkregen informatie van de geheime Duitse berichten kreeg de codenaam 'Ultra' en speelde een uiterst belangrijke rol in het verloop van WOII, vooral in de U-bootoorlog in de Atlantische Oceaan, de veldslagen in Afrika en de landing in Normandië. De Enigma-machine was een zeer degelijk ontwerp waarvan de code onbreekbaar leek vanwege een ongeëvenaard cryptografische veiligheidsniveau. Het waren in beslag genomen codeboeken, fouten door operators en onveilige procedures bij de vercijfering van berichten die het breken van de Enigma-code mogelijk maakten.
Na de oorlog kreeg Turing in plaats van waardering in 1952 een veroordeling wegens zijn homoseksualiteit. In plaats van in gevangenis te belanden accepteerde hij een hormoonbehandeling (chemische castratie). He stierf in 1954 aan een cyanide vergiftiging. Een onderzoek wees zelfmoord uit. Na een Internet campagne bood op 10 september 2009 de Britse Prime Minister Gordon Brown namens de Britse overheid een officiële openbare verontschuldiging aan voor de wijze waarop zij Turing na de oorlog hadden behandeld.
52. Schattingen in 2011 zijn dat het aantal slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog rond 70 miljoen zou belopen.
53. Het Marshall-plan was een omvangrijk materieel hulplan, dat op initiatief van de toenmalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken George C. Marshall drie jaar na de Tweede Wereldoorlog in werking trad. Dit 'European Recovery Program' (ERP) was gericht op de economische wederopbouw van de door de oorlog getroffen landen in Europa. Een belangrijke drijfveer van deze hulp was het vormen van een sterke buffer tegen de expansie van het communisme vanuit de Sovjet-Unie van Stalin.
54. Field Marshall 'Monty' B.L. Montgomery (1887-1976) werd bekend door de Afrika veldtocht tegen Rommel en de overwinning bij El Alemein in november 1942. Hij was na de oorlog bevelhebber van de Engelse bezettingsmacht in Duitsland.
55. In 1936 reisde de joodse mensenrechtactivist en advocaat David Glick uit Pittsburgh (Pennsylvania), in opdracht van Paul Baerwald (oprichter en voorzitter) en Felix M. Warburg (belangrijk lid van het JDC) en het 'Jewish Joint Distribution Committee' (JDC) naar Duitsland om als een onafhankelijke liaison tussen Nazi-officials en joodse organisaties te fungeren. Zijn primaire doel in deze hoedanigheid was Duitse joden te helpen het land te verlaten door middel van welke beschikbare legale middelen dan ook. Hij ontmoette Heinrich Himmler (hoofd van de Duitse Staatspolitie), Reinhard Heydrich (hoofd van SS), dr Karl Haselbacher (plaatsvervangend hoofd belast met het 'joden probleem') en dr Werner Best (plaatsvervangend hoofd van de Gestapo en SS-leider). Van 1936 tot 1938 reisde David Glick, als de onofficiële JDC vertegenwoordiger naar Duitsland, kris-kras door het land, om de leiders van de belangrijkste joodse organisaties en leden van verschillende groeperingen te ontmoeten. Veel van zijn werk was met grote risico's voor zijn eigen veiligheid verbonden. Hij werkte met de 'Reichsvertretung der Juden' in Duitsland (De vertegenwoordigende raad van de joden in het Derde Rijk), en de Amerikaanse en Engelse regering tezamen om duidenden Duitse joden te helpen naar Zuid-Amerika (vooral naar Mexico) en Palestina te emigreren. In 1937 onderhandelde hij succesvol de vrijlating en emigratie van 120 van de 300 joden, die in het concentratiekamp Dachau waren gevangen gezet. In 1939 bezocht David Glick namens het JDC ieder Zuid-Amerikaans land om de noden en behoeften van de daar gevestigde Duitse en Oostenrijkse vluchtelingen te onderzoeken. Hij legde alle ervaringen van de nieuwe vluchtelingen in de meeste landen vast op de film van een 16mm camera. Deze filmverzameling is de enige fotografische documentatie van David Glick's reizen waarvan men het bestaan kent. Ze zijn een testament van het werk dat een privé Amerikaanse burger uitvoerde namens de Duitse joden waarbij het officiële Amerikaanse regeringsbeleid nu de omvang van Hitler's plannen om het Europese jodendom uit te roeien wel moest erkennen.
De filmverzameling werd in februari 2004 geschonken aan Allen Hepner van het United States Holocaust Memorial

Noten

- Museum, de neef van David Glick. Naast dit originele amateurfilmmateriaal bevat de verzameling Glick's paspoort en verblijfspapieren voor de periode 1936-1939 en de business card die Glick van dr Karl Haselbacher in 1936 bij zijn bezoek aan Duitsland kreeg. Glick ontmoette Himmler en Heydrich persoonlijk. Aan het eind van zijn bezoek schreef hij het rapport 'Rescue and Resettlement'. Het filmmateriaal verscheen in 2011 op de Engelse en Duitse televisie. Veel filmmateriaal is momenteel op internet beschikbaar.
56. Izaäk Herman Reijnders, ook aangeduid als Izaäk Herman Reynders (Stadskanaal, 27 maart 1879 – Den Haag, 31 december 1966) was een Nederlands generaal. In 1934 werd hij benoemd tot chef van de Generale Staf. Bij de afkondiging van de algemene mobilisatie op 28 augustus 1939 werd hij benoemd tot Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht. Hij raakte echter in conflict met minister van Defensie Dijkhoorn en kreeg op 5 februari 1940 eervolontslag. Reijnders werd opgevolgd door generaal Winkelman. Aan het conflict lag onder andere een verschil van mening ten grondslag over de te voeren strategie bij de verdediging van Nederland. Toen Reijnders daarnaast zich verregaande bevoegdheden wilde toe-eigenen door de staat van beleg uit te roepen, was de maat vol en besloot het kabinet De Geer om Reijnders te vervangen. In 1944 werd Reijnders nog verzocht bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) te worden. Hij weigerde, omdat hij niet door de Koningin zelf was gevraagd. Henri Koot zou uiteindelijk deze taak op zich nemen. Na de oorlog schreef Reijnders vruchteloos enkele brochures om aan te tonen dat hij in 1939-1940 onrechtvaardig was behandeld. Izaak Herman Reijnders. *Een miskend Generaal* door Eppo Brongers.
  57. Alhoewel hij net was gepensioneerd werd Henri Gerard Winkelman op 6 februari 1940 tot Nederlands bevelhebber benoemd. Vlak voor deze benoeming was de militaire bevelhebber Izaak Herman Reijnders door minister Dijkhoorn ontslagen vanwege verschil van inzichten over het krijgsbeleid. Later blijkt dat Reijnders in veel opzichten gelijk heeft gehad. Hij wordt beschreven als een miskend generaal.
  58. Het gebruik van amfetamines als benzedrine en dexedrine in oorlogssituaties is niet ongevoel. Tijdens de tweede wereldoorlog kregen Japanse, Duitse en Britse soldaten de opwekkende middelen van hogerhand verstrekt. Benzedrine werd in de Tweede Wereldoorlog massaal uitgedeeld aan militairen om maar wakker te blijven. Het wijdverspreide gebruik van amfetaminen – tegenwoordig bekend als 'speed' – is vooral begonnen in de gelederen van de Franse legers in de Eerste Wereldoorlog. Men bleef wakker en had geen last van een hongergevoel; een uitkomst in de modder van de loopgraven van de eerste linie. Hitler kreeg van zijn lijfarts amfetamine-injecties en zou daaraan zelfs verslaafd zijn geraakt. Dat zou zijn gedrag, dat tijdens de oorlog steeds merkwaardiger werd, kunnen verklaren.
  59. De parlementaire enquête behandelde 17 specifieke onderwerpen. De commissie had negen jaar (1947-1956) nodig om tot het eindrapport te komen. De 19 boekdelen omvatten 14.864 bladzijden (groot formaat en kleine letters), 850 verhoren op 8.633 bladzijden (ruim 10 bladzijden per verhoor) en het eigenlijke verslag op 4.227 bladzijden. Het is niet bekend hoeveel belastinggeld het onderzoek heeft gekost.
  60. Ir Siep (Sijbrandus Auke) Posthumus (1910-1986) was als notariszoon geboren in het huis naast café 'De Nieuwe Doelen' op de Bredeplaats in Franeker. Na zijn studie chemie aan de Technische Universiteit in Delft had hij vele jaren een invloedrijke positie in de fractie van de PvdA in de Tweede Kamer. Hij was ondermeer fractiesecretaris. In zijn studententijd was hij actief in de vrijzinnig-democratische jongerenorganisatie. Hij was deskundig op het gebied van vervoer- en energievraagstukken. Hij liep in de jaren 1950 een wethouderschap in Rotterdam mis vanwege een verkeersovertreding. Hij werd staatssecretaris van vervoerszaken in het roomsrode kabinet-Cals (april 1965-november 1966).
  61. Het 'Englandspiel' was een Duitse operatie tijdens WOII, aangeduid door de Abwehr (Duitse contra-spionagedienst) met Operatie Noordpool, om een geallieerd zendernetwerk te gebruiken om valse informatie te sturen naar Engeland. Dit was mogelijk doordat de Engelse 'Special Operations Executive' (SOE) communiceerde met haar in Nederland gedropte agenten, zonder te weten dat deze agenten door de Duitse 'Abwehr' in Nederland waren opgepakt. Tussen 28 augustus 1940 en 21 mei 1943 werden tientallen agenten boven Nederland gedropt waardoor veel mensen het leven lieten.
  62. Operatie Market Garden was de codenaam voor een lucht-grond operatie van de geallieerden in WOII. Deze vond plaats tussen 17 en 27 september 1944 in de provincies Gelderland en Noord-Brabant (en in zeer beperkte omvang aan de Neder-Rijn in Duitsland) en had ten doel om de Duitse westflank te doorbreken om de Engelse en Amerikaanse troepen een snelle opmars in het Duitse Rijk mogelijk te maken. Het plan bestond uit twee delen. Uit de Operatie Market, de tot dan toe grootste luchtlandingsoperatie van WOII, en uit Operatie Garden, de geplande opmars van de bodentroepen door de daarmee verkregen corridor. Alleen de Operatie Varsity, die op 24 maart 1945 in het Wesel-Rees gebied in het kader van de Rijnoversteek werd doorgevoerd, overtrof in aantallen de binnen een dag op een plek neergelaten luchtlandingsstroepen. De operatie was naar Eisenhower's latere analyses, „voor 50 procent een succes“: De geallieerden verschoven weliswaar de frontlinie van België naar het noorden bij Nijmegen, maar het doel om de Duitse verdedigingslinie door de Rijn bij Arnhem over te steken werd niet gehaald. De onverwachte Duitse weerstand in Arnhem verhinderde de verovering van de belangrijke Rijnbrug. De geallieerden moesten zich tenslotte met hoge verliezen aan mensen en materiaal terugtrekken. Volgens Montgomery was de operatie zelfs voor 90 procent een succes. Het was voor prins Bernhard de aanleiding tot een opmerking dat zijn land een tweede succes van Montgomery wel niet zou overleven.
  63. Met het Plesman-effect wordt bedoeld dat wanneer iemand te lang een organisatie of onderneming bestuurt hij vervolgens hetgeen gaat ondergraven dat hij voorheen heeft opgebouwd. Voorbeelden hiervan zijn Plesman met de KLM en Verolme met zijn scheepswerf. De KLM werd net op tijd door een ander bestuurd en Verolme ging ten onder.

Noten

64. Onder het codewoord 'Silbertanne-moord' (Zilverden-moorden) werden tussen de zomer van 1943 en september 1944 represaillemoorden uitgevoerd na het toenemend aantal aanslagen door verzetsmensen op NSB'ers, collaborateurs en andere verraders. Deze 'Silbertanne Aktion' was een serie moordaanslagen die door Nederlandse Waffen-SS'ers en Nederlandse Oostfrontveteranen werden gepleegd. Het waren speciaal geformeerde moordcommando's van de Duitse Waffen-SS (het machtsapparaat van Hitler) en later alleen nog door het beruchte 'Sonderkommando Feldmeijer'. Binnen een jaar werden meer dan vijftig anti-Duitse Nederlanders verwond of vermoord. In 1942 hadden zich 6.996 Nederlanders bij de 'Waffen-SS' aangesloten en in mei 1944 waren het er 20.196. Enkele beruchte Nederlandse oorlogsmisdadigers die hieraan meewerkten waren Heinrich Boere (in maart 2010 in Duitsland tot levenslang veroordeeld), Maarten Kuiper, Sander Borgers, Klaas Carel Faber, zijn broer Pieter Johan Faber, Daniel Bernard en Lambertus van Gog. Anton Mussert, leider van de NSB was tegen deze moordcommando's. Toen SS-Brigadeführer Eberhard Schöngarth van deze gewelddadigheden hoorde, maakte hij er in september 1944 een einde aan. Hans Albin Rauter is mede op grond van deze moordpartijen ter dood veroordeeld. De moorden begonnen in Meppel en Staphorst in het najaar van 1943. De slachtoffers waren personen die bekend stonden als Oranjegezind of 'Deutschfeindlich'. Zonder enige vorm van proces werden zij doodgeschoten in de deuropening van hun woning of ergens langs de kant van de weg. Eén van de bekendste slachtoffers van deze moorden was de schrijver A.M. de Jong. In Friesland te Appelscha werd in mei 1944 hoofdonderwijzer Lok slachtoffer.
65. Een voorbeeld van een wat meer pragmatische benadering van Nederlanders tijdens Tweede Wereldoorlog was de Nederlandse Unie. Deze politieke beweging werd in 1940 opgericht door de drie mannen (Mr Louis Einthoven (hoofdcommissaris van politie in Rotterdam), J. Linthorst Homan (CvdK in Groningen) en prof. dr Jan Eduard de Quay), die na de Nederlandse capitulatie de Nederlandse cultuur wilden behouden en bereid waren om het Duitse gezag te accepteren. Hiermee wilden ze voorkomen dat de NSB Nederland zou gaan besturen. Op haar hoogtepunt had de Nederlandse Unie 600.000 leden en ruim één miljoen sympathisanten. Toen de Nederlandse Unie opgericht werd, leek Duitsland onverslaanbaar, bijna heel Europa was in een zeer korte tijd door Duitsland bezet. Daar kwam bij dat Rusland en Duitsland besloten hadden elkaar niet aan te vallen (dit zou later wel gebeuren) en de Verenigde Staten van Amerika zich (nog) niet wensten te bemoeien met deze oorlog. Toen de Nederlandse Unie de Duitse inval in Rusland niet goedkeurde werd de Nederlandse Unie verboden. Na de oorlog is er veel kritiek gekomen op de Nederlandse Unie, leden en haar sympathisanten. De Nederlandse Unie was omstreden evenals Linthorst Homan, die een pro-Duitse opstelling had.
66. In de Landstand organisaties kregen NSB'ers een belangrijke rol. De NSB'er Roskam ('de Drentse boerenleider') had de leiding over de Nederlandse Landstand, waarin alle Nederlandse boeren verenigd moesten worden.

Index

Index

A

Adel Alquaida 82
 Agrarische Pers 102
 Allied High Command 117, 125
 Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces 114
 Amicitia 24
 anti-Duitsk 102
 anti-joodse maatregel 101
 april-meistaking 16, 110
 Argentia 53, 105
 ariëverklaring 79, 102, 103
 arrestatie 13, 16, 31, 81, 86, 103, 106-116, 118-122
 Artikel 21 95
 Artsenstaking 110
 Atlantisch Händvest 53, 105
 Auschwitz 79, 108, 111, 117
 autopod 20

B

Baai van Placentia 53, 105
 Bailey-brug 34
 Baptisten 19
 baron 14, 17, 45, 72, 83, 98, 100, 121, 123
 BASF 69, 125
 Bayer 69
 BBC News 27
 Beauftragte 101, 114, 121, 123
 belastingstelsel 124
 Benelux 117
 benzedrine 75
 beroepsofficieren 15, 18, 103, 106, 107
 Bethel-kerk 19
 Bethel-school 23, 31
 Bethesda 35
 bevolkingsregister 109, 111, 113-115
 bezettingstijd 1, 9, 11, 13, 28, 35, 41, 51, 52, 63, 66, 79, 85, 93, 129, 131
 bijltjesdag 35, 60, 61, 81, 97
 Binnenhof 100
 Bletchley Park 68
 boerenkerkhof 22
 Bolsjewisme 104, 109
 Bondsregering 15
 bonkaarten 10, 16, 27, 28, 30, 32, 33, 82, 84, 85, 89, 115
 Bosatlas 20, 129, 130
 BPM (thans Shell) 14, 34, 125
 brisantbom 32, 101
 BS commandant 39-41
 Bureau Bijzondere Opdrachten 10, 115
 burgemeester in oorlogstijd 48
 burgerbestuur 15, 100
 Burmaniahuis 33, 121

C

C&A 34, 125
 Canadese Infanteriebataljon 3de 33
 capitulatie 15, 77, 95, 96, 99, 100, 109, 123, 124
 christelijk-gereformeerd 19
 Commissaris van de Koningin 9, 121, 125, 148
 CvdK 9-12, 14, 16, 45, 48, 52, 57, 58, 63, 64, 82-84, 89-91, 97, 98, 100, 103, 106, 109, 113, 120, 123, 125
 commissie-Scholten 45, 90
 Commissies van Beroep 10
 concentratiekamp 46, 70, 103, 105, 109, 115, 116
 concentratiekampen 115
 Buchenwald 70, 79, 98
 Dachau 107
 Sachsenhausen 17, 103, 109, 113, 115-117
 Vught 101
 Convent 53, 71, 73, 148
 crisisbeheersing 53, 71, 73, 148
 cussiebanden 20

D

dagorder 40, 41, 120, 121
 de Bogt Fen Guné' 24
 de Drentse boerenleider 106
 De Eerste Aanleg 31
 de muur 69
 De Valk 19
 De Wereld 11, 50, 53, 60, 67-69, 106, 123, 148
 decreet 100, 104, 114
 delinquenten 13, 30, 44, 97, 124
 Dennenoord 30, 121
 Departement van Sociale Zaken 99

Deppner-executies 116
 Der Spiegel 73, 129
 Derde Rijk 70, 101
 dictator 68, 99
 dienstplicht 98, 101
 dilemma 48, 130
 directeur 14, 24, 25, 30, 56, 124
 distributiekantoor 32, 106, 108, 110-116
 dodenlijst 17
 dogma 19
 dollar 71, 124
 Doopsgezinden 19
dorpen en steden
 Alphen aan de Rijn 26
 Amersfoort 105, 107, 111, 116
 Amsterdam 10, 20, 34, 46, 79, 103, 104, 107, 108, 112, 115, 117, 118, 130
 Arnhem 29, 36, 79, 81, 82, 117
 Assen 10, 14, 19, 21, 30, 35, 44, 47, 53, 70, 74, 89, 93, 104, 106, 108, 111-113, 117-119
 Bedum 114
 Bennebroek 30, 109
 Berlijn 32, 69, 73, 95, 98, 99, 106, 109
 Bloemendaal 109
 Bochum 29
 Bremen 32
 Delft 77, 107, 114
 Den Haag 29, 34, 45, 46, 66, 73, 87, 95, 100, 114, 116, 120
 Dubno 72
 Echten 120
 Echtenerbrug 115, 120
 el Alemein 70, 108
 Emden 32
 Fochtelloo 28
 Gent 27, 33, 44, 75, 94, 101, 102, 117, 129
 Giethoorn 14
 Grebbeberg 15
 Groesbeek 66
 Hamburg 32
 Het Loo 70
 Hoorn 112
 Immenstaad 11
 Keulen 107
 Kleve 2, 11, 12, 149
 Kolonelsdiep 119, 123
 Kuikhorne 115
 Leiden 9, 13, 47, 48, 50, 102, 117
 Loppersum 115
 Lüneburg 123
 Marum 16
 Meppel 90, 112, 114, 117
 Mildam 28, 122
 Moerdijk 15
 Overloon 66
 Pittsburgh 70
 Putten 17, 33, 88, 118
 Rees 82
 Scheveningen 47, 103
 Schoorl 104
 Smilde 32, 118
 Sneek 17, 38, 82, 113, 117
 Stalingrad 29, 109
 Texel 25, 121
 Travemünde 32
 Varkiza 11
 Veendam 26
 Versailles 98
 Vollenhove 112, 118
 Voorburg 29
 Vorden 111
 Vught 17, 103, 109, 113, 115-117
 Wageningen 40, 66, 75, 96, 123
 Weiwerd 113
 Wesel 82
 Westerbork 30, 70, 104, 108, 110, 111, 117
 Wilhelmshafen 124
 Winsum (Gr) 117
 Woeste Hoeve 121
 Xanten 41
 Zuidlaren 30, 121
 Zuidwolde (Dr) 66
dorpen en steden in Fryslân
 Aalsum 28
 Achlum 20, 28, 29, 110, 121
 Afsluitdijk 14, 15, 17, 41, 54, 73, 74, 84, 98-100, 130
 Akkerwoude 112, 119, 123
 Akkrum 113
 Alde Miede 41

Index

- Appelscha 90, 115, 116, 122
 Bakkeveen 28, 122
 Balk 67, 120
 Barradeel 26, 46, 102
 Beekvliet 107
 Beetgum 114
 Beetgumermolen 114, 117
 Beets 28, 114
 Beetsterzwaag 101, 113
 Bergumerheide 115
 Berlikum 20, 101
 Birdaard 116
 Blauwverlaat 123
 Boer 110
 Boksum 118
 Bolsward 33, 108, 113, 114, 119-121
 Boornbergum 111, 119
 Broeksterwoude 112
 Damwoude 123
 Dantumawoude 112
 De Blesse 119
 De Valom 120
 Deinum 108
 Dokkum 33, 42, 44, 82, 88, 104, 113, 117-120, 122, 123
 Dokkumer Nieuwe Zijlen 123
 Dongjum 20, 21, 28, 33, 34, 37-40, 46, 48, 61, 62, 64, 97, 110, 121, 148
 Doniawerstal 121
 Donkerbroek 122
 Drachten 20, 82, 103, 106, 111, 113, 115, 118
 Dronrijp 20, 28, 33, 34, 37-39, 41, 42, 46, 48, 61, 62, 64, 97, 119, 122, 129, 148
 Engelum 117
 Exmorra 28
 Franeker . . . . . passim
 Franekeradeel 31, 32, 44, 48, 82, 129
 Gaast 28
 Gaasterland 102, 112, 115, 122
 Garijp 119
 Gauw 100, 116
 Goinga 112
 Grouw 119
 Hallumerhoek 112
 Hardegarijp 115
 Harlingen . . . . . passim
 Haskerdijken 122
 Haulerwijk 122
 Heeg 28
 Heerenveen 33, 35, 44, 114, 115, 117-120, 122
 Hemelum 116, 121
 Hemrik 28, 35, 122
 Hennaarderadeel 25
 Herbayum 20, 33, 34, 37-39, 46, 48, 61, 62, 64, 97, 105, 113, 119, 148
 Het Bildt 105, 111, 112, 114, 116
 Hichtum 28
 Hitzum 20, 28, 34, 110
 Hommerts-Jutrijp 122
 Hooibrug 122
 Huizum 34, 108, 114, 120, 122
 Idaard 108
 Idaarderadeel 114, 121
 Idsegahuizen 115
 IJlst 122
 Joure 33, 106, 108, 112, 113, 115, 116, 121
 Kie 33, 37-39, 42, 46, 48, 61, 62, 64, 101, 108, 110, 148
 Kippenburg 102
 Kollum 119, 123
 Kollumerzwaag 120
 Kuinre 115, 116
 Langhuis 28, 31
 Leeuwarden 15-17, 20, 23, 28, 30, 33, 35, 40-42, 44, 58, 59, 62, 66, 82, 84, 86, 90, 99-123, 129
 Legauke 119
 Lions 115, 116
 Lollum 20, 26, 28, 29, 119
 Lutjelollum 28, 30, 31
 Makkum 17, 33, 35, 88, 115, 120-123
 Marssum 20
 Menaldum 20, 33, 37-40, 46, 48, 61, 62, 64, 97, 111, 119, 148
 Metslawier 111
 Nes 119
 Nieuw-Beets 114
 Nijega 119
 Nijeholtpade 118
 Noordwolde 119, 120
 Oldeboom 115
 Oldeholtpade 122
 Olderberkoop 122
 Oostdongeradeel 102
 Oosterbierum 20, 28
 Oosterend 116
 Oostermeer 111, 119
 Oosterwolde 112
 Oostrum 119
 Opeinde 117, 119
 Oudega 115
 Oudehaske 112
 Oudemirdum 116, 121
 Oudeschoot 115
 Ouwsterhaule 28
 Peins 34, 37, 46, 61
 Pietersbierum 106
 Pingjum 17, 35, 46, 88, 120
 Raard 119
 Ried 33, 34, 123
 Rinsumageest 112, 114
 Roordahuizum 120
 Sandfirden 120
 Schalsum 20, 21, 28, 46
 Scharnegoutum 116, 120
 Schettens 114
 Sexbierum 20, 28, 33, 37-39, 46, 61, 62, 64, 110, 112-114, 121, 124, 130
 Sneek 30, 32, 33, 42, 44, 82, 105, 106, 108, 111, 113, 115-123
 Soensterdijk 122, 123
 Stobbega 119
 Stokersvallaat 122
 Stroobos 123
 Surhuisterveen 112, 119
 Terband 122
 Terhorne 119
 Ternaard 113, 119
 Terschelling 36, 106, 108, 111
 Tietjerk 41, 119
 Tietjerksteradeel 111, 113
 Tijnje 111, 119, 122, 123
 Tjerkwerd 120
 Tjeukemeer 102
 Twijzelerheide 119
 Tzum 20, 26, 28, 34, 46, 110, 119, 121
 Tzummarum 20, 28, 34, 46, 94, 110, 121
 Ureterp 122
 Urk 120
 Utingeradeel 115
 Veenwouden 115, 118
 Vlieland 106, 108
 Wanswerd 120
 Warga 59, 86, 111, 119
 Weidum 112
 Welsrijp 20, 28, 108
 Westermeer 108
 Wijckel 121
 Wijmbritseradeel 110
 Wijnaldum 121
 Witmarsum 111, 113, 114, 118
 Wommels 28, 108, 114
 Wonseradeel 15, 99, 113
 Workum 111-113, 115, 116
 Wymbritseradeel 116, 121
 Zandbulten 120
 Zandhuizen 119
 Zandvoorderhoek 122
 Zwaagwesteinde 114, 119
 Zwagerbosch 119
- Driemogendhedenconferentie 105
 Drittes Reich 129
- Duitse organisaties**
- Agrarisch Front 102
 Boerenfront 102
 Duits Landsgerecht 100
 Duitse Militaire Gezag 100
 Feldkommando 99
 Germaanse SS 101
 GESTAPO (Geheime Staatspolizei) 70, 87, 98, 125
 Grüne Polizei 103
 Hitler Jugend 11, 31
 Hooggerichtshof 100
 Jeugdstorm 31
 Jung-friesische Bewegung 102
 Landsgerecht 100

Index

- Landstand 106
 Landstorm 112
 Landwacht 29, 87, 110, 112-114, 116, 120
 luchtbeschermingsdienst 100, 101
 Luftwaffe 101
 Luftwaffe Nachrichtendienst 24
 Medisch Front 102
 NAD (Nederlandse Arbeidsdienst) 10, 34, 51, 68, 74, 102, 107, 124, 125
 Nationaal Front (NSB, Zwart Front) 106
 Nederlandse SS 101
 Nederlandse Volksdienst (NVD) 104, 125
 NSB . . . . . passim
 NVD (Nederlandse Volksdienst) 104, 125
- opvoedersgilde 101
 Polizeiliches Durchgangslager 108
 SA . . . . . passim
 SD 16, 23, 24, 30, 33, 41, 42, 47, 58, 72, 78, 87-89, 105, 107-114, 116, 118-120, 122, 125
 SDAP 23, 47, 78, 89, 125
 Sicherheitsdienst 30
 Sipo 33, 34, 100, 101, 112, 114-116, 118-121, 125
 Sonderkommando 121
 SS 79, 90
 WA 1, 9-11, 13-109, 111-125, 129, 130, 148
 Waffen-SS . . . . . passim
 Wasserschutzpolizei 121
 Wehrmacht 17, 24, 78, 101, 105, 108, 109, 112, 116-119, 123
 Wehrmachtwerken 118
 WHN 102, 125
 Winterhulp 31, 102, 125
 Z.B.V.-Kommando 118
 Zentralstelle für jüdische Auswanderung 104
- Duitse President 98
 Duitse Rijk 73, 82
 dwangarbeiders 29, 79, 107, 110
 D-Day 16, 68, 115
- E**
- edelmetal 100
 Eerste Wereldoorlog 29, 75, 79
 Einsatzkommando 100
 Elfstedentocht 20, 99, 103, 106
 Endlösung 106
 Engelandvaarder 83
 Englandspiel 116
 Enigma 68
 Enquêtecommissie 15, 131
 erewoordsverklaring 101
 ERP (European Recovery Program) 69, 125
 Esmée-affaire 88
 ETOUSA (European Theater of Operations United States Army) 68, 125
 European Recovery Program 69
 evacués 28-30, 34, 36, 37, 56, 58-60, 81, 84, 85, 89, 94, 114, 119-121
- F**
- FABO 20, 125
 Fabu 125
 Fall Blau 99
 Fall Gelb 99
 Fall Grün 99
 Fall Rot 99
 Fall Weiss 99
 Fallschirmjäger 121, 122
 fan ut houtse 19
 FAS 15, 125, 129
 FAZ 69, 125, 129
 februaristaking 103
 Feikema-huis 30, 35
 fietsplaatjes 20
 Fliegerhorst 17, 122, 123
 foeragehandelaar 117
 Foreign Policy Research Institute 67, 129
 Franeker Courant 93
 Franicker 9
 Fremdkörper 71
 Friese Bijbeldag 112
 Friese KP 59, 85, 86, 117, 118
 Friese Landadel 9, 12, 23, 50, 51, 58, 64, 82, 83, 148
 Fryslân . . . . . passim
 Frisia 22, 24
 Fristho 22, 110
 Fryske Bewegingsdei 102
- Fryske fiersichten 13
 Fryslân 63, 83, 94, 130
 Führer 15
 Führerbefehl 115
 Führungssystem 15, 48, 100
 fusie 119
 fusillieren 86, 90, 108, 115
- G**
- gaarkeuken 119
 garantiestelling 113
 gaskamers 112
 Gaza 70
 Gazeta Wyborcza 69, 129
 geallieerden 9, 10, 16, 17, 24, 27, 29, 33, 35, 41, 46, 52, 56, 59, 67-69, 74, 79, 82, 86-88, 96, 113-117, 120
 Gemeenteraden 105
 General Motors 71, 125
 General of the Army 68
 Generalkommissar 100
 Georgië 25
 Georgische soldaten 121
 gerechtshof 17, 105, 110
 gereformeerden 19
 Gerzon 111
 Geuzengroep 104
 Gewestelijk Arbeidsbureau 107, 109, 112, 125
 gezagsvacuum 10, 17
 gijzelaar 26, 107
 gijzelingen 13
 GMC trucks 71
 GOL 120, 125
 Government Code and Cypher School (GCCS) 68
 groep Minnertsga 61
 groep Noord 62
 groep Ooms 62
 groep Tito 62
- H**
- handel 18, 20, 23, 39, 53, 73, 91, 103, 114, 124
 HBS 11, 23, 25, 44
 Heereweg 112
 Herderlijk schrijven 104, 105, 107
 het Kamstrahuis 31
 Historisch Nieuwsblad 30, 70, 94, 129
 Hollandse Schouwburg 108
 Holocaust 66, 69-71, 73, 125, 129, 130
 Hongarije 73
 hongerkinderen 61, 94, 120
 Horeca 104
 houtzaagmolens 23
- I**
- identificatieplicht 102
 IG Farben 69
Illegale kranten
 Bulletin 100
 de Geus 102
 de Koerier 27, 119
 de Oranjewacht 103
 De Roskam 31
 Fryske Trouw 102
 Geuzenbericht 99
 Het Parool 112
 Je Maintiendrai 27, 111
 Ons Volk 112
 Oranje Vrijbuiters 111, 114
 Stim fan Fryslân 106
 Trouw 109, 116, 118, 120
 Trouw-groep 118
 Volkskrant 71, 129
 Vrij Nederland 106, 107
 Wervelwind 108
- internering 45, 47, 101, 123, 124
- J**
- J.M-groep 118
 JDC (Joint Distribution Committee) 14, 53, 66, 70, 95, 98, 125
 Jehova getuigen 49
 joden probleem 70
 jodenvervolging 14-16, 27, 54, 68, 70, 74, 86, 95, 98, 100, 103, 106, 107, 109, 110, 148
 Jonkheer 14, 16, 74, 130
 joodse school 105
- K**
- kaatswedstrijden 20, 100, 111
 Kabelwacht 104

Index

Kabinet 13, 53, 73-75, 77, 78, 98-101, 104, 106, 109, 113, 120, 121, 124

Kamptoestanden 131

katholieken 19, 105

keerpunt 15-17, 68, 106, 109, 110, 113, 115, 117

kerkklokken 108, 110

KLM vliegenier 74

koienvordering 102

Koeriergroep 119

koerierster 28

Kommando Frank 116

koolzaadolie 23

Koorenaar 34

Koornbeurs 24, 35

kortegolfzender 101

Koude oorlog 69

KP sabotagegroep Noord 36

KP Sneek 113, 116, 120

KP verzetsgroep 60, 64, 113

kraak 86, 108, 111-113, 115, 116, 118, 120

kringhuis 25

L

landadel 9, 12, 23, 50-52, 58, 64, 82, 83, 148

Landbouw Hogeschool 123

Landbouwcoöperatie 22, 110

landen

Afghanistan 57, 67

Afrika 34, 62, 67, 68, 70, 75, 96, 99, 108, 110

Algerije 67

Angola 67

Atjeh 67

Australië 99

Baskenland (ETA) 67

België 15, 33, 72, 73, 75, 82, 94, 99, 100, 117, 148

Bilthoven 66

Birma 67

Bulgarije 73

Cambodja 67

Canada 107, 124

China 67, 68

Columbia 67

Cyprus 67

Denemarken 68, 73, 123

Duitsland . . . . . passim

Egypte 52, 67

Engeland 14, 15, 27, 28, 55, 62, 68-72, 74, 75, 82, 95, 99-102, 105, 110, 115, 117, 129, 148

Equatoriaal Afrika 67

Estland 73

Finland 73

Frankrijk 11, 14, 15, 17, 18, 33, 35, 48, 61, 67-70, 73, 74, 94, 97, 99, 106, 107, 129

Griekenland 67, 69, 73, 148

Groot Brittannië 68, 105

Ierland 67

India 67, 99

India (Kasjmir) 67

Indonesië 18, 57, 67, 124

Irak 67

Iran 67

Israël 14, 31, 53, 67, 69-71, 97, 124

Italië 68, 73

Japan 15, 18, 48, 67, 68, 71, 106, 124

Jemen 52

Joegoslavië 73

Koeweit 67

Korea 67, 82, 124

Letland 73

Libië 52

Litouwen 73

Luxemburg 73, 99, 117

Mexico 67, 70

Nederlands-Indië 10, 11, 14, 18, 46, 53, 64, 67, 73, 74, 81, 101, 102, 106, 124

Newfoundland 53, 105

Nicaragua 67

Noord-Afrika 62, 68, 108, 110

Noord-Korea 67

Noord-Nederland 42, 118, 121

Noordwest-Europa 68, 123

Norwegen 68, 73

Oekraïne 30, 72

Oostenrijk 73, 99

Pakistan 67

Papua Nieuw Guinea 67

Polen 49, 68-70, 73, 79, 99, 108

Ruanda 67

Rusland 15, 16, 35, 49, 53, 67-73, 79, 99, 100, 103-105

Sri Lanka 67

Suriname 67

Tibet 67

Tunesië 52, 68

VS 14, 27, 50, 52, 53, 67-72, 81, 82, 95, 99, 101, 103, 104, 106, 107

West-Europa 16, 31

Zuid-Afrika 99

Zuid-Engeland 115

Zuidwest-Fryslân 33

Land- en Zeemacht 73

Leeuwarder Courant 26, 45, 66, 129

Legioen Oud-Frontstrijders 104

Leidse universiteit 102

Liauckemastate 33

Liberty Park 66

Linggadjati 124

liquidatie 17, 30, 34, 35, 38, 42, 49, 96, 113, 115-120, 123

Lombok-moorden 14

loyaliteit 48, 75

loyaliteitsverklaring 109-111

luisterbijdrage 103

M

machtvacuüm 124

mandement 103

Marshall-plan 69

Martini-kerk 19, 110

Mein Kampf 14

melding- en registratieplicht 103

Meldung 101, 103

melk 16, 20, 22, 23, 27, 32, 34, 37, 61, 84, 85, 104, 110

Melkstaking 16

meubelfabriek 22

Meyer Sluysers 55, 94, 131

Miami 75

militair-topografische kaart (Truppenkarte) 131

Militaire Willemssorde 14

militair-topografische kaart 131

minister-president 14, 16, 71, 74, 100

Ministry of Economic Warfare 45

moffenmeiden 32, 46

moord 14, 27, 29, 33-35, 49, 53, 68, 70, 79, 81, 90, 95, 109, 111-113, 115, 116, 121

MTS 23, 27, 107

mythe 9, 16, 17, 52, 56, 68, 75, 77, 88, 92, 94, 96, 97, 130

N

nazi 14, 15, 47, 56, 70, 78, 89, 106, 117

nazificering 51, 63, 103, 109

Nederlandse organisaties

Algemeen Nederlands Persbureau 99, 125

BI 17, 46, 66, 67, 74, 75, 79, 94, 97, 105, 125, 129

BMG 109, 125

Bureau Afvoer Burgerbevolking 121

bureau Militair Gezag 109, 125

CAF 107, 125

CDK 112, 125

CID 102, 125

CNV 107, 125

GAB (Gewestelijke Arbeidsbureau) 102, 109, 112, 120, 125

GAC (Grote Advies Commissie) 115, 125

Gewestelijke Arbeidsbureau's 102

Grote Advies Commissie 115, 125

Joodsche Raad 103, 112

KP 17, 26, 28, 33, 36, 44, 59, 60, 62, 64, 82, 85-88, 90, 108, 111-120, 122, 125

Landbouw en Maatschappij 102

LKP 10, 111, 116, 125

LO 10, 14, 20, 33, 68, 69, 86, 87, 108, 109, 111-113, 115, 116, 119, 120, 122, 125

LO Fryslân 109, 112

LOF 67, 101, 104, 107, 125

MG 10, 12, 17, 58, 72, 81, 88, 90, 109, 115, 117, 125

Nationaal Committee 114, 125

NBS . . . . . passim

NC . . . . . passim

Nederlandsche Unie 100-102, 104, 106

Nederlandse Militaire Missie 105

NSF 87, 113, 116, 125

NSNAP (Nationaal-Socialistische Nederlandse Arbeiderspartij) 106, 125

NTM 118, 125

Index

- OD. . . 10, 17, 32, 86, 87, 101-104, 106-108, 111, 115, 116, 119, 125
Raad van State 100
Raad van Voorlichting der Nederlandse Pers 100
RVV 10, 86, 112, 113, 115, 125
Veemgericht 9, 17, 33, 38, 41, 86, 98, 109, 112, 113, 115-121, 123
- Nederlandse Prinses Irene-Brigade 79
Neder-Rijn 82
Neurenberg-wetten 107
niet-ariësch 101
niet-kerksen 25
NIMH 39, 40, 59, 66, 82, 86, 87, 129
noodslachting 20
Nooit meer luf 90
Nutsspaarbankgebouw 33
NV Nederland 13, 44
- O**
- Oberabschnittsleiter 119
OD-proces 103, 107
Oldsmobile 112
OLZ 99, 100, 105, 125
onafhankelijkheidsoorlog 124
onderzoek 10, 11, 25, 30, 54-56, 58, 62, 68, 74, 75, 77, 79, 82, 90, 116, 124, 131, 148
- oorlogs- en crisisgebieden van de 20ste eeuw**
- Afghanistan 57, 67
Afrika Apartheid 67
Al-Quaida 67
Angola 67
Apartheid 67
Atjeh 67
Balkanoorlog 67
Baskenland (ETA) 67
Birma 67
Cambodja 67
Columbia 67
Cyprus 67
Eerste Wereldoorlog 37, 67
Equatoriaal Afrika 67
Frankrijk-Algerije 67
Griekse burgeroorlog 67
Hutu-Tutsi-oorlog 67
Ierland 67
Indonesië-PNG 67
Irak-Iran 67
Irak-Koeweit 67
Israël-Egypte 67
Israël-Palestijnen 67
Japan-China 67
Japan-Korea 67
Koerdenprobleem 67
Mexico 67, 70
Nederland-Nederlands-Indië 67
Nicaragua 67
Noord-Korea 67
Pakistan 67
Ruanda 67
Rusland-Afghanistan 67
Sri Lanka 67
Suriname 67
Tibet 67
Tweede Wereldoorlog 10, 13, 14, 46, 47, 50, 53, 56, 63, 67-69, 75, 77, 79, 86, 100, 129-131, 148
Vietnamoorlog 67
VS-Afghanistan 67
- oorlogsmisdadiger 14
Oostblok 9, 69
oostfront 24, 30, 32, 34, 52, 69, 79, 95, 96, 104
op de bon 32, 100-102, 104, 107
Openbare Lagere School 23, 31
Operatie Barbarossa 104
Operatie Englandspiel 82
Operatie Garden 82
Operatie Market 82
Operatie Market Garden 62, 75, 82, 117
Operatie Noordpool 82
Operatie Overlord (D-Day) 68
Operatie Silbertanne-moord 90, 112, 115
Operatie Torch 68
Operatie Varsity 82
oudste studentencafé van Nederland 'de Bogt Fen Guné' 24
ÖVT 70, 125, 130
- OW'ers (oorlogswinst-makers) 79
- P**
- pachtboeren 14
Packard-groep 118
Parlementaire Enquête Commissie Regeringsbeleid 1940-1945 . . . . . 9, 15, 17, 39, 45, 50, 54, 55, 57, 62, 77, 86, 90, 93, 125, 131
PECR 15, 52, 54-56, 58, 74, 75, 77, 82, 90, 95, 96, 125
Particuliere Synode Friesland-Zuid 100
PB 102, 111-113, 119, 125
PBH 111
PC 20, 100, 103, 111, 125
- personen**
- Agt, Minister-president mr A.A.M. (Dries) van 46, 49, 52, 70, 71, 79, 100, 123, 129
Al Khalifa, Koning Hamad bin Isa 52
Albrecht, Wilhelm Arthur 34, 117, 121
Amin 53
Annejet 129
Atkinson, Rick 67, 129
Baerwald, Paul 70
Beel, Minister dr. Louis J.M. (1902-1977) 18, 78, 124
Begin, President Menachim (1913-1992) 70
Ben Ali, President Zine al-Abidine 52
Bernard, Daniel 90
Bernhard, Prins (1911-2004) . . . . . passim
Berry, Wilfred 122
Berthold, W 130
Beyle, Nele 14, 129
Bleich, Anet 129
Blessing, Maurice 129
Blokzijl, Max 114
Boeijen, Minister Hendrik van (1889-1947) 45, 90
Boere, Heinrich 90
Boeyinga 111
Bogaarts, Dr Melchior D. 18, 66, 130
Bokassa, President Jean-Bédel 53
Bol 119
Bontekoe 130
Borgers, Sander 90
Brongers, Eppo 73
Brown, Prime Minister Gordon 68
Burg, Avraham 71, 129, 130
Burg, Pieter van der 46
Cals, Minister mr Jo M.L.Th. 77
Christiansen, General de Vlieger Christian C. (1879-1972) 100, 108, 110
Churchill, Premier-minister Sir Winston L.S. (1874-1965) 9, 48, 53-55, 70, 90, 105, 106, 120, 129, 130
Cleveringa, Prof. mr R.P. 102
Cohen, J.B.W. 104
Colijn, Minister Hendrikus (1869-1944) 14, 15, 74, 78, 98, 99, 103, 104, 106
Diamond, Jared 44, 130
Davies, Norman 69, 92, 129
Dekkers, Geertje 129
Derksen, Ton 129
Deterding, Sir Henri (1866-1939) 14
Drees, Minister dr Willem (1886-1988) 18, 75, 78, 124
Ducaneau, Johannes 122
Eberle, Henrik 130
Eindhoven, Louis (1896-1979) 100
Eisenhower, General 'Ike' Dwight D. (1890-1979) 68, 107
Erich, Josephus Johannes 115
Faber, Klaas Carel 90
Faber, Pieter Johan 90
Fasseur, Cees 70, 75, 92, 130
Ferguson, Niall 72, 92, 130
Franco, Francisco (1892-1975) 99
Frederiks, Secretaris-generaal 105
Gadaffi, Kolonel Muammar al- 52, 53
Gailliard, Piet 118
Geale (Wijbenga) 118
Geer, Minister jhr mr Dirk Jan de (1880-1960) 14-16, 55, 73, 74, 77, 78, 94, 99-101, 129
Gent, Tobias van 27, 33, 44, 75, 94, 101, 102, 117, 129
Gerbrands 110
Gerbrandy, Minister mr Pieter Sjoerds (1885-1960) 15-18, 74, 78, 101, 103, 104, 106, 109, 111, 117, 120, 121
Glick, David 27, 53, 70, 98, 131
Goes van Naters, van der 15
Gog, Lambertus van 90
Goldhagen, Daniel Jonah 68, 129
Greveling, Berend 25, 129
Grosser, Alfred 70, 129
Gunnink, Gerrit 90
Hamel, van 101, 102
Hank, Reiner 129

Index

- Harris, Alberta 28, 93, 94, 129
Harts, Jan Jaap 79
Hatta, Vice-president Dr Mohammed (1902-1980) 124
Heijden, Chris van der 77, 94, 130
Hendriock 119
Hepner, Allen 70
Heutsz, Generaal J.B. van (1851-1924) 14
Hirschfeld, Secretaris-generaal dr H.M. 102, 105
Hoppen, Pieter 90, 110
Hos, Henk 113
Hull, Raymond 60
Isaac Lipschits 56, 57, 67, 130
Jansen, Herman 66
Jansen, Thies Jan 113
Johannsen, Nicolay Ludwig 116
Jong, A.M. de 90, 112
Jong, Loe de (1914-2005) 55, 56, 86, 91-93, 96, 124
Judt, Tony 57
Juliana, Koningin (1909-1994) 55, 124
Kaplan, Robert D. 92, 130
Keegan, John 92, 129
Keller, George 99
Kerkhof, Christiaan 114
Kershaw, Sir Ian 48, 50, 70, 92, 106, 129, 130
Kim Jong-Il, President 53
King Kong (Lindemans) 75
Klein, Prof. Dr P.W. 55, 68, 94, 131
Knorr, Ernst 117
Koch, Hugo Alexander 68
Koelikov, Generaal 69
Koersen, Th.D.J.M. 15
Koning Abdoellah bin Abdoel Aziz al-Saoed 52
Koot, Kolonel Henri (1883-1959) 10, 73
Korthals, Drs Henk 15
Kraaij, Meindert van der 55, 94, 129
Kromhout, Bas 47, 94, 129
Kronberger 118
Kruls, Generaal-majoor H.J. (1902-1975) 10
Leenders, Gerard 70, 130
Linthorst Homan, CvdK Harry P. (1905-1989) 83, 100, 123
Linthorst Homan, Johannes (1903-1986) 100
Lippmann-Rosenthal 105
Mao 53
Maus, Petrus 123
Meijer, Prof. mr E.H. 102
Melchior 18, 31, 105
Michon, Frans (Frans Mulder) 33, 38, 47, 113, 114, 124
Montgomery, Field Marshall 'Monty' B.L. (1887-1976) 48, 70, 76, 82, 96, 108, 123
Mubarak, President Hosni 52
Mugabe, President Robert Gabriel 53
Mussert, Ir Anton A. (1894-1946) 30, 46, 90, 106-109, 111, 118
Mussolini, Benito (1883-1945) 99
Nieuwenhuis, Frans 34, 129
Nijpels, CvdK drs Ed H.Th.M. 84
Ojen, G.J. van 92, 130
Osch, Henk van 55, 66, 94, 119, 130
Pater, Dr B.C. de 74, 94
Paus 19
Penterman, Ton 2, 66
Peter, Dr Laurence J. 60, 131
Pintaud, Henri 122
Platte, Paul 121
Posthuma, Dr F.E. 111
Putin, President Wladimir Wladimirowitsch 69, 129
Quay, Prof. dr Jan E. de (1901-1995) 100
Reijnders, Generaal Izaak H. (1879-1966) 10, 73, 75, 79, 130
Roberts, Andrew 92, 130
Roe, Alliot Verdon (AVRO) 125
Rockel, Evertjan van 30, 94, 95, 129
Romijn, Peter 45, 94, 130
Roosevelt, President Franklin D. (1882-1945) 53, 68, 103, 105, 106, 120
Ruijs de Beerenbrouck, Minister jhr Charles J.M. (1873-1966) 14, 15, 78, 98
Sadam Hoessein 53
Salih, President Ali Abdullah 52
Sas, Militair attaché majoor 73, 95
Saxcé, Arnaud de 122
Schaap, Jord 94, 95, 130
Schermerhorn, Minister prof. ir. Willem (1894-1977) 15, 18, 78, 124
Schilthuis, Jan 15
Schoenmaker, Drs B. 74, 94
Scholten, staatssecretaris 45, 90
Schrieke, Secretaris-generaal mr J.J. 104, 105
Schroor, Meindert 83
Schukken, Hein 116
Schulten, J.W.M. 16, 17, 94, 130
Sem Davids 76
Seyffardt, Luitenant-generaal b.d. Hendrik Alexander 104, 109
Seyss-Inquart (1892-1946) 15, 99, 100, 105, 106, 108, 121
Sleijfer, Zacharias 30, 112, 116
Sluysers, Meyer 55, 94, 131
Soekarno, President Ahmed (1901-1970) 124
Stalin, Premeir Joseph Vissarionovich (1878-1953) 9, 53, 68, 69, 90, 99, 120, 129
Sterenborg 120
Stoker 108, 119
Stouten, H. 25
Streuper, Eggo 114
Touwens, Ds L. 115
Trienekens, G.M.T. 17, 130
Turing, Alan Mathison 68
Uhl, Matthias 130
Vaart Smit, Dr H.W. van der 97, 131
Vergonet, Pierre François (alias Van Dijk) 111, 112
Vlis, Generaal Arie van der 26
Vlis, Tristan van der 26
Von Friedeburg, Admiral 123
W.C.M. Smit 66
Warburg, Felix M. 70
Welzer, Harald 129
Westland Annie (mevr. C. J. van den Berg-van der Vlis) 116
Wiegel, CvdK Hans 84
Wiegrevé, Klaus 129
Wilhelmina, Koningin (1880-1962) . . . . . passim
Winkelman, Generaal Henri G. (1876-1952) 50, 72-75
Wittewaal van Stoetwegen, freule 15
Zee, Nanda van der 46, 55, 94, 130
Zijl, Annejet van 77, 94, 129
Zwaap, René 130
- personen in/uit Fryslân**
- Adema, Auke 99, 103
Algera 15
Algra 93, 103, 130
Algra, Hendrik 103
Andel, Dr J.C. van (Geneesheer-directeur) 30
Andel-Ripke, O. van 30
Andries en Tjalling Cats 46
Andries Joustra 116
Anema 102
Antonides 114
Aukes, Geertje 20
Baardt van Sminia, Mr P.M. van 115
Bakker, Boer 28
Bakker, Philippus 22, 28, 47
Banning, Dokter 26
Berg, Piet van der 118
Bergman 110
Bergsma, Boer 23, 29, 114
Bergsma, Folkert 114
Beukema, Gerrit 112
Bijlsma, Notaris mr K. 26, 27, 44, 107
Bleeker, Gerrit 123
Boelens, Gauke 106
Boer, Warner 109
Bollema, Postbode Leeuwke ('De schrik van Workum') 46
Boomsma, Jacobus (Karel) 119
Boonstra, Uilke 113, 116
Bos en Vlietstra 22
Boskase 27
Bosma, Gosse Jelle 46, 109
Bosma, Marten 46
Bouma, Agent 112
Bramson, Dokter 46
Brandsma, Titus 106
Brouwer, Gerrit 123
Brouwer, Harmen 123
Bruinsma, boer Rients 28
Bruinsma, Feike 130
Buwalda, Klaas 20, 35
Cats, Jan 46, 113
Damstra, Eelkje 35
De Schrik van Workum 46
Dijk, Boer Van 28
Dijk, J.P. van 28, 37, 42, 61, 123
Dijk, Klaas van 119
Dijk, Oudger van 122

Index

Dijkema, Student.....	112	Ladenius, Piebe.....	46
Dijkstra, Boer.....	23	Langhout, Boer.....	28
Dijkstra, Burgemeester Jan.....	23, 24, 27, 29, 31, 36, 44, 108, 122, 124	Lantinga, Taede.....	104
Dijkstra, Jozef.....	108	Leicht, Jurjen.....	26
Dijkstra, K.....	36	Lettinga, Boer.....	28
Douwenga, boer Sjoerd.....	41	Lever.....	22, 111, 113, 115, 116
Driel, van.....	28	Lever, Hendrik Jacob.....	116
Drost, Harry.....	94, 131	Levisson, Opperrabijn Abraham Salomon.....	58
Du Bois.....	31	Leydesdorff, B.....	27
Eeghen, Esmée van.....	86, 117	Lok.....	9, 33, 37, 39, 46, 60, 64, 69, 85, 90, 93, 115
Eekhof, Piet.....	123	Loon, W. van der.....	22
Eleveld, Jan.....	122	Lunter.....	26, 27
Elgersma.....	48	Lyklema, Boer.....	28, 30, 31
Engelsma.....	29	Magree Piet.....	110
Ensel, Greetje.....	26	Meijer, Reserve-kapitein Arie.....	86
Eppinga.....	32, 115	Merckx.....	22, 48
Evenhuis, Jan.....	116	Miedema, Boer Douwe.....	23
Faber.....	90, 116, 117	Miedema, O.S.....	114
Feenstra, Sjoerd.....	108	Miedema, Oege.....	27
Frieswijk, Joh.....	83, 94, 130	Miedema, Rienk.....	19, 20, 130
Gaastra, Jacobus.....	118	Miedema, Siebren.....	21
Graaf, Jacob de.....	123	Mollema, Henk.....	66
Greidanus.....	22	Molotov, (Folkert de Jong).....	28
Groot, Roelof de.....	46	Monsma.....	123
Haan, Jan de.....	32, 115	Mulder, Frans.....	38
Haan, Sietske de.....	46	Mulder-van der Meer, Tineke.....	41, 129
Haas, Kruidenier De.....	32, 84, 93	Muntinga, Klaas.....	27, 32
Haas, Roelof Horréus de.....	84, 93, 130	Nauta, Arjan.....	66
Haersma Buma, Van.....	104	Niemeijer, Pieter Geert.....	113
Haitsma, J. van.....	36	Nijholt, Berend.....	122
Harinxma thoe Slooten, CvdK mr B.Ph. baron van (1839-1923).....	17, 98, 121	Nijssen.....	30
Harinxma thoe Slooten, CvdK mr P.A.V. baron van (1870-1954).....	14, 45, 83, 98	Nobach, Pier.....	33, 112
Harkema.....	27, 44, 114	Norbruis.....	26
Harten, van.....	30	Nota, Petronella.....	46
Hartendorff.....	30	Numan, Gerk.....	123
Heemstra, M.J. barones van.....	30	Oegema, Dirk.....	46
heide-wietske.....	31	Okma, Burgemeester.....	25, 98
Helm, Krijn van der.....	59, 86, 116	Oosterbaan, Dokter.....	33, 44
Hibma, Melker Ids.....	28, 29	Oostwoud.....	32, 34, 48, 110
Hiemstra, Boer.....	23	Oswald, Gerben Desiré.....	114
Hoekstra, Boer Oege.....	23, 99, 112	Plantinga, Boer Herke.....	23
Hoekstra, Familie.....	112	Pol, Boer Van der.....	28
Hofman, Jaap.....	25	Pol, van der.....	20, 28
Hofstra, Fietsenmaker.....	26	Post, Boer.....	28
Hofstra, Onno.....	66	Posthumus, Ir Siep (Sijbrandus Auke).....	77
Hommers, Dokter.....	30	Postma, Boer.....	28
Horst, Distributieleider.....	116	Postma, Minke en Wijbren.....	66
Horst, Waarn. burgemeester A.G. van der.....	28, 36, 38- 41, 43, 44, 61, 123	Postma, Pieter.....	122, 123
Houtsma.....	34	Postma, Simon.....	27
Huizinga, Dokter.....	27	Postma, Simone.....	2, 66
Huizinga, Dr J.J.....	94, 130	Prins, Johannes.....	118
Jacobi, Hedzer.....	46	Reehoorn.....	27
Jong, Folkert de.....	26, 28, 33, 36, 40, 41, 55, 56, 75, 86, 90-93, 96, 112, 122, 124	Reitsma, Pieter.....	115, 116
Jong, Gerard de.....	33, 122	Rodenburg, Kapper.....	35
Jong, Rieke de.....	28	Roersma, Cornelis.....	30, 93
Jong, Riemer de.....	129	Rollingswier.....	22, 48
Julius, Berend.....	118	Rondaan, Lolle.....	114
Kaper, Jan.....	123	Santema, Willem.....	116
Kats, Pieter Andries.....	30, 108	Schaafsma, Bakker.....	47
Keizer, H.....	36	Schmidts, J.....	36
Kempkes, F.H.....	118	Schönhard, Mr W.J.....	109
Ketelaar, Ijpke.....	108	Schotanus.....	121
Kingma, Bruin.....	37, 38, 46, 61	Schuil, Gerrit.....	114
Kleefstra.....	22	Schuilenga, Taeke.....	112
Klevringa, Oedse Hendrik.....	121	Schulenklopper, Jan.....	117
Knol, Geert.....	116	Seerden, Henk.....	130
Kooij, Geale van der.....	116	Sijbesma, Evert (alias Bouke Kingma).....	46
Kooistra, Foppe.....	121	Sijtsma, Boer.....	28
Kooistra, Cornelius.....	10, 46, 93, 129, 130	Sijtsma, Boer Hendrik.....	23
Koster, Cornelius Livius.....	33, 121	Sikma, Jan.....	130
Koster, Politiechef J.F.....	26, 30, 33, 34, 37, 38, 46, 47, 61, 106, 107, 109-111, 113, 122, 124	Sinnema, Grietje.....	30, 33, 38, 40, 41, 47, 48, 87, 121, 123
Koster, Stadsomroeper.....	20	Slauerhoff, J.J. (1898-1936).....	9
Koudenburg, Boer.....	28	Sleet, Maria van der.....	130
Kreger.....	20, 93, 130	Speerstra.....	27
Kreger, Henk.....	93, 130	Stecking jr, Frans.....	66
Kremer, Nicolaas P.....	111	Stecking, Franz (Oranjesoldaat).....	29, 64, 75, 130
Kruijff, Burgemeester M.G. de.....	9, 25, 26, 37, 47, 61, 62, 64, 98, 103, 104, 113, 118, 124, 148	Steenhuisen, Gemeente-secretaris F.W.....	44
Kruis, Jan.....	122	Steenhuisen, Lammert F.....	66
Kuijken, Klaas.....	21	Steensma, Romke.....	46
Kuiper, Maarten.....	90	Steinfort, P.....	59
Kuipers, Otto.....	66, 130	Stelwagen, Jacob.....	15, 130
Laan, Sieger van der.....	122, 123	Stienstra.....	25
		Stienstra, Jacob.....	111
		Strikwerda & Hogendijk.....	22
		Swart, Boer.....	28
		Swarte Gerrit.....	104
		Telenga.....	22
		Tiemersma, Boer.....	23
		Tiemersma, P.....	36

Index

Travaille, Boer 23
 Troelstra, Pieter Jelles (1860-1930) 23
 Tump, Cornelis 122
 Twijnstra, Leo 103, 108
 Vaart, Sjoerd van der 66
 Vaart, Wiebren van der 35, 66
 Valk, Van der 27
 Veen, Taco van der 103
 Veenstra 108, 109
 Veldkamp, Dominee 30
 Vellinga, Koster 23
 Venema, Geert 28, 41, 93, 129
 Verweij (A.G. van der Horst) 28
 Vinke, Paps' 122
 Visser, Boer 23
 Vlis, Burgemeester K. van der 25, 26, 32, 37, 47, 61, 113, 116, 124
 Vries, Agent De 112, 116
 Vries, Ben de 116
 Vries, Boer De 28
 Vries, Jan en Marten de 119
 Wagenaar, Gerhardus 119
 Wal, Tjalke van der 116
 Watzema, Hylke 111
 Welsrijp, Deinum van 108
 Wetterauw, Boer 28
 Wey, van der 114
 Wijbenga, Pieter 40, 45, 58-60, 86, 88, 90, 91, 93, 94, 118, 131
 Wijnen, Stienus van 112
 Wijnen, van 62, 94, 112
 Wijnia 29
 Wolters, Politiceman Sikko 115
 Woudsma, Wietse 117
 Ypma, Drs Y.N. 89, 93, 131
 Zee, Pieter van der 46
 Zeegers, Dokter 30
 Zijlstra, Albert 46
 Zijlstra, Boer 26, 28
 Zondag, Anne 28, 30, 130
 Zondag, Koen 130
 Zondervan, J. 36
 Zwalua, Anske 114

personen uit Duitsland

Adenauer, Bundeskanzler Konrad (1867-1967) 15, 32
 Best, Werner 70
 Blaskowitz, General Johannes (1883-1948) 123
 Bloch, Ernst 14
 Blomquist 119
 Bönisch, George 129
 Einstein, Albert 14
 Frank, Bruno 14
 Geese, Ortskommandant 24, 33, 47
 Gericke, Oberst Walter 122
 Goldstein, Kurt 14
 Halder, General Franz 75
 Haselbacher, Dr Karl 70
 Heydrich, Reinhard 70
 Himmler, Heinrich (1900-1945) 14, 70, 98, 102
 Hindenburg, Bundespresident Paul Von (1847-1934) 98
 Hitler, Adolf (1889-1945) . . . . . passim
 Klemperer, Otto 14
 Knopp, Guido 95, 130
 Lotze 24
 Neitzel, Prof. Dr Sönke 129
 Nitzsch 119
 Otto, H.-D. 130
 Paulus, Generalfeldmarschall Friedrich 34
 Rauter, General Hans Albin (1895-1949) 90, 102, 108, 121
 Rommel, Generalfeldmarschall Erwin (1891-1944) 34, 70
 Ross, Beauftragter Werner 16, 101, 104, 114, 121, 123
 Schirmacher, Frank 129
 Schmidt, Bundeskanzler Helmut 68
 Schöngarth, SS-Brigadeführer Eberhard 90
 Schörg 24
 Schreieder 116
 Stern, William 14
 Ströbel 119, 122
 Tesch, Ortskommandant 24
 Von Braun, Werner (1912-1977) 117
 Von Halle 40
 Von Hindenburg, Bundespresident Paul (1847-1934) 98

Von Manstein, General Erich (1887-1973) 15
 Von Reuchlin 119
 Von Weizsäcker, Bundeskanzler 129
 Wertheimer, Max 14
 Zentner, Christian 130

persoonsbewijzen 10, 89, 104, 115
 Plaatselijk Bureau Houder 111
 politiechef 26, 29, 30, 33, 34, 37, 38, 46, 47, 60, 61, 106, 107, 109-111, 113, 122, 124

politieke partijen

ARP 14-16, 78, 98, 99, 101, 104, 121, 125
 CHU 14, 25, 78, 98, 99, 104, 125, 148
 KVP 25, 78, 124, 125
 LSP 78, 125
 PvdA 15, 77, 78, 124, 125
 RKSP 14, 78, 98, 125
 VDB (Vrijzinnig Democratische Bond) 78, 107, 124, 125
 VVD 15, 78

politiezone 124
 politiezone 1ste 124
 politiezone 2de 124
 predikant 106
 president 14, 16, 53, 68, 69, 71, 74, 98, 100, 120, 129
 president-directeur 14
 Probus Club 'Maas en Niers' 18
 Provinciale Staten 105
 Psychiatrisch Ziekenhuis 22, 30, 45, 46, 104, 110, 118, 121, 125, 131

R

Radio Oranje 101, 111, 117, 130
 radiodistributie Mollema 19, 26
 radiorede 115
 RAF 35, 81, 106, 125
 rapport 'Rescue and Resettlement' 70
 Rapport Kamer-commissie 131
 Raamboote 101
 razzia 13, 16, 21, 27-29, 31, 33, 85, 86, 98, 103, 109, 111-116, 118-121
 Reichsführer 98, 102
 republieken 12
 reserve-officieren 111
 respect 12, 52, 55, 56, 60, 67, 89, 91
 Rexisten 16, 17, 33, 113, 117, 121
 RHBS Harlingen 28, 130
 Ridderzaal 100
 Rijksarbeidsbureau 102
 Rijksdaggebouw 98
 Rijksduitsers 117
 rijkswerkinrichting 47, 124
 Rijnbrug 82
 Ritmeister 119
 ritueel slachten 101
 RK 24, 35, 66, 68, 78, 100, 103, 105, 109
 RK kerk 103
 rode draad 13
 Rode leger 99
 Rollfeldarbeiten 101
 Royal Air Force 105, 125

S

Saakstra's brug 15, 34, 130
 Saargebied 98
 sabotage 10, 15-17, 28, 33, 37-42, 47, 48, 50, 51, 56-64, 79, 82, 85-91, 94, 97, 98, 112-115, 119, 120, 148
 Schiphol 114
 SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force) 114, 125
 Shell 34, 93, 125, 148
 Silbertannemoord 90, 112, 115
 Sneker bloednacht 116
 Soldaat des vredes 29
 Special Operations Executive (SOE) 82
 Sperrzeit 101, 102
 Spitfire-piloot 122
 Staatscourant 25, 26, 129
 stadsontwikkeling 37, 61
 stadsziekenhuis 22
 Stänfries 34
 Staten-Generaal 10, 15
 stoomgemaal 121
 stoottroepen 10, 79
straten en stadsdelen
 Achter de Hoven 116
 Arumervaart 32, 105, 107

Damsterdiep	116
de Put	102
Groningerstraatweg	121
Minslerlaan	118
Mobilisatieweg	122
Oppenhuizerweg	122
Schrans	116
Teneweg	112
Tsjeppenbûr	28
Weaze	102
straten en stadsdelen in Franeker	
Arkens	32, 105
blauwe wegje	24
Bloemketerp	19
Bredeplaats	27, 77, 109
de Flaeren	26, 28
Dijkstraat	24, 27, 31
Dreeslaan	24
Frisiastraat	24
groene wegje	24, 31
Groot Lankum	27, 30
Harlingerweg	21-24, 31, 36, 99, 113
Hertog van Saxenlaan	23, 24, 32, 35, 112
J.P. van Dijkstraat	24
Jan Dirkstraat	24, 36
Kaatsveld	23
Kamstrastraat	23, 24, 27
Kiesterzijl	34, 108, 123
Kleijenburg	30
Klein Lankum	27
Leane	23
Leeuwarderweg	21, 23
Noord	22, 25-27, 33, 34, 36, 42, 58, 62, 67, 68, 75, 79, 82, 87, 107, 108, 110, 112, 118, 121, 125, 131
Noorderbleek	24
Oostvliet	28
Prins Mauritsstraat	22
rooie dorp	34, 122
Salverderweg	23
Sjaardemastraat	22
Sjûkelân	20
Tzumermieden	28
Tzummerweg	108
Vijfhuizen	19
Voorstraat	22, 24, 29
Westvliet	23, 27, 35
Zilverstraat	22, 27, 32
zwarte wegje	24
stroombiljetten	101
Sudetenland	99
suikerfabriek	22-24, 34, 35, 44
T	
tarwe	23
terreur	13, 16, 17, 53, 69, 70
the joint	14
The Peter Principle	60
Theems	131
Toestand NBS Noord	87, 131
Tresoar	26, 27, 39, 40, 42, 46, 59, 66, 82, 86, 129, 130
Truppenkarte	131
U	
uitbraak	116
Ultra	68
US Air Force	114
USAAF (United States Army Air Force)	35, 81, 125
UVV	35, 125

V

V1 (Vergeltung)	84, 115, 117, 118
Vaticaan	70, 73, 95, 99, 106
vergelding	15-17, 33, 39, 42, 45, 46, 86, 97, 98, 112, 113, 119, 120, 122
verklaring van gehoorzaamheid	101
verraad	13, 16, 17, 25, 26, 28-30, 33, 38-40, 47, 62, 64, 85, 86, 98, 111-117, 119, 120, 122, 148
Verwalters	103
verzetsblad	109, 111
verzetsdenken	93
Verzetsmuseum	46, 79
vliegtuigen	
AVRO Lancaster	117
B-17 (Boeing B-17 Flying Fortress)	32
Boeing B-17 Flying Fortress	71
De Havilland Mosquito	71
Flying Fortress (Boeing B-17 Flying Fortress)	71
Focke Wulf 190	105, 113
Lancaster (AVRO Lancaster)	32, 117
Mustang (North American P-51)	32
P-47 (Republic Thunderbolt)	32
P-51 (North American Mustang)	32
Spitfire (Vickers Armstrong)	122
Thunderbolt (Republic P-47)	32
Vliegend Fort, Flying Fortress (Boeing B-17 Flying Fortress)	71
VN	
VN	53, 67, 105, 107, 108, 124, 125
VOEKS-nieuws	34
Vogelenzang	26, 30, 109, 110
volkerenrecht	63, 72, 95
vonnis	112, 114-117, 119, 123
vonnis Veemgericht	115-117, 119, 123
vordering	40, 99, 102
VPRO	70, 130
Vrederecht	105
Vrederechters	105
Vrije Evangelische Gemeente	19
Vrijmetselaarsloge	101
vrouwenjagers	32
V-actie	104
W	
waarheidsvinding	10, 52, 54-57, 60, 62, 63, 77, 91-93, 148
Waddeneilanden	32
Wansee-conferentie	106
wapendepot	121
War Plans Division	68
Wat een verstand	28, 130
werkgever	22
WOII kabinetten	72, 73
Wons-stelling	15, 84, 90, 148
X	
Xerox	2, 66, 149
Y	
Yad Vashem	26
Yalta	120
Z	
Zeeland	25, 44, 68, 99
zendapparaat	102
Zoll	119, 120
ZPC	22, 32, 125
Zuid-Nederland	17, 38, 39, 41, 42, 113, 117, 118
Zuiveringswet	10
Zweedse voedseltransport	121

Vormgeving: Xerox Global Services
Tekst: Tjerk Miedema
Uitgifte: Saguario Publications
Otterlo / Kleve
Datum: 2012

'Franeker in de bezettingstijd' beschrijft het dagelijkse, enerverende leven van de bevolking van Franeker en de regio tijdens de Tweede Wereldoorlog, dat zowel van binnen als van buiten uit de provincie wordt beïnvloed. Het kenmerkt zich door de sterk verkokerde geloofsrichtingen; de vrij grote verschillen tussen arm en rijk en tussen stad en platteland; de voortzetting van de voorafgaande, behoeftige crisisjaren; de bedreigende, toenemende invloed van de bezetter en de negatieve invloed van twee NSB burgemeesters en hun NSB politiestaf, de vele NSB'ers, collaborateurs, zwarthandelaren en profiteurs. Burgemeester De Kruijff (CHU) verstrikt zichzelf in de NSB. Franeker is een grote Duitse garnizoensstad met een militaire verdedigingslinie. Dit alles veroorzaakt veel onzekerheid, angst en onderling wantrouwen. Verraad en chantage komen voor. Boerenfamilies uit de regio slepen heldhaftig en erg risicovol met behulp van twee verzetsgroepen zo'n duizend onderduikers de oorlog door. Particulieren uit de stad en regio verlenen hulp uit vanzelsprekendheid, plichtsgevoel of wrok. De rol van de Psychiatrische Inrichting blijkt veel groter dan tot heden wordt onderkend, onder erg moeilijke omstandigheden worden veel mensen geholpen. In de laatste fase van de oorlog worden de Franeker verzetsgroepen meegeslept in zinloze sabotage, die de Friese verzetsleiding en prins Bernhard zonder enige argumentatie en strategie orkestreren. Het heeft de dodelijke voorvallen van Dongjum, Herbayum, Menaldum, Dronrijp en Kie tot gevolg. Een ondefinieerbare groep stadsbewoners gaat het door Duitse opdrachten en de aanwezige militairen financieel beter dan in de crisisjaren. Franeker ontsnapt aan het eind van de oorlog mogelijk aan een ramp.

'Franeker in de bezettingstijd' kenschetst verder een breder perspectief van nationale en provinciale ontwikkelingen die over iedere provinciestad, dus ook over Franeker, heen komen. Vier incompetent Nederlandse kabinetten schieten volledig en schaamteloos tekort in leiderschap en eenduidige bestuurskracht met ernstige negatieve gevolgen. Koningin Wilhelmina verhindert bij de Wons-stelling de overgave en laat het afweten bij dadendrang. Veel doden hebben ze te verantwoorden. De Friese Commissaris van de Koningin en het provinciebestuur laten lang voor de oorlog na om toekomstgericht beleid te voeren. De commissaris moet tijdens de bezetting schipperen. De Friese landadel helpt het investeringsklimaat van de provincie voor de oorlog om zeep. Fryslân fungeert bij uitstek als magneet en paradijs voor onderduikers. Het verzet in Fryslân dat onderduikers mede de oorlog door helpt, gaat in de laatste fase met open ogen bestuurlijk en organisatorisch in de fout vanwege militair-strategisch zinloze sabotage en disfunctioneren in de ongestructureerde militaire NBS omgeving. De Friese boerenfamilies zijn de echte verzetshelden, zonder lintje.

'Franeker in de bezettingstijd' laat ook een nuancering, een andere waarheid en toedracht zien. De ministers uit de oorlogskabinetten blijken incompetent in de crisisbeheersing, houden later fundamenteel onderzoek planmatig in de doofpot en misleiden daarmee de eigen bevolking. Het kost veel Nederlanders het leven. Het goed/fout-denken laat geen alternatief toe, heeft politiek en maatschappelijk langdurige gevolgen. De grote grijze massa houdt onwetend de zaak in evenwicht en voorkomt erger. Eind 1938 weten de Amerikaanse, Engelse en Nederlandse regering in details over de jodenvervolgving. Volhardend zwijgen, veel mythen en taboe-onderwerpen geschieden structureel voor eigen belang en staan waarheidsvinding totaal in de weg. Regeringen, koningin Wilhelmina en prins Bernhard komen niet 'schoon' de oorlog door, hetgeen van invloed lijkt te zijn op de vroege troonoverdracht in 1948. In Nederland komt de waarheidsvinding pas 50 jaar na de oorlog in publicaties langzaam op gang. Verwerkt is de oorlog in geen geval.

Tjerk Miedema (1936) is in Franeker geboren en verlaat de stad direct na de middelbare school. Hij werkt bij verzekeringsmaatschappij EN-NEN, de Amerikaanse computerfabrikant UNIVAC, de Fokker vliegtuigfabrieken en 30 jaar bij Shell op verschillende plaatsen in de wereld. Zijn werkzaamheden betreffen vanaf de jaren 1950 de pioniersfase van de computerontwikkelingen, het moderniseren van de automatisering en de ontwikkeling en invoering van continuïteitsplannen en informatiebeveiliging. In verschillende functies werkt hij in Nederland, Engeland, Verenigde Staten, België en Griekenland. Als hobby fotografeert hij graag; verdiept zich al jaren in de oorzaken van catastrofes, rampen en ongevallen en is verder erg geïnteresseerd en betrokken in lucht- en ruimtevaart.